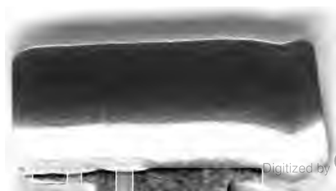

PROPERTY OF THE
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

M. TVLLII CICERONIS

ORATIONES

SELECTAE XIV.

EDITIO VICESIMA PRIMA EMENDATIOR

QUAM POST EDITIONES ERNESTII,

SEYFFERTI, ECKSTEINII

CURAVIT

OTTO HEINE.

HALIS

SVMPTIBVS LIBRARIAE ORPHANOTROPHEI.

MDCCCLXXXIII.

PRAEFATIO

EDITIONIS XVIII.

Quamquam veterum Graecorum et Romanorum monumenta ingenii summam semper habuerunt laudem et gloriam eaque admiratio ita ad omnia saecula propagata est, ut paene nefas sit ab isto iudicio discedere, tamen hac aetate nonnulli, scilicet ut ostenderent liberum animum et praeiudicatis opinionibus solutum, extiterunt qui dissentire se ab tali opinione per manus quasi tradita profiterentur. Omnium vero vehementissime in Ciceronem invecti sunt, cuius non solum mores et ingenium in acerbissimas vituperationes adduxerunt ignaviamque animi, simulationem, gloriae cupiditatem notarunt, sed etiam eximiam scriptorum famam et auctoritatem praeclarasque virtutes, quas adhuc suspicere solebamus, detractare et imminuere studuerunt. Quo in numero non eos censeo referendos esse, qui gravibus argumentis ducti eloquentiam Ciceronianam, quae multa contineat declamatoria magis quam oratoria, in qua saepe argumentorum infirmitas eorundemque molesta repetitio offendat lectorem, non satis idoneam esse putent, cuius imitatione etiamnunc sanae eloquentiae laudem sequamur: quamquam tali Madvigii (Opusc. Acad. p. 192) et Ioh. Bakii (Scholic. Hypomnem. Vol. I. p. 1—33) iudicio ex nostratibus potissimum gravissima virorum testimonia opponi poterunt: eos intellego, qui ullam in Ciceronis libris formae praestantiam, ullum elocutionis artificium negarunt esse eoque Ciceroniani nominis splendorem obscurarunt. Illis criminationibus cum inprimis orationes despiciant in iisque tumidum dicendi genus ac quasi diffluens extra ripas, nimios periodorum ambitus,

odiosam verborum affectationem inanemque ostentationem deprehendisse sibi videantur, nemo mirabitur, qui eosdem gravissima damna illo studio pueris contrahi confidenter pronuntiantes audiat. At nihil agunt isti. Versari sane debent pueri nostri in Caesaris commentariis, ingenua ac nativa simplicitate et venustate conspicuis, diligenter tractare Sallustii scripta, florentissimi rerum Romanarum auctoris, cognoscere lacteam Livianae elocutionis ubertatem, quae discipulorum animos mulcet quasi ac detinet; robustiores etiam ad Tacitina accedere: neque tamen ista historicorum lectio ad perfectam et plenam latinae linguae cognitionem certumque de eius virtutibus iudicium sufficiet. Illa enim lingua optima praesidia habuerat in eloquentia: in foro et in senatu exercebantur oratores: orationibus ipsa lingua conformata et ad summum praestantiae fastigium perducta est. Quae hactenus disputavimus si cui aliena videbuntur ab hoc loco, is reputet quaeso etiam inter magistros scholarum fuisse nonnullos, qui Ciceronianarum orationum lectionem ex scholis expellendam esse opinarentur, nihil illi curantes morem ab maioribus traditum eundemque gravissimas ob causas ab omnibus populis servatum. Isti si vere iudicassent, opera a me in hisce orationibus recensendis posita irrita esset ac perniciosa, qua acrioribus Ciceronianae eloquentiae monumentorum studiis consulere voluimus. Selectae enim orationes, quae tertianis et secundanis explicari solent in scholis nostris, inde ab his sexaginta fere annis sic prodierunt ex prelis orphanotrophei Halensis, ut Ernestianae verborum recensioni Gruteriani exemplaris varietas esset subiecta. Inde etsi provectiores, si qui erant qui talia inspicerent, quid et codicum ope et criticorum acumine post Gruterum emendatum esset, perspicere poterant, plerosque tamen discipulos talium notationum utilitas prorsus fugiebat. Quare cum ante hos septem annos nova editio flagitaretur, Mauritius Seyffertus, qui eius curam sibi imponi passus erat,

priorem rationem non temere abiecit talemque adornavit variarum lectionum collectionem, quarum diiudicatione et dicendi enuntiandique facultas augeretur et iudicium mirifice acueretur. Tale consilium etiam mihi, qui ut in aliis muneribus ita in hoc negotio amico suavissimo successi, tenendum erat, simulque omnia subsidia usurpanda, quibus ex illo tempore Ciceronis orationes emandatae sunt. Acerrima autem viguerunt hac aetate criticorum studia et tribus potissimum viris plurimum debent Ciceroniana scripta, *Io. Casp. Orellio*, qui nuper et in Orationibus selectis XV. a se recognitis et emendatis (Turici MDCCCXXXVI.) nova protulit criticae artis factitandae subsidia eorumque prudenti usu multum consecutus est, et in aliquot academicis scriptionibus Roscianam, Sestianam aliasque orationes criticis notationibus instruxit secundisque tertiisve curis perpolivit — *Io. Nicolao Madvigio*, qui cum ipse orationes selectas duodecim edidit (Hauniae MDCCCXXX.), tum in Opusculis Academicis et in iis, quos deinceps vulgavit, libellis academicis doctum et intellegentem elocutionis Ciceronianae existimatorem se praestitit iudiciique subtilitatem ac sagacitatem omnibus adeo comprobavit, ut inter summos criticos iure meritoque numeretur — *Reinholdo* denique *Klotzio*, qui etsi plurimi facit optimorum librorum auctoritatem, numquam tamen patitur ingenii sui sollertiam obrui, qua plurimis locis aegrotis ac paene desperatis remedia attulit adferetque etiam pluribus in maiore editione, unde maximum Ciceroni emolumentum adlatum iri omnes confidunt. Illos etsi, uti par erat, omnium diligentissime adhibuimus in consilium, tamen non praetermisimus eos, qui magnum studium multamque operam in singulas orationes emendandas contulerunt, *Stuerenburgium*, virum doctissimum, in Archiana, *Soldanum* in orationibus pro Ligario et Deiotaro habitis, *Buechnerum* in Rosciana, *Frotscherum* aliosque multos, quorum cura operaque effectum est, ut haec quoque orationum

editio multo emendatior posset evadere. In selecta scripturae discrepantia, quae in margine posita est, id consilium secuti sumus, ut adponeremus scripturas, quae ad perspiciendas scriptoris sententias vel ad pernoscendas intellegendasque leges linguae grammaticas aliquantum facere viderentur, ne falsis quidem in verborum declinatione formis interdum spretis. Quae omnia etsi criticum quoque usum habent, tamen id magis spectavimus, ut discipuli de ista farragine meditarentur sciscitantique magistro scripturae vel praelatae vel infra positae itemque coniecturarum a viris doctis propositarum rationes redderent. Si sollers praeest iis exercitationibus moderator, non solum discentium ingenium acuetur non mediocriter, sed etiam locupletissima artis grammaticae facultas comparabitur. Aliarum vero notationum si difficilior videbitur aestimatio captumque discipulorum superans, iis magistro voluimus prospicere, cui suum iudicium interponenti singulaque argumenta perpendenti facilius sic poterunt discipuli auscultare. His vero prudenter institutis tantum aberit ut confirmentur eorum voces, qui perniciosissimam scholarum pestem quandam criticae artis tractationem esse clamitant, ut contra haec studia laetiora in dies incrementa captura artisque grammaticae in cognitionem largissimos fructus redundaturos esse sperandum sit. Denique ex prioris *συναγωγῆς* orationibus unam resecandam esse putavi, quae fertur ad Quirites post reditum habita esse, eiusque in locum substitui Sestianam, quam a provectioribus discipulis tractari multum expediet; adiecissem etiam Sullanam, nisi cavendum fuisset, ne maius fieret libelli volumen maiusque pretium, quam quod exemplaria haecce Halensia plurimum commendavit. Ceterum ut omnia quam emendatissima possent ederentur, *Liebmanni*, viri optimi, gnava sedulitate provisum est.

Halis Saxonum mense Aprili anni MDCCCXL.

Frid. Aug. Eckstein.

PRAEFATIO

NOVAE EDITIONIS.

Cum a bibliopola Orphanotrophei Halensis rogatus approbante viro doctissimo, qui ante me hoc orationum volumen scholarum in usum apparavit, Fr. Aug. Ecksteinio, novam editionem adornandam susciperem, retinenda erat universi operis ratio atque institutio ab Ecksteinio in priore hac praefatione satis defensa. Nihilo minus ipsae adnotationes criticae valde commutandae videbantur. Prodiit enim a. 1854 et 1856 cura Baiteri et Halmii alterius editionis Turicensis volumen secundum, in quo orationum Ciceronianarum et novi codices in lucem prolati et alii dudum noti diligentius excussi et singulorum librorum mscr. dignitas tam accurate examinata est, ut, nisi forte nova subsidia inveniuntur, hac editione, quicunque orationes Ciceronianas recensere parant, pro fundamento uti debeant. Itaque etiam nobis non tam veterum editionum lectiones quam codicum praestantissimorum scripturas exhibere eorumque nomina addere placuit, quorum coniecturas aut recepimus aut aliqua ratione probabiles iudicavimus. Rarius codicum scripturis unum alterumve ex editoribus adiecimus, cuius auctoritate commendentur. Praeter Turicensem editionem, ut eos enumerare omittam, qui aut in annalibus aut separatis libellis singulos orationum locos tractaverunt, gravissimo subsidio nobis fuit et Lipsiensis editio Baiteri et Kayseri, cuius etiam in singulis verbis scribendis rationem potissimum secuti sumus, et eae singularum orationum editiones, quas Halm et Richter scholarum in usum instituerunt.

Sed priori orationum collectioni addidi orationem pro L. Murena, quam et ab aliis expeti audivi et ipse cum provectioribus discipulis non sine fructu tractavi. Hac igitur in recensenda etiam Zumptii editione usus sum, quamquam Lagomarsiniani codici nono admodum notabili non tantam dignitatem quantam ille vir doctus tribuere potui.

Vimariae Idibus Maiis anni MDCCCLXVII.

Quindecim his annis, qui post priorem editionem praeterlapsi sunt, ad emendandas Ciceronis orationes cum editionibus, ex quibus Halmii, Eberhardii, C. F. W. Mülleri potissimum commemorandae sunt, tum separatis libris atque in annalibus philologicis multa tentata multa profecta sunt. Quae diligenter et colligere et examinare studui. Itaque nova haec editio multis locis mutata et, ut confido, emendatior prodit.

Vratislaviae Mense Iulio anni MDCCCLXXXII.

Otto Heine.

ORATIO

PRO

SEXTO ROSCIO AMERINO.

ARGVMENTVM ERNESTII.

L. Cornelio Sulla iterum Q. Caecilio Metello COSS. (a. 80 a. Chr. n. 674 post urbem conditam) Erucius Sex. Roscium municipem Amerinum, equitem R. parricidii reum apud M. Fannium quaesitorem inter sicarios, i. e. eum praetorem, cui hoc delatum erat, ut eo anno, si quis tamquam sicarius deferretur, de ea re quaestionem haberet et iudicaret, fecit eumque ita accusavit, ut diceret causam ei maleficii suscipiendi fuisse, primum odium patris, qui et ab sese illum amandarat et in praedia rustica relegarat, neque umquam domi suae habuerat: et hoc amplius, exheredare illum in animo habuerat. M. Tullius annum tum agens aetatis septimum et vicesimum (v. Gell. N. A. XV, 28.) Roscium hac oratione defendit. In qua haec fere capita complexus est. Primum abhorrere a tanti sceleris atrocitate vitam Sex. Roscii honestissime atque integerrime transactam; patri autem causam nullam fuisse, cur eum odio haberet atque exheredare vellet. Quod vero eum rei rusticae praeposuerat, id non modo non odii ac malevolentiae, sed etiam amoris et benevolentiae paternae singulare testimonium fuisse. Incredibile esse, hoc crimen in quemquam humana specie ac figura praeditum cadere potuisse, nisi tamquam ea, quae oculis cernuntur, expressa sceleris vestigia exstarent. Facultatem denique perficiendi maleficii nullam Roscio fuisse, qui neque Romae tunc fuisset, cum caedes facta diceretur, neque ullum liberum hominem nosset, per quem negotium transigeret: servos vero ipsum etiam in quaestionem postulare, cum, ii ne dentur, adversarii magnopere recusent. Secundo loco ita reum purgat, ut etiam in T. Roscium quendam, cognomento Magnum, crimen conferat, quod et veteres et capitales inimicitias cum Sexti patre exercuerit, et Romae tunc fuerit, cum ille occisus dicatur; vetus praeterea sicarius et gladiator sit ac saepe in caede versatus. Deinde L. Chrysogonum, L. Sullae libertum et apud eundem gratiosissimum, interfecti bona quasi proscripti coëmisse, possidere, partem cum T. Roscio communicasse: et quia nunc Sexti huiusce vitam uterque sibi ad ea bona fruenda obstare atque officere intellegat, Erucium, accusatorem veterem exercitatum,

adposuisse, qui crimen callide confingeret accusationemque susciperet. Reum autem Roscium non modo nullum emolumentum ex nece patris, sed etiam summam egestatem atque inopiam reportasse: iniquum esse, ut, cuius iniuria patriis fortunis omnibus sit eversus atque ad summam inopiam redactus, eius nunc potentia per summum dedecus summamque iniuriam vita privetur. Causa publica (§ 59.) adeoque ipsum iudicium publicum est, h. e. accusator non privatam alicuius, sed laesae totius rei publicae iniuriam persequitur, quod huiusmodi crimina ad ipsius rei publ. perniciem valent. Acta est in foro (ut moris erat, publice et in conspectu populi circum subsellia iudicum coronam facientis haec capitis iudicia fieri) ad M. Fannii praetoris tribunal, qui quaestioni inter sicarios praeerat, cum ei in consilio iudices ex ordine senatorio, qui tum solus lege Cornelia iudicabat, assiderent.

---

1 Credo ego vos, iudices, mirari, quid sit quod, cum tot summi
1 oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum his, qui sedeant, comparandus. Omnes hi, quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit, ut adsint propterea, quod officium
2 sequuntur, taceant autem idcirco, quia periculum vitant. Quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? Minime. An[1]) tanto officiosior quam ceteri? ne istius quidem laudis ita sim cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis horum[2]) dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse,
3 quam dixisset, putaretur: ego autem si[3]) omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in volgus emanare poterit: deinde, quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci

---

1) Sic schol. Gron., cod. plerique *at*, quod retinent Halm ed. Tur. et Kayser; Palimps. *ac*. 2) *si quis horum* Halm: *si qui istorum* palimps., *si quis istorum* rell. codd. *quos — adesse* Fleckeisen del. 3) Sic palimps.; *etiamsi* rell. codd.

adulescentiae poterit; tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam de civitate sublata est.
Accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum 4
sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem ii contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego nec benivolentiam erga me ignorare nec auctoritatem aspernari nec voluntatem neglegere debeam[1]. His de causis **2**
ego huic causae patronus exstiti, non electus unus, qui maximo 5
ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quaeratis, qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac tales viros impediat, quo minus pro capite et fortunis alterius, quem ad modum consueverunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. Quae res ea est? Bona patris huiusce Sex. Roscii, 6
quae sunt sexagiens, quae de viro clarissimo et fortissimo, L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit emisse adulescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem metumque[2] tollatis: sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere: damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit[3], ut evellatis, postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini.

Si vobis[4] aequa et honesta postulatio videtur, iudices, 7
ego contra brevem postulationem adfero et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem. Primum a Chrysogono peto, **3**

---

1) *debebam* coni. Ernesti. 2) Sic cod. plerique, *omnemque metum* Kayser, Eberhard ex Lag. 26. 3) *stimulet ac pungat* coni. Ernesti. 4) *quae si vobis* coni. Bake, *nisi vobis* Weidner. Mox *honesta ista* Richter.

ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam
ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resi-
statis, innocentium calamitatem levetis et in causa Sex. Roscii
8 periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. Quod si aut
causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel
minima res reperietur, quam ob rem videantur illi non nihil
tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam
praedam, quam dixi, quicquam aliud causae inveneritis, non
recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur; sin
aliud agitur nihil, nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil
est, si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam
praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus
accedat: nonne cum multa indigna, tum vel hoc indignissimum
est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iuran-
dum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi
consueverant [1])? Qui ex civitate in senatum propter digni-
tatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severi-
tatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores,
non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis
metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc
iudicio ornati auctique discedant?

4 His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me com-
9 mode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere
vociferari posse intellego. Nam commoditati ingenium, gravitati
aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus
timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit, et vestra
dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula. Quapropter
vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia
10 verba mea audiatis. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris
sustuli, quam ferre me posse intellego. Hoc onus si vos ali-
qua ex parte adlevabitis, feram, ut potero, studio et industria,
iudices: sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo
non deficiam et id, quod suscepi, quoad potero, perferam.
Quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo,
quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter
perfidiam abicere aut propter infirmitatem animi deponere. Te
11 quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam
antea populo Romano praebuisti, cum huic eidem quaestioni

1) Sic de Ernestii coni. edit. rec.; codd. vel *consueverunt* vel *consuerunt*.

iudex[1] praeesses, talem te et nobis et rei publicae hoc tempore impertias. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium, vides: quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas, ut acria ac severa iudicia fiant, intellegis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur, cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sunt: omnes hanc quaestionem te praetore manifestis maleficiis cotidianoque sanguine dignissimam[2] sperant futuram.

Qua vociferatione in ceteris iudiciis accusatores uti con- 12
sueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostenderitis[3], eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices,
inter ipsa subsellia caedes futurae sint. Etenim quid aliud hoc 13
iudicio temptatur, nisi ut id fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt: accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit; causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem: accusant ii, qui hunc ipsum[4] iugulare summe cupierunt; causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur: denique accusant ii, quos populus poscit; causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria
caede restat. Atque ut facilius intellegere possitis, iudices, ea, 14
quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio res quem ad modum gesta sit, vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.[5]

---

1) *iudex* deest in Lag. 26., uncis incl. Halm. 2) Incerta est haec coniectura Halmii; *dimissius* codd. plerique; sed quae alii suspicati sunt, haud minus incerta videntur. *e m. m. c. s. dimissui* Madvig, *m. m. c. s. ad amussim* Wex, *m. m. c. sanguini demum finem sperant facturam* Rinkes Mnem. VIII. 438., *hac quaestione te praetore populum Romanum e m. m. c. s. dimissum sperant futurum* Richter. 3) Sic. codd.; edit. plerique *ostendatis*, aut *ostendetis*. 4) aut delendum aut *ipsi* scrib. iudicat Halm, recte, ut videtur. 5) *quo facilius — calamitatem* uncis incl. Fleckeisen.

6 Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, cum
15 genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum
etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiis
florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis
Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesti-
cus usus et consuetudo, quas, ut aequum est, familias honesta-
tis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus
commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici
praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab
16 hospitibus amicisque paternis defenditur. Hic cum omni tem-
pore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum
omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter
ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio,
auctoritate defendit. Etenim rectum putabat pro eorum honestate
se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos nume-
rabatur. Posteaquam victoria constituta est ab armisque reces-
simus [1], cum proscriberentur homines atque ex omni regione
caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romae
frequens atque in foro et in ore omnium cotidie versabatur,
magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam timere,
ne quid ex ea calamitatis sibi accideret.
17 Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis,
quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum
tria huiusce praedia possidere audio; quas inimicitias si tam
cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret: neque enim,
iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum
alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur,
homines eius modi [2]: alter plurimarum palmarum vetus ac
nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam
contulit et [3], qui ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam,
7 facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit. Nam cum
18 hic Sex. Roscius esset Ameriae, Titus autem iste Roscius Romae,
cum hic filius [4] adsiduus in praediis esset cumque se voluntate
patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, ipse [5] autem fre-
quens Romae esset, occiditur ad balneas Pallacinas rediens a
cena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad

1) *recessum* Halm. 2) Sic codd., *huius modi* Reisig et edit. plerique; at vid. Madvig de fin. p. 500. 3) *et* add. Madvig; Halm *quique.* 4) *filius* inclusit Halm. 5) *ipse* Eberhard, *iste* codd.

quem suspicio maleficii pertineat: verum id, quod adhuc est
suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc adfinem
culpae iudicatote.

Occiso Sex. Roscio primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia 19
quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T.
Roscii, et nuntiat domum non filii, sed T. Capitonis, inimici:
et cum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo
nuntius hic Ameriam venit. Decem horis nocturnis sex et quin-
quaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum
inimico nuntium primus adferret, sed etiam cruorem inimici
quam recentissimum telumque paulo ante e corpore extractum
ostenderet. Quadriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chryso- 20
gonum in castra L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecu-
niae demonstratur; bonitas praediorum — nam fundos decem
et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt — huius inopia
et solitudo commemoratur; demonstrant, cum pater huiusce Sex.
Roscius, homo tam splendidus et gratiosus, nullo negotio sit
occisus, perfacile hunc, hominem incautum et rusticum et Romae
ignotum, de medio tolli posse; ad eam rem operam suam polli-
centur. Ne diutius teneam, iudices, societas coitur. Cum iam 8
proscriptionis mentio nulla fieret, cum etiam, qui antea metue- 21
rant, redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur,
nomen refertur in tabulas Sexti Roscii[1]), hominis studiosissimi
nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima
Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in reliquas
omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quem ad
modum ipse dicit, impetum facit. Haec bona sexagiens HS.[2])
emuntur duobus milibus nummum[3]). Haec omnia, iudices, im-
prudente L. Sulla facta esse certo scio. Neque enim mirum, 22
cum eodem tempore et ea, quae praeterita sunt, sanet[4]) et ea,
quae videntur instare, praeparet, cum et pacis constituendae
rationem et belli gerendi potestatem solus habeat, cum omnes
in unum spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque
negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid
non animadvertat, cum praesertim tam multi occupationem eius

---

1) *nomen refertur in tabulas Sexti Roscii* om. codd., ex Charisio et Diomede inseruit Graevius. *bona veneunt* add. Richter, *b. proscribuntur* Eberhard. 2) *sexagiens HS* om. codd. 3) *haec bona emuntur — nummum* inclusit Osenbrüggen. 4) *sanet* add. Rinkes; alii *curet*.

observent tempusque aucupentur, ut, simulatque ille despexerit,
aliquid huiusce modi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis
ille felix sit, sicut est, tamen tanta [1]) felicitate nemo potest
esse, in magna familia qui neminem neque servum neque liber-
23 tum improbum habeat. Interea iste T. Roscius, vir optimus,
procurator Chrysogoni, Ameriam venit, in praedia huius invadit,
hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno
funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focis patriis dis-
que penatibus praecipitem, iudices, exturbat, ipse amplissimae
pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat,
ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat,
plura clam de medio removebat; non pauca suis adiutoribus
large effuseque donabat; reliqua constituta auctione vendebat.
9 Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota
24 fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versa-
bantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii
autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio
praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reli-
quisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae,
donationes. Nemo erat, qui non ardere illa omnia mallet quam
videre in Sex. Roscii, viri optimi atque honestissimi, bonis
25 iactantem se ac dominantem T. Roscium. Itaque decurionum
decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam
doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit, conquerantur de
istorum scelere et iniuriis, orent, ut et illius mortui famam et
filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decre-
tum, quaeso, cognoscite. DECRETVM DECVRIONVM. Legati in
castra veniunt. Intellegitur, iudices, id quod iam ante dixi,
imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim
Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobiles adlegat,
ab iis [2]) qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chryso-
26 gonum, quae vellent, esse facturum pollicerentur. Usque adeo
autem ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus
Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fin-
gerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis
exempturum, praedia vacua filio traditurum, cumque id ita futu-
rum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appromitteret,

1) *tamen tanta* Lambinus: *t. in t.* codd. 2) *adlegat, ab iis qui* Lambinus: *adlegat iis, qui* cod. plerique.

crediderunt: Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem
differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto
licentius nihil[1]) agere atque deludere; postremo, id quod facile
intellectum est, insidias vitae huiusce Sex. Roscii[2]) parare,
neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam domino
incolumi obtinere. Quod hic simul atque sensit, de amicorum **10**
cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam, 27
[Nepotis filiam][3]), quam honoris causa nomino, contulit, qua
pater usus erat plurimum: in qua muliere, iudices, etiam nunc,
id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa
vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem,
eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum
tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperato-
que ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia
factum est, ut hic potius vivus in reos quam occisus in pro-
scriptos referretur. Nam postquam isti intellexerunt summa 28
diligentia vitam Sex. Roscii custodiri neque sibi ullam caedis
faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris
et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam
rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re
posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique
ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita
loqui homines: quod iudicia tam diu facta non essent, con-
demnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset;
huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de
bonorum venditione et de ista societate verbum esse factu-
rum neminem; ipso nomine parricidii et atrocitate criminis
fore, ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus
esset. Hoc consilio atque adeo hac amentia impulsi, quem 29
ipsi, cum cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum
vobis tradiderunt.

Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? **11**
aut quod aut a quibus auxilium petam? Deorumne immortalium,
populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis
hoc tempore, fidem implorem? Pater occisus nefarie, domus 30
obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta; filii vita

---

1) Sic Richter, *lentius nihil* codd., quod def. Müller; *nihil* inclusit Halm. 2) *S. Roscii* incl. du Rieu. 3) Uncos posuit Kayser. cfr. § 147. *N. sororem* Passeratius.

infesta [1]), saepe ferro atque insidiis appetita. Quid ab his tot
maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec aliis nefariis
cumulant atque adaugent: crimen incredibile confingunt, testes
in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant, hanc con-
dicionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices T.
Roscio [2]) dare, an insutus in culleum per summum dedecus vitam
amittere. Patronos huic defuturos putaverunt; desunt: qui
libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa satis
31 est [3]), non deest profecto, iudices. Et forsitan in suscipienda
causa temere impulsus adulescentia fecerim: quoniam quidem
semel suscepi, licet hercules undique omnes inmineant [4]) terro-
res periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo.
Certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror,
omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter libereque
dicere. Nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim mihi
32 maiorem adhibere metus quam fides. Etenim quis tam dissoluto
animo est, qui, haec cum videat, tacere ac neglegere possit?
Patrem meum, cum proscriptus non esset, iugulastis; occisum
in proscriptorum numerum rettulistis; me domo mea per vim
expulistis; patrimonium meum possidetis. Quid voltis amplius?
etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut
iuguletis aut condemnetis Sex. Roscium [5])?

12 Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate
33 C. Fimbriam et, quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui
ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is cum curasset in funere
C. Marii, ut Q. Scaevola volneraretur, vir sanctissimus atque
ornatissimus nostrae civitatis, de cuius laude neque hic locus
est ut multa dicantur, neque plura tamen dici possunt, quam
populus Romanus memoria retinet, diem Scaevolae dixit, postea-
quam comperit eum posse vivere. Cum ab eo quaereretur, quid
tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare
quidem quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat
furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset.
Quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri
mortem, quae tantum potuit, ut omnes cives perdiderit et

1) *infestata* Halm. 2) T. add. Ernesti. 3) Sequuntur in omnibus codd. *quoniam quidem suscepi*, quae Heusinger delevit. 4) *inmineant* coni. Halm: *minae* codd., *mihi minae* Baiter. 5) *Sex. Roscium* inclusit Lambinus et Madvig.

adflixerit[1]), quos quia servare per compositionem volebat; ipse
ab iis interemptus est. Estne hoc illi dicto atque facto Fim- 34
briano simillimum? Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? quia
de manibus vestris effugit, quia se occidi passus non est. Illud,
quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia
fit a Chrysogono, num[2]) est ferendum? Nam per deos immor-
tales, quid est in hac causa, quod defensionis indigeat? qui
locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno
opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque ante
oculos expositam consideremus: ita facillime, quae res totum
iudicium contineat et quibus de rebus nos dicere oporteat et
quid vos sequi conveniat, intellegetis.

Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae **13**
obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia 35
et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius[3]) suscepit;
audaciae partes Roscii sibi poposcerunt; Chrysogonus autem, is
qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me
dicere oportere intellego. Quid igitur est? Non eodem modo 36
de omnibus; ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet,
duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit: ego crimen
oportet diluam, vos et audaciae resistere et hominum eius modi
perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore
exstinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, di 37
immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno male-
ficio scelera omnia complexa esse videantur[4]). Etenim si, id
quod praeclare a sapientibus dicitur, voltu saepe laeditur pietas,
quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtu-
lerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina
atque humana cogebant? In hoc tanto, tam atroci, tam singu- 38
lari maleficio, quod ita raro exstitit, ut, si quando auditum
sit[5]), portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem tu[6]),
C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? Nonne

1) *tantum potuit ut* unc. incl. Garatoni. Quod in cod. Guelf. post *cives* additur *occisus*, Richter scr. *qui tantum pot. ut om. c. occisus perdiderit et adflixerit.* 2) *num* Hotom.; codd. *non.* Eberhard *indignum vid. — num est magis fer.* 3) *Erucius* inclusit Madvig. *accusator* incl. Eberhard. 4) *quod uno maleficio scelera omnia complexum esse videatur* Bake. 5) *auditum est* Halm. 6) *tandem tu* Madvig: *tandem te* codd. Alii *te* omittunt.

et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam [et][1]) denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiciendi quidem causa contulisti.

14 Patrem occidit Sex. Roscius. 'Qui homo? Adulescentulus
39 corruptus et ab hominibus nequam inductus?' Annos natus maior quadraginta. 'Vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus?' At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. 'Luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt?' De luxurie purgavit Erucius, cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse; nihil autem umquam[2]) debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit, quae vita maxime disiuncta a cupiditate est et cum officio
40 coniuncta? Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? 'Patri' inquit 'non placebat.'[3]) Patri non placebat? Quam ob causam? necesse est enim eam quoque[4]) iustam et magnam et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium sine
41 causis multis et magnis et necessariis. Rursus igitur eodem revertamur et quaeramus, quae tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret. At perspicuum est nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa, quem procrearat? At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque sceleris filio fuisse.

15 'Nescio', inquit 'quae causa odii fuerit: fuisse odium intel-
42 lego, quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat.' Quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima. Ille,

---

1) *et* inclusit Lambinus, defendit Fleckeisen. 2) *cuiquam* add. Bake. 3) Verba *patri non placebat?* Madvig delevit, quem plerique edit. secuti sunt. cfr. § 54. 4) *eam quoque] causam eamque* Richter.

quo modo crimen commenticium confirmaret, non inveniebat:
ego, res tam leves qua ratione infirmem ac diluam, reperire non
possum. Quid ais, Eruci? Tot praedia, tam pulcra, tam fru- 43
ctuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia
colenda ac tuenda tradiderat? Quid hoc?[1]) Patres familias, qui
liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis
rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios suos rei
familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum
studiique consumere? An amandarat hunc sic, ut esset in agro 44
ac tantum modo aleretur ad villam? ut commodis omnibus care-
ret? Quid? si constat hunc non modo colendis praediis prae-
fuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse, tamenne
haec a te vita eius[2]) rusticana relegatio atque amandatio appel-
labitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re
ipsa atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id
quasi novum reprehendis; quod benivolentia fit, id odio factum
criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum
supplicii causa fecisse dicis. Neque haec tu non intellegis, sed 45
usque eo, quid[3]) arguas, non habes, ut non modo tibi
contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum natu-
ram contraque consuetudinem hominum contraque opiniones
omnium.

At enim, cum duos filios haberet, alterum a se non dimit- **16**
tebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruci, ut hoc
in bonam partem accipias; non enim exprobrandi causa, sed
commonendi gratia dicam: si tibi fortuna non dedit, ut patre 46
certo nascerere, ex quo intellegere posses, qui animus patrius
in liberos esset, at natura certe dedit, ut humanitatis non parum
haberes; eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem
alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas venia-
mus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum, filium
rusticum, quam illum alterum, Chaerestratum? — nam, ut
opinor, hoc nomine est: — alterum in urbe secum honoris
causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? 'Quid ad 47
istas ineptias abis?' inquies. Quasi vero mihi difficile sit quam-

---

1) *Quid? hoc patres familias* interpunxerunt Madvig et Halm. 2) *a te vita eius* Vahlen: *a te vita et (attente vita et* al.*)* codd., *attenta vita et* vulgo, *a tete vita eius* Richter. 3) *quod* ex Oxoniensi R recepit Halm, idem coni. Ernesti.

vis multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribules vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas adsiduos esse cupiunt. Verum homines notos [1]) sumere odiosum est, cum et illud incertum sit, velintne ii [2]) sese nominari, et nemo vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adulescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim haec conficta arbitror esse a poetis, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem [nostrae] [3])
48 vitae cotidianae videremus. Age nunc, refer animum sis ad veritatem et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias [4]) maxime laudentur: iam profecto te intelleges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae dedisse.
17 Ac non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus quisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur.
49 Quid censes hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio et qua intellegentia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere: hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem, et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit.
18 Ne tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus
50 natus esses, cum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. Etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares.

---

1) *natos* Jeep, Fleckeisen. 2) *ii* Halm, *hi* vulgo. 3) codd. *nostram;* Hotoman. *nostrae; nostrae* delev. Madvig et Halm. 4) Sic Lambin; codd. *familiis*, quod tuetur Fleckeisen.

At hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris
talibus viris existimabant; itaque ex minima tenuissimaque re
publica[1]) maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos
enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant;
quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam
atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. Neque 51
ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus
nunc quaerimus, sed ut illud intellegatur, cum apud maiores
nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore
ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris
quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint,
ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, cum
ruri adsiduus semper vixerit, cum praesertim nihil esset, quod
aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere
posset.

Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, 52
ostenditur[2]), Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Num quid
est aliud? 'Immo vero' inquit 'est; nam istum exheredare in
animo habebat.' Audio: nunc dicis aliquid, quod ad rem per-
tineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque
inepta: 'Convivia cum patre non inibat.' Quippe, qui ne in
oppidum quidem nisi perraro veniret. 'Domum suam istum non
fere quisquam vocabat.' Nec mirum, qui neque in urbe viveret
neque revocaturus esset. Verum haec tu quoque intellegis esse **19**
nugatoria: illud, quod coepimus, videamus, quo certius argu-
mentum odii reperiri nullo modo potest. Exheredare pater 53
filium cogitabat. Mitto quaerere, qua de causa; quaero, qui
scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oporte-
bat, et id erat certi[3]) accusatoris officium, qui tanti sceleris
argueret, explicare omnia vitia ac peccata filii, quibus incensus
parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut
amorem illum penitus insitum eiceret ex animo, ut denique
patrem esse sese oblivisceretur; quae[4]) sine magnis huiusce
peccatis accidere potuisse non arbitror. Verum concedo tibi, ut 54
ea praetereas, quae cum taces, nulla esse concedis: illud[5])
quidem, voluisse exheredare certe tu planum facere debes. Quid

---

1) *rem publicam* Pluygers, Fleckeisen. 2) *non ostenditur* Richter. 3) *certe* coni. Pluygers. 4) *quod* coni. idem. 5) *illud* coni. idem: *illum* codd.

ergo adfers, quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere. Finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum talium dignitati inludere. Exheredare filium voluit. Quam ob causam? 'Nescio.' Exheredavitne? 'Non.' Quis prohibuit? 'Cogitabat.' Cogitabat?[1]) Cui dixit? 'Nemini.' Quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare atque id obicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne coneris quidem?
55 Nemo nostrum est, Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes, qua de causa huic[2]) inimicus venias; sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.

20 Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia: verum tamen hoc ita est utile, ut ne plane inludamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam, verum tamen[3]), quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere. Cum enim aliquid habeat, quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et calumniari
56 sciens non videatur[4]). Quare facile omnes patimur esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus est[5]), absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest: utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capitolio, ut significent, si fures venerint. At fures internoscere non possunt; significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerunt[6]), quia id est suspiciosum, et[7]) tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quodsi luce quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint, opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, cum
57 suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo clamant, nocere non possunt; alii canes, qui et latrare et mordere possunt. Cibaria vobis

1) *cogitabat?* om. plerique editores, cfr. § 40. 2) *huic* ed. Cratandrina: *huc* codd. 3) *at idem* Fleckeisen. 4) *videtur* coni. Kayser. 5) *est* Halm: *sit* vulgo. 6) *venerunt* Halm, *venerint* codd. 7) *et*, quod in codd. ante *quia id* est, transposuit Krüger.

praeberi videmus, vos autem maxime debetis in eos impetum
facere, qui merentur. Hoc populo gratissimum est. Deinde, si
voletis, etiam tum, cum veri simile erit aliquem [1]) commisisse,
[in suspicione] [2]) latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem
sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere
possitis aut quare aut quo modo, ac tantum modo [sine suspi-
cione] [3]) latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed, si
ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici
estis, ut etiam Kalendas omnis oderitis, ita vehementer ad caput
adfigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare
possitis.

Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid **21**
hisce autem ad suspicandum? 'Ne exheredaretur, veritus est.' 58
Audio, sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. 'Habebat
pater in animo.' Planum fac. Nihil est, non, quicum delibe-
rarit, quem [4]) certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in
mentem venerit. Cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc
palam dicis: ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum
illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum
futurum, de bonorum emptione deque ea societate neminem
esse, qui verbum facere auderet hoc tempore. Haec te opinio
falsa in istam fraudem impulit; non me hercules verbum fecisses,
si tibi quemquam responsurum putasses. Operae pretium erat, 59
si animadvertistis, iudices, neglegentiam eius in accusando con-
siderare. Credo, cum vidisset, qui homines in hisce subselliis
sederent, quaesisse, num ille aut ille defensurus esset; de me
ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam
dixerim. Posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et
solent, ita neglegens esse coepit, ut, cum in mentem veniret
ei, resideret, deinde spatiaretur, non numquam etiam puerum
vocaret, credo, cui cenam imperaret, prorsus ut vestro consessu
et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur. Peroravit **22**
aliquando, adsedit; surrexi ego. Respirare visus est, quod non 60
alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo animadverti, iudi-
ces, eum iocari atque alias res agere, antequam Chrysogonum
nominavi; quem simul atque attigi, statim homo se erexit;

---

1) *aliquem aliquid commisisse* coni. Hotoman. 2) Unc. posuit Halm. 3) *sine susp.* deleri iussit Benecke. 4) *non quem* Richter.

mirari visus est. Intellexi, quid eum pupugisset. Iterum ac tertio nominavi. Postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi atque ille existimaret; aperiri bonorum emptionem, vexari pessime societatem, gratiam potentiamque eius neglegi,
61 iudices diligenter attendere, populo rem indignam videri. Quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici, quem dedi putabas, defendi intellegis, quos tradituros sperabas, vides iudicare: restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, aut confitere [1]) huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum.

De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non
62 est, quam ob causam patrem filius occiderit. Quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt, vel [2]) maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere. In quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur. Cum multa antea commissa maleficia, cum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. Haec cum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum. Quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam
63 scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. Magna est enim vis humanitatis; multum valet communio sanguinis; reclamitat istius modi suspicionibus ipsa natura; portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut, propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit, cum etiam feras inter sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet.

---

1) *aut confitere te* coni. Hotoman: *aut* et *te* om. codd., Eberhard, Müller. 2) *vel* Eberhard. codd. *id*, alii editor. *et* scrib., alii *id* om.

Non ita multis ante annis aiunt T. Caelium[1]) quendam 23
Tarracinensem, hominem non obscurum, cum cenatus cubitum 64
in idem conclave cum duobus adulescentibus filiis isset, inventum
esse mane iugulatum. Cum neque servus quisquam reperiretur
neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis autem
duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina
filiorum de parricidio delata sunt. Quid poterat tam esse suspi-
ciosum? neutrumne sensisse?[2]) ausum autem esse quemquam se
in id conclave committere eo potissimum tempore, cum ibidem
essent duo adulescentes filii, qui et sentire et defendere facile
possent? Erat porro nemo, in quem ea suspicio conveniret[3]).
Tamen cum planum iudicibus esset factum, aperto ostio dor- 65
mientes eos repertos esse, iudicio absoluti adulescentes et suspi-
cione omni liberati sunt. Nemo enim putabat quemquam esse,
qui, cum omnia divina atque humana iura scelere nefario pol-
luisset, somnum statim capere potuisset[4]), propterea quod, qui
tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed
ne spirare quidem sine metu possunt.

Videtisne, quos nobis poetae tradiderunt patris ulciscendi 24
causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim deorum 66
immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut
eos agitent Furiae neque consistere umquam patiantur, quod ne
pii quidem sine scelere esse potuerunt? Sic se res habet,
iudices: magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet
religionem paternus maternusque sanguis, ex quo si qua macula
concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo per-
manat ad animum, ut summus furor atque amentia consequatur.
Nolite enim putare, quem ad modum in fabulis saepenumero 67
videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserunt, agitari
et perterreri Furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus
et suus terror maxime vexat; suum quemque scelus agitat amen-
tiaque adficit; suae malae cogitationes conscientiaeque animi
terrent. Haec[5]) sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae,

1) Sic Val. Max. VIII. 1, 13. codd. vel *Cloelium*, vel *Clodium*, vel *Claedium*. 2) Sic. coni. Madvig; *q. p. iam esse* (*sane esse* al.) *susp. autem neutrum ne sens.* codd. *Quid post autem? erat sane suspiciosum neutrum sensisse* Richter. 3) *Erat porro — conveniret* del. Fleckeisen. 4) Sic codd.; Ernesti et plerique edit. *posset.* 5) *Haec* Fleckeisen ex cod. Guelf.

quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis
68 repetant[1]). Haec magnitudo maleficii facit, ut nisi paene mani-
festum parricidium proferatur, credibile non sit, nisi turpis adu-
lescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus
effusi cum probro atque dedecore, nisi praerupta [2]) audacia, nisi
tanta temeritas, ut non procul abhorreat ab insania. Accedat
huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus,
amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune
captus ad eam rem; paene dicam, respersas manus sanguine
paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane,
69 tam acerbum[3]) credituri sunt. Quare hoc quo minus est credi-
bile, nisi ostenditur, eo magis est, si convincitur, vindicandum.

25 Itaque cum multis ex rebus intellegi potest maiores nostros
non modo armis plus quam ceteras nationes, verum etiam con-
silio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in
impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum
prudentia praestiterint iis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse
70 dicuntur, considerate. Prudentissima civitas Atheniensium, dum
ea rerum potita est, fuisse traditur; eius porro civitatis sapien-
tissimum Solonem dicunt fuisse, eum qui leges, quibus hodie
quoque utuntur, scripsit[4]). Is cum interrogaretur, cur nullum
supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respon-
dit se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur,
cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne
non tam prohibere quam admonere videretur. Quanto nostri
maiores sapientius! qui cum intellegerent nihil esse tam sanctum,
quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas
singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio
non potuisset, magnitudine poenae a maleficio summoverentur.
Insui voluerunt in culleum vivos atque ita in flumen deici.

26 O singularem sapientiam, iudices! Nonne videntur hunc
71 hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente
caelum, solem, aquam terramque ademerint, ut, qui eum
necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex
quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus obi-
cere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, imma-

---

1) *repetunt* coni. Schuetz. 2) *praerupta* cod. Lag. 26, *prorupta* cett. codd., quod retinet Fleckeisen. 3) *tam acerbum, tam immane* Fleckeisen. 4) Sic Halm, *scripserit* codd.

nioribus uteremur; non sic nudos in flumen deicere, ne cum delati essent in mare, ipsum[1]) polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur: denique nihil tam vile neque tam volgare est, cuius partem ullam reliquerint. Etenim quid tam 72
est commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut numquam abluantur[2]); ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses. Utrum quid agatur non 73
vides, an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest: apud homines autem prudentissimos agitur, qui intellegunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

Esto: causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse 27
debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius innocentia. Non quaero abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit: quaero, quo modo occiderit. Ita[3]) quaero[4]) abs te, C. Eruci, quo modo, et sic tecum agam, ut meo loco[5]) vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quo modo occidit? ipse[6]) percussit, an aliis occiden- 74
dum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis, quaero, servosne an liberos? Si per liberos[7]), quos homines? indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt ii[8])? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? qui conlocutus[9]) est? quo modo persuasit? 'Pretium dedit.' Cui dedit? per quem

1) *id ipsum* Lambin, *mare ipsum* Richter. 2) Sic codd. plerique, *adluantur* Halm. 3) *Itaque* Fleckeisen. 4) *quaeram* Halm, Fleckeisen: *quaero* codd. 5) *meo loco* coni. Madvig: *in eo loco* codd. 6) *ipsene* Fleckeisen. 7) *Si per liberos* addidit Halm. Lacunae signa ante *Si* posuit Richter. 8) *ii* Halm: *hi* vulgo. 9) *qui conlocutus* Krüger, *quicum locutus* codd.

dedit? unde aut quantum dedit? Nonne his vestigiis ad caput
maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat facito,
quem ad modum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum
atque agrestem fuisse, numquam cum homine quoquam conlo-
75 cutum esse, numquam in oppido constitisse. Qua in re prae-
tereo illud, quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam
poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida
incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere. Ut non
omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic
non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries crea-
tur; ex luxurie exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erum-
pat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita
autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, dili-
gentiae, iustitiae magistra est.
28 Verum haec missa facio: illud quaero, is homo, qui, ut
76 tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines
hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere
potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose
possunt: in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse
concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino
esset filius. Litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romae
noverat neminem. 'Arcessivit aliquem.' Quem aut quando[1]?
'Nuntium misit.' Quem aut ad quem? 'Pretio, gratia, spe, pro-
missis induxit aliquem.' Nihil horum ne confingi quidem potest,
77 et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est, ut per ser-
vos id admiserit. O di immortales! rem miseram et calami-
tosam, quod in tali crimine, quod innocentibus saluti solet esse,
ut servos in quaestionem polliceantur[2]), id Sex. Roscio facere
non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis;
unus puer, victus cotidiani administer[3]), ex tanta familia Sex.
Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te,
M. Metelle: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos
servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius
postulavit. Meministisne[4]) T. Roscium recusare? Quid? ii servi

---

1) *quem aut quando?* optimi codd. Prisciani X, 8, 45: *at quando* codd. Ciceronis, *per quem aut q.* Eberhard. 2) Sic Halm; codd. *innocenti — polliceantur;* vulgo *innocenti — polliceatur.* 3) Alii *minister* ex cod. Lag. 26. 4) Sic Robert Stephanus; codd. *meministine.*

ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et in pretio. Etiam nunc ut ex iis quaeratur, ego postulo, hic orat atque obsecrat. Quid facitis? cur recusatis? Dubitate 78
etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus: ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis [1]) versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab iis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. Omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna; tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. Ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex iis de patris morte quaeratur? Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum; nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii crimina diluissem.

Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihi tecum necesse 29
est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu 79
fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo pretio potes ostendere. Ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum reiectus a ceteris suspicionibus confugere posses; ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intellegas. Quid ergo est? quo tandem accusator inopia argu- 80
mentorum confugit [2])? 'Eius modi tempus erat', inquit, 'ut homines vulgo impune occiderentur, quare hoc tu propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti.' Interdum [3]) mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio pessumdare [4]), accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? volgo occidebantur? Per quos et a quibus? Nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse?

---

1) *in insidiis* Halm. 2) *confugit* Halm: *confugerit* vulgo. 3) *Interdum* cod. Ursini: *Interim* vulgo. 4) *pessumdare* Trojel, codd. *perfundere*, quod defendit Kratz ann. phil. 93, 550, alii *pervertere*.

Quid postea? Nescimus per ista tempora eosdem fere sectores
81 fuisse collorum et bonorum? Iidem [1]) denique, qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et in sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obicient, et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino, quid Romae ageretur, nescivit [2]), propterea quod ruri
82 adsiduus, quem ad modum tute confiteris, fuit? Vereor, ne aut molestus sim vobis, iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis, ut illa diluam, quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex aliqua [3]) oratione declamare, quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant: de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est, quod ad testes reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat.

30 Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides.
83 Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui adscendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus ibi maleficium, ubi [4]) et est et inveniri potest. Iam intelleges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur; tametsi neque omnia dicam et leviter unum quidque tangam; neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar [5]) lon-
84 gius, quam salus huius et mea fides postulabit. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te

---

1) *iidem* Heraeus, codd. *ii*. *Iidemque* Richter (sine *denique*). 2) *nescivit* coni. Madvig: *nesciret* codd. 3) *aliqua* Eberhard, codd. *alia*. 4) Sic Steinmetz.; codd. pleriq. *quaeramus ubi maleficium ubi*, alii *qu. malef. ubi*. 5) *persequar* Lambin; codd. *prosequar*, quod tuentur Halm et Fleckeisen.

palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus,
si, quem ad modum paratum esse audio, testis prodierit; tum
alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse
quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus
verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in
causis quaerere solebat, cui bono fuisset. Sic vita hominum est,
ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento acce-
dere. Hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant 85
ii, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat
amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam
quam implacatus [1]) ad severitatem videbatur. Ego, quamquam
praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab
innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso
acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum
etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformi-
dant, pro Sex. Roscio dicere. In hac enim causa cum viderent 31
illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendici- 86
tate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed
eo perspicuo [2]) crimen et suspicionem potius ad praedam adiun-
gerent quam ad egestatem. Quid, si accedit eodem, ut tenuis
antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si
ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa,
quae te ad tantum facinus adduxerit? Quid ergo horum negari
potest? Tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat,
atque eo magis eluceat [3]), quo magis occultatur. Avaritiam praefers, 87
qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alie-
nissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intelle-
gere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est ex tot sicariis,
solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os
tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi
fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias
concedas necesse est. Restat, iudices, ut hoc dubitemus, uter 88
potius Sex. Roscium occiderit; is, ad quem morte eius divitiae
venerint, an is, ad quem mendicitas; is, qui antea tenuis fuerit,
an is, qui postea factus sit egentissimus; is, qui ardens avaritia
feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quae-

---

1) Sic Graevius; *implicatus* codd., *inclinatus* Manutius, *incitatus* alii. 2) Sic coni. Puteanus; codd. *eo* (vel *ei*) *perspicuum*. 3) Sic codd.; plerique edit. de coni. Heumanni *elucet*.

stum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset; is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter forí iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet[1]); postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius.

32 Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, quam
89 diu diceres! quo te modo iactares! tempus hercule te citius quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere. Verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer; te pugna Cannensis accusatorum[2]) sat bonum fecit. Multos caesos non
90 ad Trasumenum lacum, sed ad Servilium vidimus. *Quís ibi non est vólneratus férro Phrygio?* Non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique Mammeos[3]), quos iam aetas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum senem[4]), Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam quos nemo propter ignobilitatem nominat, sescenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant; qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent; nihil enim mali est canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi multaque ser-
91 vanda sunt. Verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea, qui suis volneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant: a quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores et iudices sustulerunt. Hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent. Nam dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit; dum civitas erit, iudicia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum; sed in animo est, quem ad modum ante

1) *reformidarit* coni. Buechner, codd. *reformidat; reformidet* Lambin. 2) *accusatorum* Buttmann; *accusatorem* codd. 3) *Memmios* coni. Ursinus. 4) *senem* incl. Madvig, Kayser.

dixi, leviter transire ac tantum modo perstringere unam quamque rem, ut omnes intellegant me non studio accusare, sed officio defendere.

Video .igitur causas esse permultas, quae istum impelle- 33
rent. Videamus nunc, ecquae facultas suscipiendi maleficii fuerit. 92
Ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid? tu, T. Rosci,
ubi tunc eras? 'Romae: verum quid ad rem? et alii multi.'
Quasi nunc id agatur, quis ex tanta multitudine occiderit, ac
non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri
similius sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae
fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesse-
rit. Age nunc ceteras quoque facultates consideremus. Erat 93
tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et
homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat?
Opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui
ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui
alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia
dives es; sin eos, quos qui leviore nomine appellant percussores
vocant, quaere, in cuius fide sint et clientela: mihi crede, ali-
quem de societate tua reperies; et, quicquid tu contra dixeris,
id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex.
Roscii cum tua conferetur. Dices: 'quid postea, si Romae ad- 94
siduus fui?' Respondebo: at ego omnino non fui. 'Fateor me
sectorem esse: verum et alii multi.' At ego, ut tute arguis,
agricola et rusticus. 'Non continuo, si me in gregem sicario-
rum contuli, sum sicarius.' At ego profecto, qui ne novi qui-
dem quemquam sicarium, longe absum ab eius modi crimine.
Permulta sunt, quae dici possunt, quare intellegatur summam
tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi, quae non modo
idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum
eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare,
quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occi-
sus est, vereor ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post mortem 34
Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt[1]); quae ita aperta et 95
manifesta sunt, ut me dius fidius, iudices, invitus ea dicam.
Vereor enim, cuicuimodi[2]) es, T. Rosci, ne ita hunc videar

1) *sint* coni. Halm. 2) *cuicuimodi* Priscianus XIII, 3, 11: *quiquimodi* codd. plerique, *cuiusmodi* Ernesti.

voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Cum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam: venit enim mihi in mentem oris tui. Tene, cum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? Qua in [1]) re nihil aliud adsequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia
96 tua cognoscatur et impudentia. Occiso Sex. Roscio quis [2]) primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nuntiare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? 'Sua sponte Mallius nuntiat.' Quid, quaeso, eius intererat? An, cum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod Romae audierat, primus nuntiaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? 'Non possum' inquit 'divinare.' Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione T. [3]) Roscio Capitoni primo [4]) nuntiavit. Cum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, cum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est, ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum
97 nuntiaret? Occisus est a cena rediens: nondum lucebat, cum Ameriae scitum est. Quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero, quis percusserit: nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor; nihil ad me arbitror pertinere. Quoniam, cuius consilio occisus sit, invenio, cuius manu sit percussus, non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat: ubi aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit? Fac audisse statim; quae res eum nocte una tantum itineris contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret?

---

1) *qua tu re* coni. Ernesti. 2) *quis* Halm, codd. *qui*. 3) T. add. Richter. 4) *primo* Buechner. *primum* codd.

Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quae- 35
renda aut coniectura capienda est[1]? Nonne vobis haec, 98
quae audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum mise-
rum, ignarum casus sui, redeuntem a cena videtis? non
positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante
oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Ros-
cius? non suis manibus in curru conlocat Automedontem illum,
sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuntium? non orat,
ut eam noctem pervigilet, ut honoris sui causa laboret, ut Ca-
pitoni quam primum nuntiet? Quid est[2], quod Capitonem 99
primum scire voluerit? Nescio; nisi hoc video, Capitonem in
his bonis esse socium: de tribus et decem fundis tres nobilissi-
mos fundos[3]) eum video possidere. Audio praeterea non hanc 100
suspicionem nunc primum in Capitonem conferri: multas esse
infames eius palmas, hanc primam esse tamen lemniscatam, quae
Roma ei deferatur; nullum modum esse hominis occidendi, quo
ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno. Habeo
etiam dicere, quem contra morem maiorum minorem annis LX
de ponte in Tiberim[4] deiecerit; quae, si prodierit atque adeo
cum prodierit — scio enim proditurum esse — audiet. Veniat 101
modo, explicet suum volumen illud, quod ei planum facere pos-
sum Erucium conscripsisse, quod aiunt illum Sex. Roscio inten-
tasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dictu-
rum. O praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam
exspectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus
animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum accommodetis!
Profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus,
nisi ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia.

Alter ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad socium 36
atque adeo[5] magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes 102
cuperent se scire, ad quem maleficium pertineret, tamen ipse
apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si
dis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dictu-
rus est: quasi vero id nunc agatur[6], utrum is quod dixerit

---

1) *est* Madvig: *sit* codd. 2) *est* susp. Müller. *erat* codd.; *q. est causae* Eberhard. *erat quod — voluit* Müller. cfr. Verr. IV § 43 *si emeras, quid erat quod confirmabat? vellet* Ernesti. 3) *fundos* uncis incl. Halm; Madvig paulo post *video.* 4) *in Tiberim* uncis incl. Rinkes, Fleckeisen. 5) *ad* codd., quod del. Halm, *adeo* Eberhard. 6) *quasi vero non id - an quod* Madvig.

credendum, ac non, quod [1]) fecerit, vindicandum sit. Ita more maiorum comparatum est, ut [2]) in minimis rebus homines amplis-
103 simi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret; nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc, quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte quaeritur.
104 Quid tu, vir optime? ecquid habes quod dicas? mihi ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. Multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti; unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paulo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, cum quae facitis eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini?

105 Age, nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta
37 sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is occisus est, Chrysogono nuntiatur. Quaeritur etiam nunc, quis eum nuntium miserit? Nonne perspicuum est eundem, qui Ameriam? Curat Chrysogonus, ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. At qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? Soletis, cum aliquid huiusce modi audistis, iudices, continuo dicere: necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum: ii plerumque indicant, per eos plerique produntur.
106 Hic nihil est, quod suspicione computetis.[3]) Non enim ego ita disputabo: veri simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam cum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque

---

1) *ac non quod* Jeep: *an quod* vulgo ex codd. 2) *vel* add. Halm. 3) *suspicione computetis* scripsi sec. Richterum, qui *susp. hoc computetis* scripsit, *suspicionem hoc putetis* codd., *suspicione esse opus p.* Baiter, *in suspicione hoc esse p.* Halm.

haberent, omnes eos colere atque observare destiterunt ac se
in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. Haec possum 107
omnia vere dicere, sed in hac causa coniectura nihil opus est.
Ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum acces-
sisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit[1]),
oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, quis[2]) indicarit?
Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dede-
rit? Duo Roscii. Num quisnam[3]) praeterea? Nemo est, iudi-
ces. Num ergo dubium est, quin ii obtulerint hanc praedam
Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? Age nunc ex 108
ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. Si
nihil in ista pugna Roscii, quod operae pretium esset, fecerant,
quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? Si
nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit iis
gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid
haberi? Cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dan-
tur? cur, quae reliqua sunt, iste T.[4]) Roscius omnia cum Chry-
sogono communiter possidet? Nonne perspicuum est, iudices,
has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

Venit in decem primis legatus in castra Capito. Totam 38
vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. 109
Nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam
sanctum atque integrum, quod non eius scelus[5]) atque perfidia
violarit et imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote. Im- 110
pedimento est, quo minus de his rebus Sulla doceatur; ceterorum
legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet ut
provideat, ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit venditio
bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis peri-
culum aditurum: illum acuere, hos, qui simul erant missi, fal-
lere; illum identidem monere, ut caveret, hisce insidiose spem
falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia, horum con-
silia illi enuntiare[6]); cum illo partem suam depecisci, hisce
aliqua ficta mora[7]) semper omnes aditus ad Sullam intercludere.
Postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati

1) *accepit* Whitte, Fleckeisen. 2) *quis* Halm: *qui* vulgo.
3) *quisquam* e codd. aliquot Klotz et Halm. 4) *T.* add. Richter.
5) Sic R. Stephanus, Codd. *eiusce vis*. 6) *cum illo — illi enuntiare*
uncis incl. Fleckeisen. 7) *ficta mora* Graevius et Halm. *fretum
ora* codd. *vafre mora* Haupt.

non adierunt; istius fide ac potius perfidia decepti, id quod ex
ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis
111 denuntiare, pro re certa spem falsam domum rettulerunt. In
privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius ges-
sisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam neglegentius,
eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. Itaque
mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti,
credo, propterea quod, quibus in rebus ipsi interesse non pos-
sumus, in iis operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur,
quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et,
quantum in ipso est, disturbat vitae societatem. Non enim pos-
sumus omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis.
Idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis
112 officiis gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus
aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac
meis commodis officio simulato officis et obstas? recede de
medio: per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te putas
sustinere posse[1]), quod minime videtur grave iis, qui minime
39 ipsi leves sunt. Ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas
res sanctissimas violat, amicitiam et fidem: nam neque mandat
quisquam fere nisi amico, neque credit nisi ei, quem fidelem
putat. Perditissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissol-
113 vere et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. Itane
est? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo
iudicio condemnetur necesse est; in re tanta, cum is, cui fama
mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditae, igno-
minia mortuum, inopia vivum[2]) adfecerit, is inter honestos
homines atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis pri-
vatisque rebus etiam neglegentia mandati in crimen iudiciumque
infamiae vocatur[3]), propterea quod, si recte fiat, illum negle-
gere oporteat qui mandarit, non illum qui mandatum receperit;
in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit[4]), qui non
neglegentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia
legationis ipsius caerimoniam polluerit maculaque adfecerit[5]),
114 qua is tandem poena adficietur aut quo iudicio damnabitur? Si

1) Post *posse* intercidisse aliquid statuit Richter. 2) *inopia vivum* deest in codd., add. Halm. 3) Sic Klotz, codd. *infamia revocatur*. *infamia rei voc.* coni. Richter. 4) *commissa est* Richter. 5) *asperserit* Lambinus.

hanc ei rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chryso-
gono transigeret atque decideret inque eam rem fidem suam, si
quid opus esse putaret, interponeret, illeque[1]) sese facturum
recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam con-
vertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honesta-
tem omnem amitteret? Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius 115
mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum
fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice [Roscio][2])
mandatus est; et ex eo T. Roscius non paulum nescio quid in
rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria
praedia sibi depectus est, voluntatem decurionum ac municipum
omnium tantidem quanti fidem suam fecit.

Videte iam porro cetera, iudices, ut intellegatis maleficium 40
nullum fingi posse, quo iste sese non contaminarit. In rebus 116
minoribus socium fallere turpissimum est aequeque turpe atque
illud, de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium
sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad
cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur, cui
se commiserit?[3]) Atqui[4]) ea sunt animadvertenda peccata
maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos
possumus; intimi multa apertiora videant necesse est: socium
cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedi-
mus. Recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in viro-
rum bonorum numero non putarunt haberi oportere. At vero 117
T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod
tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum
novem homines honestissimos, eiusdem muneris, legationis, offi-
cii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis
tradidit, omni fraude et perfidia fefellit. Qui de eius scelere
suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt,
eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque
nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum pu-
tantur cauti providique fuisse: iste, qui initio proditor fuit,
deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enun-
tiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam
nos ac minatur tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, orna-

1) *illeque* Madvig.; *ille qui* codd. 2) *Roscio* inclus. Hotoman., *T. Roscio* Schuetz. 3) *commisit* Richter, Fleckeisen. 4) *Atque* Müller.

tus. In eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis
118 hoc quoque maleficium, de quo iudicium est, reperietis. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intellegatur, verum ex hoc etiam, si quo de [1] illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio [2] recessisse videtur aut hic discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.

41 Etenim quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc
119 discipuli aequitatem. Dixi iam antea saepe numero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. Tu semper, T. Rosci, recusasti. Quaero abs te: iine qui postulabant indigni erant qui impetrarent, an is te non commovebat, pro quo postulabant, an res ipsa tibi iniqua videbatur? Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi, qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut, quicquid dicerent, nemo esset qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. Res porro abs te eius modi postulabatur, ut nihil interesset, utrum eam rem [3] recusares an de maleficio confite-
120 rere. Quae cum ita sint, quaero abs te, quam ob causam recusaris. Cum [4] occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod a vobis oppugnari [5] video, ne in quaestionem dentur, suspiciosum est; quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. 'In dominos quaeri de servis iniquum est.' At neque in dominos quaeritur: [6] Sex. enim Roscius reus est; nec est iniquum de his quaeri, [7] vos enim dominos esse dicitis.

---

1) *quo de* Guilielmius: *quod de* codd. *si quod illorum* vulgo. 2) *a gladio recessisse* Madvig: *a gladiatore cessisse* codd. 3) *rem* unc. incl. Halm. 4) *dum* coni. Matthiae, recep. Halm. 5) *hoc pugnari* coni. Naugerius, recep. Kayser. 6) Sic Kayser; codd. *at ne* vel *anne quaeritur*. 7) Codd. *neque enim cum de hoc quaeritur*. Nos h. l. Madvigium potissimum secuti sumus, qui universum

'Cum Chrysogono sunt.' Ita credo: litteris eorum et urbanitate
Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque
omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis lectos velit
hos versari, homines paene operarios ex Amerina disciplina
patris familiae rusticani. Non ita est profecto, iudices; non est 121
veri simile, ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut huma-
nitatem, non, ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum
et fidem. Est quiddam, quod occultatur; quod quo studiosius
ab istis [1]) opprimitur et absconditur, eo magis eminet et appa-
ret. Quid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi causa 42
quaestionem de iis haberi non volt? Minime, iudices; non in 122
omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad
me attinet, nihil eius modi suspicor; neque hoc mihi nunc pri-
mum in mentem venit dicere. Meministis me ita distribuisse
initio causam: in crimen, cuius tota argumentatio permissa
Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis impositae sunt.
Quicquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum
esse debebit. Nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus
et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quo-
niam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vin-
dicari oportere. Ego sic existimo: qui quaeri velit ex iis, quos 123
constat, cum caedes facta sit adfuisse, eum cupere verum inve-
niri [2]); qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat,
tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices,
nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postu-
laret ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res adferri
possunt, et una quaeque earum multis cum argumentis dici
potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu
neque diligenter facere possum; quae praeteriri nullo modo
poterant, ea leviter, iudices, attigi; quae posita sunt in suspi-
cionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit disse-
rendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni [3]), sub quo 43
nomine tota societas latuit [4]); de quo, iudices, neque quo modo 124

---

locum sic restituit: *at neque in vos quaeritur; S. enim Roscius reus est; neque est iniquum de hoc quaeri; vos enim cet.* Müller *neque in vos quaeritur — neque in dominum, cum de hoc quaeritur.* 1) Sic Halm. *ipsis* codd. 2) *inveniri* Pluygers.: *invenire* vulgo. 3) *Chrysogoni* unc. incl. Weidner, Fleckeisen. 4) *latuit* Buechner et Madvig: *statuit* codd.

dicam neque quo modo taceam, reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere
125 videatur: haec enim causa nova profecto et singularis est. Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse — si enim haec audaciter[1]) ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur — verum ego hoc quaero: qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia — non enim novi nec scio — verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire
126 qui potuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse, *ut eorum bona veneant*, *qui proscripti sunt*, quo in numero Sex. Roscius non est: *aut eorum*, *qui in adversariorum praesidiis occisi sunt.* Dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit: posteaquam ab armis recessimus[2]), in summo otio rediens a cena Romae occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege venierint, quaero.

44 In quem hoc dicam, quaeris, Eruci? non in eum, quem
127 vis et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Sex.[3]) Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut his de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse, id quod postea, si per vos, iudices, licitum
128 erit, aperietur. Opinor enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant: [nimirum][4]) Kalendas Iunias. Aliquot post menses et homo occisus est et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt

1) *audaciter* Richter, *audientur* codd. 2) *recesserunt* codd. *recessimus* Richter. cfr. § 16. *recessum est* C. Stephanus. 3) *Sex.* add. Richter. 4) *nimirum* del. Halm.

nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut si
redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt: nam
lege quidem bona venire non potuisse constat. Intellego me
ante tempus, iudices, haec scrutari et prope modum errare, qui,
cum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. Non
enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit;
facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspi-
cione et ficto crimine liberatus sit. Verum quaeso a vobis, 129
iudices, ut haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim
me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae
enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur, quaeque ad
omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso
ex[1]) animi mei sensu ac dolore pronuntio: quae ad huius vitam
causamque[2]) pertinent[3]) et quid hic pro se dici velit et qua
condicione contentus sit, iam in extrema oratione nostra, iudices,
audietis.

Ego haec a Chrysogono mea sponte remoto Sex. Roscio **45**
quaero: primum quare civis optimi bona venierint; deinde quare 130
hominis eius, qui neque proscriptus[4]) neque apud adversarios
occisus est, bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit;
deinde quare aliquanto post eam diem venierint, quae dies in
lege praefinita est; denique[5]) cur tantulo venierint. Quae omnia
si, quem ad modum solent liberti nequam et improbi facere, in
patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim,
qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos, partim
invito[6]), partim imprudente L. Sulla commisisse. Placet igitur 131
in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, iudices,
sed necesse est. Etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius
nutu et arbitrio caelum, terra mariaque reguntur, saepe ventis
vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore
aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges
perdidit, quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa
et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda, qui-
bus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus,
ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur, iudi-

1) *ex* Manutius: *et* codd. 2) *vitam causamque* Richter: *vitae casum causamque* codd. 3) *pertinent* cod. Lag. 26: *pertineant* rell. codd. 4) *neque proscriptus* add. Hotom. 5) *denique* Halm, *deinde* codd. 6) *partim invito* add. Madvig., Jeep et Kayser *furtim imprudente*.

ces [1]), L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id
132 mens humana adepta non sit. Verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex iis, quae nunc cum maxime fiunt, nonne quivis potest intellegere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum? Qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit [hoc iudicium] [2]), cuius honoris causa accusare se dixit Erucius . . . . .

Desunt non pauca [3]).

46. . . . . aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Sallentinis aut in Brutiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt.

133 Alter tibi descendit de palatio et aedibus suis: habet animi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut qui praetereuntes, quid praeco enuntiaret [4]), audiebant, fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea caelati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit.
134 Familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat, quid ego dicam? Mitto hasce artes volgares, cocos, pistores, lecticarios: animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae et deversorium flagitiorum omnium.

---

1) *iudices* additum est ex scholiast. 2) *hoc iudicium* inclusit Madvig. 3) Ex vet. schol. inserit Orelli haec: . . *in vico Pallacinae* . . *maxime metuit* . . *in Veientanam* . . *manu praedia praediis* . . *hic ego audire istos cupio*. . . . 4) *quid praeco enuntiaret* Mommsen: *quid praeco* vel *praetium enumerare* vel *numerare* codd.: alii ed. *praeconem enuntiare*.

Ipse vero quem ad modum compto [1]) et delibuto capillo passim 135
per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices;
[etiam videtis, iudices] [2]) ut omnes despiciat, ut hominem prae
se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet.
Quae vero efficiat et quae conetur si velim commemorare,
vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobili-
tatis victoriamque voluisse laedere; tametsi meo iure possum, si
quid in hac parte mihi non placeat, vituperare. Non enim
vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis
existimet.

Sciunt ii, qui me norunt, me pro mea [3]) tenui infirmaque 47
parte, posteaquam id, quod maxime volui, fieri non potuit, ut 136
componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt.
Quis enim erat, qui non videret humilitatem cum dignitate de
amplitudine [4]) contendere? quo in certamine perditi civis erat
non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et
foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse et suum cuique
honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque
laetor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani,
consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intellego.
Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugna- 137
runt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus, quorum
opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo.
Quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo
studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est et id-
circo arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis
locupletarentur et in fortunas unius cuiusque impetum facerent,
et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem
vituperare, tum vero isto bello non recreatus neque restitutus,
sed subactus oppressusque populus Romanus est. Verum longe 138
aliter est. Nihil horum est, iudices; non modo non laedetur
causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam orna-
bitur. Etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum 48
posse queruntur; qui laudare volunt, concessum ei non esse
commemorant. Ac iam nihil est, quod quisquam aut tam stultus
aut tam improbus sit qui dicat, 'vellem quidem liceret: hoc

1) *compto* Buecheler: *composito* codd. 2) *etiam videtis iudices* del. Manutius, *et invidetis* Richter e cod. Helmstadtiensi. 3) *mea* Madvig: *illa* vulgo ex codd. 4) *dignitate de* del. Madvig.

dixissem.' Dicas licet. 'Hoc fecissem.' Facias licet; nemo pro-
hibet. 'Hoc decrevissem.' Decerne, modo recte; omnes appro-
babunt. 'Hoc iudicassem.' Laudabunt omnes, si recte et ordine
139 iudicaris. Dum necesse erat resque ipsa cogebat, unus omnia
poterat: qui posteaquam magistratus creavit legesque constituit,
sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si reti-
nere volunt[1]) ii, qui reciperarunt, in perpetuum poterunt obti-
nere; sin has caedes et rapinas et hos tantos tamque profusos
sumptus aut facient aut approbabunt — nolo in eos gravius quic-
quam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico: nostri
isti[2]) nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes
erunt, iis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua con-
140 cedant necesse est. Quapropter desinant aliquando dicere male
aliquem locutum esse, si qui vere ac libere locutus sit; desi-
nant suam causam cum Chrysogono communicare; desinant, si
ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari; videant ne
turpe miserumque sit eos, qui equestrem splendorem pati non
potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae
quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur; nunc
vero quam viam munitet et quo[3]) iter adfectet videtis: ad fidem,
ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum prope in
141 civitate sincerum sanctumque restat. Hicine[4]) etiam sese putat
aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? o rem
miseram atque acerbam! Neque me hercules hoc indigne fero,
quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod spera-
vit sese apud tales viros aliquid[5]) posse ad perniciem innocentis,
49 id ipsum queror. Idcircone experrecta[6]) nobilitas armis atque
ferro rem publicam reciperavit, ut ad libidinem suam liberti
servolique nobilium bona fortunasque nostras[7]) vexare possent?
142 Si id actum est, fateor me errasse, qui hoc maluerim; fateor
insanisse, qui cum illis senserim; tametsi inermis, iudices, sensi.
Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei
publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et

1) *recte tenere volent* Richter. 2) *illi* Halm. 3) *et quo* Fleckeisen, *et quod* codd. 4) *hicine* Halm; codd. *hicne.* 5) *valiturum* inser. Halm deleto *posse,* quod in codd. quibusdam deest. 6) *experrecta* ed. Cratandrina: *expectata* codd., *excitata* Halm, *expetita* Kayser. 7) *fortunasque nostras* Garatoni: *fortunas vestras atque nostras* codd. plerique, *fortunas possessionesque nostras* Kayser.

nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet.
Quod si quis est, qui et se et causam laedi putet, cum Chryso-
gonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe [1]) novit.
Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur:
ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem
communicatam putat, laeditur, cum ab hoc splendor [2]) causae
separatur.

Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua 143
me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coegit: Sex.
Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de
suo patrimonio queritur; putat homo imperitus morum, agricola
et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis,
more, lege, iure gentium facta; culpa liberatus et crimine nefario
solutus cupit a vobis discedere. Si hac indigna suspicione careat, 144
animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit: rogat orat-
que te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in
suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima
fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum, quo
ipse tectus erat, anulumque de digito suum [3]) tibi tradidit, si ex
omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quicquam excepit,
ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate
degere. Praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: 50
concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. Mea 145
domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima
tu uteris, ego servum habeo nullum: patior et ferendum puto.
Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re
tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio?
quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, spo-
liasti; quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi
inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti quam ipsum
cognovisti? si metus [4]), ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum
ab se tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod
bona, quae Sex. [5]) Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc
illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod
praeter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis pro-
scriptorum bona patria reddantur? Facis iniuriam, Chrysogone, 146

---

1) *probe novit* Madvig: *prope non novit* codd. 2) *splendor* Richter: *splendore* codd. 3) *de digito suum* R. Boëmoraeus: *dedit os suum* codd. 4) *metus* Madvig: *metuis.* 5) *Sex.* add. Richter.

si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis quam in iis rebus, quas L. Sulla gessit. Quod si tibi causa nulla est, cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quicquam paternum, ne monumenti quidem causa, clam reservavit: per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? Quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum integram praedam sine sanguine habere posset,
147 cruenta spolia detrahere mallet? Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quicquam iam habere reliqui vides, quod ei detrahere possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti. Quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia, [Balearici filia, Nepotis sorore] [1]), spectatissima femina, quae cum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, cum esset mulier, virtute perfecit, ut quanto honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet.

51 An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus vide-
148 tur? Mihi crede, si pro patris huius hospitiis et gratia vellent omnes huic [2]) hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur: sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere me hercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii
149 debeant neque ut se potentia superari putent. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur; fori iudiciique rationem M. [3]) Messalla, ut videtis, iudices, suscepit: qui si iam satis aetatis ac roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret; quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor, qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intellegebat; ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; haec acta res est, ut ii [4]) nobiles

---

1) *uncos posuit* Garatoni cfr. § 27. 2) *huic* Eberhard; *huius* codd. 3) *M.* add. Garatoni. 4) *ut ii* Madvig: *uti* codd., vulgo *ut*.

restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messallam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui, quantum possent, in salute alterius quam in exitio mallent ostendere: quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, ut pecunia 52
nostra contentus sit, vitam ne petat; si ille adduci non potest, 150
ut, cum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat; si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus [1]) sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia. Quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus; sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos, id quod fieri profecto non potest, duriores acerbioresque reddidit [2]), actum est, iudices; inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta immanitate versari. Ad eamne rem vos reservati estis, ad eamne 151
rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, cum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites conlocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores, vos hic, tales viros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Di prohibeant, iudices, ne [3]) hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. An vero, iudices, vos non intelle- 152
gitis nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? Dubiumne [4]) est, ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic [5]) aliud videtis obstare Sex. Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

---

1) *crudelitati sanguis praebitus* Madvig: *crudelitate sanguinis praeditus* codd. 2) *reddit* codd. opt., quod tuetur Halm. reddidit codd. 3) *ne* Whitte: *ut* codd. 4) Sic cod. vell. Guelfenb.; vulgo *dubium*. 5) *hic* unius cod. auct. multi omiserunt; *huic* coni. Madvig. et *Roscio* omisit. *Sex.* add. Halm.

53 Quodsi id vos suscipitis et ad eam rem[1]) operam vestram
153 profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortales, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum esset[2]), publico consilio factum videretur: hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram[3]) putetis.

154 Homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est quin intellegat populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari; quae non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

---

1) Sic Halm Codd. *eandem rem*, vel *ad eandem rem*. 2) *esset* Rinkes: *est* codd. 3) *venturam* Halm.

ORATIO
DE IMPERIO CN. POMPEI
SIVE
PRO LEGE MANILIA.

ARGVMENTVM ERNESTII.

M. Aemilio Lepido, L. Volcatio Tullo COSS. (688 p. u. c., 66 a. Chr. n.) cum L. Lucullus, qui proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam rediisset, tulit ad populum C. Manilius tribunus plebis, ut eius belli administratio Pompeio committeretur, qui tum bellum maritimum gerebat. Eam rogationem Cicero praetor creatus persuadendam populo suscepit, quod in Pompeio omnia essent, quae ad perfectum imperatorem pertinerent, scientia rei militaris, fortitudo, temperantia, felicitas, reiectis obiectionibus Hortensii et Catuli, quorum alter non esse uni omnia committenda dicebat, alter vero in uno homine saepe esse periclitandam fortunam negabat eumque maioribus rei publicae temporibus servari volebat.

Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo 1
iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad 1
dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum
putavi. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui 2

vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudi-
3 cio tribuendum esse duxerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompei singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

2 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis
4 causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur 1). Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum
5 suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. 2) Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6 Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine,

1) *arbitratur* Ernesti cum recentioribus libris. 2) *L.* add. Baiter.

tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est [1]) belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a
vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. Et quo- 3
niam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes atque 7
avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico [2]) bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota in Asia [3]), tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione litterarum [4]) cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vecti-
galibus, hoc est in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita nostri 8
cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt, venia danda, quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.

Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivio- 4
nem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit; qui postea, 9
cum [5]) maximas aedificasset ornassetque classes exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset [6]), comparasset et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simularet, usque in

1) *enim* cod. Erf. et alii nonnulli addunt. 2) unc. incl. Bake, Kayser. 3) *tota Asia* codd. plerique. 4) om. c. codd. Col. et Fuld. Eberhard, qui addit *innumerabiles;* unc. incl. Kayser. 5) Sic Benecke. codd. *postea quam.* Baiter [*postea*] *cum.* 6) Sic codd.; Fleckeisen *posset*: Eberhard *potuit.*

Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum
bellum gerebamus, ut, cum duobus in locis disiunctissimis maxi-
meque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra
marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio
10 dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae
atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habe-
bat, Cn. Pompei divino consilio ac singulari virtute depulsum
est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est ad-
ministrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara
non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper
acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur.
Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut
neque vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adficta
11 esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam
is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum susci-
piendum putetis.

5 Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis nostris
iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Ro-
manorum uno nuntio atque uno tempore necatis quo tandem
animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius,
Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinctum esse
voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum
populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni
supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem imminutam civium
Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam neglegetis? Ius
legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni
12 supplicio interfectum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherri-
mum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis
turpissimum sit id, quod accepistis, tueri et conservare non
posse.

Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac dis-
crimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno est
expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus;
imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi,
sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes
cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter
periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum
deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent
neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur.
13 Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in

quo summa sint omnia, et eum propter[1]) esse, quo etiam carent
aegrius; cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad mari-
timum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse
intellegunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non
licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum
socios, dignos existimetis quorum salutem tali viro commendetis,
atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam[2]) eius modi
homines cum imperio mittimus, ut, etiam si ab hoste defen-
dant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab
hostili expugnatione differant: hunc audiebant antea, nunc prae-
sentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta
humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diu-
tissime commoratur.

Quare si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti maio- 6
res nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poe- 14
nis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provo-
catos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere,
praesertim cum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam
ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis
ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia
vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varie-
tate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum
rerum, quae exportentur[3]), facile omnibus terris antecellat.
Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et
pacis dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate, sed
etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam in ceteris rebus 15
cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigali-
bus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert cala-
mitatem. Nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam si
inruptio nulla facta est, tamen pecua relinquuntur[4]), agri cul-
tura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex
portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari
potest; quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi
atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem[5]) animo esse existi- 16
matis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exer-

1) *prope* Ernest. cum nonnullis codd. item § 16. 2) *in hanc provinciam* susp. Lambin. 3) *Exportentur* scripsi ex opt. codd.: vulgo *exportantur*. 4) Sic Halm ex Servio ad Verg. Georg. III, 64: *pecuaria relinquitur* Pluygers: *pecora relinquuntur* vulgo. 5) *igitur* add. Eberhard ex cod. Col.

cent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propter
adsint? cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni
vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in
saltibus [1]) habent, quas in agris, quas in portubus atque custo-
diis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis
rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaritis
non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis for-
midine liberatos?
7 Ac ne illud quidem vobis neglegendum est, quod mihi ego
17 extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus,
quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet; quorum
vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter.
Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas
rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum
ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent; etenim
si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe
ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte
18 esse dicemus. Deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque
industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus
consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas
conlocatas habent. Est igitur humanitatis vestrae magnum nume-
rum eorum [2]) civium calamitate prohibere, sapientiae videre,
multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non
posse. Etenim primum illud parvi refert, nos † publicanis amis-
sis [3]) vectigalia postea victoria recuperare; neque enim isdem
redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas
19 propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia atque idem
iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe
calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, cum in
Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione
impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate
multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem
trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam
et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec
ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata

---

1) *saltibus* Hotoman, *salinis* codd., *silvis* Lambinus. 2) *eorum* Eberhard uncis incl.; recte, ut videtur. 3) *nos publicanorum bonis* [vel *fortunis*] *amissis vectigalia ipsa posse victoria recuperare* coni. Halm, *nos publica his amissis [vectigalia] p. v. r.* Mommsen, *rem publicam ipsam illa. v.* Eberhard.

est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca 8
dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, 20
ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum[1] est, ne forte ea[2] vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis
periculis liberavit[3]; ab eodem imperatore classem magnam et 21
ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio[4] inflammata raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas[5], regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse; atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor haec esse[6] laudis, atque ita, Quirites, ut hoc vos intellegatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

Requiretur fortasse nunc, quem ad modum, cum haec ita 9
sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites: 22

---

1) *elaborandum* Bake, Kayser. 2) *ea* Buttmann: *a* vulgo. 3) Mommsen *liberarit.* 4) *atque odio* addunt editores plerique ex cod. Colon. 5) *clausas* codd. 6) *concessi* Eberhard; alii quod verisimilius est post *ita* participium velut *edita, dicta, tributa* excidisse putant.

non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno
sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quon-
dam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui
membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse,
ut eorum conlectio dispersa maerorque patrius celeritatem per-
sequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri
atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a
maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas
in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec
dum nostri conligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effu-
git. Ita illum in persequendi [1]) studio maeror, hos laetitia tar-
23 davit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius,
excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit
perditumque recreavit: cuius in regnum posteaquam L. Lucullus
cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem
nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationi-
bus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello
neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens
opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locu-
pletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum
esse exercitum adductum. Ita nationes multae atque magnae
novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exer-
citus tametsi urbem ex Tigranis [2]) regno ceperat et proeliis usus
erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio
24 suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam; fuit enim
illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis
maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem
et suam manum iam confirmarat eo numero [3]), qui se ex ipsius
regno conlegerant, et magnis adventiciis auxiliis multorum regum
et nationum iuvabatur. Nam [4]) hoc fere sic fieri solere acce-
pimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant
ad misericordiam maximeque eorum, qui aut reges sunt aut
vivunt in regno, ut iis nomen regale magnum et sanctum esse
25 videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolu-

1) In opt. libris est *illum a tam persequendi. a tam* ex glossa *Aetam* factum esse vidit Halm. 2) *Tigrani* Eberhard ex cod. Colon. 3) Sic C. F. W. Müller: *et eorum* codd.; *eorum* Matthiae et Madvig: *et eorum — conlegerant* inclusit Benecke, Eberhard. 4) *Nam* e cod. Parcensi rec. Halm; cett. codd. *iam.*

mis numquam est ausus optare. Nam cum se in regnum suum
recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem accide-
rat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram umquam attingeret,
sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit.
Sinite hoc loco, Quirites, sicut poëtae solent, qui res Romanas
scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit,
ut eam ad aures imperatoris[1] non ex proelio nuntius, sed ex
sermone rumor adferret. Hic in illo ipso malo gravissimaque 26
belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis in-
commodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod
imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo puta-
vistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti[2] erant,
dimisit, partem M'[3] Glabrioni tradidit. Multa praetereo con-
sulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum
factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent
agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator
noster accipiat vetere exercitu pulso. Satis mihi multa verba
fecisse videor, quare esset hoc bellum genere ipso necessarium,
magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum
deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam **10**
tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quem- 27
nam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum puta-
retis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo
eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis
memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam ani-
mum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, 28
in summo imperatore quattuor has res inesse oportere: scien-
tiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis
igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit?
qui e ludo atque e pueritiae disciplinis, bello maximo atque
acerrimis hostibus, ad patris exercitum atque in militiae disci-
plinam profectus est; qui extrema pueritia miles in exercitu fuit
summi imperatoris, ineunte adulescentia maximi ipse exercitus
imperator; qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum
inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt,

1) *Luculli imperatoris* codd. plerique. *Luculli* del. Madvig.
2) *confectis* ex Aldina Lambinus, Halm, Eberhard. 3) *M'* add.
Krause.

plures provincias confecit quam alii concupiverunt; cuius adulescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis sed suis imperiis, non offensionibus belli sed victoriis, non stipendiis sed triumphis est erudita? Quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense [mixtum ex civitatibus atque ex bellicossisimis nationibus] [1]), servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit.

11 Iam vero virtuti Cn. Pompei quae potest oratio par inve-
29 niri? quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae volgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidi-
30 mus aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam [2]) Gallorum internicione patefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et saepius Italia, quae cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu
31 sublatum ac sepultum; testes nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia, cum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonum mari navi-

---

1) *mixtum* — *nationibus* inclusit Halm. Mommsen coni. *ex civibus vilibus*. 2) Sic Madvig: *inter Hisp.* cod. Erf.: vulgo *in Hisp. iter*.

garet? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late
divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omni-
bus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore
confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam 32
per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium
defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas
existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas
aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego **12**
longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi
Romani longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum
fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego nostris mare per
hos[1]) annos clausum fuisse dicam, cum exercitus vestri[2]) num-
quam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? Qui ad vos
ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi
Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse
dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem perve-
nerint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, 33
innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros
portus atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in prae-
donum fuisse potestate sciatis? An vero ignoratis portum Caietae
celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a prae-
donibus esse direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui
cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse
sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam
labem atque ignominiam rei publicae querar, cum prope inspe-
ctantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus
esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro di immor-
tales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam
brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui
modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, nunc[3])
nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis?
Atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen 34
a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam
aut obeundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi
tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam
celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui
nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam

1) *hos* Erf. *hosce* codd. dett.; Halm. 2) *nostri* codd. nonnulli.
3) vulgo ex deter. libris *ii nunc*.

exploravit, in Sardiniam[1]) cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classi-
35 busque munivit. Inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia transalpina[2]) praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme adparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

13 Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid?
36 ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt! Non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate! quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci
37 atque intellegi possunt. Quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint: ego autem nomino neminem, quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante[3]) de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum

1) Sic Hotoman, Halm, Eberhard: *inde Sard.* codd. 2) Codd. dett. *cisalpina;* utrumque e glossemate ortum esse iudicat Garatoni. 3) *aperte* Richter.

quantas calamitates, quocumque ventum sit[1]), nostri exercitus
ferant, quis ignorat? Itinera quae per hosce annos in Italia 38
per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores
fecerint, recordamini; tum facilius statuetis, quid apud exteras
nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce
annos militum vestrorum armis hostium urbes an hibernis socio-
rum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is
continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus
esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non volt.
Hic miramur hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius 39
legiones sic in Asiam pervenerint[2]), ut non modo manus tanti
exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse
dicatur? Iam vero quem ad modum milites hibernent, cotidie
sermones ac litterae perferuntur. Non modo ut sumptum faciat
in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam
permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores
nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

Age vero ceteris in rebus qua ille[3]) sit temperantia, consi- **14**
derate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem 40
cursum inventum[4]) putatis? Non enim illum eximia vis remi-
gum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi
tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae[5]) res, quae
ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab insti-
tuto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad
voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis
ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo
signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum,
quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda
quidem existimavit. Itaque omnes nunc in iis locis Cn. Pom- 41
peium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo
delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere, fuisse
homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus
exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur; nunc
imperii vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc
intellegunt non sine causa maiores suos tum, cum ea temperantia
magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare

---

1) *est* Halm, Eberhard. 2) *pervenerunt* codd. recent. 3) *qua ille* Halm: *qualis* codd. plerique, vulgo *qua*. 4) *natum* vel *initum* coni. Lambin. 5) Codd. *hae*.

aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum,
ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is,
qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par esse videa-
42 tur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia
valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos,
Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. Fidem vero eius
quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes
omnium generum[1]) sanctissimam iudicarint? Humanitate iam
tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem
eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. Et
quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum
sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quo-
dam consilio natus esse videatur?

15 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis mul-
43 tum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est
quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer
autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii
de imperatoribus nostris existiment, quis ignorat, cum sciamus
homines in tantis rebus, ut aut contemnant aut metuant, aut
oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione
certa commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum
clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id
quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia
44 fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam puta-
tis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus
Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus
hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gen-
tium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut
plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem, quantum
auctoritas[2]) valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium
rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die a vobis mari-
timo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas anno-
nae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est
unius hominis spe ac nomine, quantam vix ex[3]) summa uber-
45 tate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam accepta in
Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus
admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique cre-

---

1) Vulgo *gentium* ex codd. recent. 2) *huius auctoritas* codd. fere omnes. 3) *in* Halm ex cod. Col.

vissent, satis firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus[1]) sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero illa res quantam decla- **16**
rat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, 46
quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt! quod Cretensium[2]) legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt! Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum quem Pompeius legatum semper iudicavit[3]), ii, quibus erat[4]) molestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari[5]) maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso 47
nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario et ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate, de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur,

---

1) Multi ex recent. libris *profecturus*. 2) *communi Cretensium* cod. Col., unde Gulielmius *a communi Cret.*, quod recepit Kayser. 3) *eum* et *Pompeius — iudicavit* Eberhard uncis incl. 4) Sic cod. Col., cett. codd. *semper erat*. 5) Vulgo contra codd. optimos *iudicare*.

ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse
48 videatur. Itaque non sum praedicaturus, quantas ille res domi
militiae[1], terra marique, quantaque felicitate gesserit, ut eius
semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtempe-
rarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obse-
cundarint: hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impu-
dentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus
auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium
detulerunt: quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites,
cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa,
sicuti facitis, velle et optare debetis.

49 Quare cum et bellum sit ita necessarium, ut neglegi non
possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et cum
ei[2] imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli
scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna,
dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis
immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservan-
17 dam atque amplificandam conferatis? Quod si Romae Cn. Pom-
50 peius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is
erat deligendus atque mittendus; nunc, cum ad ceteras summas
utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis
locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis qui habent accipere
statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus dis im-
mortalibus eidem, cui cetera summa cum salute rei publicae
commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus?

51 At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris
beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis orna-
mentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Horten-
sius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud
vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor,
sed in hac causa, tametsi cognoscetis[3] auctoritates contrarias
virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctorita-
tibus ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem, atque
hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, eidem
isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum
52 et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait
Hortensius? si uni omnia tribuenda sint, dignissimum[4] esse

1) Sic Erfurt., vulgo ex cet. codd. *militiaeque*. 2) *et cum eum ei* coni. Moser. 3) *cognoscetis* Madvig ex cod. Monac. v. § 68; *cognoscitis* cet. libri. 4) *unum dign.* codd. deter. Halm.

Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere.
Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata.
Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singu-
lari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium,
graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra
praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco
permulta item contra eam legem verba fecisti. Quid? tum, per 53
deos immortales, si plus apud populum Romanum auctoritas tua
quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie
hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An
tibi tum imperium hoc esse videbatur, cum populi Romani legati,
quaestores praetoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis
commeatu et privato et publico prohibebamur? cum ita clausa
nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam
neque publicam iam obire possemus?

Quae civitas antea umquam fuit — non dico Atheniensium, **18**
quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginien- 54
sium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non
Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina nava-
lis et gloria remansit — quae [1]) civitas inquam [2]) antea tam
tenuis, quae tam [3]) parva insula fuit, quae non portus suos et
agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se
ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem
Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memo-
riam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit [4]), magna
ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque
imperii caruit. Nos, quorum maiores Antiochum regem classe 55
Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Karthagi-
nienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissi-
mosque, vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse
poteramus: nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus,
sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos
praestare poteramus, tum, cum insula Delos, tam procul a nobis
in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque
oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil
timebat, eidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis
ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus. Et

---

1) *sed quae* Pluygers, rec. Kayser. 2) *inquam* Eberhard, ut antea coniec. Halm: *umquam* codd.: *civitas* inclusit Halm. 3) *quae tam* Manutius, codd. *tam,* quos sequitur Halm. 4) *permanserat* codd. dett.

iis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere[1]), cum eum[2]) nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

19 Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et
56 ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea quae sentiebatis, sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare.
57 Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam anne Pompeio an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est consti-
58 tutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero ad senatum relaturos: qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum, neque me impediet cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam; neque praeter intercessionem quicquam audiam[3]) de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius iure adscribitur[4]), propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

20 Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia
59 dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quaereret, si in uno

1) *escendere* cod. Col.: *ascendere* reliqui. 2) *quem* pro *cum eum* scribendum iudicat Kayser. 3) *audeam* codd. omnes. 4) Sic coni. in ed. priore; rec. Eberhard: *iure* deest in codd., *adscribetur* Heumann.

Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce in ipso [1]) vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri vita atque virtute. At 60
enim 'ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.' Non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes adcommodasse; non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi 61
constitui nihil volt Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini.

Quid tam novum quam adulescentulum privatum exercitum **21**
difficili rei publicae tempore conficere? confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem quam homini peradulescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia [2]) administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium [3]) etiam studio visendam et concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum quam, cum duo consules clarissimi 62
fortissimique essent, ut [4]) eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo

---

1) *in eo ipso* codd. fere omnes, *eo* del. Halm, unc. incl. Eberhard; *vos spem h. e.* incl. Bake. 2) *provincia* om. codd. plerique. 3) *omni* vulgo contra codd. optt. 4) *ut* deest in codd., hoc loco inseruit Fleckeisen, vulgo additur post *quam*.

quidem tempore cum esset non nemo in senatu qui diceret, non oportere mitti hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur, non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adulescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae
63 in hoc uno homine videmus. Atque haec tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

22 Quare videant, ne sit periniquum et non ferundum, illorum auctoritatem de Cn. Pompei dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, praesertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod isdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis, quem
64 bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos his repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur.

Atque [1] in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum
65 hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias.

1) Verba haec *Atque hoc in bello* usque ad § 68 *cum exercitu venisse gaudeant* subditicia esse praeter alios Blochius et Madvigius demonstraverunt, Ciceroni vindicavit Halm.

Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus reli-
giosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac
munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur,
quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur.
Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis 66
et clarissimis viris, disputarem; noverunt enim sociorum vulnera,
vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos
contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione
contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia, quae non
modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos
ac spiritus capere possit? Quare etiam si quem habetis, qui 23
conlatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen,
nisi erit idem, qui se [1]) a pecuniis sociorum, qui ab eorum
coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppido-
rum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohi-
bere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regium-
que mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae 67
locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse
videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum
propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continen-
tiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis
pecunia publica praeter paucos, neque eos [2]) quicquam aliud ad-
sequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis maiore
adfici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in
provincias, quibus [3]) iacturis et quibus [4]) condicionibus profi-
ciscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia
esse non arbitrantur: quasi vero Cn. Pompeium non cum suis
virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare 68
nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter tot
annos unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu
venisse gaudeant.

Quodsi auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia

---

1) *se* inclusit Benecke, delevit Madvig. 2) *nos* Lambinus, fortasse recte. 3) *et quibus* e cod. Tegernseensi Halm, Eberhard. 4) *et quibus* codd. optt., *quibus* Halm, Eberhard.

praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis
vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse
cognovistis[1]; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia
singulari. Quare videte, num[2] horum auctoritatibus illorum
orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem
69 et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo;
deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneas in sententia
neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis
esse animi perseverantiaeque arbitror; deinde cum tantam mul-
titudinem cum tanto studio adesse videamus[3], quantam iterum
nunc in eodem homine praeficiendo videmus[4], quid est quod
aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem,
quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc
beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid
auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem con-
70 ficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero; testorque
omnes deos et eos maxime, qui huic loco temploque praesident,
qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime
perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo
Cn. Pompei gratiam mihi per hanc causam conciliari putem,
neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia pericu-
lis aut adiumenta honoribus quaeram, propterea quod pericula
facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repelle-
mus, honorem[5] autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed
eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas
71 feret, consequemur. Quam ob rem, quidquid in hac causa mihi
susceptum est, Quirites, id omne ego me rei publicae causa
suscepisse confirmo, tantumque abest ut aliquam mihi bonam
gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim
obscuras, partim apertas intellegam mihi non necessarias, vobis
non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum,
tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram volun-
tatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque
sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

---

1) *cognostis* Eberhard ex cod. Tegerns. 2) Sic Halm, *horumne* Madvig. In cod. Fuldensi *quare videte* omissum est, unc. incl. Eberhard, qui *ut* pro *num* scrips. 3) codd. *videmus.* 4) *quantam — videmus* deest in cod. Tegerns., uncis incl. Eberhard. 5) edit. Juntin. *honores*; fortasse recte.

ORATIONES
CATILINARIAE QVATTVOR.*)

ARGVMENTVM ERNESTII.

L. Sergius Catilina, patricii generis, cum post praeturam et Africam administratam repetundarum et inter sicarios, quamquam frustra, accusatus esset, bis consulatum frustra petiit. Idem etiam bis coniuravit contra rem publicam. Et prima quidem coniuratio, qua L. Manlium Torquatum et L. Aurelium Cottam COSS. (689 ab u. c. 65 a. Chr. n.) voluit interficere, casu dirempta est, altera autem occultis consiliis agitata in consulatum Ciceronis (691 ab u. c. 63 a. Chr. n.) erupit, cui ob hoc ipsum eo cupidius populus Romanus consulatum mandavit, quod de ea rumor in vulgus exierat. Hic cum esset tota res ad Ciceronem a Q. Curio coniurato per Fulviam delata, et Catilinam nihilominus in senatu a. d. VII. Id. Nov., vel, ut aliis placet, a. d. VI. Id. Nov. vidisset, ita indignitate rei commotus est Cicero, ut gravissime in ipsum oratione inveheretur, qua totam rem sibi cognitam esse ostenderet eique, ut urbe exiret, suaderet. Atque haec est *prima in senatu habita oratio*. Huic orationi iratissimus cum respondisset Catilina, minatus se incendium suum patriae ruina restincturum, e senatu se proripuit ac nocte proxima cum quibusdam consciis ex urbe abiit. Quo mane cognito Cicero in contionem populi profectus, dum senatus conveniret, habuit (a. d. V. Id. Nov.) *secundam orationem*, qua de abitu Catilinae triumphat. Sed quoniam intellegebat, quantum invidiae sibi conflasset partim ab iis, qui nimis crudeliter eiectum a Cicerone Catilinam innocentem iactabant, partim vero ab iis, qui non dimittendum, sed puniendum fuisse putabant,

*) Harum orationum quartam E. A. I. Ahrensius (Coburgi 1832) ex numero Ciceronianarum tollendam esse contendit, Orellius tres posteriores ab rhetore aliquo fortasse paulo post Ciceronis interitum compositas esse existimavit. Tertiam tamquam adulterinam repudiaverunt F. A. Wolfius et H. C. Abr. Eichstadius (Qnaest. phil. specimen III. Ienae 1837.), secundam Cludius in libello scholastico de authentia secundae orationis Catilinariae a. 1826. edito. Sine idoneis causis omnes.

hanc invidiam a se studet amoliri, cum coniurationem certo factam esse ostendendo, tum lenitatis suae rationem adferendo. Demonstrat praeterea, quantum periculi rei publicae immineat cum a Catilina, tum imprimis ab reliquis coniuratis, qui in urbe remanserant; quorum sex genera facit et de singulis quid sentiat dicit. Paulo post legatorum Allobrogum a coniuratis sollicitatorum indicio cum comprehensi essent Lentulus eiusque socii et, cognita ab senatu re, in custodiam traditi, Cicero invidia levatus, iterum, forte pridie Non. Dec., prodiit in contionem et quae a se deprehendendae coniurationis causa, quae ad pontem Mulvium, quae in senatu acta, dicta, decreta sint, comprehensis coniuratis, *tertia oratione* demonstravit et se populo commendavit simulque ad supplicationem sibi togato primum rei publicae conservatae causa decretam celebrandam cohortatus est. Proximo die, Nonis Decembribus, in senatu de poena coniuratorum agebatur. Hic cum duae essent sententiae, altera D. Silani COS. designati, qui capitis poenam decernebat, altera vero C. Iulii Caesaris, qui mortis poenam removebat, ceterorum suppliciorum acerbitates omnes, imprimis vincula sempiterna, decernebat; Cicero senatum *quarta oratione* ad severitatem cohortatus est et Silani sententiam severiorem leniori Caesaris praeferendam esse docebat. Eum deinde consecutus Cato plane solvit Caesaris sententiam. Est itaque in Silani et Catonis sententiam SCtum factum atque in carcere supplicium de coniuratis sumptum. Quo facto domum pergentem universus senatus et populus est prosecutus eumque conservatorem non modo et liberatorem, sed primum etiam patrem patriae appellavit, cum interea viae, per quas ibat, laetis ubique ignibus collucerent. Haec facta sunt Nonis Decembr. Atque hae sunt illae Nonae, quarum commemoratione toties, neque immerito, Cicero gloriatur.

ORATIO
IN L. SERGIVM CATILINAM
PRIMA,
HABITA IN SENATV.

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam 1
diu etiam furor iste tuus eludet[1]? quem ad finem sese effre- 1
nata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Pa-
latii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus
bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus,
nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non
sentis? constrictam iam[2] omnium horum scientia teneri coniu-
rationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte
egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem
nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus 2
haec intellegit, consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo vero
etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et
designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem,
viri fortes, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem
ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis
iam pridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in
nos [iam diu][3] machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, 3
pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem sta-
tum rei publicae privatus interfecit: Catilinam[4] orbem terrae

---

1) *eludet* Julius Victor p. 258 ed. Bait. et Donatus ad Ter. Eun. I, 1, 10: *nos eludet* codd. plerique. 2) *iam* om. tres codd., quos secutus est Halm. 3) *iam diu* om. duo codd., in aliis est *diu*, in aliis *iam dudum*, inclusit Halm, om. Eberhard. 4) *vero* inserunt codd. fere omnes, sed deest ap. Quintil. VIII, 4, 13 et in paucis codd.

caede atque incendiis vastare cupientem, nos consules per-
feremus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. [1] Servilius
Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit.
Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes
acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem
coercerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehe-
mens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctori-
tas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus.
2 Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid
4 res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus
est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo
patre, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius con-
sularis. Simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consuli-
bus est permissa res publica: num unum diem postea L. Satur-
ninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac rei
publicae poena remorata est? At vero nos vicesimum iam diem
patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim
huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis,
tamquam [2] in vagina reconditum, quo ex senatus consulto con-
festim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis
non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio,
patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publi-
cae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse [3] iner-
5 tiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia [4] contra
populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata, crescit in
dies singulos hostium numerus, eorum autem castrorum impera-
torem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu
videmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molien-
tem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero,
credo, erit verendum mihi, ne non [5] potius hoc omnes boni
serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum
ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa
nondum adducor ut faciam. Tum denique interficiere [6], cum
iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri
6 poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quam diu quis-

---

1) Codd. *Q.*; Muretus *C. quodque* Eberhard, positis lacunae signis post *praetereo*. 2) *tamquam gladium* Lambinus et Orelli. 3) *ipsum* codd. plerique. 4) *in Italia* uncis incl. Linker. 5) *non* del. Rumpf, Mayhoff. 6) *interficiam te* codd. non nulli.

quam erit qui te defendere audeat, vives, et [1]) vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis oppressus [2]), ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

Etenim [3]) quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, 3
si neque nox tenebris obscurare coeptus [4]) nefarios neque pri-
vata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest?
si inlustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem,
mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. Teneris undi-
que; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam
mecum licet recognoscas. Meministine me ante diem XII Ka- 7
lendas Novembris dicere in senatu, fore in armis certo die,
qui dies futurus esset ante diem VI Kalendas Novembris, C.
Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me
fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox tamque incre-
dibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi
ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in ante
diem V Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis
Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum repri-
mendorum causa profugerunt. Num infitiari potes te illo ipso [5])
die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te
contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum
nostra tamen, qui remansissemus, caede te [6]) contentum esse
dicebas? Quid? cum tu te Praeneste Kalendis ipsis Novembri- 8
bus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine
illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis vigiliisque
esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod
non [7]) ego non modo audiam, sed etiam videam planeque
sentiam.

Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem; iam 4
intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad per-
niciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter falca-
rios — non agam obscure — in M. Laecae domum; convenisse

1) *sed* Weiske, Madvig: *et* codd. 2) *obsessus* codd. non nulli, Halm ed. Tur., Eberhard. 3) *At enim* Eberhard. 4) *coetus* codd. aliquot, Halm ed. Tur. 5) *ipso* om. Halm c. codd. opt. 6) *te* deest in codd. quibusdam, alii *contentum te*, Halm *te discessu contentum*. Mox *cum te Praen.* omisso *tu* cum codd. quib. Eberh. 7) *quod non* Halm: *quod* codd., *quin* Madvig.

eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num
negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim
9 esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O di im-
mortales! ubinam gentium sumus? quam rem publicam habemus?
in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt in nostro numero, patres
conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque con-
silio, qui de nostro[1]) omnium interitu, qui de huius urbis atque
adeo de orbis terrarum exitio cogitent. Hos ego video con-
sul[2]) et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari
oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Laecam
illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiae; statuisti quo quem-
que proficisci placeret, delegisti quos Romae relinqueres, quos
tecum educeres, discripsisti[3]) urbis partes ad incendia, confir-
masti te ipsum iam esse exiturum, dixisti paululum tibi esse
etiam nunc morae, quod[4]) ego viverem. Reperti sunt duo equi-
tes Romani, qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte
paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse pollice-
10 rentur. Haec ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso
comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque fir-
mavi; exclusi eos, quos tu ad me salutatum [mane][5]) miseras,
cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad
me id temporis venturos esse praedixeram.

5 Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere
aliquando ex urbe; patent portae: proficiscere. Nimium diu te
imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. Educ tecum
etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos: purga urbem.
Magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus
intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non
11 patiar, non sinam. Magna dis immortalibus habenda est atque huic
ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod
hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae
pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in uno homine
summa salus periclitanda rei publicae. Quam diu mihi, con-
suli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio,
sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consulari-

1) *de nostrum omnium* codd. non nulli, *de meo nostrumque omnium* Lambinus et Orelli. 2) *consul* om. codd. aliquot. om. Halm. idem *hosce* cum codd. nonn. 3) *discripsisti* Bücheler: *descripsisti* codd. 4) *quoad* Hirschfeld. 5) *mane* deest in uno cod. antiquissimo, unc. incl. Halm.

bus me consulem in campo et competitores tuos interficere
voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et
copiis, nullo tumultu publice concitato; denique, quotienscunque
me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem
meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam. Nunc 12
iam aperte rem publicam universam petis; templa deorum im-
mortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam [deni-
que] [1]) totam ad exitium ac vastitatem vocas.

Quare quoniam id, quod est primum et quod huius imperii
disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo,
faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem
salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re
publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum
hortor, exieris, exhaurietur ex urbe [tuorum comitum] [2]) magna
et perniciosa sentina rei publicae. Quid est, Catilina? num 13
dubitas id imperante me facere, quod iam tua sponte faciebas?
Exire ex urbe iubet consul hostem; interrogas me: num in
exsilium? Non iubeo, sed, si me consulis, suadeo. Quid est 6
enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in
qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum
qui te non metuat, nemo qui non oderit. Quae nota domesti-
cae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum
rerum dedecus non haeret in fama [3])? quae libido ab oculis,
quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto
corpore afuit? cui tu adulescentulo, quem corruptelarum ille-
cebris inretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem
facem praetulisti? Quid vero? nuper cum morte superioris 14
uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio
incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto
et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris imma-
nitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praeter-
mitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi
proximis Idibus senties; ad illa venio, quae non ad privatam
ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficul-
tatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad
omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi haec 15

1) *denique* om. codd. non nulli optimae notae, unc. incl. Halm ed. Tur. 2) uncos posuit Halm. 3) *in fama* Augustinus: *infamiae* vel *infamiae tuae* codd.

lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias
esse horum neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias
Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum
consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse?
sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum,
sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto —
neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa postea —:
quotiens tu me designatum, quotiens consulem interficere conatus
es [1])! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non
viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore [2])
effugi! [Nihil agis], nihil adsequeris, [nihil moliris] [3]), neque
16 tamen conari ac velle desistis. Quotiens tibi iam extorta est
sica ista de manibus! quotiens vero excidit casu aliquo et elapsa
est! [tamen ea carere diutius non potes] [4]) quae quidem quibus
abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse
7 putas esse in consulis corpore defigere. Nunc vero quae tua
est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio per-
motus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi
nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum: quis te ex hac
tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit?
Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas
contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus?
Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod
omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fue-
runt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam
atque inanem reliquerunt, quo tandem animo hoc [5]) tibi feren-
17 dum putas? Servi me hercule mei si me isto pacto metuerent,
ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam
putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et si me meis civibus iniu-
ria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me
adspectu civium quam infestis oculis omnium conspici mallem:
tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium
iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensus-
que vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te

---

1) *voluisti* codd. aliquot, Halm. 2) *declinatione, ut aiunt, corporis* Bake. 3) *nihil agis* et *nihil moliris* om. codd. aliquot, Klotz, Halm. Sequuntur post *moliris* in non nullis codd. verba *quod mihi latere valeat in tempore.* 4) Verba *tamen — potes* de Heumanni sententia Orelli uncis inclusit, omisit Halm, quod ex c. 9 invecta sunt. 5) *hoc* om. codd. rec.; incl. Linker, om. Eberhard.

parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione
placare posses, ut opinor[1]), ab eorum oculis aliquo concederes:
nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit
ac metuit et iam diu nihil te[2]) iudicat nisi de parricidio suo
cogitare: huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium
sequere nec vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit 18
et quodam modo tacita loquitur: 'Nullum iam aliquot annis
facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni
multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impu-
nita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quae-
stiones, verum etiam ad evertendas[3]) perfringendasque valuisti.
Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui,
tuli: nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quid-
quid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me con-
silium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est feren-
dum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe:
si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando
timere desinam.' Haec si tecum, ita[4]) ut dixi, patria loqua- 8
tur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? 19
Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae
suspicionis causa ad M. Lepidum[5]) te habitare velle dixisti? a
quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque ut domi
meae te adservarem rogasti. Cum a me quoque id respon-
sum[6]) tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse
tecum, qui magno in periculo essem, quod isdem moenibus con-
tineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti; a quo repudiatus
ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum[7]) demigrasti,
quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad suspi-
candum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti.
Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse de-
bere, qui se ipse[8]) iam dignum custodia iudicarit? Quae cum 20
ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes,
abire in aliquas terras et vitam istam multis suppliciis iustis
debitisque ereptam fugae solitudinique mandare?

---

1) *tu opinor* Cobet, Eberhard. 2) *de te* codd. 3) codd. pler. *evincendas.* 4) *ita* om. Halm contra codd. plerosque. 5) *ad M. Laecam* Servius ad Aen. I, 24, Cledonius (p. 1934 P.) Pompeius (p. 396 Lindem.): *apud M. Lep.* libri. 6) *responsi* Muretus. 7) Sic codd. aliquot et Quintilian. IX, 2, 45, cet. codd. *Marcellum.* 8) *ipsum* codd. plerique.

'Refer' inquis 'ad senatum'; id enim postulas, et, si hic ordo sibi[1]) placere decreverit te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et[2]) tamen faciam, ut intellegas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quo-
21 rum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adulescenti optimo, P. Sestio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui stant circum senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam pridem[3]) studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

9 Quamquam, quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut
22 umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut exsilium[4]) cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales duint[5])! etsi[6]) video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam[7]) a turpitudine aut metus
23 a periculo aut ratio a furore revocaverit. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas,

1) *sibi* deest in codd. nonnullis. om. Halm 1, Eberhard. 2) *sed* codd. plerique. 3) Sic codd. opt., Eberhard, *iam prid. vast.* c. rell. Halm. 4) *ullum exsilium* Halm ed. Tur. c. codd. multis. 5) Sic cod. Cuiacii; *darent* vel *donarent* ceteri codd. 6) *tametsi* codd. rec. Eberhard. 7) *pudor umquam* libri Quintiliani IX 3, 62: *umquam* om. codd. Ciceronis.

tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis ieris, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam 24
esse praemissos, qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati? cui[1]) sciam pactam et constitutam cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium [scelerum tuorum][2]) constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis tandem **10**
aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac 25
furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nanctus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere! quibus gaudiis exsultabis! quanta 26
in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! Ad huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum. Habes, ubi ostentes illam tuam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse[3]) senties. Tantum pro- 27
feci tum[4]), cum te a consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est abs te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

---

1) *cui* Gulielmus: *cum* codd. 2) Uncos pos. Halm. 3) *esse* om. Halm cum duobus codd. opt. notae. 4) *tum* deest in codd. fere omnibus, sed firmatur a Charisio.

11 Nunc ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam
patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso,
diligenter quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibus-
que mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea
multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica sic lo-
quatur [1]: 'M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem
comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari
imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, prin-
cipem coniurationis, evocatorem servorum et civium perdito-
rum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immis-
sus in urbem esse videatur? nonne [2] hunc in vincula duci, non
28 ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid
tandem te impedit? mosne maiorum? at persaepe etiam privati
in hac re publica perniciosos cives morte multarunt. An leges,
quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at num-
quam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura
tenuerunt. An invidiam posteritatis times? praeclaram vero
populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cogni-
tum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum
imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invi-
diae [3] aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum ne-
29 glegis. Sed si quis est invidiae metus, num est vehementius
severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae
pertimescenda? An cum bello vastabitur Italia, vexabuntur
urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio
conflagraturum?'

12 His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum homi-
num, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego,
si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam
morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum
non dedissem. Etenim si summi viri et clarissimi cives Satur-
nini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium san-
guine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt,
certe verendum mihi non erat, ne quid hoc parricida civium
interfecto invidiae mihi [4] in posteritatem redundaret. Quodsi
ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut

1) *sic loquatur* Quintilianus IX 2, 32. *sic* deest in codd. 2) *non* Lambin. et Madvig. 3) *invidiae* coni. Matthiae. *invidiam* codd. Halm. 4) *mihi* om. Halm ed. Tur. c. codd. quibusdam.

invidiam virtute partam [gloriam, non invidiam putarem.] Quam- 30
quam non nulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminent,
non videant, aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae
mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non cre-
dendo conroboraverunt; quorum auctoritatem secuti multi non
solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertis-
sem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intellego,
si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem
tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam [1]),
neminem tam improbum qui non fateatur. Hoc autem uno
interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi,
non in perpetuum comprimi posse. Quodsi se eiecerit secum-
que suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos naufragos
adgregaverit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam
adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malo-
rum omnium. Etenim iam diu, patres conscripti, in his peri- 13
culis coniurationis insidiisque versamur, sed nescio quo pacto 31
omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in
nostri consulatus tempus erupit. Quodsi ex tanto latrocinio
iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus
cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit
inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut
saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur,
si aquam gelidam biberunt [2]), primo relevari videntur, deinde
multo gravius vehementiusque adflictantur, sic hic morbus, qui
est in re publica, relevatus istius poena, vehementius vivis
reliquis ingravescet. Quare secedant improbi, secernant se a 32
bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod
saepe iam dixi, discernantur a nobis; desinant insidiari domi
suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere
cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem
comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque,
quid de re publica sentiat. Polliceor vobis hoc, patres con-
scripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in
vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tan-
tam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione
omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

---

1) *patefactam* codd. plerique. 2) *biberunt* coni. Madvig: codd. *biberint*.

33 Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum[1]) tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum[2]) tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis aris[3]) ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium[4]) arcebis, et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

---

1) *et cum* codd. plerique. 2) *tum* om. codd. non nulli, nescio an ex duobus Lagom. scrib. sit *tu vero*. 3) *aris* deest in quibusdam codd., om. Eberhard. 4) *omnium* addunt codd. nonnulli.

ORATIO
IN L. SERGIVM CATILINAM
SECVNDA
HABITA AD POPVLVM.

Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, 1
scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis 1
atque huic urbi ferro flammaque[1]) minitantem, ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus; non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur; non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus[2]). Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste nullo impediente bellum [iustum][3]) geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis
insidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod vero non 2
cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse adflictum et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratusque est et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

---

1) Sic e cod. Gemblac. Madvig; vulgo *ferrum flammamque.* 2) *perhorrescemus* tres codd., recepit Halm. 3) *iustum* om. tres codd., om. Halm.

2 Ac si quis est talis, quales omnes esse oportebat, qui in
3 hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui quae ego deferrem non crederent? [quam multos, qui propter stultitiam non putarent?][1]) quam multos, qui etiam defenderent? [quam multos, qui propter improbitatem faverent?][2]). Ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulis-
4 sem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites[3]), quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam[4]) moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum copias suas eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta[5]) coeperat, Publicium et Munatium[6]), quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat; reliquit quos viros! quanto aere
3 alieno! quam valentes! quam nobiles! Itaque ego illum exer-
5 citum prae[7]) Gallicanis legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum

1) *quam — putarent* om. complures codd., delevit Halm. 2) *quam — faverent* incluserunt Bloch, Madvig, Halm. 3) *Quirites* om. Eberhard c. codd. quibusdam. 4) *etiam illud* vulgo. 5) *in praetexta calumnia* libri plerique. *in praetexta catamitum* Withof, Beier [*calumnia*] Eberhard. 6) *Minucium* multi codd., Eberhard. 7) *prae* Lambinus ex uno suo codice in quo est *pro: ex* rell. libri, *et* vulgo.

venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem
secum [suos milites] [1]) eduxisset; qui si hic permanent, mementote
non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum
deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt
timendi magis, quod quid cogitent me scire sentiunt, neque
tamen permoventur. Video cui sit Apulia attributa, quis ha- 6
beat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi
has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit:
omnia superioris noctis consilia ad me delata [2]) esse sentiunt;
patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit:
hi quid exspectant? Ne illi vehementer errant, si illam
meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

Quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam 4
esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi
vero si [3]) quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non
putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat.
Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne
patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo
iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad
vesperam consequentur. O fortunatam rem publicam, si qui- 7
dem hanc sentinam urbis [4]) eiecerit! Uno me hercule Catilina
exhausto relevata [5]) mihi et recreata res publica videtur. Quid
enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest, quod non ille
conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro,
quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector,
quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae
mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis
perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarisissime
vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta
est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quae 8
tanta umquam in ullo homine iuventutis inlecebra fuit, quanta
in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime
serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum
non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur.
Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum

---

1) *suos* deest in non nullis codd.; om. Kayser. *suos milites* unc. incl. Richter. 2) *perlata* codd. aliquot, Halm ed. Tur. 3) *si* del. Madvig, unc. incl. Halm ed. Tur. 4) *huius urbis* codd. plerique. 5) *levata* pauci codd., Eberhard.

etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum conlegerat! Nemo non modo Romae, sed ne ullo quidem[1]) in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit. Atque ut eius diversa

9 studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae [esse fateatur][2]), nemo in scaena levior et nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus frigore et fame ac[3]) siti et vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in

10 libidine audaciaque consumeret[4]). Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedes[5]), nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt, res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit; eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea commissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi[6]) accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis

11 incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod, et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe adpropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt ex-

---

1) Sic cod. Rhenaug., *ne ullo in angulo* rell. codd. 2) *esse fateatur* om. tres codd. delevit Halm. 3) *ac* codd. plerique, vulgo *et.* 4) *consumerentur* codd. plerique, recepit Halm. 5) *caedem* Eberhard cum paucis codd. 6) *mihi* om. codd. aliquot, delevit Halm, at firmat Serv. ad Aen. III 477, V 291.

terna unius virtute terra marique pacata; domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.

At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me in exsilium 6
eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem, 12
istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit atque ivit[1]). Hesterno die cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi[2]), rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehe- 13
mens ille consul, qui verbo cives in exsilium eicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Cum ille, homo audacissimus, conscientia convictus primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset[3]), quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium [scelerum][4]) domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In 14
exsilium eiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius[5]) iste centurio, qui in agro

---

1) *paruit atque ivit* Madvig: *paruit qui ut* codd. plerique. *paruit. Quid? ut* Halm olim e quattuor codd.; *paruit: ivit* Eberhard; *paruit. Qui vel* Richter. 2) *convocavi* Eberhard ex paucis. 3) Post haec *ubi fuisset* habent codd. aliquot. 4) *scelerum* om. quattuor codd., in quibusdam est *scelerum sacrarium*, incl. Halm, cfr. I § 24. 5) *Manlius* uncis incl. Eberhard.

Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine
indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant, et
ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec
7 castra conferet. O condicionem miseram non modo admini-
strandae, verum etiam conservandae rei publicae! Nunc si L.
Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac de-
bilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit
suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris
et belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille
a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterri-
tus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed in-
demnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis
esse dicetur: et erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum,
sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelis-
15 simum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites,
huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum
modo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depel-
latur. Dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in ex-
silium. Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a dis
immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae [1] causa,
ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis voli-
tare audiatis, sed triduo tamen audietis; multoque magis illud
timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim
potius quam quod eiecerim. Sed cum sint homines, qui illum,
cum profectus sit, eiectum esse dicant, eidem, si interfectus
16 esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam
ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur. Nemo
est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium quam
ad Massilienses ire malit. Ille autem, si me hercule hoc, quod
agit, numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se inter-
fici mallet quam exsulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil
adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi
quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in
exsilium quam queramur.

8 Sed cur tam diu de uno hoste loquimur, et de eo hoste,
17 qui iam fatetur se esse hostem, et quem quia, quod semper
volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui

---

1) *relevandae* codd. permulti.

Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos
quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo
quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae; neque id quare
fieri non possit, si me audire volent [1], intellego. Exponam
enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae
comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis
meae, si quam potero, adferam. Unum genus est eorum, qui 18
magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, qua-
rum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum homi-
num species est honestissima, sunt enim locupletes, voluntas
vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu ar-
gento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis,
et dubites de possessione detrahere, adquirere ad fidem? Quid
enim exspectas? bellum? Quid ergo? in vastatione omnium
tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas?
errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae
novae proferentur, verum auctionariae; neque enim isti, qui
possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod
si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est,
certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his
et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime
puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt aut,
si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem
publicam quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui 9
quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspe- 19
ctant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta re publica de-
sperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc
praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis
omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse [2]:
primum omnium, me ipsum vigilare, adesse, providere rei publi-
cae; deinde, magnos animos esse in bonis viris, magnam con-
cordiam in [maxima] multitudine [3], magnas praeterea copias
militum; deos denique immortales huic invicto populo, claris-
simo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris
praesentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod
cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis

---

1) *volunt* codd. aliquot. 2) *se* et *consequi posse* unc. incl. Eberhard. 3) Sic nos scripsimus; codd. plerique *maximam multitudinem*, quod uncis incl. Halm, Eberhard.

et in sanguine civium, quae mente scelerata[1]) ac nefaria con-
cupiverunt, se consules aut dictatores aut etiam reges sperant
futuros? non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo
20 alicui aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est
aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex
genere est ipse[2]) Manlius, cui nunc Catilina succedit. Sunt[3])
homines ex iis coloniis, quas[4]) Sulla constituit; quas ego uni-
versas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio,
sed tamen insunt [coloni][5]), qui se in[6]) insperatis ac repen-
tinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum
aedificant tamquam beati, dum praediis lectis[7]), familiis magnis,
conviviis adparatis delectantur, in tantum aes alienum incide-
runt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitan-
dus; qui etiam non nullos agrestes homines tenues atque
egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impule-
runt. Quos ego utrosque, in eodem genere praedatorum
direptorumque pono, sed eos hoc moneo: desinant furere et
proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum
temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo
homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse vide-
10 antur. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbu-
21 lentum, qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt,
qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam
sumptibus in vetere aere alieno vacillant, qui vadimoniis, iu-
diciis, proscriptionibus[8]) bonorum defatigati, permulti et ex
urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce
ego non tam milites acres quam infitiatores lentos esse arbi-
tror; qui homines quam[9]) primum, si stare non possunt, con-
ruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem
proximi sentiant. Nam illud non intellego, quam ob rem, si
vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur
minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant,
22 arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, deni-

---

1) *conscelerata* codd. multi, Eberhard. 2) *iste est* codd. aliquot, Eberhard. 3) *hi sunt* codd. non nulli. 4) Post *quas* codd. plerique *Faesulis* addunt, om. Lagomars. non nulli. 5) Sic Eberhard, *hi sunt coloni* codd. 6) *in* add. Ernesti de coni. 7) Sic codd. pauci, *lecticis* cet. codd., Halm. 8) Eberhard ex codd. quibusdam *proscriptione*. 9) *quam* deest in codd., add. Halm.

que omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco;
nam neque divelli ab eo possunt et pereant sane in latrocinio,
quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit.
Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam
genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius
dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo
nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis et
talaribus tunicis, velis amictos non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur.
In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri 23
impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non
solum amare et amari, neque cantare et saltare[1]), sed etiam
sicas vibrare et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt,
nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re
publica seminarium Catilinarum futurum. Verum tamen quid
sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in
castra ducturi? quem ad modum autem illis carere poterunt,
his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Appenninum
atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius
hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare
didicerunt.

O bellum magno opere pertimescendum, cum hanc sit **11**
habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! Instruite 24
nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias
vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi
confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite;
deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum
florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero arces[2]) coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra
cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed 25
si omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur, eget
ille, senatu, equitibus Romanis[3]), urbe, aerario, vectigalibus,
cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his
rebus omissis causas ipsas, quae inter se confligunt, contendere
velimus, ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intellegere possu-

---

1) *cantare et saltare* codd. non nulli, *cantare et psallere* tres codd., *psallere et saltare* coni. Garatoni. 2) *arces* Garatoni, Eberhard, *urbes* codd. Halm. 3) *populo* add. codd. non nulli.

mus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc
pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pie-
tas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas,
illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique aequi-
tas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes [1]) certant
cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omni-
bus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita,
mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum
desperatione confligit. In eius modi certamine ac proelio nonne,
etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab
12 his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? Quae
26 cum ita sint, Quirites, vos, quem ad modum iam antea dixi [2]),
vestra tecta vigiliis custodiisque defendite; mihi, ut urbi sine
vestro motu [3]) ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consul-
tum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri,
certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile
urbes suas finesque defendent; gladiatores, quam sibi ille
manum certissimam fore putavit — quamquam animo meliore
sunt quam pars patriciorum —, potestate tamen nostra conti-
nebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum
Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut eius
omnes motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus
constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus,
quem vocari videtis.

27 Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo qui [4])
contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina
relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia sunt cives [5]),
monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solu-
tior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet.
Quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse
patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum
aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos, nullus
insidiator viae; si qui exire volunt, conivere possum [6]): qui vero
se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed in-

1) *virtutes omnes* et *cum vitiis omnibus* inclusit Kayser. 2) *dixi* delent Orelli et Madvig, unc. incl. Eberhard. 3) *metu* plerique codd. 4) *qui* Halm in ed. Tur. incl., *adeo qui* incl. Linker. Mox Halm cum codd. quibusdam *nostrum*. 5) *quia nati sunt cives* codd. aliquot. 6) *conivere possum* codd. Tegerns. et Bruxell., Claudius Sacerdos p. 64 P., Probus p. 1482: *consulere sibi possunt* codd. plerique.

ceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse magistratus egregios, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae res 13
minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum 28
ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorumque poena vos omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego 29
neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt[1]: quos vos, Quirites, precari, venerari implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque[2] esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

---

1) *defendent* codd. aliquot, rec. Halm. 2) *florentissimam potentissimamque* codd. non nulli.

ORATIO
IN L. SERGIVM CATILINAM
TERTIA
AD
QVIRITES.

---

1 Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona for-
1 tunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium claris-
simi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno
die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, con-
siliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex fauci-
bus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis.
2 Et si non minus nobis iucundi atque inlustres sunt ii dies,
quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis
certa laetitia est, nascendi incerta condicio, et quod sine sensu
nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui
hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaque
sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit
is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit.
Nam toti urbi, templis delubris, tectis ac moenibus subiectos
prope iam ignes circumdatosque restinximus, eidemque gladios
in rem publicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a
3 iugulis vestris deiecimus [1]). Quae quoniam in senatu inlustrata,
patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter,
Quirites, ut et quanta et quam manifesta [2]) et qua ratione in-
vestigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et exspectatis,
scire possitis.

---

1) *reiecimus* Garatoni et codd. aliquot Lagomar. 2) *et quam manif.* om. Halm ed. Tur. c. codd. non nullis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe,
cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces,
Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem
ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse pos-
semus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam eiciebam — non 2
enim iam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit
timenda, quod vivus exierit —, sed tum, cum illum extermi-
nari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exitu-
ram aut eos, qui restitissent 1), infirmos sine illo ac debiles
fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et 4
scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae
remansisse, in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid
agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam
auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris mi-
norem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut
tum demum animis saluti vestrae provideretis, cum oculis male-
ficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum
belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Len-
tulo esse sollicitatos eosque in Galliam ad suos cives eodemque
itinere [cum litteris mandatisque] 2) ad Catilinam esse missos
comitemque iis adiunctum esse T. Volturcium atque huic ad
Catilinam 3) esse datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi,
ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab
dis immortalibus, tota 4) res non solum a me, sed etiam a
senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno 5
die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque
amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem 5) exposui,
quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de re
publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac
sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret,
occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis
villis ita bipertito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons inter-
esset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos
fortes viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina complures
delectos adulescentes, quorum opera utor adsidue in rei publi-

---

1) *remansissent* cum codd. quibusdam Klotz. 2) Unc. posuit Meyer Rh. M. XXV, 175. Halm, Eberhard. 3) *ad Catilinam* unc. inclus. Richter, Eberhard. 4) *ut* ante *tota* add. codd. plerique. 5) Multi codd. *rem omnem*.

6 cae praesidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia
exacta cum iam pontem magno[1]) comitatu legati Allobrogum
ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus; edu-
cuntur et ab illis gladii et a nostris. Res praetoribus erat
3 nota solis, ignorabatur a ceteris. Tum interventu Pomptini
atque Flacci pugna, quae erat commissa[2]), sedatur. Litterae,
quaecumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus
traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, de-
ducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum ma-
chinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihildum suspi-
cantem, vocavi. Deinde item accersitus est L. Statilius et post
eum C. Cethegus; tardissime autem P.[3]) Lentulus venit, credo
quod in litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte
7 vigilarat. Cum summis et clarissimis huius civitatis viris, qui
audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me
prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil
esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati
videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non
ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quiri-
tes, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen
ego non arbitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi
nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem cele-
8 riter, ut vidistis, coegi. Atque interea statim admonitu Allo-
brogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex
aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret; ex quibus ille
maximum sicarum numerum et gladiorum extulit.

4 Introduxi Volturcium sine Gallis, fidem publicam iussu
senatus dedi, hortatus sum, ut ea quae sciret sine timore indi-
caret. Tum ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset,
a P. Lentulo[4]) se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut
servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum
exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cum urbem ex
omnibus partibus, quem ad modum discriptum[5]) distributumque
erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto
esset ille, qui et fugientes exciperet et se cum his urbanis

1) codd. *Mulvium magno*, alii *cum magno*. 2) *quae erat commissa* om. quattuor codd., inclusit Kayser. 3) *P.* add. Eberhard. 4) *ab Lentulo* Halm ed. Tur., Kayser, Eberhard. 5) Sic Eberhard; *descr.* vulgo.

ducibus coniungeret. Introducti autem Galli ius iurandum sibi 9
et litteras ab[1]) Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem
data esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse
praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent;
pedestres sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi con-
firmasse ex fatis[2]) Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse
tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque
imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam
fuisse; eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interi-
tum huius urbis atque imperii, qui esset annus decimus post
virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesi-
mus. Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse 10
dixerunt, quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque
urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac 5
ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque
dicebantur datae. Primo ostendimus Cethego signum; cognovit.
Nos linum incidimus, legimus. Erat scriptum ipsius manu Allo-
brogum senatui et populo, sese quae eorum legatis confirmasset
facturum esse; orare ut item illi facerent quae sibi legati eorum
recepissent[3]). Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de
gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondis-
set dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum
fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia[4]),
repente conticuit. Introductus est[5]) Statilius; cognovit et
signum et manum suam: recitatae sunt tabellae in eandem fere
sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et
quaesivi, cognosceretne signum; adnuit. ‘Est vero’ inquam
‘notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui ama-
vit unice patriam et cives suos, quae quidem te a tanto scelere
etiam muta revocare debuit.’ Leguntur eadem ratione ad sena- 11
tum Allobrogum populumque litterae. Si quid de his rebus
dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem nega-
vit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito,
surrexit, quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quam ob
rem domum suam venissent, itemque a Volturcio. Qui cum

1) *ab Lent.* Halm; codd. *a P. Lent.* 2) *libris* codd. non nulli. 3) *recepissent* Muretus; *praecepissent* codd. 4) *convictus* add. codd. aliquot. 5) *est* om. codd. opt., fortasse recte.

illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit: nam cum id posset infitiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim manifesti atque deprehensi sceleris impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defe-
12 cit. Volturcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat; atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tandem[1]) et signum et manum suam cognovit. Erant autem[2]) sine nomine, sed ita: 'Quis sim scies ex hoc, quem ad te misi. Cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus: vide, ecquid[3]) iam tibi sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius deinde introductus cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli
13 insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim non numquam inter se adspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur.

6 Indiciis expositis atque editis senatum consului, de summa re publica[4]) quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censue-
14 rit exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata; deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur; atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent,

---

1) *tandem* Eberhard, *tamen* codd. 2) *scriptae* addunt codd. aliquot. 3) *ecquid* Halm ed. Tur., Eberhard; *et quid* codd. opt.; *quid* vulgo. 4) Sic quattuor codd., *de summa rei publicae salute* reliqui.

a suis et a[1]) rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur, itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos[2]) Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium[3]) Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus 15
usus est, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac[4]) multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est, 'quod urbem incendiis, caede cives, Italiam bello liberassem.' Quae supplicatio si cum ceteris [supplicationibus][5]) conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam, patefactis indiciis, convictus[6]) confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quominus C.[7]) Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc quoniam, Quirites, conceleratissimi periculosissimi- 7
que belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, 16
existimare debetis omnes Catilinae copias, omnes spes atque

---

1) *a* om. codd. aliquot, Eberhard, Halm. 2) *ex his coloniis quas* codd. plerique. 3) *Annium* Halm ex Sallustio Cat. 50: *Manlium* vel *Mallium* codd. 4) *tantaque vi ac* codd. plerique. 5) *sup.* deest in paucis codd.; om. Eberh. 6) Sic scripsi, cf. p. Mil. 103 *indicia patefeci. patefactis (patefacta) indiciis confessionibus* codd., *patefactus indiciis et conf.* Halm, *manifestis indiciis, conf.* Eberh. Richter post *patefacta* lacunam esse indicavit. 7) Praenomen om. codd. plerique.

opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero, cum aliquid mandarat, confectum putabat; nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat[1]).
17 Hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem — dicam id, quod sentio, Quirites — non facile hanc tantam molem mali a vestris cervicibus depulissem. Non ille nobis Saturnalia constituisset neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae denuntiavisset, neque commisisset ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quodsi Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos unquam, dum[2]) ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

8 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me admini-
18 strata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque cum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse[3]), tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab

---

1) *Vigilare, laborare, frigus — poterat* coni. Mommsen. 2) *cum* codd. aliquot, Eberhard. 3) *videretur humanis consiliis tantam molem rerum gubernatio consequi potuisse* codd. aliquot.

occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam [1]) cetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, quod sum dicturus, neque praetermittendum neque relinquendum est. Nam profecto me- 19
moria tenetis, Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta et tactus etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem [2]), uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum adpropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque illorum responsis tum 20
et ludi per dies decem facti sunt, neque res ulla, quae ad placandos deos pertineret, praetermissa est; eidemque iusserunt sumulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et contra, atque antea fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. Atque illud signum [3]) collocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem conlocaretur. Hic quis potest 9
esse, Quirites [4]), tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente 21
captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia interitum rei publicae comparari, et ea per cives, quae tum propter magnitudinem scelerum non nullis incredibilia videbantur; ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse [5]) sensistis. Illud vero nonne ita praesens est, ut nutu

---

1) *relinquam ut omittam* deest in codd. nonnullis, *omittam* unc. incl. Eberhard. 2) *lactentem* codd. aliquot, Eberhard. 3) *illud signum* inclusit Kayser. 4) *Quirites* om. c. codd. nonnullis Eberhard. 5) *esse* om. duo codd., del. Halm.

Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo conlocato atque ad vos senatumque converso omnia, [et senatus et vos][1] quae erant cogitata contra salu-
22 tem omnium, inlustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus; ille, ille Iuppiter restitit, ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Dis ego immortalibus ducibus hanc mentem[2] voluntatemque suscepi atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero [illa Allobrogum sollicitatio iam][3] ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris [commissae litterae][4] numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum amplissimarum[5] ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint[6]).

10 Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria sup-
23 plicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu: sine[7] caede sine sanguine, sine exercitu sine dimicatione togati me uno
24 togato duce et imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, non solum eas, quas audistis,

---

1) *et senatus et vos* om. duo codd., del. Halm. 2) *Quirites* add. ex uno cod. Eberhard. 3) *illa Allobrogum sollicitatio iam* del. Mommsen, Halm, Eberhard. 4) *commissae litterae* delent Halm, Kayser, Eberhard. 5) *maximarum* Eberhard ex codd. quib. Lagom. 6) *potuerint* Madvig: *potuerunt* codd. 7) *erepti* ante *sine* addit ex codd. plerisque Eberhard, qui post *sanguine* interpunctionem maiorem ponit.

sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit; [ex urbe eiecit][1]) C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam[2]): omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla, ne dici quidem opus est, quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum. Atque illae tamen omnes dissensiones 25
erant eius modi, Quirites[3]), quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent[4]); non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. [atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internecione civium diiudicatae sint][5]). In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinita e caede[6]) restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolumesque servavi.

Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis 11
praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum 26
laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et conlocari

---

1) *ex urbe eiecit* delevit Lambinus. 2) *collegam suum* codd. plerique. 3) *erant eius modi, Quirites* inclus. Ernesti, del. Halm. *Quirites* om. cum paucis codd. Eberhard. 4) *pertinebant* Halm ex cod. Benedict. et Salisburg. 5) *atque illae — diiudicatae sint* inclus. Bloch, Madvig, Eberhard; *atque illae — quaesivit* delet Halm. 6) *infinita e caede* Mommsen; *infinitae caedi* codd., Halm, Eberhard.

volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni adsequi possint. Memoria vestra, Quirites, res nostrae alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et conroborabuntur: eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam [1]) esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque [2]) tempore in hac re publica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedesque ser-
12 varet. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem
27 est fortuna atque condicio quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum iis vivendum est, quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi: ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui neglegunt,
28 cum me violare volent, se ipsi [3]) indicabunt. Est etiam [4]) nobis [5]) is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit videndum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam vi-
29 deam altius, quo mihi lubeat ascendere? Illud profecto perficiam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda [6]) re publica

1) *prope natam* Jeep. 2) *uno* Madvig, qui ante *uno* aliquid excidisse iudicat velut: *omnique tempore hoc praedicatum iri;* Eberhard *uno*[*que*], qui infinitivum pendere iudicat a voce *memoriam.* 3) *ipsi* om. optimi codd. 4) *enim* codd.; *etiam* Halm; *denique* Eberhard. 5) *nobis* codd. opt., *in nobis* rell., Halm. 6) *in conservanda* codd. multi, Eberhard.

suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, venerati Iovem illum, custodem huius urbis ac vestrum, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo[1]).

1) Haec omnia inde a *Quamquam Quirites* § 27 adiecta ex epil. or. IV c. 20—24 censet Kayser.

ORATIO
IN L. SERGIVM CATILINAM
QVARTA
HABITA IN SENATV.

1 Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque
1 oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per deos immortales, deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis[1]) cogitate. Mihi si haec condicio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum etiam lubenter, dummodo meis laboribus
2 vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis][2]) umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti[3]), populumque Roma-

1) *liberis* deest in duobus opt. codd., om. Halm. 2) *sella curulis* del. Heumann, Madvig, quo ducit quod in codd. nonnullis est *sedes honoris, id est sella curulis.* 3) *patr. conscr.* deest in non nullis codd., om. Eberhard.

num ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope [1]) fatalem exstitisse? Quare, 2
patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conser- 3
vate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac mereor, relaturos esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari neque misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi et amantissimi praesentis [2]) maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis; neque meam mentem non domum saepe revocat examinata uxor et abiecta metu filia et parvolus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui exspectans huius exitum diei stat in conspectu meo, gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut ii [3]) salvi sint vobiscum omnes, etiamsi me vis aliqua oppresserit, potius quam et illi et nos una rei
publicae peste pereamus. Quare, patres conscripti, incumbite 4
ad salutem rei publicae, circumspicite omnes procellas, quae impendent, nisi providetis. Non Ti. Gracchus, quod [4]) iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod [4]) agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, quod [4]) C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur; tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt; tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio; sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina accessitur; id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo

1) *prope* uncis incl. Eberhard. 2) *praesenti* Eberhard. 3) *ut ii* Halm; codd. *uti*, vulgo *ut*. 4) Sic codd. optimi; Madvig *qui* ex deter.

ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad
3 lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Haec omnia
5 indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis; deinde, quod P. Lentulum se abdicare praetura coegistis; tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis, et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando et[1]) prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

4 Video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui
7 censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos; alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, [qui populum Romanum][2]) vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Ro-

---

1) nonnulli codd. *aut*, alii *ac*, quod rec. Eberhard. 2) Verba *qui popul. Rom.* Blochio auctore uncis inclus. Madvig, Halm, Eberhard.

mani nomen exstinguere, punctum[1]) temporis frui vita et hoc
communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae
saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum
recordatur. Alter intellegit mortem ab dis immortalibus non
esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae
aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes
numquam inviti, fortes saepe etiam lubenter oppetiverunt. Vin-
cula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii
sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere vide-
tur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si
rogare; decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam et, 8
ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statue-
ritis, non putent[2]) esse suae dignitatis recusare. Adiungit gra-
vem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit; horri-
biles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum;
sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per sena-
tum aut per populum possit levare; eripit etiam spem, quae
sola homines in miseriis consolari solet; bona praeterea publi-
cari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus, quam si
eripuisset, multos una dolores animi atque corporis[3]) et omnes
scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido
improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi anti-
qui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet
intellegebant, iis[4]) remotis non esse mortem ipsam pertime-
scendam.

Nunc ego, patres conscripti, mea video quid intersit. Si 5
eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re 9
publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse
minus erunt, hoc auctore et cognitore huiusce sententiae, mihi
populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an
amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum pericu-
lorum rationes utilitas rei publicae vincat[5]). Habemus enim
a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo

1) *ad punctum* codd. nonnulli opt. notae. 2) Codd. *putet; putent* de Ernesti coni. Madvig. 3) Sic Kayser, Eberhard; *multas* (al. *multos*) *uno dolore animi atque corp.* codd.; *multos uno dolore dolores a. a. c.* de Graev. coni. Halm ed. Tur.; *multas uno dolore a. a. corp. aerumnas* Halm ed. Weidm. 4) *iis* Halm, *his* codd. 5) Sic schol. Gron.; codd. *vindicat.*

ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad
3 lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Haec omnia
5 indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis; deinde, quod P. Lentulum se abdicare praetura coegistis; tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Volturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eius modi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis, et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis adfines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando et[1] prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

4 Video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui
7 censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos; alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, [qui populum Romanum][2] vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Ro-

1) nonnulli codd. *aut*, alii *ac*, quod rec. Eberhard. 2) Verba *qui popul. Rom.* Blochio auctore uncis inclus. Madvig, Halm, Eberhard.

mani nomen exstinguere, punctum[1]) temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intellegit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam lubenter oppetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si
rogare; decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam et, 8
ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent[2]) esse suae dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum possit levare; eripit etiam spem, quae sola homines in miseriis consolari solet; bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus, quam si eripuisset, multos una dolores animi atque corporis[3]) et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant, iis[4]) remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc ego, patres conscripti, mea video quid intersit. Si 5
eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re 9
publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore huiusce sententiae, mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat[5]). Habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo

1) *ad punctum* codd. nonnulli opt. notae. 2) Codd. *putet; putent* de Ernesti coni. Madvig. 3) Sic Kayser, Eberhard; *multas* (al. *multos*) *uno dolore animi atque corp.* codd.; *multos uno dolore dolores a. a. c.* de Graev. coni. Halm ed. Tur.; *multas uno dolore a. a. corp. aerumnas* Halm ed. Weidm. 4) *iis* Halm, *his* codd. 5) Sic schol. Gron.; codd. *vindicat.*

postulabat[1]), sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est, quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is[2]) et nudius tertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrerit[3]), quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem rei publicae sit hostis, eum civem nullo modo esse posse; denique ipsum latorem Semproniae legis iniussu[4]) populi poenas rei publicae dependisse. Idem [ipsum Lentulum][5]) largitorem et prodigum non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam[6]) appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit; adiungit etiam publicationem bonorum,' ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

6 Quam ob rem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem
11 ad contionem populo carum atque iucundum; sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos[7]) crudelitatis vituperatione populo Romano exsolverim[8]) atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, — quis est enim me

---

1) *postulat* codd. quidam opt. notae; fortasse recte. 2) Kayser *at is*. 3) *decrevit* codd. plerique. 4) *iniussu* coni. Bucher.; codd. *iussu*. 5) unc. pos. Mommsen; *ipsum illum* Eberhard. 6) *iam* de Madvigii coni. Eberhard. 7) *atque vos* incl. Kayser. 8) Sic Eberhard de Halmii et Kayseri coni., quorum ille *exsolvam*, hic *p. R.* omittens *exsolveritis* scribere vult; codd. *p. R. exolvetis* vel *exsolvitis* vel *defendetis;* Madvig, Halm ed. Weidm. *populus Romanus exsolvet*.

mitior? — sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. Cum vero mihi proposui 12
regnantem Lentulum, sicut ipse se sperasse ex fatis confessus est, purpuratum esse huic [1]) Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem [virginum][2]) Vestalium perhorresco; et quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo. Etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non [3]) quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas uniuscuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii conlocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi 13
vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum sororis suae, feminae lectissimae [4]), virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum [5]) avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit [6]). Quorum quod simile factum? quod initum delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. Atque eo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne

1) *huic* Scholiast., codd. *hunc*. 2) unc. pos. Halm. 3) *non* addidit Lambinus. 4) *electissimae* codd. plerique. 5) *iure* add. Eberhard. 6) *dixit* unc. incl. Eberhard.

quid de summa re publica deminueretur; hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos accersit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Vereamini censeo, ne in hoc scelere tam immani ac tam [1]) nefando nimis aliquid severe [2]) statuisse videamini: multo magis est verendum, ne remissione poenae crudeliores [3]) in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

7 Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non
14 possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium generum [4]) omnium denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius loci ac templi. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui, cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus
15 potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno lubenter; neque enim [5]) in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego [hic] [6]) equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit. Quam si coniunctionem, confirmatam in consulatu meo, perpetuam in re publica tenuerimus,

1) *tam* om. c. codd. nonnullis Eberhard. 2) In multis codd. est *severius*, unde Madvig om. *nimis* scribit *aliquando severius*. 3) Sic codd. opt., Halm; alii *crudeles*, quod rec. Eberhard. 4) *omnium generum* add. Putsche, rec. Halm, Eberhard. 5) *enim* om. Eberhard e. codd. nonnullis. 6) *hic* om. Halm ex codd. paucis.

confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad
ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defen-
dundae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortis-
simos viros; scribas item universos, quos cum casu hic dies
ad aerarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad
salutem communem esse conversos. Omnis ingenuorum adest
multitudo, etiam tenuissimorum. Quis enim est, cui non haec 16
templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec
ipsa et hoc[1]) commune patriae solum cum[2]) sit carum, tum
vero dulce atque iucundum? Operae pretium est, patres con- 8
scripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua vir-
tute fortunam huius civitatis consecuti hanc suam patriam iudi-
cant, quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam
suam, sed[3]) urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego
hosce homines ordinesque[4]) commemoro, quos privatae fortunae,
quos communis res publica, quos denique libertas, ea quae dul-
cissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Ser-
vus est nemo, qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui
non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat,
qui non tantum[5]), quantum audet et quantum potest, conferat
ad communem[6]) salutem voluntatis. Quare si quem vestrum 17
forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Len-
tuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse
animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum
atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri
aut voluntate perditi, qui non illum ipsum sellae atque operis
et quaestus cotidiani locum, qui non cubile atque lectulum
suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae sal-
vum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in
tabernis sunt, immo vero[7]) — id enim potius est dicendum —
genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne
instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium
sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus occlusis tabernis
minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

---

1) *hoc* om. Eberhard c. codd. nonnullis. 2) *cum* deest in codd. fere omnibus. 3) *non patriam suam sed* uncis incl. Eberhard. 4) *hosce homines ordinesque* codd. opt., vulgo ex dett. *huiusce ordinis homines.* 5) *tantum* om. Eberhard c. codd. nonnullis. 6) *Communem* deest in codd. nonnullis, om. Kayser. 7) *immo vero* Ernest. et Madvig ex uno Lagom.; cet. codd. *nisi vero.*

9 Quae cum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani
18 praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini,
providete. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis
atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem
vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam rem publi-
cam mente, voluntate, [studio, virtute] [1]), voce consentiunt;
obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus
tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium,
vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis ignem
illum Vestae sempiternum [2]), vobis omnium deorum templa
atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Prae-
terea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum
anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno
19 die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri,
oblitum sui, quae non semper facultas datur; habetis omnes
ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod
in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem
sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium,
quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate
auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. Id ne
umquam posthac non modo non [3]) confici, sed ne cogitari qui-
dem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque
haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem,
locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica
princeps, officio functa consulari videretur.

10 Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam.
20 Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse per-
magnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video;
sed eam iudico esse turpem et infirmam [4]) et abiectam. Quod
si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus
valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meo-
rum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti,
paenitebit. Etenim mors, quam illi mihi [5]) fortasse minitantur,
omnibus est parata; vitae tantam laudem, quanta vos me

---

1) *studio, virtute* deest in codd. non nullis, om. Kayser, Eberhard. 2) Vulgo *perpetuum ac* additur contra codd. opt. 3) *non* deest in codd. quibusdam dett.; om. Halm, unc. incl. Eberhard. 4) *et contemptam* add. Halm ex codd. nonnullis. 5) Omiserunt *mihi* cum cod. non nullis Madv., Kayser, Eberhard.

vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus. Ceteris enim
bene gestae, mihi uni conservatae rei publicae gratulationem
decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute 21
Hannibal in Africam redire atque ex[1]) Italia decedere coactus
est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic
imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit; habea-
tur vir egregius Paulus ille, cuius currum rex potentissimus
quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria
Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit;
anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes
isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur;
erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae;
nisi forte maius est patefacere nobis provincias, quo exire pos-
simus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant quo
victores revertantur. Quamquam est uno loco condicio melior 22
externae victoriae quam domesticae, quia[2]) hostes alienigenae
aut oppressi serviunt aut recepti in amicitiam[3]) beneficio se
obligatos putant; qui autem ex numero civium dementia aliqua
depravati hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a per-
nicie rei publicae reppuleris, nec vi coercere nec beneficio
placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bel-
lum susceptum esse video; id ego vestro bonorumque omnium
auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in
hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermoni-
bus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile
propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur,
quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam
conspirationem bonorum omnium confringere et labefactare possit.

Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro pro- 11
vincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis insignibus, 23
quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam
repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quae tamen
urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro
his igitur omnibus rebus pro meis in vos singularibus studiis
proque[4]) hac, quam conspicitis[5]), ad conservandam rem publi-

1) *ex* om. codd. multi, Eberhard. 2) *quod* Eberhard c. codd. nonnullis. 3) *in amicitiam* om. Eberhard c. codd. nonnullis. 4) *et pro meis — et pro* Halm ex pauc. codd. 5) *perspicitis* Lambin., Madvig, Halm, cum paucis codd.; ceteri *conspicitis*.

cam diligentia nihil a vobis, nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo; quae dum erit in [1]) vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis meum parvum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservarit, illum filium
24 esse memineritis. Quapropter de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare [possit] [2]).

1) Praepositionem Kayser cum non nullis codd. om. 2) *possit* omittendum esse censuit Madvig, prob. Halm et Eberhard.

ORATIO

PRO

A. LICINIO ARCHIA POETA.*)

ARGVMENTVM ERNESTII.

A. Licinius Archias fuit Antiochenus, qui cum poetica floreret laude et ab omnibus paene Italiae populis expeteretur imprimisque apud principes quosdam Romanos esset gratiosus, etiam hoc eorum opera consecutus est, ut civitate Romana donaretur. Sed ei controversiam de civitate postea movit Gratius quidam eumque reum fecit lege Plautia Papiria de civitate, qua cautum erat, ut, qui foederatis civitatibus ascripti essent, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent et LX diebus apud praetorem essent professi, ii demum cives haberentur. Huius igitur causa suscepta Cicero, commemorata Archiae secum et cum summis hominibus familiaritate, omnia adversarii argumenta diluit ac refellit, sed leviter et non nisi perfunctorie. Itaque ut iustae orationis mensuram impleret, arripuit occasionem cum in humanitatis imprimisque poeticae facultatis, tum in ipsius Archiae laudes digrediendi, ostenditque dignissimum civitate Romana Archiam esse.

Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit 1
exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior 1
mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nul-

*) Ciceronis hanc esse orationem negavit personatus ille M. C. B. (i. e. Schroeterus, Ictus Dorpatensis, in peculiari orationis editione, quae Lipsiae prodiit a. 1818.) Eam rhetori imperatoris Tiberii fere aequali tribuendam esse statuit C. Guil. Buechnerus duabus commentationibus Suerini a. 1839. et 1841. editis. Adversantur tali opinioni praeter alia gravissima Taciti, Senecae, Quintiliani testimonia, et refutavit illorum nugas J. Lattmann, Gotting. 1847.

lum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum
omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere
prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea
respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam
recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi prin-
cipem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum
studiorum exstitisse. Quod si haec vox huius hortatu praece-
ptisque conformata non nullis aliquando saluti fuit, a quo id
accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare possemus [1]),
huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et
2 salutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte
miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque
haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni [2])
studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes,
quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vin-
2 culum et quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed
3 ne cui vestrum mirum esse videatur me in quaestione legitima
et in iudicio publico, cum res agatur [3]) apud praetorem populi
Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto
conventu hominum ac frequentia hoc uti genere dicendi, quod
non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi
sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis
hanc veniam, adcommodatam huic reo, vobis, quem ad modum
spero, non molestam, ut me pro summo poeta atque eruditis-
simo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum,
hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudi-
cium, patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paulo loqui
liberius et in eius modi persona, quae propter otium ac stu-
dium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo
4 quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi [4]) a vobis
tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Lici-
nium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero
civium, verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

3 Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis
artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet,
se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam

---

1) *possumus* codd. Erfurt. et Gemblac. 2) *huic uni* Lambin.: *huic cuncti* codd.; *huicce uni* Puteanus. 3) *agitatur* ex schol. Ambros. Klotz. 4) *mihi* om. codd. Erfurt. et Pith.

ibi natus est loco nobili —, celebri quondam[1]) urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia[2]) sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tum 5
plena Graecarum artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc isdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. Itaque hunc et Tarentini et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum[3]) suam receperunt. Sed erat[4]) hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima favit[5]), eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis 6
iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio; audiebatur a M. Aemilio; vivebat cum Q. Catulo et patre et filio; a L. Crasso colebatur; Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. Interim satis longo intervallo, 4
cum esset cum M. Lucullo[6]) in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit idque, cum ipse per se dignus puta-

1) *in* add. Eberhard de Hirschfeldii coni., fortasse recte. 2) Sic Lambin et Madvig cum cod. Barberino, cet. codd. *cunctaeque Graeciae.* 3) Praepositionem *in* adiecit Stuerenburg ex cod. Pith. 4) *Sed erat* nos scripsmus; *sed etiam* codd.; *Erat iam* Halm; *Et erat* Eberhard; Madvig *specimen iam hoc;* Stuerenburg *sed est iam.* 5) *fuit* codd. Lagomars., *fuerit* cet. codd., unde *faverit* Weiske, *patuerit* Reiz, *patuit* Eberhard, *favet* Madvig et Halm scrips. 6) *M. Lucullo* Schütz, ut est infra § 8 in codd., *L. Lucullo* codd.

retur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus im-
7 petravit. Data est civitas Silvani[1]) lege et Carbonis, SI QVI FOEDERATIS CIVITATIBVS ASCRIPTI FVISSENT, SI TVM, CVM LEX FEREBATVR, IN ITALIA DOMICILIVM HABVISSENT, ET SI SEXAGINTA DIEBVS APVD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem
8 Q. Metellum, familiarissimum suum. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius; causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati,[2]) potest? Heracliaene esse tu eum[3]) ascriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari sed scire, non audivisse sed vidisse, non interfuisse sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio [venerunt][4]), qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere, requirere[5]), quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare; et cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare,
9 tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romae non habuit? Is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae conlocavit! An[6]) non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione conlegioque praetorum
5 obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulae neglegentius adservatae dicerentur, Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur in[7]) tabulis nullam lituram in
10 nomine[8]) A. Licinii videtis. Quae cum ita sint, quid est, quod

---

1) *Silvani* Manutius; *Silani* codd. 2) *Grati* Gruter, *gratis* codd. 3) *tu eum* Halm; *tum* codd. 4) *venerunt* incl. Mommsen. 5) *requirere* Cobet, Eberhard; *quaerere* codd. 6) Sic codd. Erf. et Pith.; vulg. *At — professus.* 7) *in* add. Halm, Eberhard. 8) Sic Madvig; *in nomen* codd.; *nulla in littura nomen* coni. Mommsen.

de eius civitate dubitetis, praesertim cum aliis quoque in civi-
tatibus fuerit ascriptus? Etenim cum mediocribus multis et aut
nulla aut humili arte aliqua praeditis [gratuito] [1]) civitatem in
Graecia homines impertiebant, Reginos credo aut Locrenses aut
Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri sole-
bant, id huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse! Quid?
cum [2]) ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post
legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas in-
repserint [3]), hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scri-
ptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reicietur?
Census nostros requiris. Scilicet: est enim obscurum proximis 11
censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud
exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in
Asia, primis, Iulio et Crasso, nullam populi partem esse cen-
sam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum
modo indicat eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse [pro
cive] [4]), iis temporibus, quem [5]) tu criminaris ne ipsius quidem
iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, is [6]) et testa-
mentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium
Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lu-
cullo proconsule [7]). Quaere argumenta, si quae potes; numquam
enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine dele- 6
ctemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi 12
strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An
tu existimas aut suppetere nobis posse, quod cotidie dicamus
in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excola-
mus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos
doctrina [8]) eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis
esse deditum; ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt,
ut nihil possint ex iis [9]) neque ad communem adferre fructum
neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat,

---

1) cod. Erf. *vel gratuito gravat;* Stuerenburg *non gravate*, vulgo *gratuito*, utrumque delevit Madvig. 2) *cum* unc. incl. Eberhard. 3) *inrepserunt* codd., quod tuetur Kayser. 4) *pro cive* incl. Richter; Lambin *ita* delendum statuerat. 5) Codd. *quae;* ed. Asc. *quibus;* Halm *is quem.* 6) *is* add. Eberhard. 7) *proconsule,* Graevius; codd. *p. r.* vel *praetore consule.* 8) *excolamus — doctrina* deest in codd. Erf. et Pith. aberrante oculo scriptoris; om. Eberhard. 9) Sic Madvig, *his* codd.

qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tem-
pore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas
13 avocarit aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem
me reprehendat aut quis mihi iure suscenseat, si quantum cete-
ris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum cele-
brandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi
et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tem-
pestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae,
tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque
hoc eo [1]) mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec
quoque crescit oratio et facultas, quae, quantacumque in me
est [2]), numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior
videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hau-
14 riam sentio. Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris
mihi ab adulescentia persuasissem [3]) nihil esse in vita magno
opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem
persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis
atque exsilii [4]) parvi esse ducenda: numquam me pro salute
vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum
hominum cotidianos impetus obiecissem [5]). Sed pleni omnes sunt
libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae
iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet.
Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum
etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores
et Graeci et Latini reliquerunt, quas ego mihi semper in ad-
ministranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa
cogitatione hominum excellentium conformabam.

7 Quaeret quispiam: 'quid? illi ipsi summi viri, quorum vir-
15 tutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers lau-
dibus, eruditi fuerunt?' Difficile est hoc de omnibus confir-
mare, sed tamen est certum, quid [6]) respondeam. Ego multos
homines excellenti animo ac virtute fuisse sine doctrina et [7])
naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos
et graves exstitisse fateor; etiam illud adiungo, saepius ad lau-

1) *eo* Lambin.; *adeo* codd., *ideo* ex Lagomars. 2) *est* om. codd. opt. 3) *persuasissem* Lambin., *suasissem* codd.; Halm. 4) *exsilia* ex cod. Erfurt. Klotz et Orell. 5) *coniecissem* susp. Halm. 6) codd. *quod;* Mommsen *est quod resp.;* Baiter *est certe quod resp.* 7) *sine doctrina et* Schütz; *et sine doctrina* codd.

dem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc contendo, cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere. Ex hoc esse hunc numero, quem 16
patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum; ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos; ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M.[1]) Catonem illum senem; qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque[2]) virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem[3]) humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum; at haec studia adulescentiam alunt[4]), senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro 8
gustare possemus, tamen ea mirari[5]) deberemus, etiam cum in 17
aliis videremus. Quis nostrum tum animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos[6]) animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? Quo- 18
tiens ego hunc Archiam vidi, iudices — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis — quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore: quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis. Quae vero adcurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. Hunc

---

1) Praenomen addidit Stephanus. 2) *que* deest in codd.; *colendam* pro glossemate habent Mommsen, Kayser. 3) *animadversionem* codd.; *animi remissionem* Bonamicus. 4) *agunt* codd., *alunt* Hervagius, *acuunt* Gulielmus. 5) *admirari* pro *ea mirari* Weidner. 6) Sic codd.; *hos* de Ernestii suspic. Madvig.

ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poëtam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videan-
19 tur [1]. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum [2] vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt; permulti alii praeterea pugnant
9 inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et [3] voluntate et legibus noster est, repudiabimus? [4] praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad
20 haec studia videbatur, iucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum praeconium facile [5] patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret: eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat,
21 posse celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen inlustrant. Populus enim Romanus aperuit L. [6] Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura egregie [7] vallatum; populi Romani exercitus eodem duce non maxima

1) *videntur* codd. Erfurt. 2) *suum* unc. incl. Eberhard. 3) Codd. *et qui*. 4) *repudiabimus* ed. Ald.; codd. *repudiamus*. 5) Sic Halm; *facile praec.* codd. 6) *L.* add. Halm. 7) *natura egregie* Benecke; *natura et regione* Mommsen; *naturae regione* codd.

manu innumerabiles Armeniorum copias fudit; populi Romani
laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex
omni impetu regio atque totius[1]) belli ore ac faucibus ereptam
esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur L.
Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium
classis est[2]), incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis;
nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quae
quorum ingeniis efferuntur[3]), ab iis populi Romani fama cele-
bratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius; itaque 22
etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex mar-
more, cuius[4]) laudibus certe non solum ipse, qui laudatur, sed
etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus
Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur.
Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi
omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fece- **10**
rat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt;
nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac
autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciemus?

Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis 23
versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea
quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis
finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eae, quas
gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus,
quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famam-
que penetrare, quod cum ipsis populis, de quorum rebus scri-
bitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causa
dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et
laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille 24
Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, cum in
Sigeo ad Achillis tumulum astitisset, *o fortunate*, inquit, *adu-
lescens*, *qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris*[5])! Et
vere: nam nisi Ilias[6]) illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus
eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic
Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theopha-

---

1) Ante *totius* Halm *e* add. 2) *classis est* Garatoni, vulgo *classis et*. 3) Sic Wunder; codd. *haec feruntur* i. e. *ecferuntur*. 4) Sic Mommsen, Halm; *et marmoratis* codd. 5) Codd. *inveneras*, quod retinent Klotz et Stuerenburg. 6) *Ilias* Naugerius; codd. *illi ars*.

nem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione mili-
tum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac
milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes
25 eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque,
credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo
imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum
Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset;
quem nos in contione vidimus, cum ei libellum malus poëta de
populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantum-
modo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas
tum vendebat, iubere ei praemium tribui, sed [1]) ea condicione,
ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae duxerit
aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in
26 scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio,
familliarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se
neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de
suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pin-
gue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas
11 dederit [2]). Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscu-
rari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes stu-
dio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi
philosophi etiam in iis [3]) libellis, quos de contemnenda gloria
scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedica-
tionem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari
27 volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator,
Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum
aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio
comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis
consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati
poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non
debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute
abhorrere.

28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices,
indicabo et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse,
verum tamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in
consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque

---

1) Ita cod. Ambros.; vulgo *sed sub ea cond.* 2) *dederit* Fleckeisen; *dederet* codd. 3) *in iis* Madvig; codd. *illis;* Ammian. Marc. XXII, 7 *in his.*

imperii[1]) et pro vita civium proque universa re publica gessimus,
attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod mihi
magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adhor-
tatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum peri-
culorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae, qua qui-
dem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae
curriculo et tam brevi[2]) tantis nos in laboribus exerceamus?
Certe si nihil animus praesentiret in posterum et si, quibus 29
regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes
cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret
neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita
dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus,
quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque
admonet, non cum vitae tempore esse dimetiendam[3]) comme-
morationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequan-
dam. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in **12**
re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, 30
ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque
otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia
arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra,
sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt: con-
siliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo
malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego
vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me
ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiter-
nam. Haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est,
sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei[4])
partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam spe-
que delector.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem ami- 31
corum videtis comprobari cum dignitate tum etiam vetustate[5]),
ingenio autem tanto, quantum[6]) id convenit existimari, quod
summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa

---

1) Cod. Erf. *huius atque imp.;* Gembl. et Pith. *huius aeque imp.*; *huius urbis atque imp.* ed. Aldin.; vulgo ex Lagomars. codd. *huiusce imp.* 2) *et tam brevi* uncis incl. Garatoni, Kayser, Eberhard. 3) *dimittendam* codd., quod retinet Kayser, Halm; *dimetiendam* Lambin.; *commetiendam* Schütz, Eberhard. 4) *animi* addunt codd. opt., deest in Lagom. 5) *vetustate* Muretus; codd. *venustate.* 6) *quantum* P. Manutius; codd. *quanto.*

vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur, estque ex eo[1] numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate vio-
32 latus esse videatur. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quae a forensi aliena iudicialique[2] consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipso[3] studio locutus sum, ea iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

---

1) *estque ex eo* Madvig; codd. *isque est eo*, vulgo *quique est eo.* 2) Sic Halm; codd. *quae firme a me iudicialique*; ed. Iunt. *quae non fori neque iudiciali;* Garatoni *quae a foro aliena iudicialique;* Stuerenburg *quae non ferme a mea iudicialique;* Jeep *quae autem remota a mea iudicialique.* 3) *ipso* Eberhard; *ipsius* codd.

ORATIO

PRO

L. LICINIO MVRENA.

ARGVMENTVM.

Anno 63 a. Chr. n. cum consulatum peterent L. Sergius Catilina, D. Iunius Silanus, Ser. Sulpicius Rufus, L. Licinius Murena, propter Catilinae audaciam atque ambitus licentiam a consule Cicerone nova lex de ambitu aucta cum poena lata est, quam potissimum Serv. Sulpicius in senatu postulaverat. Cum vero consules creati essent D. Silanus et L. Murena, Catilina autem ad castra Manliana in Etruriam se contulisset, Serv. Sulpicius Murenam de ambitu in ius vocavit, subscriptores habuit M. Catonem, qui tum tribunus designatus erat, Postumum equitem Romanum, Serv. Sulpicium quendam adulescentem. Patroni Murenae extiterunt Q. Hortensius, M. Crassus, M. Cicero, qui causam ideo potissimum susceperat, quod oppressa nondum Catilinaria coniuratione multum salutis communis interesse intellexit, ut Kal. Ianuariis duo consules in re publica essent. Perorationem habuit Cicero. Itaque primum se ipsum defendit de causae susceptione a Catone et Sulpicio reprehensa. Iam Murenae defensio tres partes habet, quarum in prima ea diluit, quae contra vitam moresque Murenae erant prolata (§ 11—14), in altera Murenam genere, industria, ceteris ornamentis pari ac Servium dignitate esse ad consulatum adipiscendum ostendit, qua in parte militarem industriam cum iuris scientia comparat, atque qui factum sit, ut repulsam ferret Servius, exponit (§ 15—53). In tertia parte de ambitus crimine dixit, sed in scripta oratione omisit, quae contra Postumum et Servium adulescentem disputaverat, ea tantum exhibet, quae contra Catonem dicta sunt, quem in fine orationis (§ 78 s.) admonet postulare rationes civitatis, ut Murena consul rei publicae servaretur. Acta est causa m. Novembri a. 63, liberatus Murena.

Quod precatus[1]) a dis immortalibus sum, iudices, more insti- 1
tutoque maiorum illo die, quo auspicato comitiis centuriatis 1

---

1) Sic Quint. IX 4, 107; codd. *quae deprec.* et postea *eadem precor.*

L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi, fidei [1]) magi-
stratuique meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter
eveniret, idem precor ab eisdem dis immortalibus ob eiusdem
hominis consulatum una cum salute obtinendum, ut [2]) vestrae
mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffra-
giisque consentiant eaque res vobis populoque Romano pacem,
tranquillitatem, otium concordiamque adferat. Quodsi illa sol-
lemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata
tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae
dignitas postulat, idem ego sum precatus, ut eis quoque homi-
nibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset, ea res
2 fauste, feliciter prospereque eveniret. Quae cum ita sint, iudi-
ces, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit
ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consulem [3]) vestrae
fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut
eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus benefi-
cium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute
tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis
ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa
est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso
pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit
officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis
probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque
omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

2 Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam
3 derigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum
omnium de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato [4])
me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto
consulatu causam L. Murenae attingere: cuius reprehensio me
vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime
debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integer-
rimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato,
est aequius consulem defendi quam a consule? quis mihi in re
publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res
publica a me una *** [5]) traditur sustinenda, magnis meis labo-

1) *fides* cod. Guelf.; cet. codd. om., sed v. Varro. de l. l. VI § 87. 2) *et ut* codd., Halm. 3) Sic Boot, Halm. ed. Weidm.; *consul ei* codd. plerique, unde vulgo *consul eum — qui*, vel *consul eum — quem*; Kayser *consul ea — qui* edidit. 4) *Cato* unc. incl. Halm. 5) Exci-

ribus et periculis sustentata? Quodsi in eis rebus repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum [consul][1], qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit; ac 4
si, ut non nullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo[2] honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quodsi e portu solventibus ei, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere[3] summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert, ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur[4]: quo tandem me esse animo oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Quare si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse.
Quodsi ita est, non tam me officium debuit ad hominis amici 5
fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare.

Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, **3**
quam mihimet ipsi iam pridem tuleram[5] de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat? — At negat[6] esse eiusdem seve- 6
ritatis Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio ex urbe expulisse et nunc pro L. Murena

---

disse quaedam videntur, ut *cum salute communi*, quod suspicatus est Richter. Alii *una* delere, vel *iam, cuncta*, *manu, mea vice* scribere volunt. 1) Uncis inclusit Madvig, secuti sunt Halm, Kayser, alii. 2) Sic Madvig op. II, p. 369; codd. *potissime* vel *potissimo*. 3) Sic codd.; editorum plerique Quinct. V, 11, 23 secuti *praedicere* scribunt. 4) Kayser et Zumpt cum quibusdam codd. *ingrediuntur*. 5) In codd. est *tulerim* — *abrogarem*, unde Wesenberg *tulerim* — *abrogarim*, Bake *tuleram* — *abrogarem* restituit. 6) *negat* codd.; *At negat* Wunder, Halm; *At negat Cato* Mommsen; *negas* Kayser.

dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quodsi tum, cum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui quam cogebar, non quam volebam, nunc, cum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque
ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis accusatio
commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se [1] dixit me
familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenae con-
tra se defendere. Huic ego, iudices, satis facere cupio vosque
adhibere arbitros; nam cum grave est vere accusari in amicitia,
tum etiam, si falso accuseris, non est neglegendum. Ego, Ser.
Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro
nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbi-
tror: nihil tibi consulatum petenti a me defuit, quod esset aut
ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit
illud tempus; mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo,
me tibi contra honorem L. Murenae, quantum tu a me postu-
lare ausus sis [2], tantum debuisse, contra salutem nihil debere.
8 Neque enim, si tibi tum, cum peteres consulatum, adfui, nunc,
cum Murenam ipsum petas [3], adiutor eodem pacto esse debeo.
Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem pot-
est, ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defen-
4 damus. Mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus
amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non
idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione supe-
rata est. Quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis
vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi
superbiae crudelitatisque infamiam [4] inussisset, si hominis et

1) Codd. *ferme;* plerique edit. *se ferre.* 2) *ausus es* Halm coni. 3) Sic vulgo ex opt. codd.; *petis* Zumpt ex Lag. 9, Lambin. Kayser. 4) Sic Gulielmus; *formam* vel *famam* codd.; *summae — famam* Halm.

suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. Neque enim iam mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam: nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, quibus laboribus haec ceperis [1], eos, cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. Quodsi licet desinere, si te auctore possum, si nulla 9
inertiae, nulla superbiae [2], nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino; sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius quisquam [3] nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis: nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset et si 10
hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si idem ceteris, a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. Quare quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset [4] frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

Intellego, iudices, tris totius accusationis partes fuisse et 5
earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione 11

---

1) Loco corrupto Halmium secuti in textum recepimus, quod sententiae convenit. In codd. est *sic et si ceperis*, vel *sic exceperis*. Vulgata lectio est *labores per quos ea ceperis, cum.* Völkel ann. ph. 113, 506 coni. *labores, quibus ea expetieris.* 2) Codd. post *superbiae* addunt *turpitudo*, quod delevit Bake. Vulg. *nulla inertiae nota, nulla superbiae turpitudo.* 3) Sic Gulielmus, codd. *quam;* Kayser *homo.* 4) Codd. aliquot *esses*, quod recepit Zumpt.

dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque
harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse,
ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria
quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenae dicere
aliquid coëgerit. Obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad
voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore pera-
grata. Qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset,
aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudia-
tus esse [1]) videretur: an, cum sedere in equis triumphantium
praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris
triumphum decorare fugiendum fuit, ut [2]) rebus communiter
12 gestis paene simul cum patre triumpharet? Hic vero, iudices,
et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiu-
mento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria
fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriae quandam, non
Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudan-
dum est. Quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenae
fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria
nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut
ex Asia deportatum flagitium ac dedecus: meruisse vero stipen-
dia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maxi-
mum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore liben-
tissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam
ac triumphum fuisse felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco
nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

6 Saltatorem appellat L. Murenam Cato. Maledictum est, si
13 vere obicitur, vehementis accusatoris, sin falso, maledici con-
viciatoris. Quare cum ista sis auctoritate, non debes, Marce,
adripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convivio[3])
neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed
circumspicere, quibus praeterea vitiis adfectum esse necesse sit
eum, cui vere istud obici possit. Nemo enim fere saltat so-
brius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio
moderato atque honesto: tempestivi [4]) convivii, amoeni loci,

---

1) *esse* addid. Lambin. et Boot. 2) Cod. Monac. *ne*, quod rece-perat Halm in ed. Tur.; Campe *ut ne*. 3) *convivio* Lambin.; codd. *convitio* vel *comitio;* Halm, quod in non nullis libris *ex* omittitur, scr. *aut scurr. aliquod convicium.* 4) Codd. non nulli *intempestivi*, quod recepit Zumpt.

multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi adripis hoc[1]), quod necesse est omnium vitiorum esse postremum, relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest: nullum turpe convivium, non amor non comissatio, non libido non sumptus ostenditur: et[2]) cum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent, quamquam vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murenae dici potest, 14
nihil, inquam, omnino, iudices: sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum [in vita][3]) proferatur. Bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem[4]) defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, 7
integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, qui- 15
bus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est; paria cognosco esse ista in L. Murena atque ita paria, ut neque ipse dignitate a te[5]) vinci potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenae genus, extulisti tuum: quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur; sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenae et avus praetor fuit et pater, cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sul- 16
pici, tametsi summa est, tamen hominibus litteratis et historicis[6]) est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior: pater enim fuit equestri loco; avus nulla inlustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda memoria est nobilitatis tuae. Quare ego te

1) Kayser cum non nullis codd. *id.* 2) *et* unc. incl. Kayser. 3) Uncinos posuit Ernesti; in cod. Gud. est *ut in eius vita nulla fraus — dictum proferatur.* 4) *esse* add. Kayser. 5) *a te* add. Klotz, Halm; pro *ipse* scr. Boot *abs te.* 6) *et historicis* unc. inclus. Bake, Kayser.

semper in nostrum numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere. Nec mihi umquam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortissimo viro, virtutis esse visum est quam in homine nobilissimo M. Aemilio: etenim eiusdem animi atque ingenii est posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere, et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sua[1] virtute
8 renovare. Quamquam ego iam putabam, iudices, multis viris
17 fortibus ne ignobilitas generis obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis fortissimis viris, [novis hominibus][2], sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis iacebant. Cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et inlustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quodsi id crimen homini novo esse deberet, pro-
18 fecto mihi neque inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas: videamus cetera.

'Quaesturam una petiit et sum ego factus prior'. Non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pares[3] dignitate fiant, unus autem primum locum[4] solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habeat dignitas autem sit[5] persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit: habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam; tu illam, cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. Consedit utriusque

1) *sua* Halm coni.; codd. *sui*. 2) Glossema esse intellexit Boot. 3) Kayser cum aliquot codd. scrips. *pari d.; pares dignitate* unc. incl. Pluygers Mnem. X, 97. 4) *locum* coni. addidit Mommsen. 5) Sic codd., quorum Guelf. *sit* om.; *habet* — *est* Bake, Halm.

nomen in quaestura; nullum enim vobis sors campum dedit, in
quo excurrere virtus cognoscique posset. Reliqui temporis spa- 19
tium in contentionem vocatur: ab utroque dissimillima ratione
transactum [1]) est: Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam 9
respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est: ius civile didicit; multum vigilavit, laboravit; praesto multis fuit; multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus et grata omnibus [2]), unum hominem elaborare in ea scientia, quae sit multis pro-
futura. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, 20
summo imperatori legatus L. Lucullo [3]) fuit: qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit; maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen, ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum huic [4]) laudis impertit, quantum neque ambitiosus imperator neque
invidus tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa 21
in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, parem [5]) atque in eadem laude ponam. Sed non licet: agitat rem militarem; insectatur totam hanc legationem; adsiduitatis et operarum harum cotidianarum putat esse consulatum. 'Apud exercitum mihi fueris' inquit 'tot annos [6]); forum non attigeris; afueris tam diu, et [7]), cum longo intervallo veneris, cum his, qui in foro habitarint, de dignitate contendas?' Primum ista nostra adsiduitas, Servi, nescis quantum interdum adferat hominibus fastidii, quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expediit positam in oculis esse gra-

1) Matthiae coni. *traductum,* Halm suspicatur *transactum;* codd. *tractatum,* quod retinet Halm. 2) Sic Richter, Halm; codd. *hominibus.* 3) *L. Lucullo* unc. incl. Kayser. 4) *huic* add. Halm; Klotz *ei.* 5) *parem* Bake; *pari* codd. praeter Guelf., qui vocem om.; *pari atque eadem in l.* vulgo; *aeque in eadem* Mommsen. 6) Sic codd.; Halm ex Quint. cod. (V. 13, 27) *tot annis for. n. att.* 7) *et* Quintil., *ut* codd. Cic., quod retinent Kayser et Zumpt.

tiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi,
et tu item [1]) fortasse; verum tamen utrique nostrum desiderium
22 nihil obfuisset. Sed ut hoc omisso ad studiorum atque artium
contentionem revertamur, qui potes dubitare [2]) quin ad consu-
latum adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris
quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consul-
toribus respondeas, ille ut eo, quo intendit, mature cum exer-
citu perveniat; te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat;
tu actionem instituis [3]), ille aciem instruit; tu caves ne tui
consultores, ille ne urbes aut castra capiantur; ille tenet et
scit [4]), ut hostium copiae, tu, ut aquae pluviae arceantur; ille
10 exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. Ac
nimirum, dicendum est enim quod sentio, rei militaris virtus
praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec
huic urbi aeternam gloriam peperit; haec orbem terrarum pa-
rere huic imperio coëgit; omnes urbanae res, omnia haec nostra
praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in
tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simul atque increpuit
suspicio tumultus, artes ilico nostrae conticescunt.
23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam
filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut
istud nescio quid, quod tanto opere dilexisti [5]), praeclarum ali-
quid esse arbitrere: aliis ego te virtutibus, continentiae gravi-
tatis, iustitiae fidei, ceteris omnibus consulatu et omni honore
semper dignissimum iudicavi: quod quidem ius civile didicisti,
non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in
ista [6]) disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim
artes, quae nobis populi Romani studia concilient [7]), et admi-
rabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere.
11 Summa dignitas est in eis, qui militari laude antecellunt; omnia
24 enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab eis defendi
et firmari putantur; summa etiam utilitas, si quidem eorum
consilio et periculo cum re publica tum etiam nostris rebus

---

1) *item* Orelli; vulgo *idem*. 2) Sic Zumpt; codd. *potest*, unde *qui potest dubitari* Halm, alii. 3) *instituis* Boot et Kayser unc. incl. 4) *et scit* Bake et Kayser unc. incl. 5) *dilexisti* Campe, Halm, *didicisti* codd.; Kayser *diligis*. 6) *ista* coni. Halm; codd. *illa*. 7) Sic Ernesti, ut est in cod. Lagom. 9.; vulgo ex ceteris codd. *conciliant*.

perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis [dicendi][1] facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes permovere. Quaeritur consul, qui dicendo non numquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat: non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, praesertim cum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat, quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. Primum dignitas in tam tenui 25
scientia non potest esse; res enim sunt parvae, prope in singulis litteris atque interpunctionibus verborum occupatae; deinde, etiamsi quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne, pauci quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant; erant in magna potentia, qui consulebantur; a quibus etiam dies tamquam a Chaldaeis petebantur: inventus est scriba quidam Cn. Flavius[2], qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus ediscendis[3] fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iuris consultorum sapientiam compilarit[4]. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione pervolgata et cognita sine sua opera lege agi[5] posset, verba quaedam[6] composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent.
Cum hoc fieri bellissime posset: 'fundus Sabinus meus est': 12
'immo meus': deinde iudicium: noluerunt. 'FUNDUS', inquit 26
'QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR.' Satis verbose: cedo quid postea? 'EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO.' Quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM[7] CONSERTUM VOCO.' Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem iuris consultus, tibicinis Latini modo: 'UNDE TU ME' inquit 'EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO.' Praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur,

1) Del. Boot, quem sequuntur Halm et Kayser. 2) *Cn. Flavius* uncis incl. Bake, Kayser. 3) *discendis* Halm; *ediscendis* codd. 4) *ab ipsis causis iuris consultis eorum* codd.; *ab ipsis capsis i. c.* Madvig et Halm: *et ab ipsis — compilarit* Kayser uncis inclus. 5) *agi* deest in codd. 6) Sic Niebuhr coni.; codd. *vero ac aedam* vel *accedam*. 7) *manu* codd.; at v. Gell. XX, 10; item infra.

ei quoque carmen compositum est, cum ceteris rebus absurdum tum vero in illo: 'SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS [PRAESENTIBUS][1]) ISTAM VIAM DICO: ITE [2]) VIAM.' Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: 'REDITE VIAM.' Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Isdem ineptiis fucata sunt illa omnia: 'QUANDO TE IN IURE CONSPICIO,' et haec [3]): 'ANNE TU DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS?' Quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur; postea vero pervolgata atque in manibus iactata et excussa inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem et stultitiae plenissima.
27 Nam cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. In omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt; ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quae coëmptionem facerent, Gaias vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines tam ingeniosos post [4]) tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum d i e m t e r t i u m an p e r e n d i n u m, i u d i c e m an a r b i t r u m, r e m an l i t e m dici oporteret.

13 Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia [consularis] [5]) num-
28 quam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratiae vero multo etiam minus [6]): quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii conlocandi spem, sed etiam illud, quod aliquando fuit 'licet consulere?' iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque

1) Unc. pos. Halm. v. Fest. p. 305 M. Serv. ad Verg. Aen. III 339. 2) Sic Arus. Mess. p. 237; codd. *in te viam*, vulgo *inite viam*. 3) Codd. plerique *sed haec sed;* Zumpt *et haec cetera*. 4) *post* Pluygers, *per* codd. 5) Uncis pos. Halm. cfr. § 25. 6) Sic ed. Crat.; codd. *minores;* Zumpt et Kayser, quod in Lagom. 9 est *maiores*, scr. *inanior est*.

extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet; peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. Itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me iuris consultum [esse] [1]) profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim 'QUA DE RE AGITUR' addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id, quod oportet, responderis, idem videare respondisse, quod Servius; sin aliter, etiam controversum
ius nosse et tractare videare. Quapropter non solum illa gloria 29
militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut [2]) aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic apud nos [3]) videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Etenim a vobis salubritas quaedam, ab eis, qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt; in qua [4]) si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de eis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

Duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplis- 14
simo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni; ab 30
hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia fides, pudor temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intellegunt: sed nunc de studiis ad honorem adpositis [5]), non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simulatque [aliqui motus novus] [6])

---

1) *esse* del. Ernesti, Halm, Kayser. 2) Kayser ante *ut* Lambino auctore *et* inseruit. 3) *apud nos* Cobet, Halm; *nonnullos* codd.; sic *nos* v. Quint. *VIII* 3, 79. Qui *nonnullos* retinent, mox *eos* incl. 4) *in qua re* Lambin., *in quo* Zumpt. 5) Sic Lambin. coni.; codd. vel *dispositis* vel *depositis;* Bake et Kayser *depositis* uncis includunt. 6) *aliqui — novus* glossema mihi videtur; Halm *aliquo motu novo;*

bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis 'promulgatis pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, 'sapientia: vi geritur res, spernitur orator', non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam 'bonus; horridus miles amatur'; vestrum vero studium totum iacet. 'Non ex iure manum consertum, sed ferro' inquit 'rem repetunt'. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici [1]), forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

31 Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum: quod ego longe secus existimo, iudices: deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M'. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Pauli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum clarissimae [2]) fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video; cuius belli victor L. Scipio aequa parta [3]) cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa cognomine ipso prae se fere-
32 bat, eandem hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, numquam [cum Scipione] [4]) esset profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur; neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur.

15 Atqui si diligenter quid Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omnibus regibus, quibuscum

---

aliquis hostis nov. Koch. 1) *Sulpici,* deest in Guelf., incl. Koch. 2) Codd. *gravissimae;* vulgo *gratissimae;* Halm de Klotzii coni. *clarissimae.* 3) Codd. *si qua pertha* vel *parta*, unde Madvig *aequiparata*, Halm, Kayser *aequa parta*, Zumpt *aequa prope* scr. 4) *cum Scipione* Ernesti unc. incl.

populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum[1] ante-
pones: quem L. Sulla maximo et fortissimo exercitu, pugnax et
acer et non rudis[2] imperator, ut aliud nihil dicam, cum bel-
lum invexisset[3] totum in Asiam, cum pace dimisit; quem L.
Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexa-
tum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit: qui
rex sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et
copias belli tantum spe conatuque[4] valuit, ut se Oceanum cum
Ponto, Sertorii copias cum suis[5] coniuncturum putaret. Ad 33
quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem
persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra
et mari calamitosae vehementer et[6] opes regis et nomen auxe-
runt; L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius
bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute
gestum. Nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia
constitisset[7] eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore
putavisset, qua effracta et revolsa tota pateret provincia, per-
fecta a Lucullo haec sunt omnia, ut et[8] urbs fidelissimorum
sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obses-
sionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tene-
dum, cum contento cursu, acerrimis ducibus hostium classis Ita-
liam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et
parva dimicatione commissam arbitraris? Mitto proelia, praetereo
oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando tan-
tum[9] tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Arme-
niorum adiuncto novis opibus copiisque adornarit[10]. Ac si **16**
mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque
dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem;
sed non id agimus. Hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, 34

---

1) *regem* deest in cod. Gud.; *regem nimirum* delendum statuit Halm. 2) Sic Niebuhr coni.; codd. *pugna exetaceret* (alii *exacera-ret*) *rudis;* Zumpt Lagom. 9 secutus *pugnae certe non rudis.* 3) Sic Niebuhr; codd. *cum bellum invectum totam;* Ernesti *cum bello in-vectum.* Lehmann Hermes 14, 626 *c. b. invectum — confecisset.* 4) Sic Klotz; codd. *ipse conatuque;* Kayser susp. *tantam in spem conatum-que convaluit.* 5) *Sert. cop. cum suis* Bake et Kayser deleri iubent. 6) *et* del. Halm. 7) Sic ed. Crat.; codd. *extitisset*, quod retinent Zumpt et Kayser. 8) *et* addit Halm, qui ante *perfecta* adiecit *ita.* 9) Bake *et* Kayser ante *tantum* adiciunt *Mithridates.* 10) Recepi hanc incertam coni. Halmii, codd. *renovarit*, quod ineptum est.

si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset tanta[1]) gloria L. Lucullus, neque vero eius belli conficiendi negotium[2]) tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset; cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege[3]) commissa est et summa contentione pugnata; qua ex pugna cum se ille eripuisset et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, cum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante, quam illum vita expulit[4]), bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata[5]) est, ut morte eius nuntiata tum denique bellum confectum arbitraremur?[6]) Hoc igitur in bello L. Murenam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

17 'At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est Ser-
35 vius'. Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem in[7]) reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes commutationesque[8]) fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus[9]) aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva non numquam commutat aura rumoris; saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris, ut non numquam ita

1) *neque* ante *tanta* add. codd.; del. Kayser, Halm. 2) Sic Boot; codd. *conficiendi exitum*, vel *conficiendum exitum*, quod scr. Koch; *conficiendi curam* Orelli. 3) *hoc rege* susp. Niebuhr. 4) *expulisset* de Ernestii coni. Halm. 5) Sic Halm; *existimata* codd. 6) Sic Lambin.; codd. *arbitraretur*, quare Kayser post *aestimata est* addit *a Pompeio*. 7) *in* add. Halm. 8) Sic de Kayseri coni. Halm; codd. *agitationesque*. Quint. VIII 6, 49 *agitationes commutationes*. 9) Halm ex Quint. *unus* addidit.

factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fece-
rit. Nihil est incertius volgo, nihil obscurius voluntate homi- 36
num, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum
summo ingenio, opera [1]), gratia, nobilitate a M. Herennio supe-
rari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia,
integritate antecellentem a Cn. Manlio? quis M. Scaurum, homi-
nem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q.
Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne
cum esset factum quidem, qua re ita factum esset intellegi
potuit; nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo com-
moventur, saepe improviso nulla ex certa ratione, obscura ali-
qua ex causa concitantur, sic in hac comitiorum tempestate
populari saepe intellegas quo signo commota sit, saepe ita
obscura [2]) est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen si 18
est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desidera- 37
tae sunt, quae ambae in consulatu [3]) Murenae profuerunt: una,
exspectatio muneris, quae et rumore non nullo et studiis ser-
monibusque competitorum creverat, altera, quod ei, quos in pro-
vincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testes
habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad
consulatus petitionem reservavit; nam et L. Luculli exercitus,
qui ad triumphum convenerat, idem comitiis [4]) L. Murenae
praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desi-
derarat [5]), praetura restituit. Num tibi haec parva videntur 38
adiumenta et subsidia consulatus? Voluntas militum? quae cum
per se valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in
consule declarando multum etiam apud universum populum Ro-
manum auctoritatis habet [suffragatio militaris] [6]); imperatores
enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur.
Quare gravis est illa oratio: 'me saucium recreavit; me praeda
donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; numquam
iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit: iste [7]) cum
fortis tum etiam felix'. Hoc quanti putas esse ad famam homi-

1) Lambini coni. *opibus* rec. Kayser. 2) *causa* add. Boot. 3) Quod in codd. plerisque vel *consulatu tum* vel *consulatum* est, Orelli susp. excidisse post *consulatu multum*, prob. Halm. 4) Sic Hottoman.; codd. *idem comes*, quod retinet Kayser. 5) Codd. *desiderabat;* emend. Ernesti. 6) *suffr. mil.* pro gloss. habet Urlichs m. Rh. 33, 159. 7) Sic nos scrips.; codd. *ipse,* quod vulgo cum praecedenti enuntiato coniungunt.

num ac voluntatem? Etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativae[1]), quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse?

19 Sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenae magnificentiam valde contemnere, quae huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac volgus imperitorum ludis magno opere delectari? Minus est mirandum; quamquam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenae apud popu-
39 lum profuisse: sed[2]) si nosmet ipsi, qui et ab delectatione communi[3]) negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur
40 et ducimur, quid tu admirere[4]) de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex haec, quae ad ludos pertinet[5]), est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi; etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi; nam nos quoque habuimus scaenam competitricem. Quodsi ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam inrides, argenteam scaenam adversatam putas?

41 Sed haec sane sint paria omnia: sit par forensis opera militari[6]), militaris suffragatio urbanae, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos: quid? in ipsa praetura
20 nihilne existimas inter tuam et huius sortem interfuisse? Huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio: qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensionem vitat[7]) aequabilitate decernendi, benivolentiam

---

1) Sic Zumpt; codd. *praerogativum.* 2) *sed* uncis incl. Kayser: Bake maluit *et.* 3) Sic Benecke; codd. *omni;* Bake et Kayser haec v. *ab delectatione omni* delere volunt. 4) Codd. plerique *admirare.* 5) *quae — pertinet* del. Boot. 6) *militari* addidit Halm. 7) Codd. plerique *offensione vitata*, quod Kayser, alii retinent.

adiungit lenitate audiendi: egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, 42
atrox: quaestio peculatus, ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena tabularum [1]) atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus: ordo totus alienatus [2]); Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est [3]); lites severe aestimatae: cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti: non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule [4]) probavi; sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit; ipsa [5]) autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent, aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti. Fateor: sed tamen illud cogita, non nullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intellegunt.

Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consu- 21
latus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum 43
in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior [Servius] [6]), et ea dicam vobis audientibus; amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi: petere [consulatum] [7]) nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in eis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem accusatorem [8]) mihi videri quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in plu-

1) Sic Zumpt coni.; codd. *catenarum*. Alii *calumniarum, chartarum, testium*. 2) Sic Halm scripsit; codd. *alienus*. 3) *est* Halm delet. 4) Sic Steinmetz; codd. *et praes.* (vel *praesente*) *et consule* vel *consulto*. 5) Sic Ernesti; codd. *ipse*, quod retinent Zumpt et Kayser. 6) *Servius* uncis inclusit Kayer. 7) Uncinos posuit Halm. 8) *accusatorem* Campe, Halm; *senatorem* codd.

ribus, simulatque candidatus accusationem meditari visus est,
44 ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam iniu-
riam persequi non placet? Immo vehementer placet, sed aliud
tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, prae-
sertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et
in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio
candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffra-
gatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non
declamatio[1]) potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc
novo more omnes fere domos omnium concursent et ex voltu
candidatorum coniecturam faciant, quantum quisque animi et
45 facultatis habere videatur. 'Videsne tu illum tristem, demis-
sum? iacet, diffidit, abiecit hastas.' Serpit hic rumor: 'scis tu
illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testes
quaerere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.' Eius
modi de candidato rumore[2]) amici intimi debilitantur, studia
deponunt, aut totam rem[3]) abiciunt aut suam operam et gra-
22 tiam iudicio et accusationi reservant. Accedit eodem, ut etiam
ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam
diligentiamque suam in petitione non possit ponere; adiungitur
enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium
maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis
hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum,
exturbare, qui et per se et per suos et vero etiam per alienos
defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus, et
qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis peri-
46 culis amicissimorum officia et studia praestamus. Quare ego
expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam sic
intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo
officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo
modo posse, ut idem accusationem et petitionem [consulatus][4])
diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt,
utrumque nemo. Tu, cum [te][5]) de curriculo petitionis deflexis-
ses animumque ad accusandum transtulisses, si[6]) existimasti te

1) *denuntiatio* Bake coni. 2) Sic Jeep coni.; codd. *eiusmodi candidatorum.* 3) Sic Lambin: codd. *aut testam rem.* Alii *ut desertam*, *desperatam rem;* Kayser *molestiam omnem.* 4) *consulatus* Boot et Rinkes inclus. 5) *te* inclusit Boot. 6) *si* deest in codd., add. Wunder; *existimans te* Boot.

utrique negotio satis facere posse? vehementer errasti. Quis enim dies fuit, postea quam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat; erat enim seve- 23
rissime scripta Calpurnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero refragata est. Poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti 47
animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae communi condicionem te auctore constituit; morbi excusationi poena addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime proderant[1]. Quid[2]? illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem suffragiorum flagitasti, perrogationem[3] legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum: graviter homines honesti atque in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta[4] civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsae- 48
piebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae non tacente me maxima; de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Q. Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, cum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in isdem rebus fere versor et, quoad possum, iudices, occurro vestrae satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas 24
iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum metum

1) *proderat* contra codd. Halm ex Ernestii coni. scripsit. 2) *Quid* Lambinus addidit. 3) Sic Mommsen; codd. *prerogationem;* Zumpt *prorogationem.* 4) *occulta* om. cod. Gud., Bake et Kayser uncis incl.

adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu
accusationem compararès deposita atque abiecta petitione?
49 Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, maestos amicos;
observationes, testificationes, seductiones testium, secessiones[1]
subscriptorum animadvertebant, quibus rebus certe spes candi-
datorum obscuriores videri solent[2]; Catilinam interea alacrem
atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus
atque sicariis, inflatum cum ope militum[3] tum conlegae mei,
quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colo-
norum Arretinorum et Faesulanorum exercitu, quam turbam dis-
simillimo ex genere distinguebant homines perculsi Sullani tem-
poris calamitate. Voltus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris,
sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus
consulatus videretur. Murenam contemnebat, Sulpicium accusa-
torem suum numerabat, non competitorem; ei vim denuntiabat,
25 rei publicae minabatur. Quibus rebus qui timor bonis omnibus
50 iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset,
nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini.
Meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percre-
bruissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum
miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum,
qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis sau-
cios et miseros credere non oportere: quare qui consumpta
replere[4], erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse debe-
ret, quid possideret, quid auderet: minime timidum et valde
calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signi-
51 fer calamitosorum: — tum igitur, his rebus auditis, meministis
fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia
haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque
postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his
rebus iussi, si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere.
Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed
indicavit atque induit. Tum enim dixit duo corpora esse rei
publicae, unum debile, infirmo capite; alterum firmum, sine

1) Sic unus codex; vulgo ex cett. *secessionem*. 2) Sic Tischer; codd. *ipsi candidatorum obscurior ei* (vel *obscuriores*) *videri solet*. Alii alia tentaverunt. Hoche, *spes canditorum obscurior evadere s.* 3) Sic nos scr.; *spe militum* om. *tum* codd.; Halm *spe consulatus, tum;* Zumpt *spe inani*. Nescio an post militum exciderit *Sullanorum*, cfr. Sall. Cat. c. 16. Cic. Cat. II § 20. 4) Pluygers coni. *reparare*.

capite: huic, si ita de se meritum esset, caput se vivo non
defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis
severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in
decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia time-
bant cuncta[1]). Erupit e senatu triumphans gaudio, quem omnino
vivum illinc exire non oportuerat, praesertim cum idem ille in
eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudi-
cium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in
suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina
restincturum. His tum rebus commotus, et quod homines iam **26**
tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina scie- 52
bam, descendi [in campum][2]) cum firmissimo praesidio fortissi-
morum virorum et cum illa lata[3]) insignique lorica, non quae
me tegeret — etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem,
sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni
animadverterent et, cum in metu et periculo consulem viderent,
id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. Ita-
que cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam
et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab
re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim
contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina 53
voluntatum inclinatio, praesertim cum incubuit ad virum bonum
et multis aliis adiumentis petitionis ornatum; qui cum honestis-
simo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, claris-
sima legatione, praetura probata in iure, grata in munere,
ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut ne-
que minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum
est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipi-
scendi fuisse?

Nunc mihi tertius ille locus est reliquus[4]) orationis de 54
ambitus criminibus, perpurgatus ab his[5]), qui ante me dixerunt,
a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco
C. Postumo[6]), familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum
indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et
bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini

---

1) Sic Halm; *quia timebant que* vel *qui* vel *tum* codd.; *quia omnia timebant; tum* Bake. 2) Uncos posuerunt Halm et Boot. 3) *alata* coni. Francken, *aerata* Völkel. 4) Sic Halm; codd. *est relictus.* 5) *eis* Kayser contra codd. 6) Praenomen *C.* addidit Zumpt.

in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus
27 consulto, de re publica respondebo. Sed pauca, quae meum
55 animum repente moverunt, prius de L. Murenae fortuna conquerar. Nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum[1]) ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae ei[2]) relicta, et haec, quae ab ipso parata[3]) sunt, amittat, deinde propter studium novae laudis etiam in
56 veteris fortunae discrimen adducitur. Quae cum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint[4]). Nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intellego non iniuria L. Murenae, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus[5]), vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius[6]), cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum[7]) ea condicione nobis videbatur[8]) in hac civitate natus, ut eius opes atque[9]) ingenium praesidio multis etiam alienissimis, exitio vix
57 cuiquam inimico esse deberent. Respondebo igitur Postumo primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere; cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus

1) *ultimum* suspic. Mommsen, *summum* alii, *unum, qui reliquus erat* Campe. 2) *ei* addidit Halm; *a maioribus* Campe, Kayser. 3) Halm ex uno Lagom. scr. *parta.* 4) Sic Lambin.; codd. *descenderent.* 5) Sic Zumpt; codd. plerique *amicus tum Postumus.* 6) Sic Zumpt; vulgo ex codd. *sodalis filii.* 7) Sic Kayser, Campe; *quamquam — tamen* codd. 8) Sic Campe; *nobilis erat* codd., vulgo *erat.* 9) *ut* codd. plerique; *et* Halm.

est, expetendus amicus ei[1]) est, qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postumi criminibus. De Servii adulescentis.

Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur 28
totius accusationis; qui tamen ita gravis est accusator et vehe- 58
mens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam; in quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesse possit[2]). Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque, deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur: saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem[3]) plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimiis adversarii viribus abiectus
videretur. Quid? Ser. Galbam — nam traditum memoriae est 59
— nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam: valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum; in
periculo vero et in pernicie civium repudientur. Nam si quis 60
hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit[4]) iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere.

Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de 29
tua virtute iudicium vituperare non possum[5]): non nulla for-

1) *ei* nos addidimus. 2) Sic codd. multi; Halm ex aliis *prodesse posset;* Klotz ex aliis *prodesset.* 3) *vim* add. codd. ante *dignitatem;* alii *vim et dignitatem.* 4) *existimabitur* Bake. 5) *non possum* deest in codd. plerisque, additum ex ed. Asc. et codd. nonnullis; Halm adiecit *nolo*, alii *non audeo.*

sitan [1]) conformare et leviter emendare possim. 'Non multa peccas', inquit ille fortissimo viro senior magister, 'sed peccas [2]): te regere possum.' At ego non te: verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare; finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. [3]) Accessit istuc [4]) doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior quam
61 aut [5]) veritas aut natura patitur. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda apud imperitam multitudinem [6]) aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona, quae videmus divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quae non numquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, verum a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta huius modi: sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse nisi stultum et levem; viri non esse neque exorari neque placari; solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt [7]); omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam
30 mutare numquam. Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, aucto-
62 ribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani: 'cave quicquam habeat momenti gratia.' Supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi: 'sceleratus et nefarius fueris, si quicquam miseri-

1) Zumpt et Kayser post *forsitan* ex Lagom. 9 addiderunt *in re.* 2) Vulgo contra codd. ex ed. Ascen. *sed si peccas.* 3) *magnum — excelsum* delendum iud. Campe. 4) Sic Ernesti ex uno cod.; nostri codd. *his tot*, unde alii *his dotibus*, *his virtutibus*, vel *his* scrips. 5) *aut* Lambin. del., prob. Halm. 6) Sic Halm; codd. *aut (in) imperita multitudine.* 7) *esse dicunt* Bake, Halm uncis incl.

cordia adductus feceris.' Fatetur aliquis se peccasse et eius delicti veniam petit: 'nefarium est facinus ignoscere.' At leve delictum est: 'omnia peccata sunt paria.' Dixisti quippiam[1]: fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione: 'sapiens nihil opinatur.' Errasti aliqua in re: maledici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt: 'dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum.' Iratus dixisti. 'Numquam' inquit 'sapiens irascitur.' At temporis causa. 'Improbi' inquit 'hominis est[2]) mendacio fallere; mutare sententiam turpe est; exorari scelus, misereri flagitium.' Nostri autem illi, — fatebor enim, Cato, 63
me quoque in adulescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae — nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum et dispares poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari, quod nesciat; irasci nonnumquam; exorari eundem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare; de sententia decedere aliquando; omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista **31**
natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior 64
nec temperatior[3]) nec iustior — neque enim esse potes, — sed paulo ad lenitatem propensior: non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum; putares, cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut si promisisses[4]), mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantum ego 65
opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi[5]) videntur vestri praeceptores et virtutis magistri fines officiorum paulo longius quam natura vellet protulisse, ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret,

---

1) *quippiam* Manutius; codd. *quippe iam.* 2) Sic ed. Ascen.; codd. *sed*, vel omittunt. 3) Alii libri *temperantior*, sed v. §. 63. 4) Sic nos src.; *seposuisses aut* codd.; *si pronuntiasses* Kayser; *si posuisses* Halm; *si dixisses* Campe. 5) Halm *ipsi* delet.

consisteremus. 'Nihil ignoveris.' Immo aliquid, non omnia. 'Nihil gratiae concesseris.' [1]) Immo resistito gratiae, cum officium et fides postulabit. 'Misericordia commotus ne sis.' Etiam, [dissolvenda severitate,] [2]) sed tamen est laus aliqua humanitatis. 'In sententia permaneto.' Vero, nisi sententiam [3]) sen-
66 tentia alia vicerit melior. Huiusce modi Scipio ille fuit, quem non paenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi, cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis iucundior eodem ex studio isto, quis illo gravior, sapientior? Possum de L. Philo [4]), de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem [5]), moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita iucundius.

32 Quare ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa
67 nomen Catonis; remove [6]) auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere; congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid arguis? Ambitum accusas: non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim: punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatus consultum me referente esse factum: si mercede [conducti] [7]) obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus

---

1) Sic Boot; in codd. plerisque pro *nihil* legitur *immo* et *gratiae confeceris*. Halm ex ed. Crat. *nihil gratiae causa feceris*. Kayser et Zumpt ex Lagom. 9 *Nihil omnino gratiae concesseris*. 2) Uncos posuit Halm; codd. *in diss*. 3) *sententiam* Halm Garaton. secutus delevit. 4) *L. Philo* Manutius; libri *L. Philippo*. 5) Vulgo ex codd. plerisq. *communiorem*. 6) Addunt h. l. codd. *praetermitte* vel *ac praetermitte;* delev. Halm. 7) *conducti* uncis incl. Garatoni, cfr. §. 70 et 73.

locus [1]) tributim, et [2]) item prandia si volgo essent data, contra
legem Calpurniam factum videri. Ergo ita senatus si iudicat, con-
tra legem facta haec videri, si facta sint, decernit quod nihil opus
est, dum candidatis [3]) morem gerit. Nam factum sit necne, vehe-
menter quaeritur; si factum est [4]), quin contra legem sit, dubi-
tare nemo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id 68
relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id iudi-
care [5]). Atque id decernitur omnibus postulantibus candidatis,
ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque contra quem
sit intellegi possit. Quare doce a L. Murena illa esse com-
missa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam.
'Multi obviam prodierunt de provincia decedenti' [consu- **33**
latum petenti]. [solet fieri:] [6]) Eccui autem non proditur rever-
tenti [7])? 'Quae fuit ista multitudo?' Primum, si tibi istam
rationem non possim [8]) reddere, quid habet admirationis tali
viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos?
quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid? si 69
etiam illud addam, quod a consuetudine non abhorret, rogatos
esse multos, num aut criminosum est [9]) aut mirandum, qua in
civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex
ultima saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse
gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, prae-
sertim talis viri nomine rogatos? Quid? si omnes societates
venerunt, quarum ex numero multi sedent iudices? quid? si
multi homines nostri ordinis honestissimi? quid? si illa officio-
sissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire,
tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postu-
mus obviam cum bene magna caterva sua venit, quid habet
ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules,
exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies vene-
rat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo
dignitati ullius umquam, sed ne voluntati quidem defuisse. 'At 70
sectabantur multi.' Doce mercede: concedam esse crimen; hoc

1) In codd. est *vulgo locus; vulgo* delevit Halm. Zumpt ex Lag. 9 scr. *vulgo locus tributus*. 2) *et* inclusit Sorof. 3) *candidatus* scr. Halm. 4) *factum est* Klotz; codd. *factum sit*. 5) Vulgo *indicare*, quod rec. Halm. 6) Uncinos posuit Bake, obsequuntur Halm et Kayser. Mox codd. *et cui*. 7) Bake et Kayser etiam *revertenti* incl. 8) *possim* Lambin; codd. *possum*. 9) Sic Halm; codd. *criminosum sit*.

34 quidem remoto, quid reprehendis? 'Quid opus est' inquis[1])
'sectatoribus?' A me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo
semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum
ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in
nostris petitionibus operam atque adsectationem. Neque enim
fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus
Romanis, ut suos necessarios [candidatos][2]) adsectentur totos
dies: a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum
deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter obser-
vari videmur et coli: tenuiorum amicorum et non occupatorum
est ista adsiduitas, quorum copia bonis viris et beneficis deesse
71 non solet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum
fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis sperant,
habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si
nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est, si autem suf-
fragantur[3]), nihil valent gratia. Ipsi denique ut solent loqui,
non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam
possunt: atque haec a nobis petunt omnia, neque ulla re alia,
quae a nobis consequuntur, nisi hac[4]) opera sua compensari
putant posse. Itaque et legi Fabiae, quae est de numero
sectatorum[5]), et senatus consulto, quod est L. Caesare consule
factum, restiterunt; nulla est enim poena, quae possit obser-
vantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere.
72 'At spectacula sunt tributim data et ad prandium volgo
vocati.' Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est,
ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen admo-
nitus re ipsa recordor, quantum hae conquestiones in senatu
habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tem-
pus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria, quo haec,
sive ambitio est sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo
et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuio-
res * * a suis tribulibus vetere instituto adsequi[6]) * * * * * *

1) Vulgo ex codd. *inquit*. 2) *candidatos* delendum statuit Rinkes. Mox *adsectentur* Klotz scr.; libri *aut sectentur*. 3) Sic nos scrips.; codd. *si ut suffragantur;* Halm *sed, ut suffragentur*. Manut. haec *si ut suffr.* — *gratia* interpolata videntur. 4) *hac* add. Kayser. 5) *quae* — *sectatorum* Bake del. statuit. 6) Post *tenuiores* in codd. plerisque est *primum nondum qui*. Lacunam sic fere explendam statuit Urlichs Mus. Rh. 33, 154 *tenuiores nondum quidem a suis tr. v. i. a. desierunt. At si qui nunc Murenae obiciunt, eius praef.*

praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid 35
statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribu- 73
lium causa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum crimina multitudine invita tua nimia diligentia, Servi, conlecta sunt[1]); in quibus tamen Murena senatus[2]) auctoritate defenditur. Quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? 'Non, sed mercede:' Convince. Num sectari multos? 'Non, sed conductos:' Doce. Num locum ad spectandum dare aut ad prandium invitare? 'Minime, sed volgo'[3]). Quid est volgo? 'Universos'. Non igitur, si L. Natta, summo loco adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatoribus concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoice Cato: negat verum 74
esse adlici benivolentiam cibo; negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur. 'Quippe' inquit 'tu mihi summum imperium, tu[4]) summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus[5])? Utrum lenocinium' inquit 'a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?' Horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam suam legesque
conservant. Qua re noli, Cato, maiorum instituta, quae res 36

1) Sic Madvig; codd. *prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta s.* 2) Sic Ernesti; *a senatu* codd. 3) Post *volgo* in libris legitur *passim*, quod delevit Beck, et deest in Lag. 9. 4) *tu* add. Lambin. 5) *et adhib. voluptatibus* del. Campe.

ipsa, quae diurturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, cum epulum Q. Maximus P. Africani patrui sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus
76 Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis. Itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus; distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais nulla re adlici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas: cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi? Quid tandem? istuc [1]) me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem periculumque susci-
77 pias? Quid? quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis: nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est, turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin, etiam cum [2]) noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur nomen [3]) petis, quasi incertum sit [4])? Aut quid admoneris si [5]), tamen, quasi tute noris, ita salutas? Quid, quod [6]), postea quam es

---

1) Sic ed. Ascens.; codd. plerique *istunc;* Lag. 9 *ais tunc*, unde Kayser scr. *Quid tandem ais? Num.* 2) *cum* deest in codd. Lambin. add. *si.* 3) Sic Tischer; codd. *curam;* cett. editt. *cur ante, cur tamen.* 4) Sic Zumpt ex Lag. 9, qui exhibet *quam incertum sit.* In ceteris codd. est *quam inceravit*, vel simile quid, unde scriptum est *quam insusurravit;* Halm locum sic restituit: *cur ante petis quam nomen citavit.* 5) Sic Halm; codd. *aut quid quod* (vel *cum*) *admoneris*, *tamen.* Prisc. XII, 24 *Quid*, *quod cum.* 6) *quod* Lag. 9;

designatus, multo salutas neglegentius? Haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt[1]), nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

At enim te ad accusandum res publica adduxit. Credo, 37
Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu impru- 78
dentia laberis. Ego quod facio, iudices, cum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur: latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad plures pertinet: intus, intus[2]), inquam, est equus Troianus, a quo numquam me consule dormientes opprimemini. Quaeris a me, 79
ecquid[3]) ego Catilinam metuam: nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis[4]) relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt: hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re
publica duos consules. Nolite arbitrari mediocribus consiliis 80
aut usitatis viis[5]) aut * *. Non lex improba, non perniciosa

---

quid cett. codd.; Bake *quid quod.* 1) Bake *comprobaverunt.* 2) alterum *intus* delet Boot. 3) *ecquid* Bake, Halm; *quid* codd. 4) *in insidiis* Halm. 5) Sic ed. Crat.; codd. *vitiis.* Lacunam post

largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur: inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi. Atque haec cives [1]), cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt; horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed moneo, iudices: in exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae, nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem ab his tantis periculis defendendam.

38 Atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud non vide-
81 tis? Te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni
tui? Iam enim hesterna [2]) contione intonuit vox perniciosa
designati tribuni, conlegae tui; contra quem multum tua mens,
multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitio-
nem vocaverunt. Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt,
iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum
consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos
82 menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, iudices, quod
tempus, qui dies, quae nox, cum ego non ex istorum insidiis
ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino
consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine
interficere [3]), sed vigilantem consulem de rei publicae praesi-
dio demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua
ratione, si possent, tollere, id quod, mihi crede, et agunt et
moliuntur. Vident, quantum in te sit animi, quantum ingenii,
quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed cum
consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam vide-
rint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros
arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul non timent; vident in tuo-
rum potestate conlegarum fore; sperant sibi D.[4]) Silanum, clarum
virum, sine conlega, te sine consule, rem publicam sine prae-
83 sidio obici posse. His tantis in rebus tantisque in periculis

---

aut ex Cat. II § 10 sic supplevit Richter: *aut humana ac toleranda audacia ab istis desperatis hominibus agi.* 1) Sic Quint. IX 2, 18; codd. plerique *atque haec quae si cives*, unde Richter et Halm scr. *atque sic cives.* 2) Ante *hesterna* Halm add. *in*, sed. cfr. p. Mil. § 3. 3) Sic Halm et Richter; codd. *interfici.* Lambin. pro *demovere* scr. *demoveri.* 4) *D.* add. Halm.

est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse
videris[1]), videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem,
socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod
maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexan-
dum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad
quod velis negotium.

Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, 39
iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos
gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum homi-
num, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condem-
naret L. Murenam; si interficere posset, occideret. Petunt
enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur
contra suum[2]) furorem imperatorum copia, ut maior facultas
tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae
concitandae. Idemne igitur delecti ex amplissimis ordinibus
honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille impor-
tunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? Mihi cre- 84
dite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenae, verum
etiam de vestra salute sententiam feretis: in discrimen extre-
mum venimus; nihil est iam unde[3]) nos reficiamus aut ubi lapsi
resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quae habe-
mus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est
enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum
est, sed in urbe, in foro, — di immortales! sine gemitu hoc
dici non potest — non nemo etiam in illo sacrario rei publi-
cae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Di faxint,
ut meus conlega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latro-
cinium armatus opprimat, ego togatus vobis bonisque omnibus
adiutoribus hoc, quod conceptum res publica periculum parturit,
consilio discutiam et comprimam! Sed quid tandem fiet, si 85
haec elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur,
redundarint? Unus si[4]) erit consul et is non in administrando
bello, sed in sufficiendo conlega occupatus. Haec iam qui impe-
dituri sint[5]), * * Illa pestis immanis, manus[6]) importuna

1) *videris* deest in codd.; add. Klotz et Madv.; *vid. quid ag.* om. Halm. 2) Halm in ed. Tur. ex cod. Gud. rec. *summum*. 3) Particip. *fracti* excidisse putat Pluygers, *confecti* Völkel. 4) *si* codd. om.; add. Bake et Zumpt. 5) Subaudiendum videtur *nusquam reperientur*. Sed in codd. quibusdam notatur excidisse duo vel tres versus. 6) *manus*

Catilinae prorumpet, quae populo Romano ruinam minatur[1]; in agros suburbanos repente advolabit; versabitur in vicis[2] furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus, quae iam diu comparantur: eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimentur.

40 Quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae causa,
86 qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in re publica diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos[3]) defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et cum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, vestram[4]) misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes in-
87 tuetur. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum cum re[5]), qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos L. Murena[6]), iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, ut[7]) sit apud vos modestiae locus, sit demisso animo[8]) perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices; una enim eripiuntur cum consulatu[9]) omnia: invidiam vero his temporibus habere

---

deest in codd., inseruit Halm. 1) Quae adiecimus incerta sunt; in codd. est *qua po . . . . minatur* cfr. Urlichs mus. Rh. 33, 154. Halm coni. *quae perniciem iam diu bonis omnibus minatur.* 2) *vicis* nos scr.: codd. *castris* vel *rostris;* Halm *urbe.* 3) Sic Madvig coni.; codd. vel *fide in vos* vel *fidem vel* vel simile quid. 4) *vestram* addidit Halm. 5) Sic Orelli; codd. *hac eum re;* Bake coni. *hoc eum cum honore, quo.* 6) Codd. *vos si Murena.* 7) *ut* adiecit Halm. 8) Sic Bake; codd. *demissis hominibus.* Halm *demissioni animi.* 9) *cum consu-*

consulatus ipse nullam potest; obicitur enim contionibus sedi-
tiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae, ad omne deni-
que periculum atque ad omnem iniuriam [1]) solus opponitur.
Quare quid invidendum Murenae aut cuiquam nostrum sit in 88
hoc praeclaro consulatu, non video, iudices: quae vero mise-
randa sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et
perspicere potestis.

Si, quod Iuppiter omen avertat! hunc vestris sententiis
adflixeritis, quo se miser vertet? Domumne? ut eam ima-
ginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus
laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deforma-
tam ignominia lugentemque videat? an ad matrem, quae
misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur
et sollicita est, ne eundem paulo post spoliatum omni digni-
tate conspiciat? Sed quid ego matrem eius [2]) aut domum 89
appello, quem nova poena legis et domo et parente et
omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igi-
tur in exsilium miser. Quo? ad orientisne partis, in quibus
annos multos legatus fuit, exercitus [3]) duxit, res maximas
gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore deces-
seris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam
partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina quem nuper
summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem,
maerentem, exsulem videat? In ea porro provincia quo animo
C. Murenam fratrem suum aspiciet! qui huius dolor, qui illius
maeror erit, quae utriusque lamentatio! Quanta autem per-
turbatio fortunae atque sermonis, cum [4]), quibus in locis pau-
cis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litte-
raeque celebrarint [5]) et unde hospites atque amici gratulatum
Romam concurrerint, repente existet [6]) ipse nuntius suae cala-
mitatis! Quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alie- 90
nissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, con-
servate populi Romani beneficium, reddite rei publicae con-

---

latu Halm insiticium esse suspicatur. 1) *iniuriam*, Halbertsma Mnem. VI, 167; *invidiam* codd. 2) Sic Halm; in codd. deest *eius*. Kayser *quid eius matrem*, om. *ego*. 3) Codd. *et exercitus duxit*, *et* del. Halm. 4) *cum* Halm; codd. *quod*. 5) Sic Richter, Halm; codd. *celebrassent*, sed deinde *concurrerint*, unde Boot, Kayser scr. *celebrarant* — *concurrerant*. 6) Sic Gulielmus; codd. *excidet* vel *exciderit*.

sulem; date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens maestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

ORATIO

PRO

T. ANNIO MILONE.

Q. ASCONII PEDIANI ARGVMENTVM.

Hanc dixit Cn. Pompeio III consule a. d. VI Id. April. Quod iudicium 1 cum ageretur, exercitum in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse non tantum ex oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur, de optimo genere oratorum.

Argumentum hoc est.

T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio 2 consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus in reducendoque eo enixe operam tribunus pl. dederat, et P. Clodius restituto quoque Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant et erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus stabat. Praeterea in eundem annum consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intellegebat. Deinde cum diu tracta essent comitia 3 consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent et ob id mense Ianuario nulli dum neque consules neque praetores essent trahereturque dies eodem quo antea modo, dum Milo quam primum comitia confici vellet confideretque cum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populo propter effusas largitiones impensasque ludorum scaenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent, ideoque Pompeius, gener Scipionis, et T. Munatius, tribunus plebis, referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, cum interregem prodere stata res esset: a. d. XIII Kal. Febr. (acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIIII Kal. Febr. tradit) Milo Lanu-

vium, ex quo erat municipio et ibi tum dictator, profectus est ad
4 flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam
Clodius paulo ultra Bovillas rediens ab Aricia prope eum locum,
in quo Bonae Deae sacellum est. Erat autem allocutus decuriones
Aricinorum. Vehebatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut
illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur.
Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Ro-
manus unus, C. Causinius Schola, duo de plebe noti homines, P.
Pomponius et C. Clodius. Milo reda vehebatur cum uxore Fausta,
5 filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio, familiare suo. Sequebatur eos
magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex
quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii in ultimo agmine tardius
euntes cum servis P. Clodii rixam commiserunt. Ad quem tumultum
cum respexisset Clodius minitabundus, umerum eius Birria rumpia
traiecit. Inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt.
Clodius vulneratus in tabernam proximam in Bovillano delatus est.
6 Milo ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud
etiam vivo eo futurum intellegeret, occiso autem magnum solacium
esset habiturus, etiam si subeunda esset poena, exturbari taberna
iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. Atque ita Clo-
dius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver
eius in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant aut graviter
saucii latebant, Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem
revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit; ipse rursus
7 eodem, unde erat egressus, se recepit. Perlatum est corpus Clodii
ante primam noctis horam infimaeque plebis et servorum maxima
multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit.
Augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa
lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima
multitudo eiusdem generis confluxit, compluresque noti homines elisi
sunt, inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodii, ante pau-
cos menses empta de M. Scauro, in Palatio: eodem T. Munatius
Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae
dictatoris ex filia nepos, tribuni plebis, accurrerunt: eisque hortan-
tibus vulgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sicut in lecto
erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris
8 posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus
Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex.
Clodio scriba corpus P. Clodii in curiam intulit cremavitque subsel-
liis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum, quo igne et
ipsa quoque curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei
iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis (is enim
magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis eadem illa Clo-
diana multitudo oppugnavit, sed inde sagittis repulsa est. Tum
fasces ex luco Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei,
deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo consulem, modo
dictatorem.

9 Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis move-
rat quam interfectio Clodii. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse
in voluntarium exilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea

redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius
consulatum; aperte quoque tributim [in singulos] singula milia assium
dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius, tribunus
plebis, atque ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebant
uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis interreges, quia comitia consularia 10
propter eosdem candidatorum tumultus et easdem manus armatas
haberi non poterant. Itaque primo factum erat senatus consultum,
ut interrex et tribuni plebis et Cn. Pompeius, qui pro consule ad
urbem erat, viderent, ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus
autem Pompeius tota Italia haberet. Qui cum summa celeritate prae-
sidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item
Faustae uxoris eius exhibendam duo adulescentuli, qui Appii Clau-
dii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat
Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore patre, perse-
quebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo
Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque
familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius; familiam
Hypsaei et Q. Pompeii postulavit.......... Adfuerunt Miloni Q. Hor- 11
tensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus
Sulla. Verba pauca Q. Hortensius dixit: liberos esse eos, qui pro
servis postularentur; nam post recentem caedem manu miserat eos
Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Haec agebantur
mense intercalari. Post diem tricesimum fere, quam erat Clodius 12
occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem*) con-
questus est de hac caede P. Clodii: falsum esse dixit, quod Milo
sic se defenderet... Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratia
abisse, profectum cum sex ac XX servis; Milonem subito post horam
quartam senatu misso cum servis amplius CCC armatis obviam ei
contendisse et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum; ibi
P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum; tabernam,
in quam profugerat, expugnatam a Milone; semianimem Clodium
extractum.... in via Appia occisum esse, anulumque [eius] ei morienti
extractum; deinde Milonem, cum sciret in Albano parvulum filium
Clodii, venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, ex
servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim conse-
carent; vilicum et duos praeterea servos iugulasse; ex servis Clodii,
qui dominum defenderint, undecim esse interfectos; Milonis duos solos
saucios factos esse: ob quae Milonem postero die XII servos, qui
maxime operam navassent, manu misisse populoque tributim singula
milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad 13
Cn. Pompeium dicebatur, qui Hypsaeo summe studebat, quod fuerat
eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur;
Pompeium respondisse, nemini se neque petendi neque desistendi
auctorem esse neque populi Romani potestatem aut consilio aut sen-
tentia interpellaturum. Deinde per C. Lucilium, qui propter M.
Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur,
ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

*) *M. Ciceronem* Manutius; *M. Caelium* Halm.

14 Inter haec cum crebresceret rumor Cn. Pompeium creari dictato-
rem oportere neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est
optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et cum
tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam sena-
tus consulto Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V Kal. Mart.
mense intercalario consul creatus est statimque consulatum iniit.
15 Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit; duas
ex senatus consulto promulgavit, alteram de vi, qua nominatim
caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Le-
pidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu, poena
graviore et forma iudiciorum breviore. Utraque enim lex prius
testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et a reo
perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur.
16 His legibus obsistere M. Caelius tribunus plebis studiosissimus
Milonis conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri
et iudicia praecipitari. Et cum pertinacius legem Caelius vitupera-
ret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, se
armis rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milo-
nem, seu timere se simulabat; plerumque non domi suae sed in
hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam
magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente
17 dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein
proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere
ad femur alligatum dixerat. Postulaverat, ut femur nudaret, et
ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat omnia
illi similia crimina esse, quae in Milonem dicerentur alia.
18 Deinde T. Munatius Plancus, tribunus plebis, produxerat in con-
tionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M.
Lepidi. Is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines
iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et, ob id cum
proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis prae-
clusos fuisse; eaque res, seu vera seu falsa, magnam invidiam Mi-
19 loni contraxerat. Itemque Munatius et Pompeius, tribuni plebis,
in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant,
an Galatam Milonis servum caedes facientem deprehendisset. Ille
dormientem in taberna pro fugitivo prehensum et ad se perductum
esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remit-
teret. Sed postera die Caelius, tribunus plebis, et Q. Manilius Cu-
manus, collega eius, ereptum e domo triumviri servum Miloni red-
diderant. Haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit
20 Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter pri-
mos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus, tri-
buni plebis, inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas
etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque
maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam
21 propter invisum patrocinium Ciceroni. Postea Pompeius et Sallu-
stius in suspicione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cice-
rone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quo-
que multitudinem instigavit; Cn. Pompeio autem suspectum faciebat
Milonem, ad perniciem eius comparari vim vociferatus; Pompeiusque

ob ea saepius querebatur fieri sibi quoque insidias et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus 22
ostendebat, posteaquam Q. Pompeius idem meditatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompei suspicionibus, non periculo futurum ut sibi dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius: cum posset omne periculum suum et offensionem inimicae multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompei animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompei, in qua id quoque scriptum erat, ut 23
quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habita creatusque erat L. Domitius Ahenobarbus quaesitor. Album quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postu- 24
latus est a duobus Appiis Claudiis adulescentibus, isdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab isdem Appiis et praeterea de vi a C. Cetheio[1]) et L. Cornificio, de sodaliciis a P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, 25
atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, prid. Nonas April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit; ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium esset perfectum. Apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone exhiberi servos numero IIII et L, et cum ille negaret eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum suorum numero accusator quot vellet ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut 26
supra diximus, iubebat, ut prius quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, unius et LXXX: qui numerus cum sorte contigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, resque eodem die illo iudicaretur; prius autem quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis C. Causinius Schola, qui 27
se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus esset, dixit atrocitatemque rei factae, quam maxime potuit, auxit. Quem cum interrogare M.

---

1) *de vi* add. Manutius; pro *C. Cethego* (*C. Ceteio* codd.) Hotoman. scr. *Q. Patulcio.* cfr. § 33.

Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circum-
stantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio
reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio
praesidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad
aerarium perturbatusque erat eodem illo clamore; itaque Domitio
promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit.
28 Qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri
passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo
ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt
de iis, quae ibi facta erant: cauponem occisum, tabernam expugna-
tam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque
Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis
mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testi-
monium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodii, et
uxor Fulvia et fletu suo magno opere eos, qui astabant, commo-
verunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro
contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset,
et elabi Milonem non pateretur, iudiciumque et dolorem suum
29 ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit
iudicii summus a. d. VI Idus Aprilis, clausae fuerunt tota urbe
tabernae; praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius
disposuit; ipse pro aerario, ut pridie, consedit saeptus delecta
manu militum. Sortitio deinde iudicum a primo die facta est; post
tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro potest.
Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius
maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege
horis duabus.

30 Respondit his unus M. Cicero: et cum quibusdam placuisset ita
defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse, (quam for-
mam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone com-
posuit et edidit, quasi egisset) Ciceroni id non placuit, quod non,
qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset.
Itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores,
quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat), Cicero
apprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit,
eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neu-
trius consilio pugnatum esse eo die, verum et forte occurrisse et ex
rixa servorum ad caedem tandem perventum. Notum tamen erat
utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et sicut suspectum
Milonem maior quam Clodii familia faciebat, ita expeditior et para-
31 tior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inci-
peret dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se conti-
nere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque
non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quo-
que excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita
perfecte, ut iure prima haberi possit.

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere 1
incipientem timere minimeque deceat, cum T. Annius ipse 1
magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me
ad eius causam parem animi magnitudinem adferre non posse:
tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui, quocum-
que inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudicio-
rum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, 2
ut solebat, non usitata frequentia stipati sumus; non[1]) illa
praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim
conlocata[2]) sunt, non adferunt tamen oratori[3]) aliquid, ut in
foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessa-
riis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo
timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem
temporibus, iudices, nec inter tantam vim armorum existima-
rem esse orationi[4]) locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pom-
peii, sapientissimi et iustissimi[5]) viri, consilium; qui profecto
nec iustitiae suae putaret[6]) esse, quem reum sententiis iudi-
cum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiae,
temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare.
Quam ob rem illa arma, centuriones, cohortes non periculum 3
nobis, sed praesidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed
etiam ut magno animo simus, hortantur, neque auxilium modo
defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua
vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque
eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua fori pars
adspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non
cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria,
de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est ad- 2
versum infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis
et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam
contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent quid iudicaretis:

1) Sic codd. opt.; Garaton. et Madv. susp. *nec.* Bake sch. hyp. IV p. 285 *et illa praesidia, quae — collocata sunt, hoc afferunt tamen, ut;* Wex *nam illa praesidia, quae — sunt, adferunt tamen.* 2) Sic Lambin.; codd. *collata.* 3) *oratori*, Garatoni, Kayser, Eberhard uncis inclus. Vulgo ed. *terroris aliquid*, quod in Erf. est *terrores aliquid.* 4) Sic cod. Erf., alii ex cet. codd. *oratori.* 5) Sic ed. Aldina; codd. *illustrissim.* 6) Heumann. coni. *putarit*, Bake *putavit.*

quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut
eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamo-
4 resque maximos prae vestra salute neglexit. Quam ob rem
adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, depo-
nite. Nam si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam
de bene meritis civibus potestas vobis [1]) iudicandi fuit, si deni-
que umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus
est, ut sua studia erga fortes et bonos cives [2]), quae voltu et
verbis saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc
profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut sta-
tuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus,
semper miseri lugeamus, an diu vexati a perditissimis civibus
aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiam-
5 que recreemur. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius,
quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest,
qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti,
metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equi-
dem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus
contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper
pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero et in eo
consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent,
numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos
ad eius non modo salutem exstinguendam, sed etiam gloriam
6 per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices,
T. Annii tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae
gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi ocu-
lis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi
sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem
publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clo-
dii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam
populi Romani felicitati adsignetis. Sin [3]) illius insidiae clario-
res hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos,
iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur,
vitam ab inimicorum audacia telisque ut impune liceat defen-
dere.
3 Sed antequam ad eam orationem venio, quae est propria
7 vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in

1) *vobis* Bake et Kayser uncis incl. 2) *erga fort. et bonos civ.* uncis incl. Bake, Eberhard. 3) *Sin* unus Erf., cet. codd. *sed si.*

senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab impro-
bis et paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem
plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. Negant intueri
lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur.
In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe
in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, for-
tissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani
comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam
fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine 8
occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum, aut
recte et iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis demen-
tem P. Africanum fuisse, qui, cum a C. Carbone, tribuno ple-
bis, seditiose [1]) in contione interrogaretur, quid de Ti. Gracchi
morte sentiret, responderit iure caesum videri. Neque enim
posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut
C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si scele-
ratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine
causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodide-
runt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, varia-
tis hominum sententiis non solum divina, sed etiam sapientis-
simae deae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae 9
nocturnum furem quoquo modo [2]), diurnum autem, si se telo
defenderet [3]), interfici impune voluerunt, quis est qui, quoquo
modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat ali-
quando gladium nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi
legibus? Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae 4
multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam
necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eri-
peret militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus
eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim adferebat;
facere enim probus adulescens periculose quam perpeti turpiter
maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo
liberavit. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta 10
nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere
certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur [4])

---

1) *tribuno plebis seditiose* spuria esse iudicant Bake et Kayser; *seditiosa* susp. Eberhard. 2) *venerit* inser. iud. Richter ann. phil. 85, 636. 3) Multi edd. *defenderit*, ut habent aliquot codd. 4) Sic codd. optimi et Quint. IX 3, 83; alii *enim*, quare non nulli editores particulam delere voluerunt.

haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti sed facti, non instituti sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit,
11 ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. Etsi persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non modo[1] hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem interfici iure posse.

5 Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur,
12 caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus adsensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! quando quidem[2] frequentissimo senatu quattuor aut summum[3] quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent. Declarant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos non nulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum
13 contra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto

1) *modo* deest in non nullis codd. et ab editt. nonnullis prave omittitur. 2) *quando quidem* Anonymus in Berol. ann. gymn.; vulgo ex codd. *quando enim — probarent?* 3) *summum* unc. incl. L. Lange.

stupro[1]) iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est in ibera civitate suscepta inter cives non contra rem publicam. Non enim est illa defensio contra vim umquam optanda, sed 14
non numquam est necessaria: nisi vero aut ille dies, quo[2]) Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini, etiamsi e re publica, oppressa sunt, rem publicam tamen non volnerarunt[3]). Itaque ego ipse decrevi, cum caedem 6
n Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, ontra rem publicam fecisse, sed, cum inessent[4]) in re vis et nsidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi per uriosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere icuisset, novam quaestionem nullam haberemus; decernebat nim, ut veteribus legibus, tantum modo extra ordinem quaeeretur. Divisa sententia est postulante nescio quo — nihil nim necesse est omnium me flagitia proferre —; sic reliqua uctoritas senatus empta intercessione sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa 15
udicavit; tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, n qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? nempe ut uaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at onstat. A quo? at paret[5]). Vidit igitur etiam in confessione acti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, osse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, eque quaeri umquam iussisset, nec vobis tam hanc salutarem n iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse,

1) Schol. Bob. *incestu*, quod probat Rau deleto *stupro*. 2) Sic amb.; in libris est *in quo*. 3) Sic codd. opt.; interpunctionem ost *re publica* posuit Eberhard. Madvig: *aut arma Saturnini non, tiamsi e re publ. oppressa sunt, rem publicam tamen vulnerarunt.* Hakius in Cic. Legg. p. 613. *aut quae arma Saturninum oppresserunt, tiamsi e republica, rem publ. tamen non vulnerarunt.* Kayser *aut uo arma S. oppressa sunt, etiam e re p. oppressa sunt* cet. Wex *aut ppressa arm. Satur.* Verba *non enim — necessaria* post *vulnerarunt* osuit Linker. 4) Erfurt. cod. *inessent; inesset* Baiter ex Tegerns. t aliis. 5) Sic schol. Bob.; codd. vel *apparet* vel *at apparet* vel *it patet.*

haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti sed facti, non instituti sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit,
11 ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. Etsi persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non modo [1]) hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem interfici iure posse.

5 Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur,
12 caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus adsensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! quando quidem [2]) frequentissimo senatu quattuor aut summum [3]) quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent. Declarant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos non nulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum
13 contra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto

1) *modo* deest in non nullis codd. et ab editt. nonnullis prave omittitur. 2) *quando quidem* Anonymus in Berol. ann. gymn.; vulgo ex codd. *quando enim — probarent?* 3) *summum* unc. incl. L. Lange.

stupro[1]) iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rem publicam.
Non enim est illa defensio contra vim umquam optanda, sed 14
non numquam est necessaria: nisi vero aut ille dies, quo[2]) Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini, etiamsi e re publica, oppressa sunt, rem publicam
tamen non volnerarunt[3]). Itaque ego ipse decrevi, cum caedem 6
in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, cum inessent[4]) in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus, tantum modo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est postulante nescio quo — nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre —; sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa 15
iudicavit; tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. A quo? at paret[5]). Vidit igitur etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset, nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse,

---

1) Schol. Bob. *incestu*, quod probat Rau deleto *stupro*. 2) Sic Lamb.; in libris est *in quo*. 3) Sic codd. opt.; interpunctionem post *re publica* posuit Eberhard. Madvig: *aut arma Saturnini non, etiamsi e re publ. oppressa sunt, rem publicam tamen vulnerarunt.* Bakius in Cic. Legg. p. 613. *aut quae arma Saturninum oppresserunt, etiamsi e republica, rem publ. tamen non vulnerarunt.* Kayser *aut quo arma S. oppressa sunt, etiam e re p. oppressa sunt* cet. Wex *aut oppressa arm. Satur.* Verba *non enim — necessaria* post *vulnerarunt* posuit Linker. 4) Erfurt. cod. *inessent; inesset* Baiter ex Tegerns. et aliis. 5) Sic schol. Bob.; codd. vel *apparet* vel *at apparet* vel *at patet.*

sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare
oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem
dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit.
7 Iam illud dicet ipse[1]) profecto, quod sua sponte fecit, Publione
16 Clodio tribuendum putarit an tempori. Domi suae nobilissimus
vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus paene
patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Ca-
tonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est: nihil de eius
morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est.
Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepi-
mus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis
esset inlata! quis tum non gemuit? quis non arsit dolore, quem
immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne
necessariam quidem exspectatam esse mortem? Num igitur ulla
17 quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita?
quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur.
Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors
quidem inlata per scelus isdem et poenis teneatur et legibus.
Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem, quam
si quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii,
quod is in monumentis maiorum suorum sit[2]) interfectus: hoc
enim ab istis saepe dicitur, proinde quasi Appius ille Caecus
viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui
18 posteri latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia via cum
ornatissimum equitem Romanum P. Clodius[3]) M. Papirium occi-
disset, non fuit illud facinus puniendum: homo enim nobilis in
suis monumentis equitem Romanum occiderat; nunc eiusdem
Appiae nomen quantas tragoedias excitat! quae cruentata antea
caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro
usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta
est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in tem-
plo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium
interficiendum conlocarat; extorta est ei[4]) confitenti sica de
manibus; caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit
publico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque
19 texit. Num quae rogatio lata, num quae[5]) nova quaestio de-

---

1) *illud ipsum docet* Hädicke, Eberhard. 2) *est* Madvig. 3) *P. Clodius* om. Heumann. 4) *ei* omittitur a codd. praeter Tegerns. et Erf., et a plerisque editt. 5) *num qua — num qua* Garat.

creta est? Atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro conlocatus atque in vestibulo ipso senatus; ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis; eo porro rei publicae tempore, quo, si unus ille occidisset[1]), non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero quia perfecta res non est, non fuit punienda[2]); proinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certe nihilo minus.
Quotiens ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis et ex cruentis eius 20
manibus effugi! ex quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem
tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pom- 8
peium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus: tolerabilia fuerunt illa, P. Clodii mortem aequo animo ferre nemo potest. Luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est; squalent municipia, adflictantur coloniae, agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum
civem desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto[3]), non 21
fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam; sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium laetitia si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae; multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina; neque vero, quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiam si cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis[4]); sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis: ex quibus ille cum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere[5]) non studiosos

---

1) Erf. *cecidisset*, quem Garatoni, Peyron, alii sequuntur. 2) *poenienda* utroque loco Peyron posuit, quod in Tegerns. est *poenitenda*. 3) Interpunctionem post *profecto* add. Madvig. 4) *propterea quod — cum multis* insiticia esse susp. Bake schol. hyp. IV p. 290. 5) Ern. coni. *non potuit non l. st.*

22 mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime
voluit, nihil quaesivit aliud [1]) nisi iustitiam gravitatem, huma-
nitatem fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod
principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis
et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissi-
mum: dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam
ab adulescentia documenta maxima.
9 Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque
23 veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de
causa nostra quicquam aliter ac nos vellemus a senatu iudicatum
est, et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, iuris
tamen disceptationem esse voluit, et ei lecti [2]) iudices isque
praepositus est [3]) quaestioni, qui haec iuste sapienterque dis-
ceptent [4]) reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud
debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius per-
spicere possitis argumentis [5]), rem gestam vobis dum breviter
expono, quaeso, diligenter attendite.
24 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare
rem publicam videretque ita tracta esse comitia anno superiore,
ut non multos menses praeturam gerere posset, qui non hono-
ris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paulum conlegam
effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad
dilacerandam rem publicam quaereret, subito reliquit annum
suum seseque in proximum annum [6]) transtulit, non, ut fit, reli-
gione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam
gerendam, hoc est ad evertendam rem publicam, plenum annum
25 atque integrum. Occurrebat ei mancam ac debilem praeturam
futuram suam consule Milone; eum porro summo consensu populi
Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competi-
tores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis
gubernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, umeris sustine-
ret: convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam dilectu
perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura misce-
bat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad

---

1) Deest *aliud* in paucis codd.; om. Garatoni; unc. incl. Kayser. 2) Codd. *et electi*, Madvig *et lecti iudices sunt isque*, Halm, alii *et ei lecti*. 3) *est* deest in codd.; add. Orelli. 4) Sic Eberhard; *disceptet* codd. 5) Sic Erf., vulg. *arg. persp. p.* 6) *annum* del. Eberhard.

omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et aperte dicere occidendum Milonem. Servos 26
agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura; etenim palam dictitabat consulatum eripi Miloni non posse, vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin etiam M. Favonio[1], fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum 10
sciret Clodius — neque enim erat difficile id scire[2]) — iter sol- 27
lemne, legitimum, necessarium ante diem XIII Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, [quod erat dictator Lanuvii Milo][3]): Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias conlocaret. Atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est[4]), relinqueret, quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo 28
die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, dein profectus id temporis, cum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla reda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere, cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur, in reda, paenulatus, magno et impedito[5]) et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius hora fere 29
undecima aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, adversi redarium occidunt: cum autem hic de reda reiecta paenula desiluisset seque

1) Praenomen *M.* deest in codd., add. Krause, Klotz, alii. 2) Cod. Erf. *erat difficile id scire a Lanuvinis*, alii codd. *erat id difficile sc. a Lanuvinis.* 3) *quod — Milo* uncis incl. Bake, Baiter, alii. 4) *quae — habita est* uncis incl. Bake, Kayser. 5) *magno impedimento* Ernesti.

acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis
partim recurrere [1]) ad redam, ut a tergo Milonem adorirentur,
partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt[2])
eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in domi-
num et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad
redam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milo-
nem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent,
fecerunt id servi Milonis [3]) — dicam enim aperte [4]) non deri-
vandi criminis causa, sed ut factum est — nec imperante nec
sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali
re facere voluisset.

11 Haec sicuti [5]) exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator
30 superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia
est. Nihil dico, quid res publica consecuta sit, nihil, quid vos,
nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc
fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem
publicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit [6]), nihil
habeo quod [7]) defendam; sin hoc et ratio doctis et necessitas
barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa prae-
scripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore,
a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus impro-
bum iudicare, quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inci-
derint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum.
31 Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum
P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam
iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin
hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit [8]),
occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in
causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat, et id
est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab
utro factae sint incertum est; de hoc igitur latum est ut quae-
reretur. Ita et senatus rem, non hominem notavit, et Pom-
12 peius de iure, non de facto quaestionem tulit. Num quid igi-

---

1) Rau et alii coni. *decurrere*. 2) *incipiunt* del. Rau. 3) *servi Milonis* Ernesti, Bake, alii pro glossemate habent. 4) *aperte* ex P. T. additum est. 5) *Sicuti* Erf. Teg.; *sicut* Halm, Eberhard ex cet. codd. *si*, *ut* Richter ex Schol. Bob. 6) Sic P. T.; *si id fieri iure non posset* cod. Erf.; *non possit* Garat. susp. 7) *quid* ex P. T. Klotz. et Osenbrueggen. 8) *non* libri praeter P. T. post *venit* habent.

tur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? Profecto nihil: si hic illi, ut ne sit impune; si ille huic, ut scelere solvamur [1]).

Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse 32
Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum CVI BONO FVERIT in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius haec adsequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris facere nihil [2]) posset, sed etiam ut iis [3]) consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret posse se eludere in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent [4]) reprimere, si possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi conroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in 33
hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo [5]) et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium extulisse [6]), ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nanctus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses [7]). Atque per * * * An huius ille legis, quam Sex [8]). Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone —

1) Sic P. T.; Halm ex cet. codd. *tum nos scelere solvamur.* 2) Sic Erf.; Halm ex. cet. codd. *nihil facere.* 3) Sic Manutius, codd. *his.* 4) Ita Madvig; codd. *nec si cuperent reprimere possent.* 5) *eripuisse domo* de Garat. coni. Peyron. 6) Sic Erf. solus, cet. *sustulisse.* 7) Verba *atque per — reprehensio est* Peyron supplevit ex Schol. Ambros. de aere alieno Milonis p. 346, apud quem post *atque per* unius versiculi spatium vacuum est, et Quint. IX 2, 54. Verba *atque per* scholiastae tribuit Halm; Beier post *atque per* haec inseruit: *omnes tribus divisis libertinis servos ille omnes, qui in libertate morarentur, lege nova additurus erat, ut ipsi cum ingenuis aequaliter suffragia ferrent.* 8) Praenomen addidit Orelli.

non dicam consule? De nostrum enim[1]) omnium — non audeo totum dicere. Videte quid exitii[2]) lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est[3]). Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur.
13 Movet me quippe lumen curiae. Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius tu[4]) inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiustilatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Qua re etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo....

34 Audistis iudices, quantum Clodii interfuerit[5]) occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? Quid erat, cur Milo, non dicam admitteret, sed optaret? 'Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.' At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem

1) *enim* om. Halm cum schol. Bob. 2) *exitii* Wilh. Meyer, Halm, Eberh.; *eaitii* codd.; *ea vitii* vulgo. 3) *sit* Hedicke, Eberhard. 4) *tu* deest in uno cod. Tegerns.; om. Bake, Kayser. 5) *Audistis* — *qui sibi solutam* om. libri; verba *fuerit solutam* ex palimp. Tur. addidit Peyron, qui prima verba, quae etiam in Tur. desunt, sic suppl. *Audistis, iudices, quantum Clodio profuerit.* Etiam plura excidisse primus H. Wirz intellexit.

consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii mors Miloni.

'At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor 35
iniuriae, punitor doloris sui.' Quid? si haec, non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc, quid voltis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit [1]). Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine [2]) iniusto quam etiam iustum fuisse?

Reliquum est, ut iam illum [3]) natura ipsius consuetudoque 14
defendat, hunc autem haec eadem coarguant [4]). 'Nihil per vim 36
umquam Clodius, omnia per vim Milo.' Quid? ego, iudices, cum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam inrogarat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque
servatos, pro me obici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. 37
Hortensium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, cum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque [5]) quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est; huic ego vos obici pro me non sum passus [6]); haec insidiata Pompeio est; haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit; haec eadem longo intervallo conversa rursus

1) *Reus — quoad vixit* pro insiticiis habet Bake. 2) *et ut in homine* coni. C. F. W. Müller. 3) *illum* deest in codd. praeter P. [*iam*] *illum* Eberhard. 4) *coarguat* Bake, Eberhard. 5) *Atque* scr. iubet Hedicke. 6) *huic ego — passus* del. Campe Phil. X 633, at cfr. Spengel ib. XI 401.

est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad regiam paene con-
38 fecit. Quid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, cum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, conlega suo, volnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum est lata lex de me, cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam lubens agnovisset, ut, etiamsi id Milo fecisset,
15 cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? At quod erat
39 tempus? Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus [1]), ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici [2]) consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebei, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis [3]) de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus, qui, cum decretum de me Capuae fecit [4]), ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurreret; omnium [5]) denique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogita-
40 retur. Tamen se Milo continuit et P. Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit! Nuper vero, cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gravissimamque adulescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset atque illam beluam, iudicii laqueos declinantem, iam

1) *P. Lentulus* Bake uncis inclus., cui assentiuntur Baiter, Kayser, Eberhard. 2) Ante *publici* dett. codd. addunt *illius*, quod Orelli et alii retinent. 3) *omnis* deest in cod. Erf., unc. incl. Bake, alii. 4) Sic Erf.; alii codd. *fecisset*, quos seq. Kayser, Baiter. 5) Ita Heumann coni.; codd. *omnia tum denique*.

inretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! Cum se ille fugiens in scalarum tenebras [1]) abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, M. vero Antonii maxima gloria! Quid? comitiis in campo quo- 41
tiens potestas fuit! cum ille in saepta ruisset [2]), gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito voltu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet.

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum 16
aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo [3]) capitis non dubitavit occidere? Praesertim, 42
iudices, cum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore — scio enim, quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus — omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam falsam, fictam, levem [4]) perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile, quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. Hunc igitur diem campi spe- 43
ratum atque exoptatum sibi proponens Milo cruentis manibus, scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc, quam idem in Clodio non dubitandum, cum se ille [5]) interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est [audaciae] [6]), iudices, quis ignorat maximam inlecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil

---

1) *tenebris* e multis codd. contra Erf. auctoritatem scr. Peyron, alii. 2) Sic codd. Erf. et Tegerns.; codd. alii *irrupisset*. 3) *cum periculo* Quintil. Cassiodor. Isidor. orig. II, 9, qui hunc locum afferunt. 4) Sic Erf.; *fictam fals. lev.* Tegerns.; in aliis libris vel *falsam* vel *levem* om., quare Baiter, Kayser scr. *fictam levem*. Eberhard suspic. *fabulam fictam, levem rumorem*. 5) Sic Halm coni.; codd. plerique *quin se ille*, alii codd. *qui*. 6) *audaciae* suspectum Ferrario et Garatonio delevit Madvig, retin. Eberhard, Wex, alii.

delectaret, quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

44 Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse, et audistis vivo Clodio, periturum Milonem triduo: post diem tertium gesta res est quam dixerat. Cum ille non dubitarit [1]) aperire, quid cogitaret, vos
17 potestis dubitare, quid fecerit? Quem ad modum igitur eum
45 dies non fefellit? Dixi equidem modo: dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo est profectus, die; itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercennario tribuno plebis concitata; quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus adproperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam [2]) causa manendi, Miloni manendi nulla facultas [3]), exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui id [4]) scire potue-
46 rit, quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset [omnes scilicet Lanuvini] [5]). Milo de Clodii reditu unde quaesivit? Quaesierit sane — videte, quid vobis largiar —, servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum: dixit C. Causinius Schola Interamnanus, familiarissimus et idem comes Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum; itaque repente Romam constituisse proficisci. Dixit
18 hoc comes item P. Clodii C. Clodius. Videte, iudices, quantae

1) *dubitarit* Severianus p. 339, ut Heumannus coni.; codd. *dubitaret;* mox codd. plerique *cogitarit.* 2) *set etiam* Spengel Phil. XXII, 213. 3) *facultas* Bake uncis incl., obsequitur Kayser. 4) Sic Halm; codd. opt. *quid;* vulgo *qui.* 5) Eicienda haec verba esse vidit Lambin.

res his testimoniis sint confectae. Primum certe liberatur Milo 47
non eo consilio profectus esse [1]), ut insidiaretur in via Clodio;
quippe, si ille [2]) obvius ei futurus omnino non erat. Deinde
— non enim video, cur non meum quoque agam negotium —
scitis, iudices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent
Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius:
me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditi
describebant. Iacent suis testibus, iis [3]) qui Clodium negant eo
die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum: respiravi,
liberatus sum; non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potue-
rim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occur- 48
rit illud: 'igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quo-
niam fuit in Albano mansurus'. Si quidem exiturus ad caedem
e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicatur de Cyri
morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare.
Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens
reliquerat morientem? Una fui; testamentum simul obsignavi
[cum Clodio] [4]); testamentum autem palam fecerat et illum here-
dem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflan-
tem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique
ei nuntiabatur? Age, sit ita factum: quae causa, cur Romam **19**
properaret? cur in noctem se coniceret? quid adferebat [5]) festi- 49
nationis quod heres erat? Primum erat nihil, cur properato
opus esset; deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea
nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam
mane venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus
vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, cum insidia-
tor esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsi-
dendum atque exspectandum fuit. Nemo ei neganti non credi- 50
disset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt.
Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et
receptor locus, cum [6]) neque muta solitudo indicasset, neque

---

1) *lib. Milo: non eo cons. profectus est* Hedicke. 2) *si ille* de Goerenzii coni. uncis inclus. Orelli; *si ille* om. *quippe* Madvig; *quippe qui ei obvius* Ernest. Garat. Peyron. 3) Sic Richter; *ii* codd., quod delev. Garatoni, Madvig, alii. 4) *cum Clodio* Richter et Halm incluserunt. 5) *quid adferebat causa fest.* cod. Colon., unde Ernesti scr. *quid adf. causam festinationis?;* Halm et Kayser de Wexii coni. (Tac. Agr. p. 89 n.) *ecquid adf. festin.;* Richter *quid adf. festinationes?* 6) *tum* codd., quod incl. Matthiae, Eberhard; *cum* Ernest. Reading; *dum* Orell.

caeca nox ostendisset Milonem[1]); deinde ibi multi ab illo vio-
lati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspi-
51 cionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atqui[2])
illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum.
Quod ut sciret Milo illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit
eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam,
quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne
ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu
venturus esset?

52 Video adhuc constare, iudices, omnia: Miloni etiam utile
fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissi-
mum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissi-
mum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam
in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem ab illo
denuntiatam Miloni et praedictam[3]) palam, nihil umquam au-
ditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus[4])
illius huic ingnotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam
potius alienum; hunc prae se tulisse, illo[5]) die Roma exitu-
rum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei
mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic,
si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiam si
hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse
metuendum.

20 Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias ille
53 ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero,
iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante
fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones
facile hominum mille versabatur[6]) valentium, edito adversarii
atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo, et ob eam rem
eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est
potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe[7]) facere impetum
54 cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices, quae semper valet plu-
rimum. Si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen

1) *Milonem* incl. Richter. 2) *Atqui* Eberhard; *atque* codd. Halm. 3) Sic Gruter; codd. *praedicatam*, quod retinent Kayser, Baiter. 4) Sic Erf. alii; vulgo ex aliis codd. *reditum*. 5) *se* ante *illo* contra codd. add. Orelli. 6) Sic Gell. n. Att. I, 16; codd. *versabantur*, quam lectionem Gellius in libris minus accurate scriptis inveniri dicit. 7) *ope* Maihoff Ann. ph. 107, 646.

appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in reda paenulatus, una sederet uxor — Quid horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula inretitus, reda impeditus, uxore paene constrictus esset? — Videte nunc illum primum egredientem e villa subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id temporis? 'Devertit in villam Pompei.' Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? miliens in ea fuerat. Quid ergo erat? Morae et tergiversationes[1]): dum hic veniret, locum relinquere noluit.

Age nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis 21
comparate. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea; num- 55
quam nisi in reda, tum in equo; comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat, tum in comitatu nugarum nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges; ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus in
imparatos Clodius[2]), tamen mulier inciderat in viros. Nec vero 56
sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper [ille][3]) et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quam ob rem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exsultantem evertit et perculit ab abiecto; adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.

1) Sic Baiter ex cod. Col.; *quid ergo erat? mora et tergiversatio* Madv., Halm. Vulgo ex codd. cet. *quid ergo erat morae et tergiversationis?* 2) *Clodius* incl. Richter. 3) *ille* delendum esse vidit Garatoni, prob. Bait. et Kayser.

57 Cur igitur eos manu misit? metuebat scilicet, ne indica-
retur[1], ne dolorem perferre non possent, ne tormentis coge-
rentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium
confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne?
occidit. Iure an iniuria? nihil ad tortorem; facti enim in ecu-
22 leo quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa quae-
rendum est, id agamus[2] hic: quod tormentis invenire vis, id
fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam
cur parum amplis adfecerit praemiis, nescis inimici factum
58 reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper con-
stanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione,
quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum,
sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput
defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam bene-
volis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi
id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non san-
guine et volneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque
satiavit. Quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi
fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis.
Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat
quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum prae-
mium persolutum.

59 Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc
in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? 'Rogas? de P. Clo-
dii.' Quis eos postulavit? 'Appius.' Quis produxit? 'Appius.'
Unde? 'ab Appio.' Di boni! quid potest agi severius? De
servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut
fuit in Clodium[3]. Proxime deos accessit Clodius — propius
quam tum, cum ad ipsos penetrarat — cuius de morte tam-
quam de caerimoniis violatis quaeritur[4]. Sed tamen maiores
nostri in dominum de servo[5] quaeri noluerunt, non quin[6]
posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et
domini[7] morte ipsa tristius: in reum de servo accusatoris cum

1) Sic codd. opt.; vulgo ex paucis *indicarent*. 2) Mommsen coni. *indagamus*, Kayser *id indagamus*. 3) Verba *de servis — ut fuit in Clodium* Heumann, Bake, Kayser interpolata esse iudicant. 4) *quaeratur* Hedicke, Eberhard. 5) *de servo* om. Erf., prob. Wunder. var. lect. p. LXXXIII et Kayser. 6) Sic Halm coni., quod in Tegerns. et Erf. est *quin ñ;* vulgo ex cett. codd. *non quia non*. 7) *domini* delendum iudicat Wunder, prob. Kayser; Madvig vulg.

quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat aut 60
qualis quaestio? 'Heus tu Rufio,' verbi causa, 'cave sis mentiaris: Clodius insidias fecit Miloni?' 'Fecit.' 'Certa crux.' 'Nullas fecit.' 'Sperata libertas.' Quid hac quaestione certius? Subito abrepti in quaestionem separantur tamen a ceteris et in arcas coniciuntur, ne quis cum iis conloqui possit: hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso [accusatore][1]) producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam claris 23
argumentis signisque luceat[2]), pura mente atque integra Milo- 61
nem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortales, quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui voltus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit; neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis; neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat; cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione 62
certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed non nullorum etiam imperitorum?[3])
Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo 63
irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, cum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum quin, cum suo periculo salutem populo Romano attulisset, cederet aequo animo legibus[4]), secum auferret

---

dominis retinet. 1) Uncis incl. Halm. 2) *eluceat* coni. Richter. 3) *intimorum* Eberhard. 4) *legibus* uncis inclus. Ernest., Eberhard,

gloriam sempiternam, vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse
servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: „erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet“.
Miseros interdum cives optime de re publica meritos, in quibus
homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam
64 nefarias suspicantur![1]) Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera
exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste
vereque defendere.

24 Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis
etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit, dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro
nihilo putavit! quae neque maximo animo nocens neque innocens, nisi fortissimus vir, neglegere potuisset. Scutorum, gladiorum, frenorum[2]) pilorumque etiam multitudo deprehendi
posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum
esse dicebant, in quo non Miloni conducta esset domus; arma
in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domus[3]) in clivo Capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum: haec non delata solum, sed paene credita,
65 nec ante repudiata sunt quam quaesita. Laudabam equidem
incredibilem diligentiam Cn. Pompei, sed dicam, ut sentio,
iudices: nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res publica. Quin etiam
fuit[4]) audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo,
servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos esse de[5])
interficiendo Pompeio coniurasse; dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos
nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert
ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis
tanta suspicione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi
popae, confessionem servorum audiri, volnus in latere, quod
66 acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum,

---

idemque improbavit Wunder. (Var. Lect. p. LXXXIV.) 1) *obliviscantur* — *suspicentur* Hedicke, Eberhard. 2) Sic codd. opt., quod cum temere multi offendissent, vel *ferramentorum* vel *sparorum* scripserunt; alii ex uno cod. Oxon. *framearum, sparorum pilorumque;* Garatoni *gladiorum Hispanorum pilorumque;* Richter *runarum.* 3) *domum-refertam* de Ernest. coni. Klotz. 4) Sic ed. Iunt.; codd. vel *fuerit* vel *sit.* Madvig coni. *cui etiam fuerit.* 5) *esse se de* Lambin et Ernesti, sed v. § 52.

ut intellego, cavebat magis Pompeius quam timebat non ea
solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timere-
tis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri,
per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri
loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pom-
peium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; dili-
gentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. Fre-
quentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui
Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo tem-
plo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut [1])
eo tacente res ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose [2])
ficta comperta sunt. Cur tamen [3]) metuitur etiam nunc Milo? 25
Non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei 67
— te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis —
tuas, [tuas] [4]), inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem
times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut moli-
tum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut nonnulli con-
quisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes,
si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus
domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque
illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt, magna
in hoc certe vis et incredibilis animus et non unius viri vires
atque opes iudicantur, si quidem in hunc unum et praestantis-
simus dux electus et tota res publica armata est. Sed quis 68
non intellegit omnes tibi rei publicae partes aegras et labantes,
ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quodsi
locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi neminem
umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi; nullum
se umquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa
taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse; tribu-
natum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, con-
siliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo
capitis, adiutum in petitione praeturae; duos se habere semper
amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non

1) Sic codd. Germ.; ceteri *nisi*. 2) *invidiose* Heum. susp., probat Ernest.; codd. *insidiosa*. 3) Sic scripsimus Bakium potissimum secuti, qui reliqua sic scripsit: *Nos non iam — perhorrescimus, tu si Milonem.* Codd. *cum tamen si.* Halm ex codd. al. *Quod si tamen — Milo, non iam* cet. Madvig, Eberhard *comperta sunt, cum tamen met. e. n. Milo.* 4) Uncinos posuit Halm.

probaret, si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut
evelli modo posset, si denique Italia a dilectu, urbs ab armis
sine Milonis clade numquam esset conquietura, ne iste haud
dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est et ita consuevit;
26 te, Magne, tamen antestaretur[1]), quod nunc etiam facit: Vide[2])
69 quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicitiis[3]), quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum[4]), quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus et inlucescet ille aliquando dies, cum tu salutaribus[5]), ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium[6]) temporum, qui quam crebro accidat experti scire debemus, et amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem et unius post homi-
70 nes natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret, NE QVID RES PVBLICA DETRIMENTI CAPERET — quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt etiam nullis armis datis, — hunc exercitu, hunc dilectu dato iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi[7]) iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret.
71 Quod vero in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis, — quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animum advertere ipse et more maiorum et suo iure posset?[8]) — sed praesidio esse, ut intellegatis contra hesternam illam contionem licere vobis quod sentiatis libere iudicare.

27 Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec tam
72 sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis. De qua si iam nol-

---

1) *ante testaretur* Fr. Richter. 2) *Vides* cod. Erf. 3) Sic Cod. Erf.; vulgo ex cett. *amicis*. 4) Interpunctionem ante *proximorum* pos. Richter, Eberh. 5) *salubritatibus* cod. Teg.; *salvis stantibus* Lange; *salubribus* Garatoni, alii *salvis et laetis* vel alia coniec. 6) *in comm.* codd. Tegerns. et Erf.; *impendente commun.* susp. Lange. 7) Sic cod. Colon., ceteri *vel iudicia*, quod retinet Eberhard. 8) *possit* Hedicke, Eberhard.

lem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: „occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur [1]), in suspicionem incidit regni appetendi; non Ti. Gracchum, qui conlegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria; sed eum — auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset —, cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt; eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones 73
expiandas saepe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus [2]), quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant [3]), servorum armis exterminavit; eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est; eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine; eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam [4]) recensionis tabulis publicis impressam exstingueret; eum denique, 74
cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat, qui non solum Etruscos — eos enim penitus contempserat —, sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est, qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminarat [5]) suarum, qui cum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit, dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere aedificium [6]) in alieno;

---

1) Sic P. T. multique codd. Quintiliani V, 11. § 12; cet. codd. *putabatur*. 2) *Romanus* ex P. T. additum est. 3) *iudicarant* P. T.; *iudicabant* codd. ceteri. 4) *publicae* cum Lambino et Ernestio Schuetz. 5) Sic P. T.; codd. plerique *terminabat*. 6) Sic P. T.; Halm ex cet. codd. *aedific. exstr.*

75 qui huic T. Furfanio[1]), cui viro! di immortales! — quid enim
ego de muliercula Scantia, quid de adulescente P. Apinio[2])
dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum
possessione cessissent[3]) —; sed ausum esse[4]) T. Furfanio dicere,
si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum
se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset tali viro
conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum
fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit, qui
parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere
fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni
28 aditu et limine[5])." Quamquam haec quidem iam tolerabilia
76 videbantur, etsi aequabiliter in rem publicam in privatos, in
longinquos in propinquos, in alienos in suos inruebat; sed
nescio quomodo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis
incredibilis patientia: quae vero aderant iam et impendebant,
quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium
ille si nactus esset — omitto socios, exteras nationes,
reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius
immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras
pecunias; pecunias dico? a liberis, me dius fidius, et a coniugibus
vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset.
Fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus,
quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum
fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium
77 possideret? Quam ob rem, si cruentum gladium tenens clamaret
T. Annius: „Adeste, quaeso, atque audite cives: P. Clodium
interfeci; eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis
frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris
repputi, per me ut unum ius aequitas, leges libertas, pudor
pudicitia in civitate maneret[6])": esset vero timendum, quonam
modo id ferret civitas! Nunc enim quis est, qui non probet,
qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T.

---

1) *T. Furio Fannio* ex P. T. Peyron. 2) Sic Peyron. alii, quod in P. T. *Papinio*, in cet. codd. vel *Apinio* vel *Aponio* est. 3) Sic P. T.; antea ex cet. codd. *cessisset.* 4) In P. T. est *ausus esse* superscripto *m* super *us*, in Erf. *ausus esset*, in codd. Bavaricis *ausum esse*, quod etiam Baiter, Kayser, Halm retinent. Vulgo *ausus est.* Ex lectione Erf. Richter T. ante *Furfanio* addidit. 5) Alii *lumine.* 6) *maneret* codd. Tegerns. et Erfurt.; *manerent* cet. codd., quos sequitur Halm.

Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia popu-
lum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes adfecisse et
dicat et sentiat? Non queo vetera illa populi Romani gau-
dia quanta fuerint iudicare: multas tamen iam summorum impe-
ratorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla
neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. Mandate 78
hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in
re publica bona esse visuros; in iis singulis ita semper exi-
stimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In
spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam
sumus adducti hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro con-
sule, compressa hominum[1]) licentia, cupiditatibus fractis, legi-
bus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis
est igitur tam demens, qui hoc P. Clodio vivo contingere po-
tuisse arbitretur[2])? Quid? ea quae tenetis privata atque vestra,
dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis ha-
bere potuissent?

Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflam- **29**
matus libentius[3]) haec in illum evomere videar quam verius.
Etenim si[4]) praecipuum esse debebat, tamen ita communis
erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter
versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari
quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin 79
sic attendite, iudices; nempe haec est quaestio de interitu P.
Clodii. Fingite animis — liberae sunt enim nostrae cogitatio-
nes, et quae volunt sic intuentur, ut ea cernimus, quae vide-
mus[5]) —, fingite igitur cogitatione imaginem huius condicionis
meae: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si
P. Clodius revixerit, — quid voltu extimuistis? quonam modo
ille vos vivus adficeret, quos[6]) mortuus inani cogitatione per-
cussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna
est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum, si is,
inquam, potuisset aut quaestionem de morte P. Clodii ferre

---

1) *nocentium* suspicatur Eberhard. 2) Sic vulgo; codd. *arbitraretur.* 3) *licentius* Heum. et Ernest. suspic. 4) *si* codd. Erf. et Tegerns.; ceteri *et si; etsi enim* Hirschfelder. Mox *praecipue meus* Richter scr. 5) *ut ea cernamus, quae non videmus* ex Colon. Garat. Peyron.; *quae oculis videmus* Ernest. 6) *qui vos* coni. A. Spengel; in cod. Salisb. est *qui.*

aut[1]) ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum
fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis avo-
care[2]), propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis
sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse,
nolitis[3]), et de eius nece lata quaestio est, qui si lege eadem
reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo inter-
fector si esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos
80 liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris,
qui tyrannos necaverunt — quae ego vidi Athenis, quae aliis
in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus institutas viris!
quos cantus, quae carmina! prope ad immortalitatis et[4]) religio-
nem et memoriam consecrantur —: vos tanti conservatorem
populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adfi-
cietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur,
confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter,
fecisse se libertatis omnium causa, quod esset ei non confiten-
30 dum modo, verum etiam praedicandum. Etenim si id non
81 negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri,
ex quo etiam praemia laudis essent petenda? cum praesertim
in[5]) ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur
amplissimos, nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis
quam vestri[6]) defensorem fuisse[7]). Si factum vobis non proba-
retur, — quamquam qui poterat salus sua cuiquam non pro-
bari? — sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata
cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civi-
tate. Nam quid esset ingratius quam laetari ceteros, lugere
82 eum solum, propter quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc
animo semper omnes fuimus in patriae proditoribus opprimen-
dis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quo-
que et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tri-
buenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac

1) *et quaestionem — et* Bake; *ut quaest. — sic* Orelli. *omittere aut* Eberhard. *non ferre aut ita, ut excitaret* Hedicke. 2) Sic codd. opt., alii vel *revocare* vel *evocare.* 3) *nolletis* cod. Tegerns. et Cassiodor. p. 373, et sic Graev. 4) *et* unc. incl. Hirschfelder. 5) Heumannus et Zumpt Verr. p. 603 praepositionem delendam statuerunt. 6) Sic cod. Colon.; *vestri ordinis* Erf. et Tegerns., quod retinuerunt Graev. Klotz, alii. 7) Verba *nisi vero — fuisse* quae in codd. ante *cum praesertim* cet. posita sunt, Heerwagenio auctore postposuit Halm.

liberis vestris ausus essem, si id, quod [1]) conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sceleratum ac perniciosum civem interficere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est praemiis adficere bene meritos de re publica cives, viri fortis ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse
paeniteat. Quam ob rem uteretur eadem confessione T. Annius, 83
qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi, et, si grata res publica esset, laetaretur, si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii nostri magnitudo neque sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis, suis posteris,
prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neque in his corporibus 31
atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat 84
et sentiat, et [2]) non inest in hoc tanto naturae tam [3]) praeclaro motu; nisi forte idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur, proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi inritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impuni-
tatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne 85
mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta: religiones mehercule ipsae, quae [4]) illam beluam cadere viderunt, commovisse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam,

1) *cum* Erf. solus, prob. Klotz, Madvig, Eberhard, *quod* cum cet. codd. Halm. 2) *et* deest in codd. Tegerns. et Erf.; om. Halm, Eberhard. 3) *et tam* Halm. 4) Sic Erf.; in Tegerns. est *quae cum*, in aliis *cum*.

imploro atque obtestor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quas ille praeceps amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppresserat; vestrae tum irae[1]), vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen et
86 debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae Deae, quod est in fundo T. Sergii Galli[2]), in primis honesti et ornati adulescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cum proelium commisisset, primum illud volnus acciperet[3]), quo taeterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed
32 ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere inimici etiam solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset vita damnata.

87 Dura, me dius fidius, mihi iam Fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam[4]) insultare pateretur[5]). Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedi-

1) Sic de Richteri coni. Eberhard.; codd. *arae* quod retinet Halm. Garatoni, Peyron, alii delendum iudicarunt. 2) Sic P. T.; codd. plerique *Serti Galli*, unde vulgo edebatur *Sextii Galli*. 3) Sic P. T.; codd. plerique *acceperit*. 4) *in hac re publica* ex P. T. Peyron. 5) Ante *pateretur* Orelli, alii ex uno cod. *videret et* addunt.

bus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo praeter 88
Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat[1]), novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat[2]); bonorum animos in meo casu contempserat;
Milo unus urgebat. Hic di immortales, ut supra dixi, mentem 33
illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset. Ne cum solebat[3]) quidem id facere, in privato eodem
hoc aliquid profecerat. An consules in praetore coercendo for- 89
tes fuissent? Primum Milone occiso habuisset suos consules; deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret; lege nova [quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis][4]) servos nostros libertos suos fecisset; postremo, nisi eum di immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rem publicam nullam haberetis.
An ille praetor, ille vero consul — si modo haec templa atque 90
ipsa moenia stare eo vivo tam diu et consulatum eius exspectare potuissent — ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio][5]) duce curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari, neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno[6])! Qui cum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus
incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia 91

---

1) Sic P. T.; ceteri codd. *poterat obstare*. 2) *ducebat* Bake. 3) *volebat* Bake. 4) *quae est — Clodianis* uncis inclusit Bake, obsequuntur Baiter, Kayser, Eberhard. 5) Interpolatum esse hoc nomen ostendit Madvig. 6) Post *uno* lacunam statuit Richter.

querantur, taceant de curia, et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia! Excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis: frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus [1] ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus [2] et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

34 Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam nimis
92 fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si voltum semper eundem, si vocem, si orationem [3] stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis et in infimi [4] generis hominum condicione atque fortuna timidos atque [5] supplices et, ut vivere liceat, obsecrantes etiam odisse solemus, fortes et animosos et se acriter [6] ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissi-
93 mis civibus facere debemus! Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio adsidue et quibus intersum cotidie. „Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter [7] me tamen perfruantur: ego cedam atque abibo. Si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum [8] tetigero bene moratam et

---

1) Sic cod. Salisb.; *facibus* Erf. et Tegerns.; Lambin. *fascibus*. 2) *deditissimus* Lambin. 3) Cod. Tegerns. *rationem*. 4) *in* add. Orelli, Halm, Eberhard. 5) *atque* P. T.; ceteri codd. *et*. 6) *alacriter* Gulielm. susp. 7) *sed propter me* P. T.; ceteri codd. *per me*. 8) *quam primam* Ernesti.

liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, mihi 94
suscepti[1]) labores! o spes fallaces et[2]) cogitationes inanes
meae! Ego cum tribunus plebis re publica oppressa me sena-
tui dedissem, quem exstinctum acceperam, equitibus Romanis,
quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctorita-
tem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum prae-
sidium defuturum putarem? Ego cum te — mecum enim sae-
pissime loquitur — patriae reddidissem, mihi putarem in patria
non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti
sumus? ubi equites Romani illi, illi[3]), inquit, tui? ubi studia
municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli,
quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli,
qui pro te totiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?"
Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem 35
loquitur voltu, quo videtis. Negat enim se[4]), negat ingratis 95
civibus fecisse, quae fecerit; timidis et omnia circumspicientibus
pericula non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae
P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset
vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo virtute flecte-
ret, sed etiam tribus suis patrimoniis deleniret, nec timet ne,
cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in
rem publicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam
temporibus his ipsis saepe esse[5]) perspectam, vestras vero et
vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque
cursum fortuna dederit, se[6]) secum ablaturum esse dicit. Me- 96
minit etiam vocem sibi praeconis modo defuisse, quam minime
desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit,
se consulem declaratum; nunc denique, si haec[7]) contra se
sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare.
Addit haec, quae certe vera sunt, fortes et sapientes viros non
tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta:
se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit

---

1) *mihi susc.* P. T.; ceteri codd. et Quintil. VI, 1, 27 *mei suscepti.* 2) *et* P. T.; ceteri codd. *o cogit.*, quos sequ. Eberhard. 3) *illi* semel exhibet P. T.; alterum *illi* uncis inclusit Kayser. *inquam* Eberhard susp. 4) Quod *se* deest in P. T., Baiter, Halm contra ceteros codd. *se* non h. l., sed post *fecisse* inserunt. 5) *a se* coni. Bake. 6) *se* h. l. addidit Halm, antea vel cum codd. omittebatur, vel post *secum* addebatur. 7) *haec arma* Erfurt. solus, quod antea editt. quidam retinuerunt.

praestabilius viro quam periculis patriam liberare; beatos esse,
quibus ea res honori fuerit a suis civibus, nec tamen eos mise-
97 ros, qui beneficio cives suos vicerint; sed tamen ex omnibus
praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissi-
mum esse praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem
vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret, ut absen-
tes adessemus, mortui viveremus; hanc denique esse, cuius
98 gradibus etiam in caelum homines viderentur ascendere. „De
me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes
loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas: quin hoc tempore
ipso, cum omnes a meis inimicis [1]) faces invidiae meae subi-
ciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gra-
tulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto
Etruriae festos et actos et institutos dies; centesima lux est
haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera; qua fines imperii
populi Romani sunt, ea [2]) non solum fama iam de illo, sed
etiam laetitia peragravit. Quam ob rem, ubi corpus hoc sit,
non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et iam versa-
tur et semper habitabit nominis mei gloria“.

36 Haec tu mecum saepe his absentibus, sed isdem audien-
99 tibus haec ego tecum, Milo: Te quidem, cum isto animo es,
satis laudare non possum, sed, quo est ista [3]) magis divina
virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi
eriperis, reliqua est illa tamen [4]) ad consolandum querella, ut
eis irasci possim, a quibus tantum volnus accepero; non enim
inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando
de me meriti, sed semper optime. Nullum umquam, iudices,
mihi tantum dolorem inuretis — etsi quis potest esse tantus?
— sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper
feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offen-
distis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? prae-
clare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tan-
100 tum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi,
T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis

1) Sic codd. Colon. et Salisb.; ceteri *a suis inim.*, unde Lambin. *a tuis inim.;* Garatoni *ab inim.*, Halm *a cunctis inim.* coniecit. 2) *ea* Orelli atque alii cum paucis codd. omittunt. 3) Sic Halm et alii cum paucis codd.; Baiter cum Erf. et aliis *illa.* 4) *saltem* Gruter, Ernesti c. paucis libris.

officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi, ego
meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum,
ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas
ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum con-
tuli, hoc denique ipso die, si quae vis est parata, si quae
dimicatio [1]) capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid
habeo [2]) quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam for-
tunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non
abnuo, vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in
me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exi-
tio occasura esse videatis. His lacrimis non movetur Milo [3]); 37
est quodam incredibili robore animi: exsilium sibi esse putat, ubi 101
virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam.
Sed hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices, quo tandem
animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eicietis?
et erit dignior locus ullus in terris, qui hanc virtutem excipiat,
quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri,
qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri [4]) et
in civis invicti periculo appello, centuriones vosque milites;
vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudi-
cio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur,
exterminabitur, proicietur? O me miserum, o me infelicem! 102
revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in
patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo libe-
ris meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte
frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum?
Mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos
nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae
est grata gentibus *** non potuisse [5])? iis, qui maxime P. Clo-
dii morte acquierunt. Quo deprecante? me. Quodnam ego con- 103
cepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi,

---

1) *deminutio* cod. Erfurt. Rau in Var. Lectt. II. p. 44. et *capitis* et *deposco* delenda statuit. 2) Priores editt. contra opt. codd. addiderunt *quod dicam.* In Erf. et Teg. est *quid habeo*, *quid faciam*, quod Klotz retinuit. 3) *Milo* unc. incl. Bake. 4) Recte susp. Richter post *viri* adiectivum velut *optimi* excidisse. 5) Lacunam in codd. esse perspexit Madvig. op. ac. I, p. 155; eam sic explendam statuit Halm: *quae est grata gentibus omnibus. At quibus eam probari non potuisse? iis* cet. Fortasse excidit *omnibus. At quibus iudicibus n. p.*

iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi patefeci, pro-
tuli[1]) exstinxi? Omnes in me meosque redundant ex fonte illo
dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut inspectante me
expellerentur hi, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro
vos, acerbiorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse
discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si
38 distrahar ab his, per quos restitutus sum? Utinam di immor-
tales fecissent — pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne
scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie — utinam
P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dicta-
104 tor esset potius quam hoc spectaculum viderem. O di immor-
tales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! 'Minime,
minime', inquit, 'immo vero poenas ille debitas luerit: nos
subeamus, si ita necesse est, non debitas.' Hicine vir patriae
natus usquam nisi in patria morietur, aut, si forte[2]) pro pa-
tria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia
nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia
ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad
105 se vocabunt? O terram illam beatam, quae hunc virum exce-
perit, hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si amiserit! Sed
finis sit; neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se
lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sen-
tentiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem,
iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudi-
cibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quem-
que elegit[3]).

---

1) *sustuli* coni. Wirz. 2) *aut, si forte procul* Peyron suspic.; *si forte procul, non pro patria?* Rau Var. Lect. I. p. 58. *morietur? aut si forte procul patria, huius* Richter. 3) Sic cod. Tegerns.; Erf. *legit;* alii *delegit,* ut vulgo scribitur.

ORATIO

PRO

P. SESTIO.

ARGVMENTVM ERNESTII.

P. Sestius tribunus plebis fuit P. Lentulo Spinthere et Q. Metello Celere consulibus (a. 57. a. Chr. n.). Is cum esset Ciceronis et optimatium omnium amantissimus, totum tribunatum suum et ad Ciceronem restituendum et ad perniciosas leges impediendas contulit. Quae res parum abfuit quin ei summam perniciem adferret. Nam cum primo senatus consulto de revocando Cicerone facto Fabricius tribunus pl. VIII. Kal. Febr. rostra conscendisset, ut ad populum de eadem re ferret, operae Clodianae impetum in eum fecerunt, ut eum de rostris deicerent, et orta utrimque pugna magna caedes facta est: deinde cum Q. Metellus in templo Castoris cum populo ageret et legem aliquam ad populum ferret, Sestiusque eam perniciosam existimans descendisset eique obnuntiavisset, iterum vis a Clodianis orta est, qua ipse paene Sestius est deletus. Harum rerum culpam cum in Sestium conferre Clodiani cuperent, eum proximo anno lege Lutatia reum de vi fecerunt. In quo periculo cum praeter alios Hortensius et Cicero subvenissent eumque orationibus defendissent, absolutus est iudicum sententiis. Defensionis autem Ciceronianae haec est ratio, ut, qualis Sestius inde a pueritia inprimisque in tribunatu fuerit, commemoret, et, quaecumque vis in foro et in templo Castoris versata sit, eam a Clodianis ortam esse ostendat. Et quoniam accusator Sestii quaedam etiam in Ciceronem dixerat, inprimisque, quaenam esset illa optimatium natio, per ludibrium ex Cicerone quaesierat: hac occasione arrepta fuse et graviter, qui sint optimates et populares, docet et simul ostendit populum Romanum etiam nunc in comitiis, contionibus ludisque significare magis sibi optimates quam populares placere.

Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset, quod pro tantis **1**
opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis 1

multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se
et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro
communi libertate, is[1]) hoc tempore miretur potius, si quem
bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut
sibi potius quam rei publicae consulentem. Nam ut omittatis
de uniuscuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri
potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam
adflictam excitarint[2]) et latrocinio domestico liberarint, maestos,
sordidatos, reos, de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de
liberis dimicantes: eos autem, qui omnia divina et humana violarint
vexarint, perturbarint everterint, non solum alacres laetosque
volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus peri-
2 culum moliri, de se nihil timere. In quo cum multa sunt
indigna, tum nihil minus est ferendum, quam quod iam non per
latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos,
sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum
inferre conantur, et quos lapidibus, quos ferro, quos facibus,
quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate,
vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur.
Ego autem, iudices, qua voce mihi in agendis gratiis
commemorandoque eorum, qui de me optime meriti sunt, beneficio
esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis
depellendis, [iis potissimum vox haec serviat] [3]) quorum
opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est.

2 Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque elo-
3 quentissimo, causa est P. Sestii[4]) perorata nihilque ab eo praetermissum
est, quod aut pro re publica conquerendum fuit aut
pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum, ne mea
propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum,
ne ceteris civibus deesset. Atque ego sic statuo, iudices,
a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis
potius quam defensionis, querellae quam eloquentiae, doloris
4 quam ingenii partes esse susceptas. Itaque, si aut acrius egero

1) Sic Bake; *libertates ex* codd. Par.; *libertate*, *is ex* Mommsen, Eberhard., *libertate*, *ex* vulgo ex cet. codd. 2) Bake indicativos restituit pro hoc et seqq. coniunct. 3) Delenda haec esse intellexit Bake; antea aut post *depellendis* maiorem interpunctionem posuerunt aut ante *qua voce* inseruerunt *quia* vel *quoniam*. 4) Hanc script. confirmant codd. et grammatici antiqui (cf. Cic. Ep. ad Attic. VII, 17, 2.); vulg. *Sextii*.

aut liberius quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tan-
tum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae
iracundiae concedendum putetis. Nam neque [1]) officio con-
iunctior dolor ullus esse potest quam hic meus susceptus ex
hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis
ulla laudanda est quam mea inflammata [2]) eorum scelere, qui
cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi geren-
dum iudicaverunt. Sed, quoniam singulis criminibus ceteri 5
responderunt, dicam ego de omni statu P. Sestii, de genere
vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos,
de studio conservandae salutis communis atque otii, contendam-
que, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque uni-
versa defensione nihil a me, quod ad vestram quaestionem, nihil,
quod ad reum, nihil, quod ad rem publicam pertineat, praetermis-
sum esse videatur. Et quoniam in gravissimis temporibus civitatis
atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sestii tri-
bunatus est a Fortuna ipsa conlocatus, non adgrediar ad illa
maxima atque amplissima prius quam docuero, quibus initiis ac
fundamentis haec [3]) tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique 3
meministis, et sapiente [4]) et sancto et severo: qui cum tribunus 6
plebis primus inter homines nobilissimos temporibus optimis
factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus
videri. Eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri,
C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. Duo-
bus his gravitatis antiquissimae [5]) viris sic probatus fuit, ut
utrique eorum carus maxime et iucundus esset. Ademit Albino
soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et
benevolentiam non ademit. Hodie sic hunc diligit, ut vos facil-
lime potestis ex hac vel adsiduitate eius vel sollicitudine et
molestia iudicare. Duxit alteram [6]) uxorem patre vivo optimi et 7

1) Sic Madvig, ut est in Gud. ab altera manu; cet. codd. *namque* vel *nam qui.* Klotz scr. *nam qui—periculo?* 2) Sic locum rest. Halm ex Paris. *laudandans quamea inflammat;* vulg. *laudanda, quam ea, quae me inflammat,* defendit M. Hertz z. Kritik v. Cic. Rede f. Sest. Leipzig 1881. 3) *haec* cod. Par. 4) *sapienti* Wesenberg. 5) Sic nos scrips.; *gravissimis antiquitatis* codd; *gravissimis summae a.* Mommsen, Halm; *gravissimis antiquae severitatis* Eberh.; *gravissim. antiquitatis* vulg. 6) Sic Schütz, *alteram* deest in codd., *iterum* add. Mommsen, *alteram d. ux.* Halm.

calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. Clara in hoc P. Sestii pietas exstitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum, in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat: et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis praeterea adsiduisque[1]) officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia: sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora relin-
8 quere hortatur. Quaestor hic C. Antonii, conlegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. Impedior non nullius officii, ut ego interpretor, religione, quominus exponam, quam multa P. Sestius, cum esset cum conlega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum illo[2]) summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo conlega[3]) sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et omnibus[4]) optimus civis videretur.
4 Idem, cum illa coniuratio ex latebris atque ex tenebris
9 erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu tentari suspicabamur. C. Mevulanum[5]), tribunum militum Antonii, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum. Idemque C. Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum

1) Sic Mommsen, quod in opt. codd. est *maximis praeteritas esse sed iis et off.*; vulgo et *maximis officiis*. 2) Ita opt. codd.; vulgo *in illo s. timore*. 3) *conlega* unc. incl. Eberhard. 4) Sic Köchly; codd. *et vobis omnibus*. Richter, Hertz l. c. p. 27 *et bonis omnibus*. 5) Sic codd. opt.; corruptum esse nomen admodum verisimile est. *Mefulanum* coni. Hübner eph. epigr. II 41; *Menolavum* Hertz l. c. 34. *Faesulanum* Urlichs m. Rh. 33, 151.

studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Qua de causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud me [P. Sestio] [1]) maximas gratias egit, et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sestii testimonio declarant, periculum decreto suo deprecantur. Recita, 10
quaeso, L. Sesti [2]), quid decrerint Capuae decuriones; ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis nostris [3]), quidnam, cum se conroborarit, effectura esse videatur. DECVRIONVM DECRETA. Non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospitii publici, aut [4]) ambitionis aut commendationis gratia: sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi beneficii, vocem [5]) officii praesentis, testimonium praeteriti temporis. Atque illis temporibus 11
isdem, cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum habebat. Quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSVLIS.

Hoc adventu P. Sestii tribunorum plebis novorum, qui tum 5
extremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis impetus et conatus sunt retardati. Ac posteaquam est intellectum, M. [6]) Catone tribuno 12
plebis, fortissimo atque optimo civi, rem publicam defendente, per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile maiestate sua dignitatem [7]) eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu summa celeritate C. Antonium consecutus est [8]). Hic

---

1) Glossem. videtur Manutio, Bakio. 2) Sic Hotoman ex ep. ad Fam. XIII, 8; codd. *P. Sesti.* 3) *vestris* Par. cod. scripturam retinet Halm. 4) *aut* Pluygers, Bake uncis incl. 5) *vocem* amicus aliquis Lambini; codd. *vicem;* Köchly *indicem.* 6) Praenomen add. Orelli, alii. 7) Sic Weidner, Halm, Eberhard; *maiestatem suam* codd.; *maiestatem s. dignitatemque* vulgo. 8) Sic Halm; *e Antonium consecutus* codd.

ego quid praedicem, quibus hic rebus consulem quaestor[1]) ad rem gerendam excitarit? quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: si M. Petrei non excellens animus et amor[2]) rei publicae, non praestans in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari exstitisset neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus neque umquam Catilina, cum e pruina Apennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus Italiae[3]) calles et pastorum stabula praeoccupare coepisset[4]), sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima concidisset.
13 Hunc igitur animum attulit ad tribunatum P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam; — quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam —: verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus: ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus.

6 De quo quidem tribunatu ita dictum est a Q. Hortensio,
14 ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti[5]) rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sestii nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet, ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam

---

1) Sic Weidner, Halm, Eberhard; *consulemque* codd. 2) Sic Gulielmius; *amore* codd. 3) *silvestres* coni. Eberhard. 4) Sic H. A. Koch et C. F. W. Müller. ann. Phil. 1865 p. 393.; codd. *stabula praeclare* vel *praeclara;* Orelli coni. *st. penetrare,* Madvig *peragrare*, Wesenberg *pervagari,* Maehly *praediaque cepisset*, Rau *praeoccupasset.* Bake *aestate integra*, *nactus It. calles et p. stabula, praedari c.* 5) Sic Madvig.; codd. *dignam iuti* vel *uti.*

moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti; si qui se offerunt, [insectantur] [1]), quoad ferri poterunt perferemus; neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita obtulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse [2]) videamur. Sed necesse est, antequam de tribunatu 15
P. Sestii dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo conligendo ac reficienda salute communi omnia reperientur P. Sestii facta, dicta, consilia versata.

Furere coeperat ille annus iam in re publica, iudices, cum 7
in magno motu et multorum timore intentus est arcus in me unum [3]), sicut volgo ignari rerum loquebantur, re quidem vera [4]) in universam rem publicam, traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius otii et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exsecratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum. Quod ille nefarius, ex omnium scelerum conluvione natus, parum se foedus violaturum arbitratus est [5]), nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis terruisset. Hanc 16
taetram immanemque beluam vinctam auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, solvit subito lege curiata [6]) consul vel, ut ego arbitror, exoratus, vel, ut non nemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium tantorum scelerum et malorum. Qui tribunus plebis felix in evertenda re publica fuit, nullis suis nervis — qui enim in eiusmodi vita nervi esse potuerunt hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris, omni inaudita libidine

---

1) Unc. pos. Wichert, Weidner, *et ins.* Orelli. 2) Sic cod. Par.; alii *incurrisse.* 3) Sic Halm; codd. *fuerat ille annus tam in re p. iud. cum* (vel *quam*) — *intentus arcus in me unum. iam* scripsit Madvig; idem *est* post *intentus* addidit et cetera retinuit. *Funestus fuerat* Dryander et nos antea; *Ruebat in remp.* Köchly, alii. Rau var. lect. II p. 165 *fuerat ille annus in rei p. magno motu et multorum timore intentus in me unum.* Alii alia tentaverunt, nuper Hertz *fugerat* — *irreparabilis.* 4) *vera* om Halm, quod deest in Paris. a pr. m. 5) *est* add. Pantagathus; Paris. a pr. m. *arbitratut.* 6) Sic de Turnebi coni. Lamb.; codd. *legum curiata; legum vinculis* Manut.; *legum vi* Rau II. p. 79.

17 exsanguis[1])? — sed fuit profecto quaedam illa rei publicae for-
tuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus pl. nancisce-
retur — quid dicam? — consules? — hocine ut ego nomine
appellem eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis,
hostes bonorum omnium? qui ad delendum senatum, adfligen-
dum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura atque insti-
tuta maiorum se illis fascibus ceterisque insignibus summi
honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur. Quorum, per
deos immortales! si nondum scelera volneraque inusta rei
publicae voltis recordari, voltum atque incessum animis intue-
mini. Facilius eorum facta occurrent mentibus vestris, si ora
ipsa oculis proposueritis.
8 Alter unguentis adfluens, calamistrata coma, despiciens
18 conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali
et faeneratorum gregibus inflatus, a quibus compulsus olim, ne
in Scyllaeo illo aeris alieni tamquam fretu[2]) ad columnam
adhaeresceret, in tribunatus portum perfugerat, contemnebat
equites Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque
ab iis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat,
ab isdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat,
eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbi-
19 trabatur. Alter, o di boni! quam taeter incedebat, quam tru-
culentus, quam terribilis aspectu! unum aliquem te ex barbatis
illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen
rei publicae diceres intueri. Vestitus aspere nostra hac pur-
pura plebeia ac paene fusca; capillo ita horrido, ut Capua, in
qua ipse tum imaginis ornandae causa duumviratum gerebat,
Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio
dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei
publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta con-
tractio frontis, ut illo supercilio annus ille[3]) niti tamquam
20 vade[4]) videretur. Erat hic omnium sermo: „est tamen rei

1) *exsanguis* Koch, Halm, Eberhard, *insani* codd., vulgo *infamis;* Koechly coni. *exhausti.* 2) Sic Seyffert, Halm, Eberh. *in* ante *Scyll.* et *tamquam* deest in codd., habet Schol. Bob., *in fretu* codd. 3) Sic Lambin; codd. vel *antuus ille*, vel *anantuus ille*, unde *consulatus,* vel *magistratus ille* alia editt. scr. *anticus cos. ille* coni. Hertz. 4) *vade* deest in codd., addidit Madvig ex Valer. Probo p. 1461 et 1475. Totum locum *Tanta — videretur* Bake et Kayser, *ut illo — videretur* Eberhard unc. incl.

publicae magnum firmumque subsidium; habeo quem opponam
labi illi atque caeno; voltu me dius fidius conlegae sui libidi-
nem levitatemque franget; habebit senatus in hunc annum quem
sequatur; non deerit auctor et dux bonis“. Mihi denique ho-
mines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra
tribunum plebis furiosum et audacem cum amicum et adfinem,
tum etiam fortem et gravem consulem.

Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim clavum 9
tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in
maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum
subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis,
lenociniis adulteriisque confectum? cum is praeter spem in altis-
simo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempe-
statem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem
insolitam aspicere posset? Alter multos plane in omnes partes 21
fefellit; erat enim hominum opinioni [1]) nobilitate ipsa, blanda
conciliatricula, commendatus. Omnes boni semper nobilitati
favemus et quia utile est rei publicae nobiles homines esse
dignos maioribus suis et quia valet apud nos clarorum hominum
et bene de re publica meritorum memoria etiam mortuorum.
Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque
incultum videbant et quod erat eo nomine, ut ingenerata fami-
liae frugalitas videretur, favebant gaudebant [2]), et ad integri-
tatem maiorum spe sua hominem vocabant materni generis obliti.
Ego autem — vere dicam, iudices, — tantum esse in homine 22
sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse cum re publica
sensi, numquam putavi: nequam esse hominem et levem et
[falsa opinione] [3]) errore hominum ab adulescentia commendatum
sciebam. Etenim animus eius voltu, flagitia parietibus tegeban-
tur: sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut
curiosis oculis perspici non possit.

Videbamus genus vitae, desidiam, inertiam; inclusas eius 10
libidines, qui paulo propius accesserant, intuebantur: denique
etiam sermo hominis [4]), ansas dabat, quibus reconditos eius sen-

1) Bake, Kayser alii *opinione,* ut Paris. a pr. m. habet. 2) Quod tertium membrum per *et* adiunctum est, Halm *gaudebant* del., Koch et Eberhard *fav. plaudebant* scr. 3) *falsa opinione* uncis incl. Pluygers; *errore* Halm. 4) Sic Halm de Jeepii coni.; codd. *sermonis,* unde Mommsen coni. *sermo omnis,* Mähly *sermonibus,* Sauppe *sermones — dabant.*

23 sus tenere possemus. Laudabat homo doctus philosophos nescio
quos, neque eorum tamen nomina poterat dicere: sed tamen
eos laudabat maxime, qui dicuntur praeter ceteros esse aucto-
res et laudatores voluptatis: cuius et quo tempore et quo modo,
non quaerebat; verbum ipsum omnibus animi et corporis par-
tibus [1]) devorarat [2]); eosdemque praeclare dicere aiebat, sapien-
tes omnia sua causa facere; rem publicam capessere hominem
bene sanum non oportere; nihil esse praestabilius otiosa vita,
plena et conferta voluptatibus: eos autem, qui dicerent digni-
tati esse serviendum, rei publicae consulendum, officii rationem
in omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro patria
pericula, volnera excipienda, mortem oppetendam, vaticinari
24 atque insanire dicebat. Ex his adsiduis eius cotidianisque ser-
monibus et quod videbam, quibuscum hominibus in interiore
parte aedium viveret, et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa
eius sermonum [3]) indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil
ab illis nugis esse exspectandum, mali quidem certe nihil per-
timescendum. Sed ita est, iudices: ut, si gladium parvo puero
aut si imbecillo seni ac [4]) debili dederis, ipse impetu suo ne-
mini noceat, sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit,
possit acie ipsa et ferri viribus volnerare: sic [5]) cum hominibus
enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset
datus, qui per se pungere neminem umquam potuissent, ei
summi imperii nomine armati nudatam [6]) rem publicam contru-
cidaverunt. Foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, ut ab
eo provincias acciperent, quas ipsi vellent, exercitum et pecu-
niam, quantam vellent, ea lege, si ipsi prius tribuno plebis
adflictam et constrictam rem publicam tradidissent: id autem
25 foedus meo sanguine ictum sanciri [7]) posse dicebant. Qua re
patefacta — neque enim dissimulari tantum scelus poterat nec
latere — promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab

1) Substantivum, a quo pendent genetivi, excidit; *partibus* add. Orelli, alii *sensibus*, *modis*, *viribus*, *rationibus*, *poris*. 2) Sic Halm; codd. *devorat*, vulgo *devorabat*. 3) Sic Hertz; *sermonis* codd. Richter coni. *eius vitae* vel *eius libidinum*, Eberhard *eius nidoris*. 4) *ac* Pluygers, Halm; *aut* codd. 5) *sic* deest in codd., add. Halm; vulgo ex Lamb. coni. addunt *ita*. 6) Sic Imelmann; codd. *tam*, Mähly coni. *tantam*, Pluygers *totam*; vulg. *armati* om. *tam* defendit Hertz. 7) Kayser de Pluygers coni. *ici* pro *ictum sanciri*, Eberhard *clam sanciri*.

eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum
nominatim.

Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, 11
Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque
ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo
imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli
essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbi-
nes, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed
eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab iis
cotidie cum querellis bonorum omnium, tum etiam precibus
senatus, ut meam causam susciperent, agerent aliquid, denique
ad senatum referrent: non modo negando, sed etiam inridendo
amplissimum quemque illius ordinis insequebantur. Hic subito 26
cum incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque
Italia convenisset, vestem mutandam omnes meque iam[1] [omni
ratione][2] privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica
careret, defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus
in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat memo-
riam consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum con-
sulem orabat: nam alter ille horridus et severus consulto se
domi continebat. Qua tum superbia caenum illud ac labes
amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repu-
diavit! me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego
patrimonii dicam, quod ille totum, quamvis quaestum[3] faceret,
amisit? Venistis[4] ad senatum vos[5], inquam, equites Romani,
et omnes boni veste mutata, vosque pro meo capite ad
pedes lenonis impurissimi proiecistis. Tum[6] vestris precibus ab
latrone illo repudiatis vir incredibili fide, magnitudine animi,
constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica rettulit sena-
tusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit.

O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, 12
rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, 27
ad posteritatis memoriam gloriosum! Quid enim quisquam potest
ex omni memoria sumere inlustrius, quam pro uno cive et bonos

---

1) Sic de coni. Madvig., codd. *etiam*. 2) *omni rat.* uncis incl. Eberhard. 3) Sic Halm coni.; cod. Par. *tum qua quaestum*, alii *tum quasi quaestum;* vulgo *cum quasi quaestum*. 4) Sic Halm; *venisset* codd.; lacunae signum addid. Kayser. Vulgo haec verba *venisset ad senatum* om. 5) *vos, vos* Koch. 6) Sic Halm; codd. *cum;* vulgo *cum vestris pr. repudiati estis. Vir* cet.

omnes privato consensu et universum senatum publico consilio
mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non deprecationis
causa est facta, sed luctus. Quem enim deprecarere[1]), cum
omnes essent sordidati cumque hoc satis esset signi esse impro-
bum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta[2])
tanto in luctu civitatis omitto, quid ille tribunus, omnium rerum
divinarum humanarumque praedo, fecerit, qui adesse nobilissi-
mos adulescentes, honestissimos equites Romanos, deprecatores
salutis meae iusserit eosque operarum suarum gladiis et lapidi-
bus obiecerit: de consulibus loquor, quorum fide res publica niti
28 debuit. Exanimatus evolat ex senatu, non minus perturbato
animo atque voltu, quam si annis ante paucis in creditorum
conventum incidisset; advocat contionem, habet orationem talem
consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homi-
nes, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitra-
rentur; equites vero Romanos daturos illius diei[3]) poenas, quo
me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent: venisse tem-
pus iis, qui in timore fuissent — coniuratos videlicet dicebat —
ulciscendi sui[4]). Si dixisset haec solum, omni supplicio esset
dignus; nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam
29 labefactare: quid fecerit, videte. L. Lamiam, qui, cum me
ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat[5]),
unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupie-
bat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia
passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito
civi, pro amico, pro re publica deprecari.

13 Quid hoc homine facias? aut quo civem importunum aut
quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam
cetera, quae sunt ei cum conlega immani impuroque coniuncta
atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expu-
lerit, [relegarit][6]), non dico equitem Romanum, non ornatis-
simum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae
civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis
omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem

---

1) Sic codd. opt.; alii *deprecarentur*. 2) *Hac m. — facta* unc. incl. Eberhard. 3) *dies* Klotz auctore Gell. IX, 14, 6; *die* susp. Ernest. et Garat. 4) *sui* deest in codd., add. Halm. Vulgo additur *se*. 5) Par. *quae mihi cum fratre, cum patre eius erat*. 6) *relegarit* uncis incl. du Rieu.

Romanum sine ullo iudicio ut edicto [1]) ex patria consul eiecerit. Nihil acerbius socii et Latini [2]) ferre soliti sunt quam se, 30
id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. Atqui [3]) illis erat tum reditus in suas civitates, ad suos Lares familiares et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul a suis dis penatibus? expellet ex patria? deliget quem volet, damnabit atque eiciet nominatim? Hic, si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere? Etsi me attentissimis ani- 31
mis, summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor, ne quis forte vestrum miretur, quid haec mea oratio tam longa aut [4]) tam alte repetita velit, aut quid ad P. Sestii causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant. Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sestii mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae, quantum posset, mederetur. Ac si in exponendis volneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote! Nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae volnus iudicastis, et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine; qui cum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse coniunctam.

Erat igitur in luctu senatus; squalebat civitas [5]) publico **14**
consilio veste mutata; nullum erat Italiae municipium, nulla 32
colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum conlegium aut concilium aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset, cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decre-

1) Sic Par. a pr. m., ut coni. Bake; alii *ut* deleverunt. 2) *et* e cod. Vatic. accessit; Par. *societatini;* vulgo *socii Latini.* 3) *atqui* Fleckeisen; codd. *atque.* Paul *atque illis er. tamen.* 4) *ac* vulgo; quod ret. Halm.; opt. codd. *aut.* Lambinus *tam longe aut.* 5) *in luctu civitas, squalebat senatus* Paul.

tis parere prohibuit? quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut neglegeres auctoritatem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne edicere audebas [1]), ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent? Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit, qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris suppli-
33 care? Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit [2])? ne isti quidem, quos legatos [3]) non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse qui volent: civis florentissimi benevolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? Eidemque consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin [4]) non modo ex memoria, sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam committebantur [5]), voce ac sententia sua comprobaverunt.

15 Isdemque consulibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, NE AVSPICIA VALERENT, NE QVIS OBNVNTIARET, NE QVIS LEGI INTERCEDERET: VT OMNIBVS FASTIS DIEBVS LEGEM FERRI LICERET: VT LEX AELIA, LEX FVFIA NE VALERET: qua una rogatione quis est qui non intellegat universam rem publicam esse
34 deletam? Isdemque consulibus inspectantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine conlegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim ad manus, ad caedem ad direptionem incitarentur. Isdemque consulibus

---

1) Sic. Lambin; codd. *audeas,* quam lectionem tuetur Halm, qui suspicatur scribendum esse *ediceres.* 2) Sic de Lallemandi coni.; codd. *mutavit.* 3) *legatos* Madvigio suspectum uncis incl. Kayser, Eberhard. 4) Libri praebent *qui,* quod Garat. correxit. 5) Verbum deest in codd.; *com.* adiect. est de coniectura Hertzii; alii alio supplemento usi sunt, Stephan. *fiebant*, quod probat Wesenberg, Lambin. *agebat,* Grut. *dixerat*, Orell. *moliebatur* vel *ferebantur,* Halm *agebantur*, Eberhard *parabantur*.

arma[1]) in templum[2]) Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tollebantur; armati homines forum et contiones tenebant; caedes lapidationesque fiebant; nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed cum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur[3]), terrore ac metu multos, plures
etiam spe et promissis tenebat. Quae cum essent eiusmodi, 35
iudices, cum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur; cum omnes urbem nondum exscissam[4]) et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus, sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.

Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem **16**
facti et consilii mei: neque huic vestro tanto studio audiendi 36
nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato[5]), tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium
me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. Quid 37
enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. Ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae spiritus sumpserat[6]), cum unus in legem per vim latam iurare noluerat:

---

1) Ante *arma* supplet *coniventibus* Pluygers et excidisse participium tale quod verisimile est. 2) Codd. opt. *in templo,* quod defendit Madvig. 3) Aut delenda sunt verba *al. pollicib.*, ut Pluygers iudicat, aut, quod verisimilius est, excidit *minabatur aliis.* 4) Sic Lambin; *excisam* codd. 5) Probabiliter Mommsen coni. excidisse *populo*, Kayser *equestri ordine.* 6) *spiritus* add. H. A. Koch. cfr. Hertz l. c. p. 45; Madvig coniecit *tum spectarat.* Alii *eam sumpserat*, *superbierat*, *supererat*, *respexerat.*

denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu [C. Marii][1]) invicto, habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno plebis, vigilante[2]) homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque[3]) versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus
38 rem publicam orbaret. Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad communem salutem omnium civium et prope gentium pertinerent; ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent.

17 Erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis: habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno
39 plebis constrictos addixerat. Nec mihi erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam translatam sciebat[4]), dolorem suum magna contentione animi persequebatur: sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone: quos homines, si, id quod facile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar, ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium[5]) mortem maereret[6]). Sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se, quae faceret contra salutem meam, facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo.

---

1) *C. Marii* unc. incl. Paul, Eberhard. 2) *vigilanti* Eberhard. 3) In Par. est *aistineterque*, unde Mommsen coni. *constanterque*. 4) *succensebat* coni. Richter. 5) *vel p. dom. hostium* uncis incl. Kayser, quod omittuntur haec verba a schol. Bob. 6) *mortem* deest in opt. codd.; schol. Bob. *mortem derideret;* alii coni. *cladem* vel *caedem maereret.*

M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines,
vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus esse meis for-
tunis praedicabatur. C. Caesar, qui a me nullo meo merito
alienus esse debebat[1], inimicissimus esse meae saluti ab eodem
cotidianis contionibus dicebatur. His se tribus auctoribus in 40
consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dice-
bat; ex quibus unum habere exercitum in Italia maximum, duo,
qui privati tum essent, et praesto esse[2] et parare, si vellent,
exercitum posse idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudi-
cium populi nec legitimam aliquam contentionem nec discepta-
tionem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, impe-
ratores, castra denuntiabat.

Quid ergo? inimici oratio, vana praesertim, tam improbe 18
in clarissimos viros coniecta me movit? Me vero non illius
oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba
conferebatur; qui tum, quamquam ob alias causas tacebant,
tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando
confiteri videbantur. Illi autem aliquo tum[3] timore perterriti,
quod acta illa atque omnes res anni superioris labefactari a
praetoribus, infirmari a senatu atque a principibus civitatis puta-
bant[4], tribunum popularem a se alienare nolebant, suaque sibi
propiora esse pericula quam mea loquebantur. Sed tamen et 41
Crassus a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat
et eorum fidem Pompeius implorabat neque se privatum publice
susceptae causae defuturum esse dicebat: quem virum studiosum
mei, cupidissimum rei publicae conservandae, domi meae certi
homines ad eam rem positi[5] monuerunt, ut esset cautior, eius-
que vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt.
Atque hanc eius suspicionem alii litteris mittendis, alii nuntiis,
alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum a me certe nihil time-
ret, ab illis, ne quid meo nomine molirentur, sibi cavendum
putaret. Ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veri-
tatis mihi esse iratum putabant, erat ad portas, erat cum

1) *credebatur* Halm. 2) Sic Fr. C. Wolff.; codd. *praeesse*, quod tuentur Bake, Halm; *rei publicae praeesse* Madvig. *praeesse* et unc. incl. Ernesti, Eberhard. 3) Sic codd.; alii ex Bakii coni. *alio tum*. 4) Haec omnia *quod acta — putabant* uncis incl. Bake et Kayser. 5) *domi meae* Ernesti incl.; *ad eam rem positi* Bake uncis incl.; utrique obtemperat Kayser.

imperio, erat in Italia eius exercitus inque eo exercitu ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem praefecerat.

19 Haec ergo cum viderem — neque enim erant occulta —
42 senatum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum; consules, qui duces publici consilii esse deberent, perfecisse, ut per ipsos publicum consilium funditus tolleretur; eos, qui plurimum possent, opponi omnibus contionibus falso, sed formidolose tamen auctores ad perniciem meam; contiones haberi cotidie contra me; vocem pro me ac pro re publica neminem mittere; intenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris falso, sed putari tamen; coniuratorum copias veteres et effusam illam ac superatam [1]) Catilinae importunam manum novo duce et insperata commutatione rerum esse renovatam: — haec cum viderem, quid agerem, iudices? Scio enim tum non mihi vestrum studium, sed me [2]) prope vestro
43 defuisse. Contenderem contra tribunum plebis privatus armis? Vicissent improbos boni, fortes inertes: interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli. Quid deinde? quis reliqua praestaret? Cui denique [3]) erat dubium, quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? cum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, cum amentissimo tribuno plebis si [4]) decertassem, cum consu-
44 libus ceterisque eius ultoribus dimicarem. Ego vero, vel si [5]) pereundum fuisset ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui imposuisset [6]), semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere. Erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. Quid? si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? Senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant; ad arma

1) Sic codd.; quae quod corrupta videntur, partim *effusam* de Gulielmi coni. mutarunt in *fusam*, partim *ac super.* vel uncis incluserunt vel deleverunt vel mutaverunt cum Orell. et Dobraeo in *ac dissipatam*, quod prob. Wesenberg, Eberhard. 2) *me* Fleckeisen; *meum* codd. 3) Sic Gulielm. coni.; codd. *irae staret, quod denique.* 4) *si* excidit in libris, alii *cum* vel *si* ante *cum ament.* inserunt. 5) Sic Madvig; codd. *veni*; antea ex Lamb. coni. *si mihi uni.* 6) Sic Halm; codd. *que imp.;* vulgo *quam reip. imp.* vel *qui eam imp.*

populum vocassent[1]), qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent: a tribuno plebis post interitum meum[2]) dissedissent, qui eandem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent.

Unum etiam[3]) mihi restabat illud, quod forsitan non nemo 20
vir fortis et acris animi magnique dixerit: 'restitisses, repugnas- 45
ses, mortem pugnans oppetisses'. De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique dei, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. Etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem. Cum vero in hanc rei publicae 46
navem, ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum, armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, cum proscriptio, caedes, direptio denuntiaretur, cum alii me suspicione periculi sui non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii mihi[4]) inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent, et ob hasce causas tot tamque varias, me unum cuncti[5]) deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum, quam id[6]), quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?

Victi essent improbi[7]). — At cives, at armis, at ab eo 21
privato[8]), qui sine armis etiam consul rem publicam conser- 47

---

1) *vocassent* Ernesti; codd. *vocarent; populum* nos adiecimus. Halm *concitasset*, Eberhard priore l. *vocassent* uncis incl. 2) Sic ed. Ascens., *meum* deest in libris, om. Halm. 3) *etiam* Halm; codd. *enim*, quod delet Paul. 4) *mihi* nos addid. *alii invidere* Probst. 5) *cuncti* add. Hertz l. c. p. 48, *omnes* Halm, *undique* Eberhard. 6) Codd. *quam non id;* negationem Gesner et Madvig deleverunt. 7) Verba, quae leguntur a cap. 21. initio usque ad capitis 24. prima verba, chriae a Ciceroniano aliquo compositae pars videntur Rauio II, p. 225. 8) *at armis* add. Heraeus; *at ab*

varat. Sin victi essent boni, qui superessent? nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse? — An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? — Quid? tum mortemne fugiebam [1])? an erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut [2]) ego illas res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam, non mihi mors, non exitium [3]) ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? an erat mihi in tanto luctu meorum, tanta diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam [4]) eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? cum esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum mentes maxime sapientium ac fortium virorum, cum ex [5]) corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu: alterum etiam optandum, meliore esse sensu.

48 Denique cum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset? ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset? ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent? in qua civitate ipse meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret

---

eo armato privato Lambin.; *at vi, at ab eo priv.* Bakius; *at ab eo privato armato* Wesenberg; *at acie* pro *at cives* Paul. 1) Rau II, p. 183. *quid tum? mortemne fugiebam?* 2) *antea* Koch, Eberhard. 3) Sic Hotoman, Eberhard; *exilium* codd. 4) Halm, quod in Par. a pr. m. *tamen* legitur, coni. *tamne.* 5) *ex* Klotz et Wesenberg; codd. *eo.*

victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe hostibus obtulisset?

Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam 22
publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore, qui 49
auderet suscipere contra improbos cives salutem rei publicae.
Itaque non solum si vi interissem, sed etiam si morbo exstin-
ctus essem, fore putabam, ut exemplum rei publicae conser-
vandae mecum simul interiret. Quis enim umquam me a senatu
populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto,
quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam
rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere?
Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices: caedem a
vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore
luctuque depuli et unus bis rem publicam servavi, semel gloria,
iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse
infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidis-
sima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine
dolore caruisse glorier. Quod si fecissem, quod a me benefi-
cium haberetis, cum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reli-
quissem? Hoc meo quidem animo summi [1]) in patriam amoris
mei signum esse debet certissimum, quod, cum abesse ab ea
sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam illam
labefactari ab improbis malui. Memineram, iudices, divinum 50
illum virum atque ex isdem, quibus nos, radicibus natum ad
salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, cum vi [2])
prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus palu-
dibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissi-
morum hominum Minturnensium [3]) misericordiam confugisse, inde
navigio perparvo, cum omnes portus terrasque fugeret, in oras
Africae desertissimas pervenisse. Atqui [4]) ille vitam suam, ne
inultus esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum [5])
reservavit: ego, qui, quem ad modum multi in senatu me
absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam quique ob eam
causam consularibus litteris de senatus sententia exteris natio-

1) Speciosa Bakii emendatio: *hoc mei animi summique* etc. 2) *vi* scr. Halm.; codd. *vim;* H. Keil *vim — fugisset*. 3) Sic Lambin; *Minturnis* codd., quod unc. incl. Klotz. 4) *Atqui* Fleckeisen; vulgo *atque.* 5) Sic Pantagathus; codd. *ratum;* unde Garatoni scr. *et ad alium rei p. statum*, Lambin. *spem rei publicae recuperandae.*

nibus commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua [1]) quidem nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei publicae. Quod si immortale retinetur, quis non intellegit immortalem hanc civitatem futuram?

23 Nam externa bella regum, gentium, nationum iam pridem
51 ita exstincta sunt, ut praeclare cum eis agamus, quos pacatos esse patiamur. Denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia civium consecuta: domesticis malis et audacium civium consiliis saepe est resistendum horumque [2]) periculorum est in re publica retinenda medicina; quam omnem, iudices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. Quare moneo vos, adulescentes, atque hoc meo iure praecipio [3]), qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam contra improbos cives defendendam vocabit, segniores sitis et [4]) recordatione mei casus a
52 consiliis fortibus refugiatis. Primum non est periculum, ne quis umquam incidat in eiusmodi consules, praesertim si erit iis id, quod debetur, persolutum. Deinde numquam iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec armati exercitus terrorem opponet togatis; neque erit iusta causa ad portas sedenti imperatori, quare suum terrorem falso iactari opponique patiatur. Numquam denique [5]) erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi quidem ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo, ut equites Romani a consule relegentur. Quae cum omnia atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent, videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi [6]) tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

24 Sed, ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est ora-
53 tione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me e [7]) complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri

---

1) Sic Ernestius coni.; codd. *in quo.* 2) *horumque* Eberhard, *eorumque* codd. 3) *praecipuo* cod. Par. quod defendit Paul Zeitsch. f. Gymn. 28, 305. 4) Halm scr. *aut.* 5) Sic Garatoni; codd. *enim,* quod defendit Seyffert; Manut. *etiam;* Orelli *iam.* 6) Par. *brevita tempore.* 7) Codd. praepositionem om.

periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis mi-
nisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter
ipsius patriae caritatem reliquissem; cum meum illum casum
tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homi-
nes, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum,
nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet — illo, inquam, ipso
die, die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem
mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia
rogata est. Pro dei immortales, custodes et conservatores
huius urbis atque imperii! quaenam illa in re publica monstra,
quae scelera vidistis! Civis erat expulsus is, qui rem publicam
ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expul-
sus non alio aliquo, sed eo ipso crimine; erat autem expulsus
sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato;
lex erat lata vastato[1]) ac relicto foro et sicariis servisque tra-
dito, et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste
mutata. Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem 54
consules inter meum interitum[2]) et suam praedam interesse
passi sunt: statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum
et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advola-
verunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, bene-
ficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu
omnium. Vexabatur uxor mea: liberi ad necem quaerebantur:
gener, et Piso gener, a Pisonis consulis pedibus supplex re-
iciebatur: bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur:
domus ardebat in Palatio: consules epulabantur. Quod si meis
incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius anni **25**
pestes recordamini — sic enim facillime perspicietis, quantam 55
vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica
desiderarit —: legum multitudinem cum earum, quae latae
sunt, tum vero, quae promulgatae fuerunt. Nam latae qui-
dem sunt consulibus illis, tacentibus dicam? immo vero etiam
approbantibus, ut censoria notio et gravissimum iudicium
sanctissimi magistratus de re publica tolleretur; ut conlegia
non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur,

---

1) Par. a pr. m. *vasta;* cet. codd. *vastato;* Halm, Eberhard *vasto.*
2) *interitum* deest in libris, add. L. Jan; alii *casum, exitum, exitium, discrimen*, quod est in P. sequiore manu additum, suppleverunt.

sed ab[1]) uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur; ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur; ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata lege potestas per novam legem fieret provinciae commutandae[2]).

26 Mitto eam legem, quae omnia iura religionum, auspicio-
56 rum, potestatum, omnes leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit; mitto omnem domesticam labem: etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim cum eam[3]) sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset; appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent; reducti exsules Byzantium con-
57 demnati tum, cum indemnati cives e civitate eiciebantur. Rex Ptolemaeus, qui, si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis, qui cum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus[4]), erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex, si nondum socius, at non hostis; pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur — de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiceretur et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

---

1) Praepositionem in cod. Par. omissam add. Ernesti. 2) Sic Halmium potissimum secuti explevimus lacunam cod. Par., in quo est *rogata . . . . . amlegem fieret provintiae commutandae.* Halm iam nostram lectionem recepit, antea scr. *rogata lege potestas nova lege f.* 3) *ea* codd.; Lamb., Eberhard *eam.* 4) Sic Par. a m. alt. et Gembl., in Par. a pr. m. verba *hon. ist. consecutus* exciderunt; Vahlen Mus. Rhen. 13, 298 ex schol. et § 59 addid. *societatis et amicitiae honorem consecutus*, quod rec. Halm, Eberhard.

Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit 27
ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas 58
edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt: Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. Cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper ipsi diuturnumque[1]) gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens hostis[2]) fuit et acerrimum hostem huius imperii, Mithridatem, pulsum Ponto, opibus suis regnoque defendit, et ab L. Lucullo[3]), summo viro atque imperatore, repulsus[4]), animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina mente mansit: hunc Cn. Pompeius, cum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam constrictum videri. Is igi- 59
tur qui bellum intulit, gessit[5]) qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. En, cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

---

1) Sic Halm; cod. Par. *bellum aut per ipsi diut.;* vulgo ex Gembl. *bellum perdiuturnumque.* 2) *hostis* add. Richter et Dietrich; mox *huius imperii* deest in cod. Par.; Halm malit *huius urbis* propter Val. Max. V, 1, 9. Eberhard haec omnia *Hic et ipse — mansit* unc. incl. 3) *et ab* Halm, *et ad* codd. *L.* add. Madvig. 4) Sic Halm; codd. *pulsum.* Paul *perculsus.* 5) Cod. Par. ante *tulit* lacunam habet quindecim litterarum. Halm scrips. *Rex igitur Armenius, qui et ipse hostis* cet. Koch et Eberhard *is igitur qui bellum intulit, qui lacessivit.*

28 At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare vo-
60 luerunt, ignari, quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate[1] saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret[2] in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam cum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum paene iam provin-
61 ciae paeniteret. 'Cur igitur rogationi paruit?' — Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iurarit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me cum esset designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam: dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat: dixit vehementer, egit acriter, ea, quae sensit, prae se tulit: dux, auctor, actor rerum illarum fuit; non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

29 Consecutus est ipsius[3] tribunatus. Quid ego de singulari
62 magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, cum templo a conlega occupato nobis omnibus de vita eius[4] viri et civis timentibus, ipse animo firmissimo venit in templum et clamorem hominum improborum[5] auctoritate, impetum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non pa-

---

1) *et in temp.* Halm contra codd. 2) *exul haeret* Dobree, Eberhard. 3) *ipse eius* Paul, Eberhard. 4) In cod. Par. a pr. m. litterae *ei* desunt; Halm, Eberhard scr. *talis*. 5) Sic H. A. Koch; vulgo *hominum auctoritate*, *impetum improborum*.

ruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae[1]) turpitudo. Regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis quin ei vis esset adlata, cum omnia acta illius anni per unum illum labefactari viderentur? Atque etiam hoc videbat: quoniam illa in re publica 63
macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset[2]) in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam dissipari[3]) per alios. Atque ille, etiam si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum, me expulso et meo nomine cum universo senatu, tum sententia sua condemnata, in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori, cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civi- **30**
tates liberas consulum querella esse debuit, in cuius[4]) magi- 64
stratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita consulum? Quamquam quis audiret[5]), si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur? qui me civem nullo meo crimine, patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderant, sed ne iacentem quidem protexerant[6]). Cesseram, si alienam a me plebem fuisse voltis, quae non fuit, invidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat, armis; si societas magistratuum, pactioni; si periculum civium, rei publicae. Cur, cum de capite 65
civis — non disputo cuius modi civis — et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut ne cui[7]) privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius

---

1) Sic Orelli; codd. *R. P.;* vulg. *in re publ.* 2) Sic Ernesti; *possit* codd. 3) *dissipari* deest in codd.; add. Zumpt, prob. Wesenberg et Eberhard. Manut. add. *amitti*, Abram. *diripi*, Gulielm. *dilapidari*, Halm codd. lectionem defendit. 4) Sic Pluygers; vulgo ex codd. *cius.* 5) Codd. *auderet.* 6) Sic Ernesti; *defenderunt — protexerunt* codd. 7) Sic Mommsen; codd. *neque*, sed infra *neve;* alii *neque — neque*, vel *neve — neve.*

imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari?
66 Quae vero promulgata illo anno fuerint[1]), quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? Qui locus orbi[2]) terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quae non esset attributa atque discripta? quod genus imperii aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior, in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat, qui illo anno non aut emendum sibi, quod non habebat, aut redimendum, quod habebat, arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adiuvabant.

31 Hic aliquando, serius[3]) quam ipse vellet, Cn. Pompeius,
67 invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos cives, qui acerrimos hostes, qui maximas nationes, qui reges, qui gentes feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset: accessit ad causam publicam, restitit auctoritate sua reliquis rebus, questus est de praeteritis. Fieri quaedam ad meliorem
68 spem inclinatio visa est. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu

---

1) Sic Madvig. pro vulg. *fuerunt;* codd. *fuerant.* 2) *orbi* cod. Par., cfr. Verr. IV, § 82, de dom. § 24; vulgo *orbis*, ut est in cod. Gemblac. 3) Vulg. *aliquanto serius.*

sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur: inveniebatur nemo, qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat. Loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

Quae cum res iam manibus teneretur et cum consules 32
provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui, cum 69
in senatu privati, ut de me sententias dicerent, flagitabant[1]),
legem illi se Clodiam timere dicebant; cum hoc[2]) non possent
iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompei;
quo patefacto ferroque deprenso ille inclusus domi tam diu fuit,
quam diu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo
tribuni promulgaverunt. Ex quo intellectum est non mihi
absenti crevisse[3]) amicos, in ea praesertim fortuna, in qua
non nulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos
voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper
habuisse. Nam ex novem tribunis, quos ante[4]) habueram,
unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus
adripuit, quo magis nationis eius esse quam generis
videretur. Hoc igitur anno magistratibus novis designatis, cum 70
omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent,
princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua
Pisone et Gabinio repugnantibus causam suscepit tribunisque
plebis octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit.
Qui cum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam
magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum
reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se
tardius confici malebat.

Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, [designatus][5]) 33
iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. Quid egerit, 71

1) Verba *et cum consules — flagitabant* unc. incl. Eberhard. Sane contortior est verborum compositio, quam quae sic a Cic. profecta videatur. 2) Sic codd.; vulgatum *haec* Madvig et Klotz revocarunt. 3) Sic codd.; Momms. coni. *defuisse*, Kayser *decrevisse*. 4) Sic Ernesti, *tunc* cod. Par. sed in rasura, Halm; *tamen* Kayser. 5) *designatus*

quantum profecerit, nihil ad causam. Equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum, sin iratior, non multum; sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis: pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiundi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere. Ingredior iam in Sestii tribunatum, nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit[1]. Abiit ille annus: respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. Exierunt malis ominibus atque exsecrationibus duo volturii paludati; quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur, neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum in Syria et cohor-
72 tes optimas perdidissemus! Ineunt magistratum tribuni plebis, qui[2] omnes se de me promulgaturos confirmarant. Ex iis princeps emitur ab inimicis meis is, quem homines in luctu inridentes Gracchum vocabant; quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto † Gavi Oleli horreo a calatis Gaviis[3] in Calatinos Atilios insitus, subito, nominibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula sustulit. Veniunt Kalendae Ianuariae: vos haec melius scire potestis, equidem audita dico: quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam conlegae eius moderatio de me; qui cum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permissurum.

34 Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod
73 dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil

---

inclus. Bake; alii de Car. Stephani coni. scr. *tribunus designatus.* 1) Verba *Ingredior — suscepit* in libris ante *pertinere et* cet. leguntur, transposuit Weidner, delent haec verba Halm et Eberhard, Schützium secuti. Verba *Ingredior — tribunatum* Madvig et Wesenberg suspecta habuerunt. 2) Sic vulgo; codd. *quod; promulgant quod* Mommsen. 3) Codd. verba *Gaviolaeliorea* corrupta multi critici coniecturis tentarunt; Perizon. *ex des. Gavii Caepionis horreo calatis granis;* Bake *ex des. Gavii Ofilii* (v. Duker. in Liv. XXIII, 2.) *horto, calatis Gaviis;* Halm *ex deserto Gavii Oleli rure.* Eberhard *Gaviorum oliveti area.* Paul *gaviola littore.* Pro *calatis* Mommsen *Galatis* scrips.

more maiorum, nihil legibus: non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio; de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem [1]) posse nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum iure iudiciisque sublatis; magna rerum permutatione [2]) impendente declinasse me paulum et spe reliquae tranquillitatis praesentes fluctus tempestatemque fugisse: quare, cum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse, quae scripsisset, eis verbis, rebus, sententiis, ut, etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non posset; quare me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. Hunc nemo erat quin veris- 74
sime sentire diceret. Sed post eum rogatus Cn. Pompeius approbata laudataque Cottae sententia dixit sese otii mei causa, ut omni populari concitatione defungerer, censere, ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. Cum omnes certatim aliusque alio [3]) gravius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus; nec ausus est, cum esset emptus, intercedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit. Clamor senatus, querellae, preces, socer ad pedes abiectus. Ille se adfirmare postero die moram nullam esse facturum. Creditum est; discessum est. Illi interea deliberatori merces longa interposita nocte duplicata est. Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense, per quos senatum haberi liceret: sed tamen actum nihil nisi de me.

Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas 35
impediretur, venit tandem in comitio [4]) de me agendi dies, 75
VIII Kal. Febr. Princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. Quietus

---

1) Schütz coni. *non modo iudicari, sed ne ferri quidem*, sed v. Halm in ed. Weidman. 2) Alii ex cod. Gembl. *perturbatione; iure iud. sublatis* c. proxumis coniungit Halm. 3) Cum C. Stephano et Lamb. Orelli *alius alio*. 4) Sic Lambin.; *concilio* codd.; *in concilio* Madvig, Halm, Eberhard; Bake *consilio de me agendi* coniecit cl. Milon. 40, 87.

eo die Sestius, is qui est de vi reus; actor hic defensorque causae meae nihil progreditur, consilia exspectat inimicorum meorum. Quid illi, quorum consilio P. Sestius in iudicium vocatur, quo se pacto gerunt? Cum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occi-
76 dunt non nullos, volnerant multos. Venientem in forum virum optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt: caedem in foro maximam faciunt: universique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum meique amantissimum [1], oculis quaerebant, voce poscebant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa [2] corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae
77 praesidio, non iuris iudiciorumque defendit. Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi [3] sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

36 Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium [4]. — 'Atqui vis in foro versata est.' — Certe: quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus, non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios: caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam in foro vidit? Qua ex concitatione [5] animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio, oritur ex [6] culpa atque improbitate latoris commodo aliquo imperitis aut largitione proposita [7]; oritur ex concertatione magistratuum; ori-

1) *virum optimum — amantissimum* Kayser uncis incl. 2) *non repugnandi, sed moriendi causa* Bake et Kayser unc. incl. 3) Sic cod. C. Stephani cum Isid. XII, 6, 20; ceteri codd. *effundi.* 4) Vulgo *criminationis esse in S.;* totam vero enuntiationem ex mera rhetoris annotatione ortam esse Bake suspicatur. 5) Sic Orelli coni.; codd. *concertatione.* 6) *oritur ex* nos adiecimus, deest in codd. 7) *proposita* deest in codd., sic vulgo ex Navageri coniect.; Halm post *ali-*

tur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis; vix sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla lata lege concitatam [1])
nocturnam seditionem quis audivit? An veri simile est, ut civis 78
Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? Certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae, et victa non auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnuntiasset Fabricio is [praetor] [2]), qui se servasse de caelo dixerat [3]), accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere [4]) posset: si intercessisset conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed [rem publicam] [5]) iure laesisset. Gladiatores tu novicios, pro exspectata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis ante lucem immittas? magistratus templo deicias? caedem maximam facias? forum purges [6])? et, cum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius, ut a suis 37
munitus tuto in foro [7]) magistratum gereret, rem publicam admi- 79
nistraret [8]). Itaque fretus sanctitate tribunatus, cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: cum subito manus illa Clodiana in caede civium saepe iam victrix exclamat, incitatur, invadit: inermem atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus: a quibus hic multis

---

quo add. *oblato*. 1) Sic Halm; codd. vel *nulla lege concitata* vel *nulla lege recitata*, unde vulgo edid. *nulla lege recitata concitatam*. 2) Codd. *is P. R.; praetor* Madvig delevit. Paulo ante *Fabricio* incl. Bake et Kayser. 3) Manutius *diceret;* Madvig coniect., quod *se* om. in Par., *qui servasset de caelo*. 4) *non* add. Bake; *contemnere p.* Paul.; fortasse *qua accepta emergere posset*. 5) *rem publ.* delent Wunder et Madvig; Mommsen scr. *rei publicae*. 6) Kayser de Manutii coni. *forum spurces*. Paul *f. perturbes*. 7) Codd. *tuto in foro tuo*. 8) *rem p. adm.* Bake uncis incl.; Madvig scr. *dum magistr. gereret;* Eberhard *et rem publ.*

volneribus acceptis ac[1]) debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. Quem cum iacentem et concisum plurimis volneribus, extremo spiritu, exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo ali-
80 quando caedere destiterunt. Et causam dicit Sestius de vi? Quid ita? quia vivit. At id non sua culpa; plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. Accusa Lentidium; non percussit locum[2])? male dic Titio, Sabino homini, Reatino, cur tam temere[3]) exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis? num repugnavit?
38 num, ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit? An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum cruentavit? an, quod, cum esset ablatus primumque resipisset, non se referri iussit? Ubi est crimen? quid
81 reprehenditis[4])? Hic quaero, iudices, si illo die gens ista Clodia, quod facere voluit, effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a facinerosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam[5]) videretis? Cuius igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare,
82 quid iudicare oporteat, dubitandum putatis? At vero ipsi illi parricidae, quorum effrenatus furor alitur impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt[6]), ut, si paulo longior opinio mortis Sestii fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus — neque enim homines nequam tacere potuerunt — suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani: mulioniam paenulam adripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat; messoria se corbe contexit. Cum quaere-

1) *ac* Garatoni et Kayser uncis inclus. 2) *totum* Eberhard. 3) Sic cod. Par.; alii, quod in ceteris codd. est, *tempore* vel *tempori* probarunt. 4) Sic Bake et Wesenberg; codd. *crimen*, *quod;* Koch *reprehendis.* 5) Sic Gulielm. coni.; codd. *occultam;* alii *occupatam.* 6) *perhorruerant* Halm ex cod. Gembl.

rent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis errore ser-
vatus est. Atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in
periculo fuisse, quoad scitum sit[1]) Sestium vivere. Quod ni
esset patefactum paulo citius, quam vellem[2]), non illi quidem
morte mercenarii sui transferre potuissent invidiam in quos
putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam sce-
lere minuissent. Ac si tum P. Sestius, iudices, in templo 83
Castoris animam, quam vix retinuit, edidisset, non dubito
quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi
Romani revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam inter-
fecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a
maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris
conlocatos videtis, esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut
animo in rem publicam praeponendus; qui cum causam civis
calamitosi, causam amici [causam][3]) bene de re publica meriti,
causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset,
cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret quod senserat,
luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu
esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, san-
ctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam
ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sem-
piterno putaretis?

'Homines, inquit, emisti, coegisti, parasti.' — Quid uti 39
faceret? senatum obsideret? cives indemnatos expelleret? bona 84
diriperet? aedes incenderet? tecta disturbaret? templa deorum
immortalium inflammaret? tribunos plebis ferro e rostris expel-
leret? provincias quas vellet quibus vellet venderet? reges appel-
laret? rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per
legatos nostros reduceret? principem civitatis ferro obsessum
teneret? Haec ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa
re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi
P. Sestius et copias comparavit. — 'At nondum erat maturum;
nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compelle-
bat.' — Pulsi nos eramus, non omnino ista manu sola, sed
tamen non sine ista: vos taciti maerebatis[4]). Captum erat 85

1) Sic codd. opt.; Halm, Eberhard ex Salisburg. *scitum est.*
2) Bake coni. *quam vellent.* 3) *causam* uncis inclus. Eberhard.
4) Cod. Par. *maereba*, Gembl. *maerebatis*, Bern. *maerebamini*, unde
Lambin *mirabamini*, Madvig *miserabamini* coniecit.

forum anno superiore[1]), aede Castoris tamquam arce aliqua a fugitivis occupata: silebatur. Omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis. Magistratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac foro prohibebantur: nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris comitatu comprensi, in senatum introducti, confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano: mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna: non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum plebis plus viginti volneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis: alterius tribuni plebis, divini hominis, — dicam enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes: divini[2]) — insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano.

40 Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem
86 enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit: qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid[3]) oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset: oportere hominum audacium, eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere; si leges non valerent, iudicia[4]) non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis; et sentire vero et facere perfectae cumulataeque
87 virtutis. Adiit ad rem publicam tribunus plebis[5]) Milo — de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter impertiam, praesertim cum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sestii causam existimaturos

1) *anno sup.* uncis incl. Koch, Eberhard. 2) Sic codd.; interpunctionem mutavit Hertz l. c. p. 48; vulgo ex Mommsenii coniect. pr. loco *divini* uncis incl. et parenthesin post *omnes* claudunt. 3) Sic Car. Stephanus; codd. *sed quid.* 4) *si iudicia* scr. Lamb. 5) *trib. pl.* om. cod. Voss., incl. Bake et Kayser.

— adiit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum[1]). Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Conlegas adiutores habebat[2]); consulis alterius summum studium, alterius animus paene placatus; de praetoribus unus alienus; senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum; qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam, quam susceperat, nullo labore peractu-rum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum ac fortium civium: quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet, diligentissime cogitabat.

Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si moribus 41
ageret, parem esse non posse: ad ferrum faces[3]), ad cotidia- 88
nam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit:
domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere
coepit. Non movit hominem summa gravitate summaque con-
stantia, sed, quamquam dolor animi, innata libertas, prompta
excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim, obla-
tam praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta mode-
ratio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem
neque eadem se re ulcisceretur, qua esset lacessitus, sed illum
tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem
legum, si posset, laqueis constringeret. Descendit ad accusan- 89
dum. Quis umquam tam proprie rei publicae causa? nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam[4]) esse facturum. Fracti erant animi hominis; hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt: 'ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudi-

1) Quod in cod. *P.* est *e re P tum* Hertz l. c. p. 48 coni. *e re publica ereptum.* 2) Verba *Conlegas adiut. habebat* transponit Paul ante *Duo soli erant.* 3) *ad ferrum faces* deest in P. a pr. manu, add. m. sec. et est in Gembl., Halm, Eberhard om., vulgo *ad ferrum, ad faces.* 4) Sic Lambin.; Par. a pr. m. *id eũquam;* vulgo *id umquam.*

ciorum facere liceat.' Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum conroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam abiceret[1])? an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri et latere. Perfecit, ut[2]), quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

42 Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati accusas
90 Sestium, cum idem laudes Milonem? An, qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere volt tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui volneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur, ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac
91 latera tutetur, hunc de vi accusandum putas? Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac volnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, ei perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eosque ex feritate[3]) illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano ut[4]) moenibus saepserunt.
92 Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus[5]), altero est utendum. Vim volumus exstingui: ius valeat necesse est, id est iudicia, quibus omne ius continetur. Iudicia displicent aut nulla sunt: vis dominetur necesse est.

---

1) *abiceret* coni. Ruhnken et Mommsen; *affligeret* codd. 2) *et latere. Perfecit ut* Madvig. coni.; codd. *etiam eripere eicit ut;* Hertz *lamentari* pro *latere* scr., vulg. cum Lambin. *etiam e re publ. credidit, ut.* 3) Sic cod. Gembl.; alii ex Paris. *efferitate.* 4) Sic Rau: particula deest in codd.; Bake *tamquam;* Halm codd. lectionem retinet: Madvig et Eberhard post *nomin. sunt* inserunt *instituerunt.* 5) Sic cod. Salisb.; Paris. *nolimus.*

Hoc vident omnes: Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret [1]). Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sestii, si minus in accusando — neque enim per omnes fuit idem fieri necesse — at certe in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando.

O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis? quam 43
spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute 93
vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum sciat duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem [2]), alterum haurire cotidie ex pacatissimae atque opulentissimae [3]) Syriae gazis innumerabile pondus auri; bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres inlibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat; villam aedificare in oculis omnium tantam, tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non
cupidus vocaret: alterum Thracibus ac Dardanis primum pacem 94
maxima pecunia vendidisse; deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam eis Macedoniam et spoliandam tradidisse; eundemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divisisse; cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse, neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse: illos [4]) sic inludere, quibus omne supplicium atque omnis iure optimo poena debetur; reos esse hos duos, quos videtis. Omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae: sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis; nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent [5]).

---

1) Verba *ut ius exper. vim depelleret* Pluygers, Eberhard uncis incl. 2) *Gabinium et Pisonem* uncis incl. Pluygers, Eberhard. 3) *pacatissimae* et *opulentissimae* nos scr., vulg. *pacatissimis* et *opulentissimis; paratissimis* C. F. Hermann, Eberhard. 4) Vulgo ex codd. *hos;* alii *eos; sociis* pro *hos sic* Paul. Mox multi ex Garatonii coni. scr. *eludere.* 5) Codd. opt. *pertimescunt.*

44 Nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit
95 et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam
iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi
se in rem publicam fuisse paeniteat: sed, qui haec vident adu-
lescentes, quonam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta
publica, qui aedes sacras, qui domos inimicorum suorum oppu-
gnavit, exscidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus
armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat,
qui et peregrinam manum facinorosorum concitavit et servos
ad caedem idoneos emit et in tribunatu[1]) carcerem totum in
forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte
eius furorem exsultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic,
ut in privata re deos penates suos, in re publica iura tribuna-
tus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo
ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs.
96 Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusa-
tione quaesisti, „quae esset nostra natio optimatium“: sic enim
dixisti. Rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec
mihi difficilem ad perdocendum; de qua pauca, iudices, dicam:
et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab
officio vestro, nec ab ipsa causa P. Sestii abhorrebit oratio mea.

45 Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui
versari in re publica atque in ea se excellentius gerere stu-
duerunt; quibus ex generibus alteri se populares, alteri opti-
mates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quae faciebant
quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares;
qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique pro-
97 barent, optimates habebantur. Quis ergo iste optimus quis-
que[2])? Numero[3]), si quaeris, innumerabiles; neque enim aliter
stare possemus: sunt principes consilii publici, sunt, qui eorum
sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus
patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii[4])
gerentes, sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi,
huius generis late et varie diffusus est: sed genus universum,
ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest. Omnes

1) *in tribunatu* Bake, Kayser et Eberhard uncis incl. 2) Sic codd.; vulgo *quis est igitur iste optimus? Quis?* Orelli *qui ergo isti? Optimus quisque.* 3) Alii *de numero*, vel *numerum* contra codd. 4) Sic cod. Par. et Arusian. p. 232; alii *negotia*.

optimates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec[1]) furiosi nec malis domesticis impediti. Est igitur[2]), ut ei sint, quam tu nationem appellasti, qui et[3]) integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinionibus[4]) in gubernanda re publica serviunt, defensores optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi
cives numerantur et principes civitatis. Quid est igitur propo- 98
situm his rei publicae gubernatoribus, quod intueri et quo cursum suum derigere[5]) debeant? Id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates, qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium, quod abhorreat a dignitate.

Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec 46
membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides,
provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. Harum 99
rerum tot atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae, peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi[6]) furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui cum auctores[7]) sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit eis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis eis, quae ego paulo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint et capere otii illum portum
et dignitatis. Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque 100

1) Köchly coni. *aut*. 2) Madvig coni. *sequitur;* Bake *efficitur*. 3) Sic Manutius; codd. *et qui;* Madvig, Halm *et* del. 4) Sic Halm.; codd. *opinis;* Koch, Eberhard *opibus*, vulgo *opinioni*. 5) Sic cod. Par., v. Lachm. ad Lucr. p. 247; vulg. *dirigere*. 6) Lambin. coni. *animis* commendavit Wunder. 7) Sic Orelli; *tutores* codd. opt., cfr. § 20. 38. 61. 112.

arduam aut plenam esse periculorum aut [1]) insidiarum negem, mentiar: praesertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros senserim.

47 Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica, quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur; boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non numquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt
101 etiam sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant. Propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt, si timidiores, desunt: permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Graccho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit: aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae, qui, cum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset cumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset cumque in eam legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri: aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria, relinquam neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere.

48 Haec imitamini, per deos immortales, qui dignitatem, qui lau-
102 dem, qui gloriam quaeritis. Haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia: haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. Est labor, non nego: pericula magna, fateor:

múltae insidiae súnt bonis

verissime dictum est. Sed te [2])

íd, quod multi invídeant multique éxpetant, inscítiast

inquit,

póstulare, nísi [3]) *laborem súmma cum cura écferas.*

1) Garatoni coni. *atque;* Kayser *et.* 2) Cod. Par. a pr. m. *et de*, cet. codd. *sed te;* om. *te* Orelli; alii *te id* cet. 3) Sic Wesenberg; codd. *postularent sivi.*

Nollem idem alio loco dixisset [1]), quod exciperent improbi cives,
óderint, *dum métuant:* praeclara enim illa praecepta dederat
iuventuti. Sed tamen haec via ac ratio [2]) rei publicae capes- 103
sendae olim erat magis pertimescenda, cum multis in rebus
multitudinis studium ac [3]) populi commodum ab utilitate rei
publicae discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur:
populus libertatem agi putabat suam; dissentiebant principes et
in salute optimatium temeritatem multitudinis et tabellae licen-
tiam pertimescebant. Agrariam Ti. Gracchus legem ferebat:
grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur.
Nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari vide-
bant, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, et [4])
spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumen-
tariam legem C. Gracchus ferebat: iucunda res plebei; victus
enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni,
quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et
aerarium exhauriri videbant [5]).

Multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, fue- **49**
runt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio prin-
cipum dissideret. Nunc iam nihil est, quod populus a delectis 104
principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum
rerum est cupidus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et
universae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines sedi-
tiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum
concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditioni-
bus ac discordiis otium amplexatur [6]), conductas habent contio-
nes; neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint
audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt,
ut, quidquid dicant [7]), id illi velle audire videantur. Num vos 105
existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum
veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione
habuisse conductum? Nemo habuit; ipsa enim largitio et spes
commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat.

1) *dixisset* Wesenberg; codd. vel *dixisse* vel *dixit*. 2) Sic Orelli; codd. *haec via hec ratio*. 3) *ac* Lambin, codd. *ad;* Jacob, Halm *aut*. 4) Sic C. Fr. Hermann, Philol. III, p. 510; in codd. *et* legitur ante *cum locupletes*. 5) Sic Mommsen; codd. *exhauriri videbantur;* vulg. *exh. videbatur*. 6) Sic Madv. e cod. Par. vestigiis, qui habet *malexatur;* vulgo *fere malle videtur*. 7) *dicunt* Halm, contra codd. cfr. Tusc. V, 108.

Itaque temporibus illis qui populares erant, offendebant illi quidem apud graves et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur, hi suffragiis quod contenderant consequebantur, horum homines nomen, orationem, voltum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur; sed [1]) valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum, — multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset pertimescebat. Ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

50 Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas
106 conductorum [2]) removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime populi Romani iudicium [3]) ac voluntas potest: contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspici non [4]) posset? Habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum foedum voltum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat. Erant [5]) illae contiones per-
107 ditorum hominum necessario turbulentae. Habuit de eodem me P. Lentulus consul contionem: concursus est populi Romani factus; omnes ordines, tota in illa contione Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem populo Romano praebuit [6]). Huius oratio ut semper [7]) gravis et grata in contionibus fuit, sic contendo numquam neque sententiam eius auctoritate, neque eloquentiam

1) *et* coni. Hirschfelder; *sed* ante *multitudini* pos. Köchly. 2) *conductas* Lambin, Eberhard. 3) Quod in Paris. est *de P. R. iudicium*, Mommsen coni. *de re publ. iudicium*. 4) *non* deest in codd.; add. Lambin. 5) Cod. Paris. *erant*, *erant;* alterum *erant* del. Madvig; alii *erant ergo*. 6) Sic Madvig., vulg. *exhibuit* contra usum Tullianum; in codd. verbum excidit, *professus est* Koch. 7) Sic Spengel; *et pergravis* codd.; *ut pergravis* Eberhard, qui post *contionibus* add. *omnibus*.

iucunditate fuisse maiore[1]). Quo silentio sunt auditi de me 108
ceteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! Quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit, qui non eius voce maculari rem publicam seque, si eum audiret, scelere astringi arbitraretur?

Venio ad comitia sive magistratuum placet sive legum. 51
Leges videmus saepe ferri multas. Omitto eas, quae feruntur 109
ita, vix ut quini, et ei ex aliena tribu, qui suffragium ferant, reperiantur. De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. Quis est qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? Cum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet videri: in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una voce[2]) consentiunt, an in qua furiae
concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant? An, sicubi 110
aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? 'Est enim homo iste populo Romano deditus.' Nihil vidi magis: qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex impuro adulescente et petulante, posteaquam rem paternam ab idiotarum divitiis[3]) ad philosophorum reculam[4]) perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. Nihil sane artes[5])

---

1) Sic codd.; quod in P. a pr. m. verba *sententiam eius auctoritatemque neque* exciderunt, Halm, Eberhard de Spengel. coni. scr. *numquam neque eloquentia neque iucunditate fuisse maiore.* 2) *voce* deest in codd.; add. Koch. 3) *deliciis* Eberhard. 4) *regulam* codd.; *reculam* Latendorf, Halm; *tegulam* C. Fr. Hermann.; *pergulam* Bezzenberger; *perulam* Scheibe. 5) Sic nos scr.; codd. *saneate* vel *sane atte;* ex multis, quibus crit. corruptum locum tentarunt coniecturis, sufficit memorare Madvigii *nihil sane Attici i. anagnostae, libelli;* C. Fr. Hermanni *nihil sanctitatem iuvabant anagnostae;* quem

iuvabant anagnostae, libelli pro vino etiam saepe oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum: otio et tranquillitate rei publicae consenescebat.

52 Ecquae seditio umquam fuit, in qua non ille princeps?
ecqui seditiosus, cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio,
cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene
dixit? immo, quem fortem et bonum civem non petulantissime
est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebi-
111 cola videretur, libertinam duxit uxorem. Is de me suffragium
tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum.
In quo tamen est me ultus, cum illo ore [1]) inimicos est meos
saviatus. Qui, quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam
ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego
tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo
periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare, ut, si ego
consul rem publicam contra te et gregales tuos defendissem, in
civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre volt, omnes
aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius
Postumius, adulescens gravis [2]), senili iudicio, notavit, cum in
magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus [3]) odio
et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit inimicior
nescio, plura dixi, quam dicendum fuit, in furiosissimum atque
112 egentissimum ganeonem. Illuc revertor: contra me cum est [4])
actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium,
eiusdem modi furias, illis mercennariis gregibus duces et auctores
fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordi-
bus abhorreret. At cum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi
nec valetudinis excusationem nec senectutis satis iustam ullam [5])
putavit: nemo fuit, qui se non rem publicam mecum simul
revocare in suas sedes arbitraretur.

---

secutus Spengel *nihil sapientiae iuv. an.;* Paul *n. sanitatem i. a.* scr.; Hertz *nihil savia te iuv. an.;* Köchly, qui *iuvabant anagnostae*, quod in Paris. ab recentiore demum manu adiectum est, pro glossemate habet, coni. *nihil sane ad eum libelli;* Koch, quem sequuntur Halm, Eberhard *nihil satiabant eum libelli.* 1) Sic Pantagathus; libri *ullus cum illo re.* 2) *gravis* om. cod. Gembl., del. Dobr. Adv. II, p. 376. 3) *elatus* Orelli; *latus* codd., quod ret. Halm. 4) Sic Madvig; libri *sit actum.* Orelli, Eberhard *est latum.* 5) Sic Halm scr.; codd. *ut illam*, quod vulgo omittunt.

Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit conlegium nuper 53
tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares 113
existimabantur. Ex iis, qui populares non habebantur, quibus
in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non
erat, duo a populo Romano praetores video esse factos: et
quantum sermonibus volgi et suffragiis intellegere potui, prae se
populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domitii
animum constantem et egregium et Q. Ancharii fidem ac fortitu-
dinem, etiam si nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa
gratam [1]) fuisse. Iam de C. Fannio quae sit existimatio, videmus:
quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit,
nemini dubium esse debet. Quid? populares illi duo quid ege- 114
runt [2])? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat
tantum de re publica aliud atque homines exspectabant, vir et
bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum
videlicet intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur, et
quod illum esse populum Romanum, qui in contione erat, arbi-
trabatur, non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse
voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari
ratione iactarat, ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem,
consulem, conlegas, bonorum iudicium nihili [3]) putaret, aedili-
tatem petivit cum bonis viris et hominibus primis, sed non
praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit, Palatinam
denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam [4])
dicebantur [5]), perdidit; nec quicquam illis comitiis, quod boni
viri vellent, nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum,
ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos,
qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi ad-
versantur, honore dignissimos iudicet.

Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester iste in me 54
animorum oculorumque coniectus [6]), ut mihi iam licere putem 115
remissiore uti genere dicendi. Comitiorum et contionum signifi-
cationes sunt interdum verae [7]), sunt nonnumquam vitiatae atque

---

1) Codd. *gratum; gratam* de Manutii susp. Lambin.; *grata* Wesenberg. 2) *quid egerunt* Pluygers et Kayser uncis incl. 3) Sic Hotoman.; vulgo *nihil.* 4) *rem publicam* scr. Garatoni, codd. *populum Romanum.* 5) *ordiebantur* Eberhard, nescio an recte. 6) Sic Lambin.; codd. *contectus.* 7) Verba *sunt interdum verae* in Paris. ab rec. manu superscr. lineae sunt, om. Halm, Kayser, Eberhard.

corruptae: theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate nonnullorum emptos plausus exiles et raros excitare. Ac tamen facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus fiat et quid integra multitudo faciat, videre. Quid ego nunc dicam, quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur [1])? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur: sed, si est leve, homini gravi leve est; ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum
116 immortalitatem, sibilum mortem videri necesse est. Ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis [2]) honos habitus esset virtuti, Gaique Marii, conservatoris huius imperii, monumentum municipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset.

55 Quo quidem tempore, quid populus Romanus sentire se
117 ostenderet, utroque in genere declaratum est: primum, cum audito senatus consulto rei ipsi [3]) atque absenti senatui plausus est ab universis datus: deinde, cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus. Cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul adsedit, stantes ei [4]) manibus passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. At cum ille furibundus incitata illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Romanus tenuit; vix homines odium suum a corpore eius impuro atque infando represserunt. Voces quidem et palmarum intentus et maledictorum clamorem
118 omnes profuderunt. Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoro, libertatem iam ex diuturna servitute dispi-

1) Quod in Paris. est *maxima plaudatur*, vulg. scr. *maxime applaud.* 2) Sic cod. Palat.; in Paris. est *virtu . . s honoris*, unde vulg. edunt *Honoris - Virtutis*, sed cfr. § 120. 3) Sic Garatoni: codd. *cons. ore ipsi;* alii *rumori ipsi* vel *praeconi ipsi.* 4) Sic Paris.; alii ex cet. codd. *et.*

cientis[1]), in eo homine, cui tum petenti iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam cum ageretur togata, Simulans, ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore impuri hominis imminens contionata est:

Huíc, Títe,
Tua[2]) *póst principia atque éxitus vitiósae vitae!* —

Sedebat exanimatus: et is qui antea cantorum convicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eiciebatur. Et quoniam facta mentio est ludorum, ne illud[3]) quidem praetermittam, in magna varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus nostrum videretur, quod aut populum universum fugeret aut non
exprimeret ipse actor. Et, quaeso, hoc in[4]) loco, iudices, ne 119
qua levitate me ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam insolens 56
in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnes undique flosculos carpam atque delibem. Scio, quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sestii, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet: sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optimates. In ea explicanda demonstrandum est non esse populares omnes eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos
sensus civitatis expressero. Quid fuit illud, quod recenti nuntio 120
de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato consessu maximo summus artifex, et me hercule semper partium in re publica[5]) tam quam in scaena optimarum, flens et recenti[6]) laetitia et mixto dolore ac desiderio mei egit apud[7]) populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. Qua enim vi[8])

1) Sic codd. opt.; alii *respicientis;* Bake *recipientis.* 2) Sic Halm ex cod. Par.; vulgo *huic vitae tuae* cet. cfr. Ribbeck com. fr. p. 203 ed. II. 3) Codd. *et illud.* 4) Praepositionem adiecit Klotz. e schol. Bob.; om. Halm. 5) Sic Naugerius: libri *in TR. PL.* 6) Bake scr. *ex recenti.* 7) Sic cod. Gembl.; Madvig, quod in Paris. est *egita P. R.,* scr. *egit ad p. R.* 8) Sic Köchly, Mähly.; codd. *qua enim;* Orelli *quid enim*, haec poetae verbis attribuens.

quí rem publicam ánimo certo [1]) *adiúverit,*
státuerit, steterít cum Achivis,

— vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat: revocabatur ab universis —

re dubia
háut [2]) *dubitarit vítam offerre néc capiti pepércerit.*

121 Haec quantis ab illo clamoribus agebantur! cum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris [3]) et exspectationi nostrae plauderetur:

Súmmum amicum, súmmo in bello,

nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium approbabant:

súmmo ingenio praéditum.

57 Iam illa, quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula [4]) sunt acta!

o pater!

Me, me ille absentem ut patrem deplorandum putabat [5]), quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam, eversam; quae [6]) sic egit, ut demonstrata pristina fortuna, cum se convertisset,

haec ómnia vidi inflámmari:

122 fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! Pro di immortales! quid illa, quem ad modum dixit idem! quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur; is enim libere reprehendere et accusare populi non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus:

o íngratifici Argívi, immunes Grái, immemores bénefici!

Non erat illud quidem verum; non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem, a quo acceperant, non liceret, nec unus in quemquam umquam gratior quam in me universi: — sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me [7]), egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, cum omnes ordines

---

1) Sic Ribbeck; *certo animo* codd. 2) Madvig *haut;* codd. *aut* vel *ut.* 3) Codd. *auctoris.* 4) *in eadem fabula* Bake uncis incl. 5) Codd. *putarat*, Köchly coni. *appellabat.* 6) Sic Bake; *eversamque* codd. 7) *pro re* coni. Madvig.; Lambin. *pro Telamone.*

demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum
Romanum accusaret:

éxulare sínitis [1]), *sístis pélli*, *púlsum pátimini.*

Quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio volunta-
tis ab universo populo Romano in causa hominis non popula-
ris, equidem audiebam, existimare facilius possunt, qui ad-
fuerunt.

Et quoniam huc me provexit oratio, histrio casum meum 58
totiens conlacrimavit, cum ita dolenter ageret causam meam, ut 123
vox eius illa praeclara lacrimis impediretur; neque poëtae, quo-
rum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt, eaque
populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo com-
probavit: utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Attium
dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes
civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto:

Túllius, *quí líbertatem cívibus stabilíverat.*

Miliens revocatum est. Parumne videbatur populus Romanus
iudicare, id a me et a senatu esse constitutum, quod perditi
cives sublatum per nos criminabantur? Maximum vero populi 124
Romani iudicium universi [2]) consessu gladiatorio declaratum est.
Erat enim munus Scipionis, dignum et eo ipso et illo Q. Me-
tello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni
frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multi-
tudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sestius tribunus
plebis, cum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam cau-
sam, venit et se populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut
ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit,
ut scitis, a columna Maenia [3]). Tantus est ex omnibus specta-
culis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excita-
tus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani
universi fuisse ulla in causa diceretur. Ubi erant tum illi con- 125
tionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne
est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi
invisique fuerimus?

Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi 59
quam illud gladiatorium, neque contionis ullius neque vero ullo-
rum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum multitudo,

1) Libri opt. *sinite.* 2) Sic Schuetz. coni.; codd. *universo.*
3) Vulgo ex rec. codd. *ad columnam Maeniam.*

haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi,
cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optimorum civium salutem et dignitatem populo
126 Romano caram esse universo? At vero ille praetor, qui [1]) de
me non patris, avi, proavi, maiorum denique suorum omnium,
sed Graeculorum instituto contionem interrogare solebat, 'Velletne me redire', et, cum erat reclamatum semivivis mercennariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat: is, cum
cotidie gladiatores spectaret, numquam est conspectus, cum
veniret. Emergebat subito, cum sub tabulas subrepserat, ut
Mater te appello dicturus videretur. Itaque illa via latebrosior[2]),
qua spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. Qui tamen
quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed
127 equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant. Videtisne igitur, quantum intersit [3]) inter populum Romanum et contionem? dominos contionum omni odio populi notari? quibus
autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni
populi Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui
redire ipse Karthaginem sua voluntate ad supplicium, quam
sine eis captivis [4]), a quibus ad senatum missus erat, Romae
manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per
60 familias comparatas et homines armatos? Vim scilicet ego
desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non
128 fuisset, nulla res labefactare potuisset. Hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear, ne quis [5]) me studio
gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem? Quem enim
umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit?
cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis
populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti
decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui
quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent. In
una mea causa post Romam conditam factum est, ut litteris
consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes, qui

1) Sic Garatoni coni.; codd. *illi et. R. qui;* vulgo *praetor* om., vel *ille tribunus pl. qui* scribitur. 2) *latebrosior* scriptum est cum scholiasta; codd. *latebrosa.* 3) *intersit* codd. om.; h. l. addidit Wesenberg, vulgo addunt post *contionem.* 4) Sic codd.; offensione verba non carent. Bake scr. *eis invitis.* 5) *qui* Klotz et Halm; codd. *quid.*

rem publicam salvam[1]) vellent, convocarentur: quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit? quem forum luxit? quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus, in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

Nam quid ego illa de me divina senatus consulta comme- **61**
morem? vel quod in templo Iovis Optimi Maximi factum est, 129
cum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam: vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret; si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua cum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen[2]) illud addidit, ut[3]), si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam dignitate omni recuperata.

Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia **62**
salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae atque ut
eidem, ad res redeuntes ut venirent, rogarentur. Haec erat 130
studiorum in mea salute contentio, ut ei, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. Qui excitatus cum summa auctoritate senatus tum P. Servilii incredibili quadam gravitate dicendi[4]), cum ille omnes prope ab inferis

---

1) *esse* additur in cod. Gemblac. 2) Lambin. *tum*. 3) Sic cod. Gembl.; Paris. *nisi;* vulgo *ut* om. 4) In codd. est *summa cum auctoritate P. Servilii quadam gravitate dic.*; Manutius ex orat. de

evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius[1]) Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacrimavit vir[2]) egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit
131 in gratiam. Quod certe, si est aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum fratri suo fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

63 Reditus vero meus qui fuerit quis ignorat? quem ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini; cum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditusque natalis[3]), idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem, ut scitis, Salutis[4]): cumque me domus eadem optimorum et doctissimorum virorum, M.[5]) Laenii Flacci et patris et fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat. Itinere[6]) toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

132 Habes igitur, quod ex me quaesisti, qui essent optimates. Non est natio, ut dixisti: quod ego verbum agnovi; est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, homi-

prov. cons. § 22 et or. cum sen. grat. egit § 25 sic restituit: *c. summ. auct. P. Serv. tum incredibili* cet.; Wesenberg scr. *cum summa auctoritate patrum conscriptorum tum P. Serv. incredib. quadam grav. dic.* Pro *patr. conscr.* Koch *senatus*, pro *incredibili* Halm *divina* scr. 1) Sic Manut.; codd. *ad unum dicitius.* 2) Codd. *ut vir.* 3) Sic Gruter; codd. *reditus qui natalis;* Kayser *reditusque, qui natalis idem.* 4) *Salutis* add. Manutius cfr. ad Att. IV, 1, 4. Eberhard *idem Salutis*, om. verbis *ut scitis;* Halm *aedis Salutis.* 5) Praenomen addidit Halm. 6) Sic Madvig, codd. *cumque itinere.* Eberhard *Tum vero itinere.*

nis eius, qui hanc nationem deleri et concidi cupivit: qui C.
Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem[1]), saepe
increpuit, saepe accusavit, cum adfirmaret illum numquam, dum
haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de uni-
versis: de me agere non destitit; me oppugnavit, primum per
indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris
interrogavit. In quo tamen eos cives coniunxit eodem periculo et
crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum amplissimis et
fortissimis viris congregavit. Sed postea mihi nullo meo merito, **64**
nisi quod bonis placere cupiebam, omnes est insidias sceleratis- 133
sime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie
aliquid de me ficti[2]) adferebat: ille hominem mihi amicissimum,
Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a
me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo copularat, ut
illum meae proscriptionis, quam adiuvabat[3]), Sex. Clodius, homo
eis dignissimus, quibuscum vivit, tabulam, sese scriptorem esse[4])
diceret; ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam
exsultavit. De quo ego, cum cotidie rueret, verbum feci, iudi-
ces, numquam: neque putavi, cum omnibus machinis ac tormen-
tis, vi[5]), exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me
queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit?
qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores
biennio, quo quis petierit aut[6]) petiturus sit, dare? In quo 134
eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo. Facit aper-
tissime contra legem: facit is, qui neque elabi ex iudicio iucun-
ditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia
leges ac iudicia perfringere. Quae res hominem impellit, ut
sit tam intemperans? [Iste nimia gloriae cupiditate.][7]) Fami-
liam gladiatoriam, credo, nanctus est speciosam, nobilem, glo-
riosam; norat studia populi, videbat clamores et concursus
futuros. Hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate glo-
riae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quo-
rum esset ipse pulcherrimus. Si ob eam causam peccaret[8]) pro

1) In cod. Par. *hominem et a caede ab* supra lin. a m. rec. est, unde Halm scr. *mitem hominem et ab omni vi abhorrentem.* 2) Sic Manut. coni.; codd. *defecti.* Madvig *aliquid ficti.* 3) *quam adiuvabat* unc. incl. Eberhard. 4) Sic Halm; codd. *esse se scriptorem esse;* vulgo *esse se scriptorem.* 5) Sic Naugerius; codd. *ut.* 6) *petierit aut* unc. incl. Madvig. 7) Verba uncis incl. Madvig; Jeep coni. *est enim nimia gl. cup.* 8) *peccaret et* codd.; *et* del. Orelli.

recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo: cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnites, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura
135 sit exitum pertimescit? Sed habet defensiones duas: primum 'Do, inquit, bestiarios: lex scripta [1]) de gladiatoribus'. Festive! Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! Unus leo, ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione: cupio eum suae causae confidere; solet enim tribunos plebis appellare et vi iudicium disturbare, cum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit [2]), hominis inimici, quam quod sic statuit [3]) omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optima lex
65 et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur? Et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis rei publicae. Non ea est medicina, cum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae; carnificina est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae, qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136 Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus: vosque, adulescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria floruerunt, cohortabor.
137 Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris: a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi; nosse discriptionem civitatis a [4]) maioribus nostris

1) Sic codd.; *scripta est* Wesenberg, Halm, Eberhard. 2) Sic Madvig: codd. *contempnet.* 3) Codd. *si statuit,* vel *se statuit; sic statuit* Madvig; Bake coni. *sustinuit.* 4) Praepositionem om. cum

sapientissime constitutam; qui cum regum[1]) potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret: senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt: huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse [voluerunt][2]): senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare[3]), plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.

Haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cuius- 66
cumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta 138
munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt
optimatium principes, auctores et conservatores civitatis. Huic
hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, ini-
micos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniu-
rias[4]), magnos esse experiundos et subeundos labores: sed mihi
omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate,
non cum voluptate, cum eis, qui se patriae, qui suis civibus,
qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delecta-
tioni natos arbitrantur. Nam si qui voluptatibus ducuntur et se
vitiorum inlecebris et cupiditatium lenociniis dediderunt, missos
faciant honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum
fortium labore se otio suo perfrui. Qui autem bonam famam 139
bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est eis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates, cum multis audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus dimicandum. Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis, haec accepimus, haec legimus. Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentes imperitorum, aut qui fortes et claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Leves hos semper nostri homines et audaces et malos

---

opt. codd. Klotz et Wesenberg. 1) *regum* codd. opt.; vulg. *regiam*. 2) *voluerunt* delendum statuit Dietrich ann. ph. 1863 p. 515. 3) Sic de Bakii sententia; codd. *splendore confirmari*. 4) Codd. opt. *invidias*. Mox c. Par. *expiundos*, quare Paul scr. *excipiundos*.

et perniciosos cives putaverunt. At vero qui horum impetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis[1]) atque imperii semper habiti sunt.

67 Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc
140 vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrhachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper[2]) ipse populus Romanus periculo liberavit: alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. Ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari, per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati, aut omnino involnerati inviolatique vixerunt. At vero ei, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi
141 exsilio dependerunt. Quod si apud Athenienses, homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos, non deerant, qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate eicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi[3]) calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, neque Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur: si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt: quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere nobilius sit[4]) quam oppugnantem rerum potiri?

---

1) Cod. Salisb. *ordinis et dignitatis;* Gulielm. *civitatis,* quod probat Wesenb. 2) *semper* unc. incl. Eberh. 3) Hanc formam et *Aristidi.* schol. Bob. in lemmate habet, vulgo *Miltiadis — Aristidis.* 4) Codd. *non aliud sit;* Madvig *maius sit,* Orell. *satius sit,* Seyffert *honestius*

Homines Graeci, quos antea nominavi, inique a suis civi- 68
bus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis 142
civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum,
sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus
illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem domina-
tioni illorum omnes anteponant. Quis Karthaginiensium pluris
fuit Annibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot
imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria
decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt: nos etiam
hostem litteris nostris et memoria videmus esse celebratum.
Quare imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, 143
Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios,
innumerabiles alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt: quos
equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono; ame-
mus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis: praesentes
fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus: id esse opti-
mum putemus, quod erit rectissimum: speremus quae volumus,
sed quod acciderit feramus: cogitemus denique corpus virorum
fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus
et virtutis gloriam sempiternam: neque hanc opinionem si in
illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore
ambusto vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur,
minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis con-
siliis aut laboribus aut auxerint aut defenderint aut servarint,
esse immortalem gloriam consecutos.

Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimo- 69
rum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere 144
parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video
P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae
defensorem, propugnatorem, actorem [1]), reum; video hunc prae-
textatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem; video
T. [2]) Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis
meae, subsidium adflictae rei publicae, exstinctorem domestici
latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum
atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum et reum; video
P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo for-

---

sit, Bake et Wesenberg *melius sit*, Schuetz *optabilius sit*, C. F. Hermann *nobilius sit*, Paul *ornatius sit*. 1) Sic cod. Paris.; alii ex Gembl. *auctorem*. 2) Pronomen nos addidimus.

tunae ac nominis mei et fratris liberorumque nostrorum [1]), in
hoc misero squalore et sordibus: cui superior annus idem et viri-
lem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc
hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem
145 pro patre, fortissimo et clarissimo cive, deprecantem. Atque
hic tot et talium civium squalor, hic luctus, hae sordes susce-
ptae sunt propter ùnum me, quia me defenderunt, quia meum
casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti
senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt.
Quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo
die, cum ad vos indicia, litteras, confessiones communis exitii
detuli, cum parui vobis? Ac si scelestum est amare patriam,
pertuli poenarum satis: eversa domus est, fortunae vexatae,
dissipati liberi, raptata coniux, frater optimus incredibili pie-
tate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad
pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focis, dis penatibus,
distractus a meis, carui patria, quam, ut levissime dicam
certe dilexeram [2]): pertuli crudelitatem inimicorum, scelus
146 infidelium, fraudem invidorum. Si hoc non est satis, quod haec
omnia deleta videntur reditu meo: multo mihi, multo, inquam,
iudices, praestat in eandem illam recidere fortunam quam
tantam importare meis defensoribus et conservatoribus cala-
mitatem. An ego in hac urbe esse possim his pulsis, qui
me huius urbis compotem fecerunt? Non ero, non potero
esse, iudices; neque hic umquam puer, qui his lacrimis qua
sit pietate declarat, amisso patre suo propter me, me ipsum
incolumem videbit, nec, quotienscumque me viderit, inge-
mescet ac pestem suam ac patris sui se dicet videre. Ego
vero hos [3]) in omni fortuna, quaecumque erit oblata, com-
plectar: nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis,
umquam ulla fortuna divellet: neque eae nationes, quibus me
senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exsulem
propter me sine me videbunt.

---

1) Sic Halm ex codd. opt. vestigiis *mei fratris eorumque nostrorum;* vulgo ex cod. Salisb. *rerumque nostrarum.* 2) Sic coni. Madvig; codd. *certa de ie texeram;* Orelli *defenderam*, Klotz *rexeram*, Wesenberg *erexeram*, Bezzenberger deleto *certe: iacentem erexeram,* Halm *certe texeram,* Koch, Eberhard *corpore texeram.* 3) Sic C. F. Hermann; codd. *vos;* Madvig *eos.*

Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, improborum reprimere potestis: vos his civibus uti optimis, vos me reficere et renovare rem publicam. Quare vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis. 147

ORATIO

PRO

Q. LIGARIO.

ARGVMENTVM.

Q. Ligarius (a. u. 703) legatus Considii proconsulis in provincia Africa fuit; ex qua cum decederet Considius, ei praefecit Ligarium, quod et dignum eo honore putabat et gratiosum esse in provincia videbat. Interim fama de bello civili inter Caesarem et Pompeium orto in Africam est perlata, qua commoti cives, qui in ista provincia erant, et reliqui provinciales, quod Pompei in primis studiosi erant, eum ducem sibi esse voluerunt, quo contra Caesarem uterentur. Hoc munus cum iste recusaret, accidit, ut P. Atius Varus, qui praetorio imperio in Africa (702) fuerat, Uticam veniret et oblatum sibi imperium privatus susciperet. Haec dum geruntur, L. Aelius Tubero, Q. pater, ex S. C. in provinciam venit. Sed a Quinto Ligario, qui Vari nomine orae maritimae praefuit, repulsus urbeque exclusus, ac ne filium aegrotum in terram exponeret prohibitus est. Quo facto ille in castra Pompei se contulit ibique contra Caesarem arma tulit. Verum Pompeio mortuo totoque bello composito cum Caesar inter alios etiam Tuberoni ignovisset, Quintus, filius eius, Ligarium, qui Roma aberat et Caesarem iratum habebat, quod et ipse Pompeianarum partium fuerat et Africano bello interfuerat, absentem accusavit de vi, quod in Africa Caesarianis partibus inimicus fuisset. Eum defendit Cicero (a. 46. ante Chr. n.) ita, ut concedat quidem eum Pompeianae causae favisse, sed nihilo minus Caesare dignum esse ostendat huic quoque veniam dare, quam sibi et Tuberoni et multis aliis dederit; ut deprecatio potius ista oratio quam defensio sit. (Vid. Cic. Epist. ad Attic. XIII, 12. 19. 20. 44. ad Famil. VI, 13. 14.)

---

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non auditum[1])
1 propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse

1) Sic cod. Gembl. et Quintil. XI 3, 108 et 110, qui tamen utroque loco *hanc diem* habet; vulgo cum Erf. *inauditum.*

familiaritate ea, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer; sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor [1]), praesertim cum meus necessarius Pansa [2]) fecerit, ut id integrum iam non esset, omissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori 2
maxime optandum, confitentem reum, sed tamen hoc confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Quintus enim Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum [3]) C. Considio profectus est, qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia satis facere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas ac fides. Bellum subito exarsit, quod qui erant in Africa 3
ante audierunt geri quam parari: quo audito partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui praetor [4]) Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est; atque ille non mediocri cupiditate adripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod privato [5]) clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit.

---

1) Kayser *opinor* pro *ut opinor* ex cod. Col. 2) Sic codd. opt.; *C. Pansa* deteriores et Halm; sed nomen iam supra commemoratum est. 3) *cum* om. Quint., uncis inclus. Kayser. 4) Sic codd.; *pro praetore* Mommsen. coll. Caes. b. c. I, 31. 5) Dativum restituit Baiter ex cod. Salisburg; cet. codd. vel *in privato*, vel *a privato;* vulgo *ad privatum.*

2 Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo
4 est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus[1]) in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multo minus; nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus, alterum, cum efflagitatus a provincia praepositus Africae est.
5 Tertium tempus est, quod post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, illic[2]) aequo animo esse potuit, belli discidio distractus a fratribus?

6 Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam animadverte, quaeso, qua fide defendam: prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris monumentisque decorandam! Cum M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec, quid tibi de alio
3 audienti de se ipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem; vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur: quantum potero, voce contendam, ut hoc[3]) populus Romanus exaudiat: Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra
7 te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit; qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem; qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est; a quo, hoc ipso

1) *profectus* cod. Erf., Halm; Eberhard. ex Gembl. *profectus est. in provinciam pacatissimam* Richter ann. ph. 83, 279. 2) *illic* nos scripsimus; codd. *hic;* Richter ann. ph. 83 p. 279 *tunc.* 3) *hoc* del. Wunder, Kayser; cum Quintil. *p. R. hoc* Halm, Eberhard.

C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos
tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem
putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset.
Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de 8
Ligarii non audeam confiteri. Atque haec propterea de me
dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret:
cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam
cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel
quod laudem adulescentis propinqui existimo etiam ad meum
aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero: quis putat esse 9
crimen fuisse in Africa? Nempe is, qui et ipse in eadem
Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur et certe
contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim
tuus ille[1]), Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat?
cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuo-
rum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupie-
bas, quid optabas? Nimis urgeo; commoveri videtur adule-
scens; ad me revertar: isdem in armis fui. Quid autem aliud 4
egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quo- 10
rum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum
ipsorum ad crudelitatem te acuet[2]) oratio? Atque in hac causa
non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris
tui prudentiam desidero, quod homo cum ingenio tum etiam
doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit.
Nam si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi
maluisset.

Arguis fatentem; non est satis; accusas eum, qui causam
habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut tu vis,
parem. Haec admirabilia, sed prodigii simile est, quod dicam. 11
Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemne-
tur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo;
externi isti mores, usque ad sanguinem incitari odio, aut levium
Graecorum[3]) aut immanium barbarorum. Nam quid agis aliud?
Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne
cum hoc T. Broccho avunculo[4]), ne cum eius filio, consobrino

---

1) Sic Quintil., qui quinquies verba affert, codd. *Tubero tuus ille.* 2) *acuit* codd.; *acuet* Quint. VIII, 5, 10. 3) *est* addidit Richter; *solent*, quod post *incitari* in libris legitur, del. Modius et Wunder, *insolenti odio* Jeep ann. ph. 73, 297. 4) In opt. codd. additur *suo.*

suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus quam caret? Italia prohibetur, exsu-
12 lat. Non tu ergo hunc[1] patria privare, qua caret, sed vita vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes quos oderat morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante, praemiis etiam invitabat; quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu
5 nunc crudelem esse vis, vindicata est. 'Ego vero istud non postulo' inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis, doctrinae, pluri-
13 marum artium atque optimarum nota mihi sunt omnia[2]. Itaque certo scio vos non petere sanguinem, sed parum attenditis; res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius est[3], non videamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter mortem? Si enim est in exsilio, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur[4]? Hoc vero multo acerbius multoque est durius. Quod nos petimus[5] precibus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus oppugnabis et in nostrum fletum inrumpes et nos iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis?
14 Si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente inruisses et clamare coepisses: 'C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat[6]', nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare[7] et in tali miseria multorum perfugium misericor-
15 diae tollere? Dicam plane, Caesar, quod sentio. Si in hac[8] tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, obtines — intellego quid loquar — acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur! quam multi, cum[9] a te ignosci nemini vellent, impe-

1) *hunc* deest in cod. Gemblacensi, om. Baiter. 2) *omnia* om. cod. Colon., quod probat Madvig. 3) *est* coni. Wesenb.; *sit* codd. 4) *Ignoscat*, sc. Caesar, codd. multi. 5) Codd. addunt *domi;* at v. Madvig. op. I, p. 198. 6) Sic codd.; edit. nonnulli cum Prisc. VIII, 5, 25 *misereatur.* 7) Sic Lambin. ex uno cod. Memmiano; *a te — oppugnari* cet. codd. 8) *hac* om. Quint., incl. Kayser. 9) *qui, cum* vulgo ex codd. deter., quod retin. Kayser et Halm Ambros. secuti.

dirent clementiam tuam, cum etiam hi, quibus ipse ignovisti,
nolint te esse in alios misericordem! Quodsi probare Caesari 16
possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et
misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen
hominis non esset in tanto discrimine et periculo civis refellere
et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius
certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed
tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle mise-
reri. Tunc diceres: 'Caesar, cave credas; fuit in Africa; tulit
arma contra te.' Nunc quid dicis? 'Cave ignoscas.' Haec nec
hominis nec ad hominem vox est, qua qui apud te, C. Caesar,
utitur [1]), suam citius abiciet humanitatem quam extorquebit
tuam.

Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, 6
fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito quin 17
admiratus sis, vel quod de nullo alio [quisquam] [2]), vel quod
is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi [sceleris] [3])
adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim
nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii
timorem, qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam;
qui gravissime, temeritatem; scelus praeter te adhuc nemo.
Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali
quaeritur [4]), fatalis quaedam calamitas incidisse videtur et
improvidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat
humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse 18
miseros, — quamquam hoc victore esse non possumus; sed
non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt —; fue-
rint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero cri-
mine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat
multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audi-
vit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam
propulsare? quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius
tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu cum pacem esse cupie-
bas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civi-
bus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita 19

---

1) Ita Erfurt.; vulg. *utetur*. 2) *quisquam* delendum esse vidit Mommsen. M. Haupt coniecerat *quicquam*. 3) Sic codd. opt.; deteriores pro eo exhibent *facinoris;* uncos pos. Baiter, Halm. 4) *quaeritur* Madvig ex cod. Col.; alii *quaeratur*.

tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de re publica bene meritus esses, cum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt. Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?

7 Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram,
20 utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex
Africa exire, an vos in Africam non venire? 'Poteramusne'
inquies 'cum senatus censuisset'? Si me consulis, nullo modo.
Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat; atque ille eo
tempore paruit, cum parere senatui necesse erat; vos tunc
paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur?
Minime vero; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini,
familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus
21 gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis[1]
sors coniecta est ex senatus consulto, cum ipse non adesset,
morbo etiam impediretur: statuerat excusare[2]. Haec ego novi
propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in
omni denique vita familiares; magnum etiam vinculum, quod
isdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi
manere voluisse; sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiam si aliter sentiret, ver-
22 borum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit
auctoritati amplissimi viri vel potius paruit: una est profectus
cum iis, quorum erat una causa; tardius iter fecit; itaque in
Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur
vel ira potius; nam, si crimen est ullum[3]) voluisse, non minus

---

1) *Tuberonis* cod. Ambros.; *Tuberoni* cet. plerique. 2) *se excusare* codd. aliquot deter. 3) *illum* codd. opt.; *ullum* Lambin, Madvig, qui recte hoc cum voce *crimen* coniungendum statuit; *illum* del. Baiter, Halm.

magnum est, vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam
ad bellum contra hanc urbem gerundum, obtinere voluisse quam
aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non
fuit: Varus imperium se habere dicebat; fasces certe habebat.
Sed quoquo modo illud se habet[1]), haec querella, Tubero, 23
vestra, quid valet? 'Recepti in provinciam non sumus'. Quid,
si essetis? Caesarine eam tradituri fuistis[2]), an contra Cae-
sarem retenturi? Vide, quid licentiae, Caesar, nobis tua libe- 8
ralitas det vel potius audaciae: si responderit Tubero Africam,
quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum
fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere inter-
fuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim,
si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed iam hoc 24
totum omitto, non tam, ne offendam tuas patientissimas aures,
quam ne Tubero, quod numquam cogitavit, facturus fuisse videa-
tur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omni-
bus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentis-
simus inimicus huic causae, aliena voluntas conventus firmi
atque magni. Quaero: quid facturi fuistis? quamquam quid
facturi fueritis, dubitem[3]), cum videam quid feceritis? Prohi-
biti estis in provincia vestra pedem ponere et prohibiti summa 25
cum iniuria[4]). Quomodo id tulistis? acceptae iniuriae querel-
lam ad quem detulistis? nempe ad eum, cuius auctoritatem
secuti in societatem belli veneratis. Quodsi Caesaris causa in
provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venis-
setis: venistis ad Pompeium. Quae est ergo apud Caesarem
querella, cum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse
vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc quidem
vel cum mendacio, si voltis, gloriemini per me licet, vos pro-
vinciam fuisse Caesari tradituros. Etiamsi a Varo et a qui-
busdam aliis prohibiti estis[5]), ego tamen confitebor[6]) culpam
esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit. Sed 9
vide, quaeso, Caesar, constantiam ornatissimi viri, [Tuberonis][7]), 26

---

1) *habeat* codd. opt.; alii *habebat*. Mox *Tubero* om. Halm. 2) Sic Lambin.; codd. *fuissetis*. 3) Codd. opt. *non dubitem*, unde Bake *num dubitem*. 4) Sic Erf. et Col., Baiter ex cod. Gemblac. *summa iniuria*. 5) Sic Garatoni, Madvig; *essetis* codd. 6) *confiteor* cod. Gembl., *essetis* — *non confitebor* Richter. 7) Uncis incluserunt Baiter, Cobet.

quam ego quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non com-
memorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem
solere laudari. Quae fuit igitur umquam in ullo homine tanta
constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam pos-
sim dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus
partibus in dissensione civili non esset receptus, esset etiam
cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos [1]) rediret? Magni cuius-
dam animi atque eius est [2]) viri, quem de suscepta causa pro-
positaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum pericu-
27 lum possit depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo
fuissent, honos nobilitas, splendor ingenium, quae nequaquam
fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis, quod iusto cum impe-
rio [3]) ex senatus consulto in provinciam suam venerat. Hinc
prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners,
non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam
secutus erat, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompei castra
28 venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus iniuria. Quid?
cum ista res nihil commovisset eius animum; ad quem vene-
ratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantum modo
in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant; an, ut
fit in civilibus bellis [4]), * * * nec in vobis magis quam in reli-
quis; omnes enim vincendi studio tenebamur. Pacis equidem
semper auctor fui, sed tum sero; erat [5]) enim amentis, cum
aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere vole-
bamus, tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi tibi
esset pereundum, nisi vicisses: quamquam, ut nunc se res habet,
10 non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriae. Haec
29 ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut
Caesarem beneficii sui paeniteret. Nunc quaero, utrum vestras
iniurias an rei publicae persequamini: si rei publicae, quid de
vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras,
videte, ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore
putetis, cum ignoverit suis.

---

1) Qui constructionem *κατὰ σύνεσιν* in verbis *a quibus partibus — ad eos ipsos* ferendam non iudicarunt, aut *partibus* cum det. codd. eiecerunt, aut *ad eas ipsas* scripserunt. 2) *est* deest in codd.; post *viri* pos. Halm. 3) *iusto cum imp*. del. Nake ann. ph. 109, 295. 4) Ea hic excidisse, quae proprie de Tuberonum studio dicta essent, Madvig perspexit. 5) *sed tum erat amentis* coni. Rau II, p. 207.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus?
num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam
referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae[1]).
Causas, Caesar, egi multas equidem[2]) tecum, dum te in foro 30
tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: 'Igno-
scite, iudices: erravit, lapsus est, non putavit; si umquam post-
hac'. Ad parentem sic agi solet; ad iudices: 'Non fecit, non
cogitavit; falsi testes, fictum crimen'. Dic te, Caesar, de facto
Ligarii iudicem esse; quibus in praesidiis fuerit, quaere: taceo;
ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud
iudicem: 'Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello
oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est[3]) totus animo ac
studio tuus'. Ad iudicem sic [agi solet][4]); sed ego apud paren-
tem loquor: 'Erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam
tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur oro'. Si
nemo impetravit, adroganter; si plurimi, tu idem fer opem,
qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, cum 31
mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? quamquam
nec in hac oratione spes est posita causae nec in eorum stu-
diis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim **11**
et cognovi, quid maxime spectares, cum pro alicuius salute
multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse quam
voltus, neque te spectare, quam tuus esset necessarius is, qui
te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis
tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur inter-
dum, qui tua liberalitate fruuntur[5]), quam tu ipse, qui illis
tam multa concedas; sed video tamen apud te causas, ut dixi,
valere plus quam preces ab iisque te moveri maxime, quorum
iustissimum videas dolorem in petendo.

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies 32
necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera, quod soles: pos-
sum fortissimos viros Sabinos, tibi probatissimos, totumque
agrum Sabinum, florem Italiae ac robur rei publicae, propo-
nere — nosti optimos homines —: animadverte horum omnium
maestitiam et dolorem! huius T. Brocchi, de quo non dubito

---

1) Kayser ex Ambros. cod. add. *tuae*. 2) Codd. *et quidem*, quod ret. Eberhard. 3) *iam est* Madvig; *tametsi* codd.; Richter coni. *tametsi hostis*, *animo* cet. 4) Desunt haec verba in codd. non nullis, del. Wesenb., ret. Halm. 5) Col. *fruantur*, paulo post Orelli *concedis*.

quid existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides[1]).
33 Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare de unius capite nos agere: aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres ex civitate exterminandi. Nam[2]) quodvis exsilium his est optatius quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore[3]) faciunt, moveant te horum lacrimae, moveat pietas, moveat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit: te enim dicere audiebamus nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent, te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem[4]) omnium, hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hos omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his irascebamur, hos requirebamus, his non nulli etiam minabamur[5]). Conserva igitur tuis suos, ut, quem ad modum cetera, quae dicta sunt
12 a te, sic hoc verissimum reperiatur. Quodsi penitus perspicere
34 posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia fuerit[6]) futurus, in qua fratres fuerunt? Quis est, qui horum consensum conspirantem et paene conflatum in hac prope aequalitate fraterna noverit, qui[7]) hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt, tempestate abreptus est unus, qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu
35 tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum, dissenserit non a te solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem, cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis T. Ligarius quaestor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quaestorio offi-

1) Richter *vide*, quod praecedit *animadverte*. 2) *nam* uncis incl. Kayser, quod deest in Ambros. et aliis quibusdam. 3) *iusto cum dolore* Doederlein. 4) Richter coni. *squalorem*. 5) Sic codd. optim. et Patricius coni.; ceteri *minabantur*, quod recepit Halm. 6) *fuisset* codd. opt. 7) *noverit, qui* Theod. Hansing coni., rec. Halm, alii; codd. *non noverit? qui*. Richter coniecit *fraterni animi noverit*.

cio, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recor-
dari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud — neque 36
enim haec divinabat — nisi ut tui[1]) eum studiosum et bonum
virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: quam
huius admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres
optimos et integerrimos non solum sibi ipsos[2]) neque his tot
ac talibus viris neque nobis necessariis tuis[3]), sed etiam rei
publicae condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo 37
et clarissimo fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de opti-
mis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut con-
cessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem
carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus,
populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Cae-
sar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere.
Nihil est tam populare quam bonitas; nulla de virtutibus tuis
plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homi- 38
nes enim ad deos nulla re propius accedunt quam salutem
hominibus dando[4]). Nihil habet nec fortuna tua maius, quam
ut possis, nec natura melius, quam ut velis servare quam plu-
rimos. Longiorem orationem causa forsitan postulet[5]), tua certe
natura breviorem. Quare cum utilius esse arbitrer te ipsum
quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam; tantum
te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his
omnibus daturum[6]).

---

1) Sic Patricius et Gulielmus; *tu* codd. 2) Sic codd. opt.; Ernesti suspic. *ipsis*. 3) *tuis* codd. opt.; alii vocem omittunt, alii scribunt *suis*. Sed gradatio nulla est, nisi additur *tuis*. 4) Lambin *salute — danda*. 5) Codd. *postulat;* Kayser *postulet*, Halm *postularit*. 6) Orelli, alii ex dett. codd. *te daturum*.

ORATIO

PRO

REGE DEIOTARO

AD

C. CAESAREM.

ARGVMENTVM.

Deiotarus tetrarcha Gallo-Graeciae sive Galatiae fuit. Is, quod summa eius in Romanos fides constabat, a Pompeio regno Armeniae minoris donatus et a senatu rex est appellatus. His ille beneficiis senatus Pompeique permotus cum in bello civili Pompeio auxilia misisset (Caes. B. Civ. III, 4.), Caesaris animum offendit, quamquam post Pharsalicum proelium ad eius partes transiit. Itaque Caesar cum bello Alexandrino composito in Asiam Pharnacis, Ponti regis, bello persequendi causa venisset, eo devicto etiam Deiotarum regno Armeniae et parte reliquarum possessionum multavit (bell. Alexandr. c. 78.), nomen autem regium et cetera senatus beneficia concessit. Idem cum eo tempore ad regem devertisset, liberalissime ab hoc habitus est magnificeque donatus (de divinat. II, 37, 78). Graves autem inimicitiae intercedebant Deiotaro cum Castore, ex filia nepote, quae Saocondario vel, ut alii tradunt, Castori cuidam maiori nupserat. Itaque cum Castor omnem avo nocendi occasionem captaret, illum Romae criminatus est, quod Caesari apud se deversanti insidias struxisset, atque ut firmaret accusationem, servum quendam Phidippum medicum, quem rex cum legatis Romam miserat, pecunia corrupit atque testem sibi subornavit. Legati igitur Deiotari causam ad Ciceronem detulerunt, veterem Deiotari hospitem et amicum. Is causa suscepta apud Caesarem intra domesticos parietes regem defendit et non modo caput accusationis diluit, sed cetera etiam refutavit, quae criminis confirmandi causa adlata erant, veluti de odio Deiotari in Caesarem, de exercitu contra eum comparato, alia. Iudicium Caesar distulisse videtur, dum ipse in Asiam veni-

ret. Habita est oratio C. Iulio Caesare quartum Consule sine collega eodemque dictatore a. u. c. 709. (ante Chr. n. 45.) mense circiter Octobri, eamque Cicero conscriptam mense Decembri misit ad Dolabellam (Epist. ad Fam. IX, 12).

Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi 1
commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel aetas 1
mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut,
quantum mea fides studii mihi adferat ad salutem regis Deiotari
defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico
pro capite fortunisque regis, quod ipsum etsi non iniquum est
in tuo dumtaxat periculo, tamen est ita inusitatum, regem
reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde 2
eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam[1])
pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc con-
tra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusa-
torum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber: cru-
delem Castorem[2]), ne dicam sceleratum et impium, qui nepos
avum in capitis discrimen adduxerit adulescentiaeque suae ter-
rorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat,
commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere
duxerit, avi servum corruptum praemiis ad accusandum domi-
num impulerit, a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem 3
dominum accusantis et dominum absentem et dominum amicis-
simum nostrae rei publicae cum os videbam, cum verba audie-
bam, non tam adflictam regiam condicionem dolebam quam de
fortunis communibus extimescebam. Nam cum more maiorum
de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua
quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito,
exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset,
eum accuset solutus. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud 2
interdum, quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino; 4
re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam
dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium faci-
noris inisse arguare, cum[3]) per se ipsum consideres, grave
est; nemo enim fere est, qui sui periculi iudex non sibi se

---

1) *solebamus* codd. multi. 2) *crudelis Castor* nonnulli codd.
3) Alii codd. *si.*

aequiorem quam reo praebeat. Sed tua, Caesar, praestans
singularisque natura hunc mihi metum minuit; non enim tam
timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intellego, quid de te
5 ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod
tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata
est, dico intra domesticos[1] parietes, dico extra conventum et
eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis
oculis, in tuo ore voltuque acquiesco, te unum intueor, ad te
unum omnis mea spectat oratio; quae mihi ad spem obtinen-
dae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem
6 impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim causam,
C. Caesar, si in foro dicerem eodem audiente et disceptante
te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret!
Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in
populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem
curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. Sic
cum et deorum immortalium et populi Romani et senatus bene-
ficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse
7 posset oratio. Quae quoniam angustiora parietes faciunt actio-
que maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui
pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit, ad te ipsum
referre, quo facilius cum aequitas tua tum audiendi diligentia
minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum
spe pauca dicam; qui cum videantur nec ingenio nec usu atque
exercitatione rerum[2] valere, tamen ad hanc causam non sine
3 aliqua spe et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro
8 fuisse non erant nescii, adfectum[3] illum quibusdam incommodis
et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, [teque
cum huic iratum tum sibi amicum esse cognoverant][4]; cumque
apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in
exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quam ob rem
hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et constantiam et
clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracun-

1) *domesticos*, quod deest in paucis codd., incl. Kayser. 2) *usu rerum atque exercitatione* Ernesti suspicatus est; Garatoni *rerum* eici iubet. 3) *adflictum* c. altera codd. familia Eberhard. v. Madvig op. II, 308. 4) Uncinis haec inclusit Madvig v. op. Ac. I, p. 148. Eberhard *que cum* — *tum* unc. incl.

diae suspicemur. Per dexteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram non tam [1]) in bellis neque in proeliis quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti, te eius di penates acceperunt, te amicum et placatum [Deiotari] [2]) regis arae focique viderunt. Cum facile orari [3]), 9
Caesar, tum semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro querellae tuae? Numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompei amicitiam fuisset quam in tuam: cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tum [4]) auxilia Pompeio vel si etiam filium misisset, ipse aetatis excusatione usus esset. Ita cum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas; itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu 10
liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset quique illum [5]) ordinem ab adulescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, isdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos, in media re publica nati semperque versati. Cum audiret senatus consentientis 4
auctoritate arma sumpta, consulibus, praetoribus, tribunis plebis, 11
nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam, movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam videbat: in summo tamen timore quiescendum sibi [6]) esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit consules ex Italia profugisse omnesque consulares — sic enim ei nuntiabatur — cunctum senatum, totam Italiam esse effusam; talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad orientem via nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio

1) *tam* de Manut. susp. del. Schuetz, Eberhard; *non eam* Wolff.; sed v. Liv. 28, 39. 12 *quod nobis non tam fructu iucundius est, quam ultione.* 2) Halm unc. pos. 3) Sic codd. optimi; vulgo *exorari*, quod Madv. uncis inclusit. 4) Sic Halm.; codd. plur. *si cum;* alii cum paucis codd. *si tantum* vel *si.* 5) Sic unus codex optimae notae, plerique *quique cum illum*, unde Madvig scripsit *quique eum.* 6) Codd. alteri *quiescendum ut sibi*, alteri *quiescendum.*

concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati litte-
12 raeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: ad quem [1]) cum di atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompei memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto [2]) tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompei bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus.
5 Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello,
13 quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit ad fugientem, non ad insequentem [3]), id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit; domum se contulit teque Alexandrinum bellum
14 gerente utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit; ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus [4]) delegisti, pecuniam misit; ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere; ille corpus suum periculo obiecit tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis [5]) honore et nomine adfeceris.

---

1) Sic codd. optimi et Arusian. Mess. p. 220, Halm *in quem*. 2) *Tanto — quanto* praeter paucos libros Serv. ad Aen. XI, 438 v. Madvig op. II, p. 310; *quanto — tanto* ex opt. libris Benecke. 3) Sic Garatoni ex cod. Barbar., Halm, Eberhard; vulg. ex codd. opt. *ut ad fug. — non ut ad ins.* 4) Codd. alii *et probatissimum*, alii *omnibus* om.; *et pr. omn.* Garatoni et Madvig. unc. incl. 5) *regis* unc. incl. Herwerden.

Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam 15
honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere
voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari
profecto non potes. Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fue-
rit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae
importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissi-
mum lumen exstinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis
terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi,
a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri — ut haec
omittam: cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi
erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes pro-
vincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare?
Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum
carissimo filio distractus esset tanto scelere non modo perfecto,
sed etiam cogitato? At, credo, haec homo inconsultus et teme- 6
rarius non videbat. Quis consideratior illo? quis tectior[1])? 16
quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam inge-
nio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto.
Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota
constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit,
Deiotari integritas gravitas, virtus fides non audita est? Quod
igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet propter
metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem
amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime
stulto cogitatum esse confingitis? At quam non modo non cre- 17
dibiliter, sed ne suspiciose quidem! 'Cum' inquit 'in castel-
lum Peium[2]) venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses,
locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex
munerare[3]) constituerat: huc te e balneo, priusquam accum-
beres, ducere volebat; erant enim armati, qui te interficerent,
in eo ipso loco conlocati'. En crimen, en causa, cur regem
fugitivus, dominum servus accuset!

Ego me Hercules, Caesar, initio, cum est ad me ista causa delata[4]), Phidippum medicum servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adulescente esse corruptum, hac

1) Codd. plerique *rectior*, quod omittendum esse statuerunt Patricius et Garatoni; om. cod. Steph. 2) Sic Halm, *Blucium* vel *Bluceum* susp. Garatoni, utrumque nomen legitur apud Strab. XII, 5, 2; codd. *Luceium*. 3) *munerari* ex cod. Ambr. Kayser. 4) Excidisse participium velut *audiens* susp. Kayser.

sum suspicione percussus: medicum indicem subornavit[1]); finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat.
18 Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit primum occultius in potione, in cibo; deinde etiam impunius fit, quod, cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno, Iovis ille[2]) quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido et servo, ut putabat, fideli, non credidit: de armis, de
19 ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contexitur! 'Tua te' inquit 'eadem quae semper fortuna ser-
7 vavit; negavisti tum te inspicere velle'. Quid postea? an Deiotarus re illo tempore non perfecta[3]) continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum cenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut conlocati fuerant, retinere magnum fuit? Cum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus[4]) in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit; quod cum praesens Deiotarus regio et animo et more fecisset,
20 tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete illius temporis memoriam, pone illum ante oculos diem, voltus hominum te intuentium atque admirantium recordare: num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid nisi modeste[5]), nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lotum voluerit, cenatum nolue-
21 rit occidere? 'In posterum' inquit 'diem distulit, ut, cum in castellum Blucium[6]) ventum esset, ibi cogitata perficeret'. Non video causam mutandi loci, sed tamen ficta[7]) res criminose est.

---

1) *subornabit* codd. aliquot; mox Garatoni *fingit* scribere voluit. 2) Sic scribendum est ex necessaria Ernestii coniect.; codd. *illius*. 3) Codd. plerique *Deiot. rex illo tempore non perf. re.* 4) Schuetz *Antiochus* propter Liv. ep. 57. 5) *moderate* Halm ex alt. codd. familia. 6) Qui antea *Blucium* posuerunt, h. l. *Peium* scribunt, nam hic aliud castellum atque § 17 indicari apparet. 7) *ficta* Herwerden; vulg. c. codd. *acta*.

'Cum' inquit 'vomere post cenam te velle dixisses, in balneum
te ducere coeperunt: ibi enim erant insidiae. At te eadem
tua fortuna servavit; in cubiculo malle[1]) dixisti'. Di te per-
duint, fugitive; ita non modo nequam et improbus, sed etiam
fatuus et amens es. Quid? ille signa aënea in insidiis posue-
rat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes
crimina insidiarum; nihil enim dixit amplius. 'Horum' inquit
'eram conscius'. Quid tum? ita ille demens erat, ut eum,
quem conscium tanti sceleris haberet, a se dimitteret? Romam
etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum
et C. Caesarem, cui fecisset insidias, praesertim cum is unus
esset, qui posset de absente se indicare[2])? 'Et fratres meos' 22
inquit 'quod erant conscii, in vincula coniecit'. Cum igitur
eos vinciret, quos secum habebat, te solutum Romam mittebat,
qui eadem scires, quae illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit: una regem in spe- 8
culis fuisse semper, cum a te animo esset alieno, altera exer-
citum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam
breviter, ut cetera. Numquam eas copias rex Deiotarus habuit,
quibus inferre bellum populo Romano posset, sed quibus fines suos
ab excursionibus et latrociniis tueretur et imperatoribus nostris
auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat,
nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Caecilium nescio 23
quem, sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula con-
iecit. Non quaero quam veri simile sit, aut non habuisse[3])
regem, quos mitteret, aut eos, quos misisset, non paruisse,
aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos
potius quam necatos. Sed tamen cum ad Caecilium mittebat,
utrum causam illam victam esse nesciebat, an Caecilium istum
magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros
homines novit, vel quia non nosset, vel si nosset, contemneret.
Addit etiam illud equites non optimos misisse. Credo, Caesar[4]), 24
nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos.

1) Sic ex uno cod. Baiter, Halm; *in cubiculo te malle* Madvig; vulgo ex codd. ceteris *in cubiculum te ire malle*. 2) Sic post Victorium Madvig; codd. vel *iudicare*, vel *vindicare*. 3) Sic codd.; *habuisse* Heumann, Garatoni, Baiter, quod cogitant de copiis mittendis. 4) Sic ex cod. Guelferb. aliis Madvig; cet. codd. ante *credo* addunt *Veteres*.

Ait[1]) nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror, non audivi; sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

9 Alieno autem a te animo quo modo? speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praefeceras, in nulla re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad[2]) aciem praesto fuit. Secutum est bellum Africanum: graves de te rumo-
25 res[3]), qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum rex animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare maluerit quam tibi pecuniam non subministrare. 'At eo' inquit 'tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent: itaque cum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua etiam[4]) nos habemus Latinum:

'*Pereánt amici, dum ínimici una intércidant*'.

Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset; ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset?

Quid deinde? furcifer quo progreditur? ait hac laetitia
26 Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? Omnes in illo sunt regiae[5]) virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari regem non solere; frugi hominem dici non multum habet laudis in rege; fortem iustum, severum gravem, magnanimum largum, beneficum liberalem, haec[6]) sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem

1) *At* Herwerden. 2) Vulgo om. praepositionem cum codd. multis. 3) In multis codd. additur *sparsi.* 4) *etiam* om. Halm cum uno codd. Gissensi. Pro *dixit* Herwerden *dixisse.* 5) *regiae* Madvig. ex non nullis codd.; vulgo *rege.* 6) *haec* duo codd. praest.; vulgo *hae.*

maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate cum a
cuncta Asia, cum[1]) a magistratibus legatisque nostris, tum ab
equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et
cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publi- 27
cam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quic-
quid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris
consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum
tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligen-
tissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adulescens,
nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime
et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit?

Imitari, Castor, potius avi mores disciplinamque debebas **10**
quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. Quodsi 28
saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris
pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum
minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab
ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis,
optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam exacta
aetate defecerant. Itaque Deiotarum cum plures in equum
sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari sole-
bamus: hic vero adulescens, qui meus in Cilicia miles, in
Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret
cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium
pater miserat, quos concursus facere solebat! quam se iactare,
quam ostentare, quam nemini in illa causa studio et cupiditate
concedere! Cum vero exercitu amisso ego, qui pacis semper 29
auctor fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem[2]) armo-
rum non deponendorum, sed abiciendorum, hunc ad meam
auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio
illius[3]) belli et patri satis faciendum esse arbitrabatur. Felix
ista domus, quae non impunitatem solum adepta sit, sed accu-
sandi etiam licentiam; calamitosus Deiotarus, qui quod in isdem
castris fuerit, non modo apud te[4]), sed etiam a suis accuse-

---

1) *cum* Madvig cum paucis codd.; *tum* codd. cet. 2) Halm. verba *post Phars. pr.* insiticia indicat. Madvig. *auctor*, *post Phars. pr. suasor fui* scribere voluit. 3) Sic Madvig, Halm ex paucis codd.; cet. *ipsius*. 4) Sic locum restituit Madvig; codd. *qui et ab eo, qui in iisdem c. fuerit (et) non m.* cet.; Orell. coni. *qui non modo ab eo, qui — fuerit, apud te, sed etiam a suis accus.*; Frotscher *qui*

tur. Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine
propinquorum calamitate esse contenti?
11 Sint sane inimicitiae, — quae esse non debebant; rex enim
30 Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in
lucem evocavit: quis tuum patrem antea, quis esset, quam
cuius gener esset, audivit? — sed quamvis ingrate et impie
necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias homi-
num more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non
expetere vitam, non capitis arcessere. Esto, concedatur haec
quoque acerbitas [1]) et odii magnitudo; adeone, ut omnia vitae
salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur?
Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere
domum, contra dominum armare, hoc est non uni propinquo,
sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista cor-
ruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta
auctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullae
leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque
nostrum, impune evolare potest contraque nos pugnare, fit in
31 dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores!
Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, ponti-
ficem maximum vidimus, cum tribunus pl. M. Scaurum, princi-
pem civitatis, in iudicium populi vocavisset Scaurique servus ad
eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se
esse dixisset, prehendi [2]) hominem iussit ad Scaurumque deduci.
Vide quid intersit; etsi inique Castorem cum Domitio comparo;
sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti;
ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem ser-
vum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhi-
32 buisti. At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, cum esset
productus et cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad
hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Servio Sulpicio,
clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cenabat, et hoc
T. Torquato, optimo adulescente, se a te corruptum, tuis pro-
12 missis in fraudem impulsum esse confessus est? Quae est ista
tam impotens [3]), tam crudelis, tam immoderata inhumanitas?
Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla

---

non modo apud te et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, sed etiam a suis accusetur. 1) Sic Madvig cum paucis codd.; alii *acerbitatis.* 2) Codd. plerique *apprehendi.* 3) Sic pauci codd.; cet. *impudens.*

corrumperes domesticaque immanitate [1]) nostrae civitatis humanitatem inquinares?

At quam acute conlecta crimina! 'Blesamius' inquit — 33
eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male dicebat
tibi — 'ad regem scribere solebat te in invidia esse, tyrannum
existimari, statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non solere'. Nonne intellegis, Caesar,
ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse conlecta?
Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim [2])
capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos, multas adflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum! Quae semper in civili victoria sensimus,
ea te victore non vidimus. Solus [3]), inquam, es, C. Caesar, 34
cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani [4]) libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam [5]) clementissimum in victoria ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, cum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus [6]). Nam si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est et non numquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil volgare te dignum videri potest.

Nihil a me arbitror praetermissum [7]), sed aliquid ad extre- 13
mam causae partem reservatum. Id autem aliquid est [8]), te ut 35
plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi suscenseas; illud vereor, ne tibi illum suscensere aliquid suspicere: quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te meminit, non quid amiserit; neque se a te multatum arbitratur, sed cum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quominus a se, qui in altera parte fuis-

1) Vulgo ex codd. pler. *inhumanitate.* 2) *credo* Herwerden. 3) *Solus*, *solus*, *inquam* coni. Lambinus, sed v. Madvig. op. I p. 157. 4) *rei publicae* coni. Lambin., *p. R.* quod pauci codd. om., unc. incl. Halm in ed. Tur. 5) *etiam* Kayser cum paucis codd. omittit. 6) Codd. plerique *invidimus.* 7) Halm ex uno cod. Gissensi *praeteritum.* 8) Halm *Id au. quid est?*

36 set, ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus Magnus
ille, rex Asiae, cum, posteaquam a L. Scipione devictus est[1]),
Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quae
est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne
sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procura-
tione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo
facilius se Deiotarus consolari: ille enim furoris multam sustu-
lerat[2]), hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum
et ipsi et filio nomen regium concessisti: hoc nomine retento
atque servato nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium
de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est, nec
37 umquam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. Multa se arbi-
tratur et peperisse[3]) ante factis et habere in animo atque virtute,
quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis
casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de
Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui,
posteaquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappa-
docia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt: senatus vero iudi-
cia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi
Romani litteris monumentisque consignata sunt, quae umquam
vetustas obruet aut quae tanta delebit oblivio? Quid de vir-
tute eius dicam? de magnitudine animi, gravitate, constântia?
quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola
bona esse dixerunt hisque non modo ad bene, sed etiam ad
38 beate vivendum contentam esse virtutem. Haec ille reputans
et dies noctesque cogitans non modo tibi non suscenset —
esset enim non solum ingratus, sed etiam amens —, verum
omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert
14 clementiae tuae. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non
dubito quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum
Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab
omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene spe-
rare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere
solere. Memini enim isdem fere verbis ad me te scribere
meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum.

1) *est* addidit Lambin. 2) Sic Madvig. ex cod. Colon. pro vulg. *sustinuerat;* cfr. de deor. nat. III, § 82. 3) Sic scholiasta et pauci quidam codd.; *repperisse* ex cet. Klotz.

Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam 39
res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit,
familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem
magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt; sed
cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus
semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in
dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem
sempiternam, nec accidere ut quisquam te [1]) timere incipiat
eorum, qui sint semel a te liberati timore. Non debeo, C. Cae- 40
sar, quod fieri solet in tantis periculis, temptare, ecquonam [2])
modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil
opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis nul-
lius oratione evocata. Propone tibi duos reges et id animo
contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto id miseri-
cordiae, quod iracundiae denegavisti. Multa sunt monumenta
clementiae tuae, sed maxima [3]) eorum incolumitates, quibus
salutem dedisti; quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis
commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac
civitate sanctum fuit, sociorum vero regum et amicorum san-
ctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent te victore **15**
timuerunt, retentum vero et a te confirmatum posteris etiam 41
suis tradituros se [4]) esse confidunt. Corpora sua pro salute
regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesa-
mius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti,
eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum
Hiera legatus est ad te missus, cum regum amicissimi, tum
tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Blesamio, num 42
quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras
quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege
se supponit reum; memoriam tuam implorat, qua vales plu-
rimum; negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem
discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque
ad ultimos prosecutum; cum e balneo exisses, tecum se fuisse,
cum illa munera inspexisses cenatus, cum in cubiculo recu-
buisses; eandemque adsiduitatem tibi se praebuisse postridie.

---

1) *iterum* add. Lehmann, Herm. 14, 454. 2) *ecquonam* Gulielmus, Halm, alii; cet. codd. *quonam*. 3) *maxima* Wesenberg ad Sest. p. 67; codd. *maxime*. 4) *se* om. codd. omnes fere.

43 Quam ob rem, si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id suum facinus iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute; quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

ACCVSATIONIS

IN C. VERREM

LIBER QVARTVS

DE SIGNIS.

ARGVMENTVM ZVMPTII.

Continet liber quartus furta et maleficia C. Verris in auferendis signis, tabulis pictis ceterisque ornamentis tota Sicilia commissa. Quae persequens orator hoc ordine utitur, ut primum privatorum hominum, deinde oppidorum et fanorum exspoliationes et direptiones ostendat. — Incipit propter furti magnitudinem ab Heio Mamertino (cap. 2—8), qui cum idem princeps legationis esset a Mamertinis laudandi Verris causa Romam missae, utitur ea opportunitate, ut omnem illius laudationis auctoritatem infringat (cap. 9—11). Cumulat deinde aliorum privatorum hominum exspoliationes, a quibus diversissimas res aut opere aut pretio insignes ablatas docet (cap. 12—24 § 53), et insanam cupiditatem Verris in comparanda pretiosa supellectile demonstrat (cap. 24—26). Sequitur nefarium facinus, spoliatio Antiochi regis Syriae per Siciliam forte iter facientis (cap. 27—32). — Transgressus ab ea re ad direptiones urbium et fanorum ostendit, quae Verres a Segestanis abstulerit (c. 33—38), quae a Tyndaritanis (cap. 39—42), quae ab Agrigentinis (cap. 43), Assorinis (cap. 44 § 96), Enguinis (cap. 44 § 97. 98), quomodo apud Catinenses sacrarium Cereris violarit (cap. 45), apud Melitenses fanum Iunonis spoliarit (cap. 46. 47), ab Hennensibus simulacra Cereris et Victoriae abstulerit (cap. 48—51), imprimisque in direptione maximae et pulcherrimae urbis Syracusarum commoratur (cap. 52—58). Demonstrat denique, quam et omnes Graeci eiusmodi direptiones oppidorum aegre ferant (cap. 59. 60) et quanto Syracusani odio, cum primum licuerit, contra Verrem exarserint (cap. 61—fin.).

Venio nunc ad istius, quem ad modum ipse appellat, studium, 1
ut amici eius, morbum et insaniam, ut Siculi, latrocinium: ego 1
quo nomine appellem nescio; rem vobis proponam: vos eam

suo, non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices: deinde fortasse non magno opere quaeretis, quo id nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aëneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabula neque in textili, quin conqui-
2 sierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit. Magnum videor dicere: attendite etiam, quem ad modum dicam. Non enim verbi neque criminis augendi causa complector omnia; cum dico nihil istum eius modi rerum in tota provincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui. Etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in hospitis[1]) quidem, nihil in locis communibus, ne in fanis quidem, nihil apud Siculum, nihil apud civem Romanum, denique nihil istum, quod ad oculos animumque acciderit[2]), neque privati neque publici, neque profani
3 neque sacri tota in Sicilia reliquisse. Unde igitur potius incipiam quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in[3]) deliciis fuit? aut ex quo potius numero, quam ex ipsis laudatoribus tuis? Facilius enim perspicietur, qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, cum apud tuos Mamertinos inveniare improbissima ratione esse praedatus.

2 C. Heius est Mamertinus — omnes hoc mihi, qui Messanam accesserunt, facile concedunt — omnibus rebus illa in civitate ornatissimus. Huius domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe et nostris hominibus apertissima maximeque hospitalis. Ea domus ante istius adventum ornata sic fuit, ut urbi quoque esset ornamento. Nam ipsa Messana, quae[4]) situ, moenibus portuque ornata sit, ab his rebus, qui-
4 bus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate[5]) in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum, in quo signa[6]) pulcherrima quat-

1) *hospitis* Jeep coni., quod praeter Jordan. et Klotzium rec. edit. receperunt; vulgo ex codd. *oppidis*. 2) Codd. dett. *quod oculos an. accenderit*. 3) Praepositionem omittit alter Guelferb., prob. Bake. 4) Ernesti vel *cum situ* vel *quamvis situ* corrigi vel *sit* in *est* mutari voluit; *est* pro *sit* Kayser. 5) *magna cum religione tum dignitate* Richter, Eberhard. 6) Hotoman credit *inerant* aut tale quid intercidisse.

tuor summo artificio, summa nobilitate, quae non modo istum hominem ingeniosum et intellegentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis marmoreum Praxiteli: nimirum didici etiam, dum in istum inquiro, artificum nomina. Idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiae visuntur; nam alia visendi causa nulla est. Atque ille L. Mummius cum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit.

Verum ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, 3
quod dico, Cupidinis e marmore, ex altera parte Hercules, 5
egregie factus ex aere. Is dicebatur esse Myronis, ut opinor, et certe item . . .[1]. Ante hos deos erant arulae, quae cuivis religionem sacrarii significare possent. Erant aënea duo praeterea signa, non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Canephoroe ipsae vocabantur. 'Sed earum artificem quem?' Quemnam? recte admones, Polyclitum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat; omnibus haec ad visendum[2]) patebant cotidie; domus erat non domino magis ornamento quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magni- 6
ficentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tam diu, dum forum dis immortalibus populoque Romano habuit ornatum; et, cum esset hospes Heiorum, Mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. Nuper homines nobiles huius modi[3]), iudices, sed[4]) quid dico nuper? immo vero modo ac plane paulo ante vidimus, qui forum et basilicas non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitum, non furtis nocentium ornarent; qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant, non ablata ex urbibus sociorum atque amicorum populi

---

1) Lacunam statuit Muther; excidisse censet: *certe item praeclari est artificis.* Jordan *et certe. Item.* Baiter et Kayser *et recte. Item.* 2) Verba *ad vis.* Garatonio e gloss. orta videntur. 3) Sic cod. Par.; *eius modi* Halm, Eberhard, Müller ex cod. Vat. 4) *sed* Halm; vulgo ex codd. *et.*

Romani[1]) quadridui causa per simulationem aedilitatis, domum
7 deinde atque ad suas villas auferebant. Haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio e[2]) sacrario Verres abstulit: nullum, inquam, horum reliquit, neque aliud ullum tamen praeter unum pervetus ligneum, Bonam Fortunam, ut opinor; eam iste habere domi suae noluit.

4 Pro deum hominumque fidem! quid hoc est? quae haec causa est, quae ista impudentia? Quae dico signa, antequam abs te sublata sunt, Messanam cum imperio nemo venit quin viserit[3]). Tot praetores, tot consules in Sicilia cum in pace tum etiam in bello fuerunt, tot homines cuiusque modi — non loquor de integris, innocentibus, religiosis —, tot cupidi, tot improbi, tot audaces, quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est, qui ex illo sacrario quicquam poscere aut tollere aut attingere auderet. Verres quod ubique erit pulcherrimum auferet? nihil habere cuiquam praeterea licebit? tot domus locupletissimas domus istius[4]) una capiet? Idcirco nemo superiorum attigit, ut hic tolleret? ideo C. Claudius Pulcher rettulit, ut C. Verres posset auferre? At non requirebat ille Cupido lenonis domum ac meretriciam disciplinam: facile illo sacrario patrio continebatur; Heio se a maioribus relictum esse sciebat in hereditate sacrorum, non quaerebat meretricis heredem.

8 Sed quid ego tam vehementer invehor? Verbo uno repellar: 'emi' inquit. Di[5]) immortales, praeclaram defensionem! mercatorem in provinciam cum imperio ac securibus misimus, omnia qui signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coëmeret, nihil cuiquam relinqueret! Haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur: emisse. Primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris, quoniam in toto hoc genere hac una defensione usurus es, quaero, cuius modi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio tot res, tam pretiosas, omnes denique res, quae alicuius pretii fuerint[6]), tota ex provincia coëmisse.

1) *populi Romani* nos addidimus cfr. § 18; cod. Vat. *sociorum atque amicorum;* vulgo ex cet. codd. *sociorum.* Müller *atque am.* unc. incl. 2) *de* Halm, Eberhard ex Vat. 3) *viserit* de Baiteri coni. Halm, Eberhard, Müller; *viderit* codd. 4) *istius domus* Halm, Eberhard ex Vatic. 5) Orelli, Müller cum det. *O dii.* 6) *fuerunt*

Videte maiorum diligentiam, qui nihildum etiam istius 5
modi suspicabantur, verum tamen ea, quae parvis in rebus acci- 9
dere poterant, providebant. Neminem, qui cum potestate aut
legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore puta-
verunt, ut emeret argentum — dabatur enim de publico —,
ut vestem — praebebatur enim legibus —: mancipium puta-
runt, quo et omnes utimur et non praebetur a populo. Sanxe-
runt 'ne quis emeret nisi in demortui locum'. Si qui Romae
esset demortuus? Immo, si quis ibidem. Non enim te instruere
domum tuam voluerunt in provincia, sed illum usum provinciae
supplere[1]). Quae fuit causa, cur tam diligenter nos in pro- 10
vinciis ab emptionibus removerent? Haec, iudices[2]), quod
putabant ereptionem esse, non emptionem, cum venditori suo
arbitratu vendere non liceret. In provinciis intellegebant si is,
qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset,
emere vellet idque ei liceret, fore uti quod quisque vellet, sive
esset venale sive non esset, quanti vellet auferret. Dicet ali-
quis: 'noli isto modo agere cum Verre, noli eius facta ad anti-
quae religionis rationem exquirere[3]); concede, ut impune eme-
rit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab
invito, nihil per iniuriam'. Sic agam: si quid venale habuit
Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit, desino quaerere
cur[4]) emeris. Quid igitur nobis faciendum est? num argumen- 6
tis utendum in re eius modi? Quaerendum, credo, est, Heius 11
iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit; si fecit,
num tanta difficultas eum rei nummariae tenuerit, tanta ege-
stas, tanta vis presserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut deos
patrios venderet. At hominem video auctionem fecisse nullam,
vendidisse praeter fructus suos nihil umquam, non modo in
aere alieno nullo, sed in suis nummis multis esse et semper
fuisse; si haec contra ac dico essent omnia, tamen illum haec,
quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, vendi-
turum non fuisse. 'Quid? si magnitudine pecuniae persuasum
est'? Veri simile non est, ut ille homo tam locuples, tam
honestus religioni suae monumentisque maiorum pecuniam ante-

---

cod. Reg., Halm. 1) Verba *sed illum — supplere* aliena videntur Kaysero. 2) *haec videlicet* coni. Bake. 3) Lambin. susp. *exigere*. 4) *quo iure* W. Meyer, Halm; *iurene* Eberhard, at v. Schwabe Phil. XXX, 315.

12 poneret. 'Sunt ista; verum tamen abducuntur homines non
numquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae'. Videa-
mus quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem
maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate,
a [1]) religione deducere. Ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas
referre: 'haec omnia signa Praxiteli, Myronis, Polycliti HS. VI.
milibus quingentis Verri vendita'. Sic [2]) rettulit: recita. EX
TABVLIS [3]). Iuvat me haec praeclara nomina artificum, quae
isti ad caelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupi-
dinem Praxiteli HS. MDC! Profecto hinc natum est: 'malo
emere quam rogare'.

7 Dicet aliquis: 'Quid? tu ista permagno aestimas?' Ego vero
13 ad meam rationem usumque meum non aestimo: verum tamen
a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudi-
cio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur, quanti venire
soleant, quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire
possent, denique ipse Verres quanti aestimet. Numquam, si [4])
denariis CCCC Cupidinem illum putasset, commisisset, ut propter
eum in sermonem hominum atque in tantam vituperationem
14 veniret. Quis vestrum igitur nescit, quanti haec aestimentur?
In auctione signum aëneum non maximum HS. XL milibus venire
non vidimus? Quid? si velim nominare homines, qui aut non
minoris aut etiam pluris emerint, nonne possum? Etenim qui
modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis; dif-
ficile est [enim] [5]) finem facere pretio, si libidini non feceris [6]).
Video igitur Heium neque voluntate neque difficultate aliqua
temporis nec magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec
signa venderet; teque ista simulatione emptionis vi, metu, impe-
rio, fascibus ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non
solum potestati tuae, sed etiam fidei populus Romanus commi-
serat, eripuisse atque abstulisse.

15 Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc cri-
mine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? Nihil profecto;

---

1) Praepositionem om. cod. Reg. prob. Klotzio et Kaysero, *ab* Halm, Müller. 2) Sic codd. dett.; *vendita sed* cod. Reg.; *vendita esse. Ret.* Madvig. 3) Sic Richter, vulgo *recita ex tabulis.* Iam Lambin. de suo adiecerat: *Tabulae Heii.* 4) *numquam enim si* cum dett. codd. Orelli, Eberhard. 5) *enim*, quia deest in cod. Reg., uncis incl. Kayser, cet. 6) Ita cum Leid. Madvig; *non* deest in Reg.; *nisi* c. det. cod. Halm, Müller.

sed ne difficilia optemus. Heius est Mamertinus: Mamertina
civitas istum publice communi consilio sola laudat; omnibus iste
ceteris Siculis odio est, ab his solis amatur; eius autem lega-
tionis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius
— etenim est primus civitatis —: ne forte, dum publicis man-
datis serviat, de privatis iniuriis reticeat. Haec cum scirem et 16
cogitarem, commisi tamen[1]), iudices, Heio, produxi [eum][2])
prima actione, neque id tamen ullo periculo feci. Quid enim
poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis?
esse illa signa domi suae, non esse apud Verrem? Qui poterat
quicquam eius modi dicere? Ut homo turpissimus esset impu-
dentissimeque mentiretur, hoc diceret: illa se habuisse vena-
lia eaque sese, quanti voluerit[3]), vendidisse. Homo domi
suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere
existimare maxime vellet, primo dixit se istum publice laudare,
quod sibi ita mandatum esset; deinde neque se illa habuisse
venalia neque ulla condicione, si utrum vellet liceret, adduci
umquam potuisse, ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a
maioribus suis relicta et tradita.

Quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Centuri- 8
pina civitate, a Catinensi, ab Halaesina, Tyndaritana, Hen- 17
nensi, Agyrinensi ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri
atque opprimi dicis? tua te altera patria, quem ad modum
dicere solebas, Messana, circumvenit: tua, inquam, Messana,
tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac fur-
torum receptrix. Adest enim vir amplissimus eius civitatis,
legatus huius iudicii causa domo missus, princeps laudationis
tuae, qui te publice laudat — ita enim mandatum atque impe-
ratum est —, tametsi rogatus de cybaea tenetis memoria quid
responderit: aedificatam publicis operis, publice coactis eique
aedificandae publice Mamertinum senatorem praefuisse. Idem
ad vos privatim, iudices, confugit; utitur hac lege, qua iudi-
cium est, communi arce sociorum. Tametsi lex est de pecuniis
repetundis, ille se negat pecuniam repetere, quam ereptam
non tantopere desiderat[4]): sacra se maiorum suorum repetere
abs te dicit, deos penates te patrios[5]) reposcit. Ecqui pudor 18

1) *me* vulgo additum post *tamen* recte deest in opt. codd. 2) *eum* deest in Guelf. et Regio; om. Halm. 3) *voluisset* Klotz. 4) *desideret* Lehrs. Mon. bl. 1879 p. 44. 5) *deos* Beckio, *penates* Schuetzio

est? ecquae religio, Verres? ecqui metus? Habitasti apud Heium Messanae; res illum divinas apud eos deos in suo sacrario prope cotidiano 1) facere vidisti; non movetur pecunia; denique quae ornamenti causa fuerunt, non requirit; tibi habe Canephoros, deorum simulacra restitue. Quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi Romani questus est, quia religioni suae non modo in dis patriis repetendis, sed etiam in ipso testimonio ac iure iurando proximus fuit, hominem missum ab isto scitote esse Messanam, de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice prae-
9 fuit, qui a senatu peteret, ut Heius adficeretur ignominia. Homo
19 amentissime, quid putasti? impetraturum te? quanti is 2) a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur, ignorabas? Verum fac te impetravisse; fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quam 3) putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint?

Tametsi quae est ista laudatio, cum laudator interrogatus laedat necesse est? Quid? isti laudatores tui non 4) testes mei sunt? Heius est laudator; laesit gravissime. Producam ceteros; reticebunt, quae poterunt, libenter; dicent, quae necesse erit, ingratiis. Negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possunt. Negent ei navi [faciundae] 5) senatorem Mamertinum publice praefuisse? Utinam negent! Sunt etiam cetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum dem 6) illis temporis ad meditandum confirman-
20 dumque periurium. Haec tibi laudatio procedat in numerum? hi te homines auctoritate sua sublevent? qui te neque debent adiuvare, si possint, neque possunt, si velint; quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti, quo in oppido multas familias totas in perpetuum infames tuis stupris flagitiisque fecisti. — At publice commodasti. Non sine magno quidem rei publicae provinciaeque Siciliae detrimento. Tritici

---

suspectum; vulgo *a te* pro *te* ex dett. codd. 1) Sic ex codd. opt. recentiores editores; vulgo *cotidie*, quod Halm ex Vatic. recepit. 2) Om. *is* cum Vat. Halm. 3) *quam* cet. codd.; *quantam* Halm, Eberhard, ut est in Vat. 4) Sic codd. Reg. et Leid.; Halm c. Vat. *nonne*. 5) Halm, Eberhard c. dett. codd. addunt *faciundae*, quod deest in cod. Reg. aliisque. Lacunam post *navi* statuit Kayser. 6) Cod. Reg. *idem; sit* Zumpt ex Guelferb.

modium LX milia empta populo Romano dare debebant et sole-
bant; abs te solo remissum est. Res publica detrimentum fecit,
quod per te imperii ius in una civitate imminutum est; Siculi,
quod ipsum [1]) non de summa frumenti detractum est, sed
translatum in Centuripinos et Halaesinos, immunes populos, et
hoc plus impositum, quam ferre possent. Navem imperare ex 21
foedere debuisti; remisisti in triennium. Militem nullum umquam
poposcisti per tot annos. Fecisti item, ut praedones solent:
qui cum hostes communes sint omnium, tamen aliquos sibi
instituunt amicos, quibus non modo parcant, verum etiam praeda
quos augeant, et eos maxime, qui habent oppidum opportuno
loco, quo saepe adeundum sit navibus, non numquam etiam
necessario [2]).

Phaselis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs **10**
antea Cilicum atque praedonum: Lycii illam, Graeci homines,
incolebant; sed quod erat eius modi loco atque ita proiecta in
altum, ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam neces-
sario devenirent, et, cum se ex hisce locis reciperent, eodem
deferrentur, adsciverunt sibi illud oppidum piratae, primo com-
mercio, deinde etiam societate. Mamertina civitas improba 22
antea non erat; etiam erat inimica improborum, quae C. Cato-
nis, illius qui consul fuit, impedimenta retinuit. At cuius homi-
nis! clarissimi ac potentissimi, qui tamen, cum consul fuisset,
condemnatus est. Ita C. Cato, duorum hominum clarissimorum
nepos, L. Paulli et M. Catonis, et P. Africani sororis filius...[3])
quo damnato, tunc cum severa iudicia fiebant, HS IIII[4]) mili-
bus lis aestimata est! Huic Mamertini irati fuerunt, qui maio-
rem sumptum, quam quanti Catonis lis aestimata est, in Timar-
chidi prandium saepe fecerunt. Verum haec civitas isti prae- 23
doni ac piratae Siciliensi Phaselis fuit. Huc omnia undique
deferebantur, apud istos relinquebantur; quod celari opus erat,
habebant sepositum et reconditum; per istos quae volebat clam
imponenda, occulte exportanda curabat; navem denique maxi-
mam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos

1) Lambin. *hoc ipsum;* Eberhard *id ipsum.* 2) *non — necessario* Eberhard uncis incl. 3) Lacunae signa posuit Richter, sequuntur Halm, Eberhard, Müller. Plerique editores vel haec omnia *Ita C. Cato — lis aestimata est* vel *Ita C. Cato — sororis filius* incluserunt tamquam inserta ex Vell. Pat. II, 8 cfr. Verr. III, § 184. 4) Codd. de numero inter se differunt, at v. Vell. Pat. l. c.

faciundam aedificandamque [1]) curavit. Pro hisce rebus vacatio data est ab isto sumptus, laboris, militiae, rerum denique omnium; per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his quidem temporibus in omni orbe terrarum, vacui expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumptu,
24 molestia, munere. Hinc illa Verria nata sunt: quod [2]) in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est, quem obtorta gula de convivio in vincla atque in tenebras abripi iussit: hinc illa crux, in quam iste civem Romanum multis inspectantibus sustulit, quam non ausus est usquam defigere nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicavit.

11 Laudatum etiam vos quemquam venitis [3])? qua auctoritate? utrum quam apud senatum, an quam apud populum Romanum
25 habere debetis? Ecqua civitas est non [4]) in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus aut tam potens aut tam libera aut etiam tam immanis ac barbara, rex denique ecquis est, qui senatorem populi Romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo Romano, cuius benificio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios et exteras nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt. Me cum dico, leve est: senatorem populi Romani si non invitarunt, honorem debitum detraxerunt non homini, sed ordini. Nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima [5]) Cn. Pompei Basilisci, quo, etiamsi esset invitatus a vobis, tamen devertisset; erat etiam Percenniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima, quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit. Senator populi Romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. Nulla hoc civitas umquam alia commisit. 'Amicum enim nostrum in iudicium vocabas'. Tu, quid [6]) ego privatim negotii geram,
26 interpretabere imminuendo honore senatorio? Verum haec tum queremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est. In populi Romani quidem

---

1) Sic codd. dett., in opt. codd. est *faciendamque*. 2) *quo* Lehrs. 3) Ita codd. opt.; vulgo ex dett. *venire audetis?* 4) Codd. dett. *non modo*, quod revocavit Ernesti. 5) Vulgo ex dett. codd. additur *et amplissima*. 6) *quod* Bake prob. Kayser.

conspectum quo ore vos commisistis? nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis Romani sanguine redundat, quae fixa est ad portum urbemque vestram, revellistis neque in profundum abiecistis locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? In Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. Vestrane urbs electa est, ad quam cum [1]) adirent ex Italia, crucem civis Romani prius quam quemquam amicum populi Romani viderent? quam vos Reginis, quorum civitati invidetis, itemque incolis vestris, civibus Romanis, ostendere soletis, quo minus sibi adrogent minusque vos despiciant, cum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum.

Verum haec emisse te dicis. Quid? illa Attalica tota Sici- 12
lia nominata ab eodem Heio [peripetasmata] [2]) emere oblitus 27
es? Licuit eodem modo, ut signa. Quid enim actum est? an litteris pepercisti? Verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit fore, quod de armario quam quod de sacrario esset ablatum. At quo modo abstulit? Non possum dicere planius, quam ipse apud vos dixit Heius. Cum quaesissem, num quid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata. Quaesivi misissetne [3]); respondit id, quod necesse erat, se [4]) dicto audientem fuisse praetori, misisse. Rogavi, pervenissentne Agrigentum: dixit pervenisse. Quaesivi, quem ad modum revertissent: negavit adhuc revertisse. Risus populi atque admi-
ratio omnium vestrum facta est. Hic tibi in mentem non venit 28
iubere, ut haec quoque referret HS. VI milibus D se tibi vendidisse? Metuisti [5]), ne aes alienum tibi cresceret, si HS. VI milibus D tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere HS. CC milibus? Fuit tanti, mihi crede: haberes quod defenderes; nemo quaereret, quanti illa res esset: si modo te posses

---

1) *qui* Hotomani coni., Lambinus recepit, *quicumque* Müller. 2) Glossema esse hanc vocem ostendit verborum collocatio, delevit Halm, servavit Müller. 3) Sic Schwabe, Halm, Müller; codd. *an,* quod retinet Kayser, Eberhard; Zumpt coni. *anne*, Jordan susp. *eane.* In melioribus codd. totus hic locus *peripetasmata* — *pervenissentne Agrigentum* excidit. 4) Sic Hotoman, Halm, Müller; *scilicet* codd., quod defendit Schwabe, qui sic interpungit, *nec. erat*, *scilicet: dicto aud. f.*, *praet. mis.* Alii post *fuisse* inserunt *se.* 5) *Metuistine* Halm.

dicere [1]) emisse, facile cui velles tuam causam et factum probares; nunc de peripetasmatis quem ad modum te expedias non habes.

29 Quid? a Phylarcho Centuripino, homine locuplete ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti an emisti? In Sicilia quidem cum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam — non enim parum res erat clara —: tam te has phaleras a Phylarcho Centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobiles ab Aristo Panhormitano, quam tertias a Cratippo Tyndaritano. Etenim si Phylarchus vendidisset, non ei, postea quam reus factus es, redditurum te promisisses. Quod quia vidisti plures scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilo minus testatam futuram: non reddidisti. Dixit Phylarchus pro testimonio se, quod nosset tuum istum morbum, [ut amici tui appellant] [2]) cupisse te celare de phaleris; cum abs te appellatus esset, negasse habere sese; apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur; istius tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum [3]) ipsum inspiceret [4]), ubi erant depositae; tum se deprensum negare non potuisse; ita ab se invito phaleras ablatas gratis.

13 Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit,
30 iudices, est operae pretium cognoscere. Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero, quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. Hosce opinor, Cibyrae cum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis domo profugisse. Quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, cum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo fugientes ad eum se exsules, cum iste esset in Asia [5]), contulerunt. Habuit eos secum ab illo [6]) tempore et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consi-
31 lioque usus est. Hi sunt illi, quibus in tabulis refert sese Q. Tadius dedisse iussu istius, Graecis pictoribus. Eos iam

---

1) Vulgo ex dett. codd. *docere*. *dicere* defendit Schwabe. 2) Unc. pos. Schwabe, Eberhard. 3) *apud illum* Schwabe, *penes illum* Eberhard. 4) Sic Halm, quod in Reg. et Guelf. est *istius tantam f. — ut — inspiceres*, vulgo *tuam — inspiceres*. 5) *cum iste — Asia* unc. incl. Eberhard, fortasse recte. 6) Sic Zumpt, quamquam praepos. deest in codd. Reg. et Guelf. I; om. praepos. Jordan, Müller.

bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo postea quam venerunt, mirandum in modum — canes venaticos diceres — ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut, ubi quidque esset, aliqua ratione invenirent. Aliud minando aliud pollicendo, aliud per servos aliud per liberos, per amicum aliud aliud per inimicum inveniebant: quidquid illis placuerat, perdendum erat. Nihil aliud optabant, quorum poscebatur argentum, nisi ut id [1]) Hieroni et Tlepolemo displiceret.

Verum mehercule hoc, iudices, dicam. Memini Pamphi- 14
lum Lilybaetanum, amicum et hospitem meum, nobilem homi- 32
nem, mihi narrare, cum iste ab sese hydriam Boëthi manu
factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem
abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse,
quod vas eius modi, quod sibi a patre et a maioribus esset
relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitum
adventus, a se esset ablatum. 'Cum sederem', inquit, 'domi
tristis, accurrit Venerius: iubet me scyphos sigillatos ad prae-
torem statim adferre. Permotus sum', inquit: 'binos habebam;
iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum
ad praetoris domum ferri. Eo cum venio, praetor quiescebat;
fratres illi Cibyratae inambulabant. Qui me ubi viderunt, "Ubi
sunt, Pamphile", inquiunt, "scyphi"? Ostendo tristis: laudant.
Incipio queri me nihil habiturum, quod alicuius esset pretii, si
etiam scyphi essent ablati. Tum illi, ubi me conturbatum
vident: "Quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur"?
'Ne multa, sestertios mille me', inquit, 'poposcerunt: dixi me
daturum. Vocat interea praetor; poscit scyphos'. Tum illos
coepisse praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius
pretii scyphos esse Pamphili: luteum negotium esse, non
dignum, quod in suo argento Verres haberet. Ait ille idem
sibi videri. Ita Pamphilus scyphos optimos aufert.

Et mehercule ego antea, tametsi hoc nescio quid nuga- 33
torium sciebam esse ista intellegere, tamen mirari solebam
istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem
nulla in re quicquam simile hominis habere. Tum primum 15
intellexi ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in
furando manibus suis, oculis illorum uteretur. At ita studiosus

---

1) *id* in uno cod. Reg. est. vulgo omittitur.

est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intellegens esse, ut nuper — videte hominis amentiam — postea quam est comperendinatus, cum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus mane apud L. Sisennam, virum primarium, cum essent triclinia strata argentumque expositum in aedibus, cum pro dignitate L. Sisennae domus esset plena hominum honestissimorum: accessit [1]) ad argentum, contemplari unum quidque otiose et considerare coepit. Mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio [2]) eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem augeret, alii amentiam, cui comperendinato, cum tam multi testes dixissent, quicquam illorum veniret[3]) in mentem. Pueri autem Sisennae, credo qui audissent, quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deicere
34 neque ab argento digitum discedere. Est boni iudicis parvis ex rebus coniecturam facere unius cuiusque et [4]) cupiditatis et continentiae. Qui reus et reus lege comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, temperare [5]) non potuerit maximo conventu, quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret, hunc praetorem in provincia quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem aut manus abstinere potuisse?

16 Verum uti Lilybaeum, unde digressa est, oratio reverta-
35 tur [6]), Diocles est, Pamphili gener, illius a quo hydria ablata est, Popilius cognomine. Ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerunt, abstulit. Dicat se licet emisse; etenim hic propter magnitudinem furti sunt, ut opinor, litterae factae. Iussit Timarchidem aestimare argentum, quo modo qui [7]) umquam tenuissime in donationem histrionum aestimavit. Tametsi iam dudum ego erro, qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam et quaeram, utrum emeris necne, et quo modo et quanti emeris, quod verbo transigere possum. Ede mihi scriptum, quid argenti [8]) in provincia Sicilia pararis, unde quidque aut

1) Sic recentiores edit. secundum codd. opt.; ceteri *accesserit — coeperit.* 2) Verba *in ipso iudicio* unc. incl. Kayser. 3) Sic cod. Reg.; Zumpt ex Guelf. *venisset.* 4) *et* om. Reg. et Guelf.; Madvig, Kayser *cupiditatis et* uncis incl. 5) Lambinus *sibi temperare* de coniectura. 6) *revertatur* Halm cum dett. codd.; Reg. *revertantur;* alii ex Gud. *revertamur.* 7) Sic Halm ex codd.; vulgo *Quo modo? quo qui.* 8) *argenti* unc. incl. Halm, quia vox in praestantissimo Lagomars. deest; in opt. codd. totus hic locus *quod verbis — quanti emeris* excidit.

quanti emeris. Quid fit? quamquam non debebam ego abs te 36
has litteras poscere; me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat: verum negas te horum annorum aliquot [1]) confecisse. Compone hoc, quod postulo, de argento; de reliquo videro. 'Nec scriptum habeo nec possum edere'. Quid futurum igitur est? quid existimas hos [2]) iudices facere posse? Domus plena signorum pulcherrimorum iam ante praeturam; multa ad villas tuas posita, multa deposita apud amicos, multa aliis data atque donata; tabulae nullum indicant emptum. Omne argentum ablatum ex Sicilia est, nihil cuiquam, quod suum dici vellet, relictum. Fingitur improba defensio praetorem omne id argentum coëmisse; tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. Si quas tabulas profers, in iis [3]), quae habes quomodo habeas, scriptum non est; horum autem temporum, cum te plurimas res emisse dicis, tabulas omnino nullas profers, nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est?

Tu a M. Coelio [4]), equite Romano, lectissimo adulescente, 17
quae voluisti, Lilybaei abstulisti; tu C. Cacurii, prompti homi- 37
nis et experientis et in primis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti; tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio ab L. Sulla civis Romanus factus est, omnibus scientibus Lilybaei abstulisti. Non tibi obicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, Drepanitanum, qui nunc A. Claudius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es; taceo; non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito et collum in laqueum inserenti subvenisti, cum pupillis Drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es. Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. Ab Lysone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem deversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. Dices te emisse. Scio HS. M. 'Ita opinor'. Scio, inquam. 'Proferam litteras'. Tamen id factum non oportuit. A pupillo Heio, cui C. Marcellus

1) *aliquid* Zumpt. 2) *hos* ex Gud. Halm, qui antea susp. scribendum esse *hic*; *hoc* cod. Reg.; *hosce* Müller ex Lagom.; *iudices* Bakio auctore Kayser, Halm, Eberhard unc. incl. 3) *his* c. cod. Reg. Halm, Eberhard, Müller. 4) *Coelio* ex cod. Reg. Müller; *Caelio* ceteri.

tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum
emblematis Lilybaei utrum empta esse dicis an confiteris
erepta?
38 Sed quid ego istius in eius modi rebus mediocres iniurias
conligo, quae tantum modo in furtis istius et damnis eorum,
a quibus auferebat, versatae[1]) esse videantur? Accipite, si vol-
tis, iudices, rem eius modi, ut amentiam singularem et furo-
18 rem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis. Melitensis
Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit. Is Lily-
baei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis et apud
eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratiosus.
De hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata, in iis
pocula quaedam, quae Thericlia nominantur, Mentoris manu
summo artificio facta. Quod iste ubi audivit, sic cupiditate
inflammatus est non solum inspiciendi, verum etiam auferendi,
ut Diodorum ad se vocaret ac posceret. Ille, qui illa non
invitus haberet, respondit[2]) Lilybaei se non habere, Melitae
39 apud quendam propinquum suum reliquisse. Tum iste continuo
mittit homines certos Melitam, scribit ad quosdam Melitenses,
ut ea vasa perquirant, rogat Diodorum, ut ad illum propin-
quum suum det litteras: nihil ei longius videbatur, quam dum
illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens, qui
sua servare vellet, ad propinquum suum scribit, ut iis, qui
a Verre venissent, responderet illud argentum se paucis illis
diebus misisse Lilybaeum. Ipse interea recedit; abesse a domo
paulisper maluit quam praesens illud optime factum argentum
amittere. Quod ubi iste audivit, usque eo commotus est, ut
sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur.
Quia non potuerat eripere argentum ipse[3]), a Diodoro erepta
sibi vasa optime facta dicebat; minitari absenti [Diodoro][4]), voci-
ferari palam, lacrimas interdum vix tenere. Eriphylam acce-
pimus in fabulis ea cupiditate[5]), ut, cum vidisset monile, ut
opinor, ex auro et gemmis, pulchritudine eius incensa salutem
viri proderet. Similis istius cupiditas, hoc etiam acrior atque
insanior, quod illa cupiebat id, quod viderat, huius libidines
non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur.

---

1) *versata* codd. opt. quod defendit Zumpt. 2) Vulgo contra codd. *respondet.* 3) Vulgo interpunctionem ante *ipse* ponunt. 4) *Diodoro* incl. Kayser, Halm, Eberh. 5) *cupiditate fuisse* Kayser.

Conquiri Diodorum tota provincia iubet. Ille ex Sicilia 19
iam castra commoverat et vasa conlegerat. Homo, ut aliquo 40
modo in provinciam illum revocaret, hanc excogitat rationem,
si haec ratio potius quam amentia nominanda est: apponit de
suis canibus quendam, qui dicat se Diodorum Melitensem rei
capitalis reum velle facere. Primo mirum omnibus videri [1])
Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo
facinoris, verum etiam minimi errati suspicione remotissimum;
deinde esse perspicuum fieri omnia illa propter argentum. Iste
non dubitat iubere nomen referri [2]) et tum primum, ut [3]) opi-
nor, istum absentis nomen recepisse. Res clara Sicilia tota 41
propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium,
neque solum reos fieri, sed etiam absentes. Diodorus Romae
sordidatus circum patronos atque hospites cursare, rem omni-
bus narrare. Litterae mittuntur isti a patre vehementes, ab
amicis item, videret, quid ageret de Diodoro [4]), quo progrede-
retur; rem claram esse et invidiosam; insanire hominem, peri-
turum hoc uno crimine, nisi cavisset. Iste etiam tum patrem,
si non in parentis, at in hominum numero putabat: ad iudi-
cium nondum se satis instruxerat; primus annus erat provinciae,
non, ut in Sthenio, iam refertus pecunia. Itaque furor eius
paululum non pudore, sed metu ac timore repressus est. Con-
demnare Diodorum non audet absentem: de reis eximit. Dio-
dorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque
caruit. Ceteri, non solum Siculi, sed etiam cives Romani hoc 42
statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progrederetur, nihil
esse quod quisquam putaret se, quod isti paulo magis placeret,
conservare aut domi retinere posse: postea vero quam intellexe-
runt isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q.
Arrium non succedere, statuerunt nihil se tam clausum neque
tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati aper-
tissimum promptissimumque esset.

Tum iste ab equite Romano splendido et gratioso, Cn. 20
Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi Romani et iudi-
cem esse, eculeos argenteos nobiles, qui Q. Maximi [5]) fuerant,

---

1) *fieri* addit Eberhard. 2) *referri* cod. Reg. Halm, ceteri; vulgo *deferri.* 3) Vulgo ex det. codd. om. *ut,* sed eandem anacoluthi speciem habes de off. I, 9, 22. de re p. I, 31, 58. 4) *de Diodoro* Eberhard. unc. incl. 5) Sic ex cod. Lagom. Ernesti, Halm; alii ex

43 aufert. Imprudens huc incidi, iudices: emit enim, non abstulit; nollem dixisse[1]), iactabit se et in his equitabit eculeis. 'Emi, pecuniam solvi'. Credo. 'Etiam tabulae proferentur'. Est tanti, cedo tabulas; dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas aspicere possim. Verum tamen quid erat, quod Calidius Romae quereretur se, cum tot annos in Sicilia negotiaretur, a[2]) te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis despoliaretur? Si emeras, quid erat, quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat? Tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes, praesertim cum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, et cum cete-
44 ris familiaribus Sisennae reddidisses? Denique non opinor negaturum esse te homini honesto, sed non gratiosiori quam Cn. Calidius est, L. Curidio, te argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse: qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit. Nam cum te compluribus confirmasses redditurum, posteaquam Curidius pro testimonio dixit te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti, quod intellexisti praeda te de manibus amissa[3]) testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti Romano, per omnes alios praetores licuit habere argentum bene factum, licuit posse domesticis copiis, cum magistratum aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium. Multi domi Cn. Calidii cum potestate atque imperio fuerunt: nemo inventus est tam amens, qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet, nemo tam audax, qui posceret, nemo tam impudens, qui postularet ut
45 venderet. Superbum est enim, iudices, et non ferendum dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido: 'vende mihi vasa caelata.' Hoc est enim dicere: 'Non es dignus tu, qui habeas, quae tam bene facta sunt, meae dignitatis ista sunt'. Tu dignior, Verres, quam Calidius? qui[4]) — ut non conferam vitam neque existimationem tuam cum illius,

---

opt. codd. et Priscian. I, p. 137 *quique maximi f.*, quod volunt idem esse ac: qui maximo empta erant. 1) Sic codd.; Halm *dixissem*. 2) *a* codd.; vulgo *abs*. 3) Sic cod. Reg., Halm, qui adfert p. Cael. § 64. 66; Verr. III § 32. Zumpt ex cod. Guelf. *emissa*. 4) *Qui? ut — odiosus esset. Ea re* Bake, Kayser.

neque enim est conferenda, hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis —, quod HS CCC milia divisoribus, ut praetor renuntiarere, dedisti, LXXX[1]) accusatori, ne tibi odiosus esset: ea re contemnis equestrem ordinem et despicis? ea re tibi indignum visum est quicquam, quod tibi placeret, Calidium potius habere quam te?

Iactat se iam dudum de Calidio; narrat omnibus emisse se. 21
Num etiam de L. Papinio, viro primario, locupleti honestoque 46
equite Romano, turibulum emisti? qui pro testimonio dixit te, cum inspiciendum poposcisses, evolso emblemate remisisse, ut intellegatis in homine intellegentiam esse, non avaritiam, artificii cupidum, non argenti fuisse. Nec solum in Papinio fuit hac abstinentia; tenuit hoc institutum in turibulis omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt. Incredibile est autem, quam multa et quam praeclara fuerint. Credo tum, cum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum praetorem nulla paulo locupletior, qua in domo haec non essent, etiam si praeterea nihil esset argenti, patella grandis cum sigillis ac simulacris deorum, patera[2]), qua mulieres ad res divinas uterentur, turibulum. Erant autem haec[3]) omnia antiquo opere et summo artificio facta, ut hoc liceret suspicari fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione cetera, sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio retinuisset. Dixi, iudices, 47
multa fuisse fere apud omnes Siculos: ego idem confirmo nunc ne unum quidem esse. Quid hoc est? quod hoc[4]) monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? Nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, cum Romam revertisset, expleret? Qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant: si minus eiusmodi quidpiam venari potuerant, illa

1) Sic locum restituit Garatoni; in dett. codd. priore loco LXXX, in opt. utroque loco CCC est. Halm priorem numerum haud recte traditum, altero loco CCC scribendum suspicatur. 2) In opt. codd. est *patina*, at v. § 47. 48. 3) Sic Halm; cod. Reg. *autem haec;* vulgo *haec autem;* Schwabe *item haec.* 4) *hoc* antea om., ex opt. codd. addidit Zumpt.

quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. Hic quos putatis fletus mulierum, quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae[1]) esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, cum[2]) eripiuntur e manibus ea, quibus ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, quae in familia semper fuerunt.

22 Hic nolite exspectare, dum ego haec crimina agam[3])
48 ostiatim, ab Aeschylo Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphodoro Agrigentino turibulum. Cum testes ex Sicilia dabo, quem volet ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, turibulis[4]); non modo oppidum nullum[5]), sed ne domus quidem ulla paulo locupletior expers huius iniuriae reperietur. Qui cum in convivium venisset, si quicquam caelati aspexerat, manus abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est, Philo qui fuit, Tyndaritanus[6]): is cenam isti dabat apud villam in Tyndaritano: fecit, quod Siculi non audebant: ille, civis Romanus quod erat, impunius id se facturum putavit: adposuit patellam, in qua sigilla erant egregia. Iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere, sed tamen, quod ante de istius abstinentia dixeram, sigillis avolsis reliquum argentum sine ulla avaritia reddidit.
49 Quid? Eupolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? Cenabat apud eum: argentum ille ceterum purum adposuerat, ne purus ipse relinqueretur, duo pocula non magna, verum tamen cum emblemate. Hic, tamquam festivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem convivis spectantibus[7]) emblemata evellenda curavit.

Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor, neque opus est nec fieri ullo modo potest: tantum unius cuiusque de varia improbitate generis indicia apud vos et exempla profero. Neque enim ita se gessit in his rebus, tamquam rationem ali-

---

1) *parva* Halm. 2) Sic locum distinxerunt Zumpt, alii; vulgo *mulierculis*, *praesertim cum*. 3) *colligam* suspicatur Müller. 4) *de patellis — turibulis* unc. incl. Eberhard. 5) *oppidum ullum* Eberhard. 6) Sic Richter et Halm interpungunt; vulgo *P. est Philo, qui fuit Tynd.* 7) Vulgo *inspectantibus*.

quando esset redditurus, sed prorsus ita, qnasi aut reus num-
quam esset futurus, aut, quo plura abstulisset, eo minore peri-
culo in iudicium venturus esset, qui haec, quae dico, iam non
occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco
superiore ageret, pro imperio et potestate.

Catinam cum venisset, oppidum locuples, honestum, copio- 23
sum, Dionysiarchum ad se proagorum, hoc est summum magi- 50
stratum, vocari iubet: ei palam imperat, ut omne argentum,
quod apud quemque esset Catinae, conquirendum curaret et ad
se adferendum. Phylarchum Centuripinum, primum hominem
genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis,
sibi istum negotium dedisse atque imperasse, ut Centuripinis [1]),
in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissima, omne
argentum conquireret et ad se comportari iuberet? Agyrio
similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem
testem audistis, Syracusas deportata sunt. Illa vero optima [2]), 51
quod, cum Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens,
ipse in oppidum noluit accedere, quod erat difficili ascensu
atque arduo; Archagathum Haluntinum, hominem non solum
domi, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit; ei nego-
tium dedit, ut quicquid Haluntii esset argenti caelati aut si
quid etiam Corinthiorum, id [3]) omne statim ad mare ex oppido
deportaretur. Escendit [4]) in oppidum Archagathus. Homo nobi-
lis, qui a suis amari et diligi vellet, ferebat graviter illam sibi
ab isto provinciam datam, nec quid faceret habebat: pronuntiat,
quid sibi imperatum esset: iubet omnes proferre, quod habe-
rent. Metus erat summus; ipse enim tyrannus non discedebat
longius, Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare
infra oppidum exspectabat. Quem concursum in oppido factum 52
putatis? quem clamorem? quem porro fletum mulierum? qui
videret, equum Troianum introductum, urbem captam diceret.
Efferri sine thecis vasa, extorqueri alia e manibus mulierum,
effringi multorum fores, revelli claustra. Quid enim putatis?
Scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu,
tamen homines inviti dant, etsi ad salutem communem dari

1) Sic codd.; *Centuripis* Lambin, Orelli. 2) *est illud — optimum* Bake; *illa v. o. est*, quod in codd. est, servav. Zumpt, Klotz, at v. Madvig op. I, p. 360. 3) *id* Hotoman, Eberhard, Müller, *ut* codd. 4) Sic Reg. a prima manu; vulgo *ascendit*.

sentiunt, ne quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo, quod alter eriperet, protulisse. Omnia deferuntur. Cibyratae fratres vocantur; pauca improbant; quae probarant, iis crustae aut emblemata detrahebantur. Sic Haluntini excussis deliciis cum argento puro domum revertuntur.

24 Quod umquam, iudices, huiusce modi everriculum ulla in
53 provincia fuit? Avertere aliquid de publico quam obscurissime per magistratum[1]) solebant; etiam cum aliquid a privato non numquam, occulte auferebant[2]), et ii tamen condemnabantur. Et si quaeritis, ut ipse de me detraham, illos ego accusatores puto fuisse, qui eius modi hominum furta odore aut aliquo leviter presso vestigio persequebantur. Nam nos quidem quid facimus in Verre[3]), quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? Permagnum est in eum dicere aliquid, qui praeteriens lectica paulisper deposita non per praestigias, sed palam per potestatem uno imperio ostiatim totum oppidum compilaverit? Ac tamen, ut posset dicere se emisse, Archagatho imperat, ut illis aliquid, quorum argentum fuerat, nummulorum dicis causa daret. Invenit Archagathus paucos, qui vellent accipere: iis dedit: eos nummos tamen iste Archagatho non reddidit. Voluit Romae repetere Archagathus; Cn. Lentulus Marcellinus dissuasit, sicut ipsum dicere audistis. Recita[4]). Archagathi et Lentuli testimonium.

54 Et ne forte hominem existimetis hanc tantam vim emblematum sine causa coacervare voluisse, videte, quanti vos, quanti existimationem populi Romani, quanti leges et iudicia, quanti testes Siculos negotiatoresque[5]) fecerit: posteaquam tantam multitudinem conlegerat emblematum, ut ne unum quidem cuiquam reliquisset, instituit officinam Syracusis in regia maximam. Palam artifices omnes, caelatores ac vascularios, convocari iubet; et ipse suos complures habebat. Eos concludit, magnam hominum multitudinem. Menses octo continuos his opus non defuit, cum vas nullum fieret nisi aureum. Tum illa, ex patel-

1) *per magistratum* unc. incl. Eberhard. 2) Sic Madvig ex codd. opt.; vulgo *etiam aliquid de* (vel *a*) *privato non numquam occulte auferebant.* 3) In opt. codd. est *in Verrem.* 4) Sic opt. codd.; in dett. est *atque hac tota de re audistis Arch.* cet., quod probavit Madvig. 5) In codd. Reg. et Leid. *que* omissum est. Halm *negotiatores* glossema esse suspicatur, Kayser etiam *testes* inclusit.

lis et turibulis quae evellerat, ita scite in aureis poculis inligabat, ita apte in scaphiis aureis includebat[1]), ut ea ad illam rem nata esse diceres; ipse tamen[2]) praetor, qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum tunica pulla sedere solebat et pallio.

Haec ego, iudices, non auderem proferre, ni vererer, ne 25
forte plura de isto ab aliis in sermone quam a me in iudicio 55
vos audisse diceretis. Quis enim est, qui de hac officina, qui de vasis aureis, qui de istius pallio[3]) non audierit? Quem voles e conventu Syracusano virum bonum nominato; producam: nemo erit, quin hoc se audisse aut vidisse dicat. O tempora, 56
o mores! Nihil nimium vetus proferam. Sunt vestrum aliquam multi, qui L. Pisonem cognorint[4]), huius L. Pisonis, qui praetor fuit, patrem. Ei, cum esset in Hispania praetor, qua in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis exercetur, anulus aureus, quem habebat, fractus et comminutus est. Cum vellet sibi anulum facere, aurificem iussit vocari in forum ad sellam Cordubae et[5]) palam adpendit aurum: hominem in foro iubet sellam ponere et facere anulum omnibus praesentibus. Nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem. Hactenus reprehendet, si qui volet; nihil amplius. Verum fuit ei concedendum; filius enim L. Pisonis erat, eius qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. Ridiculum est me nunc de Verre dicere, 57
cum de Pisone Frugi dixerim: verum tamen quantum intersit videte. Iste cum aliquot abacorum faceret vasa aurea, non laboravit, quid non modo in Sicilia, verum etiam Romae in iudicio audiret: ille in auri semuncia totam Hispaniam scire voluit, unde praetori anulus fieret. Nimirum ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

Nullo modo possum omnia istius facta aut memoria conse- 26
qui aut oratione complecti: genera ipsa cupio breviter attingere, ut hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos abstulisse? Numquam dubitavit, quotienscumque

---

1) Sic Lambin.; in codd. est *concludebat*. Eberhard *inligabant* — *includebant* scr. 2) *interim* Eberhard. 3) In opt. codd. additum est *pullo*, quod delevit Zumpt. 4) Sic Klotz; cod. Reg. *gonrit*, Guelf. *gnorunt;* vulgo *cognoverunt*. 5) *et ei* codd. dett., rec. Kayser.

alicuius aut gemma aut anulo delectatus est. Incredibile dicam,
58 sed ita clarum, ut ipsum negaturum non arbitrer. Cum Valentio eius interpreti epistula Agrigento adlata esset, casu signum iste animadvertit[1]) in cretula; placuit ei; quaesivit, unde esset epistula; respondit: Agrigento. Iste litteras ad quos solebat misit, ut is anulus ad se primo quoque tempore adferretur. Ita litteris istius patri familias, L. Titio, civi Romano, anulus de digito detractus est. Illa vero eius cupiditas incredibilis est. Nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos[2]) lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videretur. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi
59 iste non textrinum instituerit. Mulier est Segestana, perdives et nobilis, Lamia nomine; ea[3]) per triennium isti plena domo telarum stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum; Attalus, homo pecuniosus, Neti, Lyso Lilybaei, Critolaus Aetnae, Syracusis Aeschrio, Cleomenes, Theomnastus, Helori[4]) Archonidas: dies me citius defecerit quam nomina. 'Ipse dabat purpuram, tantum operam amici'. Credo; iam enim non libet omnia criminari; quasi vero[5]) hoc mihi non satis sit ad crimen, habuisse tam multum, quod daret, voluisse deportare tam multa, hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse
60 in huiusce modi rebus usum. Iam vero lectos aeratos et candelabra aënea num cui praeter istum Syracusis per triennium facta esse existimatis? 'Emebat'. Credo; sed tantum vos certiores, iudices, facio, quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte neglegens nimium fuisse videatur, neque se satis, cum potestatem habuerit, instruxisse et ornasse.

27 Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad[6]) eius modi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur; in quo di immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque, quae in

1) *animum advertit* Eberhard, Müller, quod in Regio est *animaadvertit.* 2) Halm admodum verisimile suspicatur *trinos;* Müller scr. *trigeminos.* 3) *ea* add. Bake ex constanti usu Ciceronis; Baiter *est* delere voluit. 4) Sic Ursinus coni.; codd. *Pelori.* 5) *vero* cum cod. Lagm. 42 om. Zumpt, Kayser, quamquam est in opt. codd. 6) Praepositio *ad* in opt. codd. omittitur contra usum Ciceronianum.

:orum regno ac dicione sunt. Nam reges Syriae, regis Antio- 61
:hi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse; qui venerant non
propter Syriae regnum — nam id sine controversia obtinebant,
ıt a patre et a maioribus acceperant — sed regnum Aegypti
ıd se et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur.
Ii posteaquam[1]) temporibus rei publicae exclusi per senatum
ıgere quae voluerant non potuerunt, in Syriam in regnum
ɔatrium profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur,
ter per Siciliam facere voluit, itaque isto praetore venit Syra-
:usas. Hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod 62
n eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat
nulta secum praeclara habere et suspicabatur. Mittit homini
nunera satis large, haec ad usum domesticum[2]): olei, vini
luod visum est, etiam tritici quod satis esset, de suis decumis.
Deinde ipsum regem[3]) ad cenam vocavit: exornat ample magnifice-
que triclinium; exponit ea, quibus abundabat, plurima et pul-
:herrima vasa argentea — nam haec aurea nondum fecerat —
omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium.
Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum
:t se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad cenam deinde
ipse praetorem: exponit suas copias omnes, multum argentum,
non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius et
maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam
vas vinarium[4]), ex una gemma pergrandi trulla excavata ma-
ıubrio[5]) aureo, de qua, credo, satis idoneum, satis gravem
estem Q. Minucium dicere audistis. Iste unum quodque vas 63
n manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere praetori populi
Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Postea-
luam inde discessum est, cogitare nihil iste aliud, quod ipsa
·es declaravit, nisi quem ad modum regem ex provincia spolia-
um expilatumque dimitteret. Mittit rogatum vasa ea, quae
pulcherrima apud eum viderat; ait se suis caelatoribus velle
ostendere. Rex, qui illum[6]) non nosset, sine ulla suspicione

1) *Ii posteaquam* Halm; cod. Reg. a pr. m. *hiipsosteaquam;* ulgo *hi ipsi postea quam.* 2) Sic Garatoni locum distinxit, i. e. et n iis muneribus haec ad usum domesticum. 3) *regem* Bake et Kayser ınc. incl. 4) *vas vinarium* unc. incl. Kayser; Richter *trulla exc.* delet :t *de quo* scribit. 5) Vulgo *cum manubrio* ex dett. libris, quod lefendit Handius Turs. II, p. 144, rec. Kayser. 6) *illum* cod. Reg.;

libentissime dedit. Mittit etiam trullam gemmeam rogatum; velle se eam diligentius considerare. Ea quoque ei mittitur.

28 Nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis
64 et populus Romanus non nunc primum audiet et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum [1]) est. Candelabrum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum reges hi [2]), quos dico, Romam cum attulissent, ut in Capitolio ponerent, quod nondum perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt, ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulchritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret. Statuerunt id secum in Syriam reportare, ut, cum audissent simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum cęteris rebus illud quoque eximium ac pulcherrimum donum in Capitolium adferrent. Pervenit res ad istius aures nescio quo modo; nam rex id celatum voluerat, non quo quicquam metueret aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante praeciperent [3]) oculis quam populus Romanus. Iste petit a rege et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit
65 inspicere neque se aliis videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus est; imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam attulerunt involucrisque reiectis constituerunt, clamare iste coepit dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat, ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia, ea magnitudine, ut intellegi posset non ad hominum adparatum, sed ad amplissimi templi ornatum esse factum. Cum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait se velle illud etiam atque etiam considerare; nequaquam se esse satiatum: iubet illos discedere et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

---

vulgo *istum* ex dett. codd. 1) *pervulgatum* codd. opt.; *pervagatum* Zumpt ex Lgm. cfr. Madvig. de fin. p. 163. 2) *hi* Jordan c. codd. plerisque, cett. edit. *ii*. 3) Sic cod. Reg.; vulgo *perciperent*, quod Zumpt defendit.

Rex primo nihil metuere, nihil suspicari: dies unus, alter, 29
plures: non referri. Tum mittit, si videatur[1]), ut reddat. 66
Iubet iste posterius ad se reverti. Mirum illi videri; mittit
iterum; non redditur. Ipse hominem appellat, rogat ut reddat.
Os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret,
quod ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod
Iovi Optimo Maximo, quod populo Romano servari videret, id
sibi ut donaret, rogare et vehementissime petere coepit. Cum
ille se et religione Iovis Capitolini et hominum existimatione
impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius
operis ac muneris, iste homini minari acerrime coepit. Ubi
videt eum nihilo magis minis quam precibus permoveri[2]),
repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere: ait
se comperisse ex eius regno piratas ad Siciliam esse venturos.
Rex maximo conventu Syracusis in foro — ne quis forte me in 67
crimine obscuro versari atque adfingere aliquid suspicione[3])
hominum arbitretur — in foro, inquam, Syracusis flens ac deos
hominesque contestans clamare coepit candelabrum factum e gem-
mis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo cla-
rissimo populo Romano monumentum suae societatis amicitiaeque
esse voluisset, id ab se[4]) C. Verrem abstulisse; de ceteris
operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se
non laborare; hoc sibi eripi miserum esse et indignum. Id etsi
antea iam mente et cogitatione sua fratrisque sui consecratum
esset, tamen tum se in illo conventu civium Romanorum dare
donare, dicare consecrare Iovi Optimo Maximo testemque ipsum
Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere.

Quae vox, quae latera, quae vires huius unius criminis 30
querimoniam possunt sustinere? Rex Antiochus, qui Romae
ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque
ornatu fuisset, is, cum amicus et socius populi Romani esset,
amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis
regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps provincia[5])
populi Romani exturbatus est. Quem ad modum hoc acceptu- 68

---

1) Vulgo ex interpolatione *mittit rex ad istum, si sibi videatur.*
2) *permoveri* Ernesti, Halm; *removeri* codd. opt. Jordan, Kayser.
3) Cod. Erfurt. et Lambin. de coniectura *suspicioni.* 4) Sic Halm, alii: in opt. codd. est *id et se* vel *id ad se;* vulgo *id sibi.* Cfr. § 35.
5) Alii e dett. codd. *e provincia.*

ras nationes exteras, quem ad modum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, cum audirent[1]) a praetore populi Romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi Romani atque amicum? Nomen vestrum populique Romani odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit. Sic omnes arbitrabuntur, praesertim cum haec fama de nostrorum hominum avaritia et cupiditate percrebruerit[2]), non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui adprobarint. Multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas imperiique nostri nomen desiderat; qui si intellexerint interverso hoc regali dono graviter vos tulisse, grata fore vobis populoque Romano sua studia ac dona arbitrabuntur. Sin hoc vos in rege tam nobili, re tam eximia, iniuria tam acerba neglexisse audient[3]), non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur.

31 Hoc loco, Q. Catule, te appello. Loquor enim de tuo
69 clarissimo pulcherrimoque monumento; non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. Tuus enim honos illo templo senatus populique Romani beneficio, tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur: tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quem ad modum magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit quam fuit; ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius magnificen-
70 tiusque deposceret. Audisti Q. Minucium[4]) dicere domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis; se illud[5]) scire ad istum esse delatum, se scire non redditum: audisti et audies homines[6]) e conventu Syracusano, qui ita dicant sese audientibus illud Iovi Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho

1) *audirent* ex opt. libris restituit Zumpt; vulgo *audierint.* 2) *percrebruerit* Müller; *percrebuerit* Halm, alii cum cod. Reg. 3) Sic optimi codd. pro vulg. *audierint,* quod Zumpt et Halm servant. 4) Praenomen *Q.* deest in opt. libris; vulgo ex dett. addunt *Rufum.* 5) *candelabrum* de coni. addunt Bake, Kayser. 6) Sic Cobet coni.; Klotz *cives*, vulgo ex codd. opt. *omni.*

et consecratum. Si iudex non esses et haec ad te delata res
esset, te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret.
Quare non dubito, quo animo iudex huius criminis esse debeas,
qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor
accusatorque esse deberes.

Vobis autem, iudices, quid hoc indignius aut quid minus 32
ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candela- 71
brum Iovis e gemmis auroque perfectum?[1]) cuius fulgore con-
lucere atque inlustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat,
id apud istum in eius modi conviviis constituetur, quae dome-
sticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius lenonis turpissimi
domo simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis Capi-
tolii ornamenta ponentur? Quid huic sacri umquam fore aut
quid religiosi fuisse putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum
esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari qui-
dem Iovem Optimum Maximum atque ab eo auxilium petere
more omnium possit? a quo etiam di immortales sua repetunt
in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetendas est con-
stitutum? Miramur Athenis Minervam, Deli Appollinem, Iuno-
nem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota
Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non
potuerit? Quod privati homines de suis pecuniis ornant orna-
turique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non passus est[2]).
Itaque hoc nefario scelere concepto nihil postea tota in Sicilia 72
neque sacri neque religiosi duxit esse; ita sese in ea provincia
per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum
etiam dis immortalibus bellum indictum putaretur.

Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab 33
Aenea fugiente a Troia atque in haec loca veniente conditum
esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua socie-
tate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo
Romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum,
cum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret,
a Karthaginiensibus vi captum atque deletum est omniaque,
quae ornamento urbi esse possent, Karthaginem sunt ex illo
loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere Dianae simu-
lacrum cum summa atque antiquissima praeditum religione, tum

1) *e gemmis — perfectum* unc. incl. Schwabe Philol. XXX, p. 332.
2) *Quod privati — passus est* unc. incl. Eberhard.

singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Karthaginem locum tantum hominesque mutarat, religionem quidem pristinam conservabat; nam propter eximiam pulchritudinem etiam hostibus digna, quam sanctissime colerent, videbatur.
73 Aliquot saeculis post P. Scipio [bello Punico tertio] [1]) Karthaginem cepit; qua in victoria — videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis — convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Karthaginiensibus esse cognorat, iubet omnia conquiri; pollicetur sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. Tum illa, quae quondam erant Himera sublata, de quibus antea [2]) dixi, Thermitanis sunt reddita: tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis, in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et [3]) subicere flammam solebat. Quem taurum cum Scipio redderet Agrigentinis, dixisse dicitur aequum esse illos cogitare, utrum esset [Agrigentinis] [4]) utilius suisne servire anne [5]) populo Romano obtemperare, cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent.

34 Illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana,
74 de qua dicimus, redditur; reportatur Segestam; in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. Haec erat posita Segestae sane excelsa in basi, in qua grandibus litteris P. Africani nomen erat incisum eumque Karthagine capta restituisse perscriptum. Colebatur a civibus, ab omnibus advenis visebatur: cum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum [6]) signum cum stola, verum tamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis: sagittae pendebant ab umero; sinistra manu retinebat arcum; dextra ardentem facem praeferebat.
75 Hanc cum iste sacrorum omnium et religionum hostis praedoque

1) *bello Punico tertio* incl. Bake, Halm, Eberhard, Müller. 2) Sic cod. Reg.; Zumpt ex Guelf. *ante*. 3) *cui* add. Lambin. 4) Unc. pos. Garatoni, Eberhard, Müller; codd. dett. *Siculis*. 5) Sic cod. Reg.; *an*, quod vulgo legitur, etiam in Guelf. est. 6) *et excelsum* Schwabe l. c. delet.

vidisset, quasi illa ipsa [1]) face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. Imperat magistratibus, ut eam demoliantur et sibi dent; nihil sibi gratius ostendit futurum. Illi vero dicere sibi id nefas esse seseque cum summa religione, tum summo metu legum et iudiciorum teneri. Iste tum petere ab illis [2]), tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi nomen interdum P. Africani, populi [3]) Romani illud esse dicebant, nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus urbe hostium capta monumentum victoriae populi Romani esse voluisset. Cum iste nihilo remis- 76
sius atque etiam multo vehementius instaret cotidie, res agitur in senatu; vehementer ab omnibus reclamatur, itaque illo tempore ac primo istius adventu pernegatur. Postea quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis praeter ceteros imponebat, aliquanto amplius quam ferre possent. Praeterea magistratus eorum evocabat, optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat, circum omnia provinciae fora rapiebat, singillatim uni cuique calamitati fore se denuntiabat, universis se funditus eversurum esse [4]) illam civitatem minabatur. Itaque aliquando multis malis magnoque metu victi Segestani praetoris imperio parendum esse decreverunt. Magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrimis et lamentationibus virorum mulierumque omnium simulacrum Dianae tollendum locatur.

Videte quanta religio fuerit: apud Segestanos [5]) repertum 35
esse, iudices, scitote neminem, neque liberum neque servum, 77
neque civem neque peregrinum, qui illud signum auderet attingere: barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios: ii denique illud ignari totius negotii ac religionis mercede accepta sustulerunt. Quod cum ex oppido exportabatur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini, quem fletum maiorum natu? quorum non nulli etiam illum diem memoria tenebant, cum illa eadem Diana Segestam Karthagine revecta victoriam populi Romani reditu suo nuntiasset. Quam dissimilis

1) Sic ex codd. opt. recentiores; vulgo *illa ipse* aut *ipse illa.* 2) Sic cod. Reg.; Zumpt ex Guelf. *eis.* 3) Vulgo *donum pop. Rom.* contra codd. opt. 4) *esse* unc. incl. Müller, quod deest in Guelf. 1 et in Guelf. 2 ante *eversurum* ponitur. 5) *apud Segestanos* Halm cum praecedentibus verbis coniungit.

hic dies illi tempori videbatur! Tum imperator populi Romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus eosdem illos deos nefario scelere auferebat. Quid hoc[1]) tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestae matronas et virgines convenisse, cum Diana exportaretur ex oppido, unxisse unguentis, complesse coronis et floribus, ture, odoribus incensis usque ad agri fines prose-
78 cutas esse? Hanc tu tantam religionem si tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam non pertimescebas, ne nunc quidem in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? Quem tibi aut hominem invitis dis immortalibus aut vero deum tantis eorum religionibus violatis auxilio futurum putas? Tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam attulit? quae cum duas urbes, in quibus locata fuerat, captas incensasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est; quae Karthaginiensium victoria loco mutato religionem tamen non amisit, P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. Quo quidem scelere suscepto cum inanis esset basis et in ea P. Africani nomen incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victo-
79 riae C. Verrem sustulisse. Quod cum isti renuntiaretur de basi ac litteris[2]), existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim tamquam indicem sui sceleris sustulisset. Itaque tollendam istius imperio locaverunt: quae vobis locatio ex publicis litteris Segestanorum priore actione recitata est.

36 Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adulescentem appello; abs te officium tuo[3]) debitum generi et nomini requiro et flagito. Cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partes suscipio? cur tuum munus sustineo? Cur M. Tullius P. Africani monumenta requirit, P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit? Cum mos a maioribus

---

1) Ernesti aut *hoc* aut *quam* delendum censuit, sed v. de or. I, § 169. d. div. I, § 86. 2) *de basi ac litteris* unc. incl. Richter, Eberhard. 3) *tuo* Bake: codd. *tuum*, quod retinet Müller.

traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine aliorum[1]) sinat, tu isti aderis, qui non obstruxit[2]) aliqua ex parte monumento[3]) P.
Scipionis, sed id funditus delevit ac sustulit? Quisnam igitur, 80
per deos immortales, tuebitur P. Scipionis memoriam mortui; quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinquis ac deseris, nec solum spoliata illa pateris, sed eorum etiam spoliatorem vexatoremque defendis[4])? Adsunt Segestani, clientes tui, socii populi Romani atque amici; certiorem te faciunt P. Africanum Karthagine deleta simulacrum Dianae maioribus suis restituisse idque apud Segestanos[5]) eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse; hoc Verrem demoliendum et asportandum nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse; orant te atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas, ut, quod per P. Africanum ex urbe hostium recuperarint, id per te ex praedonis domo conservare possint.
Quid aut tu his respondere honeste potes, aut illi facere, nisi 37
ut te ac fidem tuam implorent? Adsunt et implorant. Potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri, potes: omnia sunt in te, quae aut fortuna hominibus aut natura largitur: non praecerpo fructum officii tui, non alienam mihi laudem adpeto; non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adulescente, vivo et incolumi me propugnatorem[6]) P. Scipionis defensoremque
profiteri. Quam ob rem si suscipis domesticae laudis patroci- 81
nium, me non solum silere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari P. Africani eius modi fortunam esse mortui, ut eius honos ab iis, qui ex eadem familia sint[7]), defendatur neque ullum adventicium auxilium requiratur. Sin istius ami-

---

1) Sic opt. libri; vulgo *alieno*, quod probavit Zumpt, qui requirebat aut *hominum aliorum*, aut *nomine alterius*. 2) *obtrusit* Graev. ex dett. codd.; *obtrivit* Hotoman. coni., *obruit* Stephanus. 3) Ita cod. Reg.; Zumpt. *monumentum;* vulgo *monumenta* 4) Codd. in temporibus verborum inter se variant, qua de causa Halm partim subnixus codd. opt., qui *patieris* — *defendis* habent, ubique praesentia restituit ut sententiae loci magis accommodata. Antea ed. *relinques* — *deseres* — *patiere* (vel *patieris*) — *defendes*. In opt. codd. est *aut deseres*, quod recep. Jordan, Kayser. *etiam*, quod in Lagom. 29 deest, in aliis ante *eorum* ponitur, Müller unc. incl. 5) *apud se* coni. Schwabe Phil. 30, 334, rec. Halm, Eberhard. 6) *monumentorum* add. codd. dett.; rec. Eberhard. 7) *sint* codd. Reg. et Leid.; vulg. *sunt*, ut est in Guelf.

citia te impedit[1]), si hoc, quod ego abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitrabere, succedam ego vicarius tuo muneri, suscipiam partes, quas alienas esse arbitrabar. Deinde ista praeclara nobilitas desinat queri populum Romanum hominibus novis industriis libenter honores mandare semperque mandasse. Non est querendum in hac civitate, quae propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. Sit apud alios imago P. Africani, ornentur alii mortui virtute ac nomine[2]): talis ille vir fuit, ita de populo Romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam, inlustrem claramque reddidit, praecipue quod in his rebus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit: aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum; quae cognatio studiorum et artium prope modum non minus est coniuncta quam ista, qua vos delectamini, generis et nominis.

38 Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani: causam
82 Siculorum, quam suscepi, relinquo, iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore, Segestanorum iniuriae neglegantur: basis P. Scipionis restituatur, nomen invicti imperatoris incidatur, signum pulcherrimum Karthagine captum[3]) reponatur. Haec abs te non Siculorum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant, sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. Non vereor, ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem; qui cum res maximas gesserit monumentaque suarum rerum gestarum cum maxime constituat atque in iis elaboret, profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. Non vereor, ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum orbi[4]) terrarum clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum et putare omnes bonos alienae gloriae
83 defensionem ad officium suum pertinere. Equidem ceteris istius

1) Sic codd. Reg. et Leid.; vulgo *impediet.* 2) Bake coni. *ornentur — virtute atque animo;* Kiehl *genere ac nomine,* quod rec. Kayser. 3) Sic opt. codd.; *capta receptum* Beck.; *capta recuperatum* P. Manutius et Lambin. ex Hotomani sententia. 4) Sic Halm ex codd. opt. cfr. de dom. § 24. p. Sest. § 66. Zumpt. coni. *in orbi.*

furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem: hic vero tanto dolore adficior, ut nihil mihi indignius, nihil minus ferendum esse videatur. Verres Africani monumentis domum suam, plenam stupri, plenam flagitii, plenam dedecoris, ornabit? Verres temperantissimi[1]) sanctissimique viri monumentum, Dianae simulacrum virginis, in ea domo conlocabit, in qua semper meretricum lenonumque[2]) flagitia versantur?

At hoc solum Africani monumentum violasti? Quid? a 39
Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio positum simulacrum 84
Mercurii, pulcherrime factum, sustulisti? At quem ad modum, di immortales! quam audacter, quam libidinose, quam impudenter! Audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos ac summa religione coleretur, quem P. Africanus Karthagine capta Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere imperioque esse sublatum. Qui ut primum in illud oppidum venit, statim, tamquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse esset, tamquam hoc senatus mandasset, populus Romanus[3]) iussisset, ita continuo, signum ut demolirentur et Messanam deportarent, imperavit.
Quod cum illis, qui aderant, indignum, qui audiebant, incre- 85
dibile videretur, non est ab isto primo illo adventu perseveratum. Discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliatur[4]): cum recusaret, vehementer minatur et statim ex illo oppido proficiscitur. Refert[5]) rem ille ad senatum: vehementer undique reclamatur. Ne multa: iterum iste ad illos aliquanto post venit, quaerit continuo de signo. Respondetur ei senatum non permittere, poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset, simul religio commemoratur. Tum iste: 'Quam mihi religionem narras, quam poenam, quem senatum? vivum te non relinquam: moriere virgis, nisi mihi signum traditur'. Sopater iterum flens ad senatum rem defert, istius cupiditatem minasque demonstrat. Sena-

---

1) *temperantissimi* cod. Reg.; alii codd. *temperatissimi*. 2) *que* deest in codd. opt., om. Jordan. 3) Vulgo *populusque Romanus*, quod Jordan et Müller contra cod. Regium restituunt. 4) Bake, Kayser *demoliretur*. 5) *Defert* scrib. suspicatur Müller; fortasse *rem* eiciendum est.

tus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatus-
que discedit. Ille praetoris arcessitus nuntio rem demonstrat;
40 negat ullo modo fieri posse. Atque haec — nihil enim prae-
86 termittendum de istius impudentia videtur — agebantur in con-
ventu, palam, de sella ac de loco superiore. Erat hiems
summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfri-
gida, imber maximus, cum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum
de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiciant
nudumque constituant. Vix erat hoc plane[1]) imperatum, cum
illum spoliatum stipatumque lictoribus videres. Omnes id fore
putabant, ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit
hic[2]) homines opinio. Virgis iste caederet sine causa socium
populi Romani atque amicum? Non usque eo est improbus:
non omnia sunt in uno vitia; numquam fuit crudelis: leniter
hominem clementerque accepit. Equestres sunt medio in foro
Marcellorum statuae, sicut fere ceteris in oppidis Siciliae; ex
quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam
civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima.
In ea Sopatrum, hominem cum domi nobilem, tum summo magi-
87 stratu praeditum, divaricari ac deligari iubet. Quo cruciatu sit
adfectus, venire in mentem necesse est omnibus, cum esset vin-
ctus nudus in aëre[3]), in imbri, in frigore. Neque tamen finis
huic iniuriae crudelitatique fiebat, donec populus atque universa
multitudo atrocitate rei misericordiaque commota senatum cla-
more coëgit, ut isti simulacrum illud Mercurii polliceretur.
Clamabant fore, ut ipsi se[4]) di immortales ulciscerentur: homi-
nem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens
senatus ad istum venit, pollicetur signum. Ita Sopater de sta-
tua C. Marcelli, cum iam paene obriguisset, vix vivus aufertur.
41 Non possum disposite istum accusare, si cupiam: opus est
88 non solum ingenio, verum etiam artificio quodam singulari.
Unum hoc crimen videtur esse et a me pro uno ponitur, de
Mercurio Tyndaritano[5]): plura sunt; sed ea quo pacto distin-
guere ac separare possim nescio. Est pecuniarum captarum,
quod signum ab sociis pecuniae magnae sustulit: est peculatus,
quod publicum populi Romani signum, de praeda hostium captum,

1) *etiam* add. ex deter. codd. Eberhard. 2) *haec* vulgo. 3) *in aere* alii. 4) *ipsi sese* Halm ex deter. codd.; *ipse se* cod. Reg. 5) *de Mercurio Tyndaritano* uncis inclus. Bake, Eberhard.

positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre: est
maiestatis, quod imperii nostri, gloriae, rerum gestarum monumenta
evertere atque asportare ausus est: est sceleris, quod religiones
maximas violavit: est crudelitatis, quod in innocentem homi-
nem, in socium vestrum[1]) atque amicum, novum et singulare
supplicii genus excogitavit. Illud vero quid sit, iam non queo 89
dicere, quo nomine appellem nescio[2]), quod in C. Marcelli
statua. Quid est hoc? patronusne quod erat? Quid tum? quo
id spectat? utrum ea res ad opem an ad calamitatem clientium
atque hospitum valere debebat? An ut hoc ostenderes contra
vim tuam in patronis praesidii nihil esse? Quis non hoc intel-
legeret in improbi praesentis imperio maiorem esse vim quam
in bonorum absentium patrocinio? An vero ex hoc illa tua
singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? Detra-
here videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti.
Itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni, Verres in
eorum locum substitutus est. Quam in te tantam virtutem esse 90
aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam splen-
didae, tam inlustris provinciae traducere ad te, auferre a cer-
tissimis antiquissimisque patronis? Tu ista nequitia, stultitia,
inertia non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi Siculi
clientelam tueri potes? tibi Marcelli statua pro patibulo in
clientes Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui
honorem illi[3]) habuerant, supplicia quaerebas? Quid postea?
quid tandem tuis statuis fore arbitrabare? an vero id, quod
accidit? Nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter
Marcellos altiore etiam basi poni iusserat, deturbarunt, simulac
successum isti audierunt. Dedit igitur tibi nunc fortuna Sicu- 42
lorum C. Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi te
praetore adligabantur, eius religione te isti[4]) devinctum adstri-
ctumque dedamus. Ac primo, iudices, hoc signum Mercurii 91
dicebat iste Tyndaritanos M. Marcello huic Aesernino vendi-
disse; atque hoc sua causa etiam M. Marcellum ipsum sperabat

1) Vulgo *nostrum* contra cod. Reg. auctoritatem. 2) *quo nomine — nescio* unc. incl. Schwabe Phil. 30 p. 335. 3) *illi* om. Zumpt, quod deest in Guelf. et aliis codd. 4) Sic codd., quod defendit Halm ita, ut *isti* ad iudicem Marcellum referat. Zumpt *religione te istis* sc. *Siculis*. Eberhard *religione te ipsi:* Jeep *religioni te ipsi.* Kayser *religioni te ipsi — dedant*, idem antea *Siculi* incl. Madvig *religione te istic — videamus.*

esse dicturum; quod mihi numquam veri simile visum est, adulescentem illo loco natum, patronum Siciliae, nomen suum isti ad translationem criminis commodaturum. Verum tamen ita mihi res tota provisa atque praecauta est, ut, si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque cuperet, tamen is proficere nihil posset; eos enim deduxi testes et eas litteras deportavi, ut de istius facto dubium esse nemini pos-
92 sit[1]). Publicae litterae sunt deportatum Mercurium esse Messanam sumptu publico. Dicent[2]), quanti. Praefuisse huic negotio publice legatum Poleam. Quid? is ubi est? Praesto est, testis est. Proagori Sopatri iussu. Quis est hic? Qui ad statuam adstrictus est[3]). Quid? is ubi est? Vidistis hominem et verba eius audistis. Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is ei loco praeerat. Quid? hoc nos dicimus? immo vero ipse praesens. Romae nuper ipsum istum esse pollicitum sese id signum legatis redditurum, si eius rei testificatio tolleretur cautumque esset eos testimonium non esse dicturos: dixit hoc apud vos Zosippus et Ismenias, homines nobilissimi et principes Tyndaritanae civitatis.

43 Quid? Agrigento[4]) nonne eiusdem P. Scipionis monumen-
93 tum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius in femore litteris minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? Quod quidem, iudices, cum iste clam fecisset, cum ad suum scelus illud furtumque nefarium quosdam homines improbos duces atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas est. Uno enim tempore Agrigentini beneficium Africani, religionem domesticam, ornamentum urbis, indicium victoriae, testimonium societatis requirebant. Itaque ab iis, qui principes in ea civitate erant, praecipitur et[5]) negotium datur quaestoribus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedes sacras. Etenim iste Agrigenti — credo propter multitudinem illorum hominum atque virtutem et quod cives Romani, viri fortes atque honesti[6]), permulti in illo oppido coniunctissimo animo cum ipsis Agrigentinis vivunt ac

---

1) Sic Lagom. 29; vulgo ex cett. codd. *posset*. 2) *dicunt* Eberhard coni. 3) Verba *quis est — adstrictus est* uncis incl. Kayser, Eberhard. Schwabe l. c. proxima *Quid? is ubi est?* delenda iudicat. 4) *Agrigenti* Ernesti. 5) *praecipitur et* delet Rinkes. 6) *fortes* [*atque strenui*] *et honesti* Eberhard e codd. dett.

egotiantur — non audebat palam poscere aut tollere, quae
lacebant. Herculis templum est apud Agrigentinos[1]) non longe 94
foro, sane sanctum apud illos et religiosum. Ibi est ex aere
imulacrum ipsius Herculis, quo non facile dixerim quicquam
ıe vidisse pulchrius — tametsi non tam multum in istis rebus
ntellego, quam multa vidi —, usque eo, iudices, ut rictum eius
c mentum paulo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus
on solum id venerari, verum etiam osculari solent. Ad hoc tem-
lum, cum esset iste Agrigenti, duce Timarchide repente nocte
ntempesta servorum armatorum fit concursus atque impetus.
'lamor a vigilibus fanique custodibus tollitur, qui primo cum
bsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fusti-
us repelluntur. Postea convolsis repagulis effractisque valvis
emoliri signum ac vectibus labefactare conantur. Interea ex
lamore fama tota urbe percrebuit expugnari deos patrios, non
ıostium adventu necopinato neque repentino praedonum impetu,
ed ex domo atque ex cohorte praetoria[2]) manum fugitivorum
nstructam armatamque venisse. Nemo Agrigenti neque aetate 95
am adfecta neque viribus tam infirmis[3]) fuit, qui non illa
ıocte eo nuntio excitatus surrexerit telumque, quod cuique fors
fferebat, adripuerit. Itaque brevi tempore ad fanum ex urbe
ota concurritur. Horam amplius[4]) iam in demoliendo signo
ermulti homines moliebantur; illud interea nulla lababat ex
arte, cum alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii
leligatum omnibus membris rapere ad se funibus. Ac repente
Agrigentini concurrunt: fit magna lapidatio: dant sese in fugam
stius praeclari imperatoris nocturni milites. Duo tamen sigilla
erparvula tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem reli-
gionum revertantur. Numquam tam male est Siculis, quin ali-
quid facete et commode dicant: velut in hac re aiebant in
labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem quam
llum aprum Erymanthium referri oportere.

Hanc virtutem Agrigentinorum imitati sunt Assorini postea, 44
viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla neque tam 96
ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Assorinorum
agros fluit: is apud illos habetur deus et religione maxima coli-

---

1) *apud Agrigentinos* incl. Bake, Kayser. 2) *praetoris* Jordan, ut est in cod. Reg. 3) Cod. Reg. *infirmus*. 4) Sic ex optimis codicibus Orell.; vulg. *hora* quod Zumpt sec. Guelf. servavit.

tur. Fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Assoro itur Hennam: in eo Chrysae simulacrum est, praeclare factum e marmore. Id iste poscere Assorinos propter singularem eius fani religionem non ausus est: Tlepolemo dat et Hieroni negotium. Illi noctu facta manu armataque veniunt, fores aedis effringunt: aeditui[1]) custodesque mature sentiunt: signum, quod erat notum vicinitati, bucina datur: homines ex agris concurrunt: eicitur fugaturque Tlepolemus: neque quicquam ex fano Chrysae praeter unum perparvulum signum ex aere desideratum est.

97 Matris magnae fanum apud Enguinos est — iam enim
mihi non modo breviter de uno quoque dicendum, sed etiam
praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius et
inlustriora in hoc genere furta et scelera veniamus —: in hoc
fano loricas galeasque aëneas, caelatas opere Corinthio, hydrias-
que grandes simili in genere atque eadem arte perfectas idem
ille Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat et
suum nomen inscripserat[2]). Quid iam de isto plura dicam
aut querar? Omnia illa, iudices, abstulit: nihil in religiosis-
simo fano praeter vestigia violatae religionis nomenque P. Sci-
pionis reliquit: hostium spolia, monumenta imperatorum, decora
atque ornamenta fanorum posthac his praeclaris nominibus amis-
sis in instrumento atque in supellectile Verris[3]) nominabuntur.
98 Tu videlicet solus vasis Corinthiis delectaris, tu illius aeris tem-
perationem, tu operum lineamenta sollertissime perspicis; haec
Scipio[4]) ille non intellegebat, homo doctissimus atque humanis-
simus: tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio,
sine litteris intellegis et iudicas! Vide, ne ille non solum
temperantia, sed etiam intellegentia te atque istos, qui se ele-
gantes dici volunt, vicerit. Nam quia quam pulchra essent
intellegebat, idcirco existimabat ea non ad hominum luxuriem,
sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, [ut poste-
ris nostris monumenta religiosa esse videantur][5]).
45 Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, auda-
99 ciam, amentiam in iis praesertim sacris polluendis, quae non

1) *aeditimi* vel *aeditumi* ex Gell. XII cap. 10. Müller. Eberhard. 2) *scripserat* codd. opt., quod Schwabe Phil. 30, 336 defendit, rec. Halm. 3) Praenomen *C.* ex dett. codd. addidit Müller. 4) *Scipio* unc. incl. Kayser. 5) Unc. pos. Pfundtner, Eberhard, Müller; *nostris* iam antea incluserat Kayser.

nodo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas
uit. Sacrarium Cereris est apud Catinenses eadem religione,
ua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe ter-
arum. In eo sacrario intimo signum fuit Cereris perantiquum,
uod viri non modo cuius modi esset, sed ne esse quidem scie-
ant; aditus enim in id sacrarium non est viris: sacra per
nulieres ac virgines confici solent. Hoc signum noctu clam
stius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo loco[1]) sustu-
erunt. Postridie sacerdotes Cereris atque illius fani antistitae
naiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus
uos deferunt. Omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique
idebatur. Tum iste permotus illa[2]) atrocitate negotii, ut ab 100
e sceleris illius suspicio demoveretur, dat hospiti suo cuidam
iegotium, ut aliquem reperiret, quem illud fecisse insimularet,
laretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset
n crimine. Res non procrastinatur. Nam cum iste Catina
rofectus esset, servi cuiusdam nomen defertur: is accusatur,
icti testes in eum dantur: rem cunctus senatus Catinensium
egibus iudicabat. Sacerdotes vocantur: ex iis quaeritur secreto
n curia, quid esse factum arbitrarentur, quem ad modum
ignum esset ablatum. Respondent illae praetoris in eo loco
ervos esse visos. Res, quae esset iam antea non obscura,
acerdotum testimonio perspicua esse coepit. Itur in consilium:
ervus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius
os hunc omnibus sententiis condemnare possitis. Quid enim 101
ostulas, Verres? quid speras? quid exspectas[3])? quem tibi
ut deum aut hominem auxilio futurum putas? Eone tu servos
d spoliandum fanum immittere ausus es, quo liberos adire ne
randi quidem causa fas erat? iisne rebus manus adferre non
lubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura
ogebant? Tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem
am sceleratam ac tam nefariam decidisti: nam id concupisti,
uod numquam videras, id, inquam, adamasti, quod antea non
spexeras. Auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam
ion metus, non religio, non deorum vis, non hominum existi-
natio contineret. At ex bono viro, credo, audieras et bono 102

1) Sic codd. optimi; vulgo *fano*. 2) *scilicet* coni. Bake pro *lla*. Verba *permotus illa atrocitate negotii* uncis incl. Pfundtner, Eberhard. 3) Sic Lagom. 29: cod. Reg. *spectas*.

auctore. Qui id potes, qui ne ex viro quidem audire potueris? Audisti igitur ex muliere, quoniam id viri nec vidisse neque nosse poterant[1]). Qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices, quam pudicam, quae cum Verre loqueretur, quam religiosam, quae sacrarii spoliandi rationem ostenderet? An [minime] mirum[2]), quae sacra per summam castimoniam virorum[3]) ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata?

46 Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, cum id ipse non vidisset? Immo vero alia compluria[4]), ex quibus unam[5]) eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi fani, de qua priore actione testes dicere audistis. Nunc eadem illa, quaeso, audite et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite.
103 Insula est Melita, iudices, satis lato a Sicilia mari periculosoque diiuncta, in qua est eodem nomine oppidum, quo iste numquam accessit, quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe in promunturio fanum est Iunonis antiquum, quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia[6]) gesta atque versata sunt, sed etiam hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum adpulsa praefectum regium dentes eburneos incredibili magnitudine e fano sustulisse et eos in Africam portasse Masinissaeque donasse. Regem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse, qui eos dentes reponerent. Itaque in iis scriptum litteris Punicis fuit, 'regem Masinissam imprudentem accepisse, re cognita reportandos reponendosque[7]) curasse'. Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte
104 perfectae. Haec iste omnia, ne multis morer, uno impetu

1) Verba *quoniam — poterant* uncis incl. Bake, Kayser, Eberhard. 2) Uncos pos. Halm. *An minime est mirum* ex Lagom. 29 Kayser; *ac min. est mirum* Eberhard. 3) *virginum* de Hotomani coni. Lallem. et Schuetz. 4) Sic Prisc. I p. 342; codd. *complura*. 5) *unam* add. codd. Ursin. et Lagom. 29; Eberhard; om. Halm, alii. 6) Lambin. ex vetustis exemplaribus *nav. proelio*, singulari illo offensus. 7) Sic Halm, quod in cod. Reg. est *reportandosquue:* in dett. est *reponendos restituendosque*. cfr. Valer. Max. I, 1, ext. 2.

atque uno nuntio per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda atque asportanda curavit.

Pro di immortales! quem ego hominem accuso? quem legi- 47
bus ac sociali iure [1]) persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? Dicunt legati Melitenses publice spoliatum templum esse Iunonis, nihil istum in religiosissimo fano reliquisse, quem in locum classes hostium saepe accesserint, ubi piratae fere quotannis hiemare soleant, quod neque praedo violarit antea [2]) neque umquam hostis attigerit, id ab uno isto sic spoliatum esse, ut nihil omnino sit relictum. Hic nunc iste reus aut ego accusator aut hoc iudicium appellabitur? criminibus enim arguitur [3]) aut suspicionibus in iudicium vocatur. Di ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur: earum autem rerum nullam sibi iste neque infitiandi rationem neque defendendi facultatem reliquit; omnibus in rebus coarguitur a me, convincitur a testibus, urgetur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur, et manet etiam ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum: 105
sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum, quam ob rem multa praetermittam; ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos immortales, eos ipsos, de quorum religione iam diu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est. De quo si paulo altius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite: rei magnitudo me breviter perstringere atrocitatem criminis non sinit.

Vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquis- 48
simis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam 106
esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc cum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est, ut in animis eorum insitum atque innatum esse videatur. Nam et natas esse has in iis locis deas et fruges in ea terra primum repertas esse arbitrantur, et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Hennensium nemore, qui locus, quod in

1) *aut iudiciali iure* codd. opt., *ac iud. i.* dett. *Aut sociali i.* Cobet; *ac sociali i.* Halm; *atque s. i.* Eberhard; *ac iure* Madvig; *aut iudicio sociali* Heraeus. 2) *antea* Halm, quod in Reg. est *antae;* vulgo *ante.* 3) Sic Bake coni.; Halm ex codd. *coarguitur.*

media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur. Quam
cum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse
taedas iis ignibus[1]), qui ex Aetnae vertice erumpunt; quas sibi
107 cum ipsa praeferret, orbem omnem peragrasse terrarum. Henna
autem, ubi ea, quae dico, gesta esse memorantur, est loco
perexcelso atque edito, quo in summo est aequata agri plani-
ties et aquae perennes; tota vero ab omni aditu circumcisa
atque directa[2]) est; quam circa lacus lucique sunt plurimi
atque laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum
illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videa-
tur. Etenim prope est spelunca quaedam, conversa ad aquilo-
nem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum
curru exstitisse abreptamque ex eo loco virginem secum aspor-
tasse et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras
lacumque in eo loco repente exstitisse, ubi usque ad hoc tem-
pus Syracusani festos dies anniversarios agunt celeberrimo viro-
49 rum mulierumque conventu. Propter huius opinionis vetusta-
tem, quod horum in iis locis vestigia ac prope incunabula repe-
riuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice
religio est Cereris Hennensis. Etenim multa saepe prodigia
vim eius numenque declararunt[3]): multis saepe in difficillimis
rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea
108 non solum diligi, sed etiam incoli custodirique videatur. Nec
solum Siculi, verum etiam ceterae gentes nationesque Hennen-
sem Cererem maxime colunt. Etenim si Atheniensium sacra
summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore
venisse dicitur frugesque attulisse, quantam esse religionem
convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse
constat? Itaque apud patres nostros, atroci ac difficili rei
publicae tempore, cum Ti. Graccho occiso magnorum periculo-
rum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio
consulibus, aditum est ad libros Sibyllinos, ex quibus inven-
tum est Cererem antiquissimam placari oportere. Tum ex
amplissimo conlegio decemvirali sacerdotes populi Romani, cum
esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissi-
mum templum, tamen usque Hennam profecti sunt. Tanta erat

1) Codd. Lagg. plerique *ex iis ign.*; Müller [*ex*] *iis ign.* 2) Vulgo *dirempta,* at codd. partim *direpta*, partim *directa: derecta* Müller. 3) Sic Benedict. coni., prob. Halm; vulg. *declarant.*

enim[1]) auctoritas et vetustas illius religionis, ut, cum illuc
irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci
viderentur. Non obtundam diutius; etenim iam dudum vereor, 109
ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et a cotidiana
dicendi consuetudine esse videatur. Hoc dico, hanc ipsam
Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium
sacrorum, quae apud omnes gentes nationesque fiunt, a C.
Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessi-
stis Hennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore et in
altero templo Liberae. Sunt ea perampla atque praeclara, sed
non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modica amplitudine
ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum,
quae sunt in eo fano, multo antiquissimum. Id sustulit, ac
tamen eo contentus non fuit. Ante aedem Cereris in aperto 110
ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Tri-
ptolemi, pulcherrima ac perampla: pulchritudo[2]) periculo, ampli-
tudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdif-
ficilis videbatur. Insistebat in manu Cereris dextra grande
simulacrum pulcherrime factum Victoriae; hoc iste e signo
Cereris avellendum asportandumque curavit.

Qui tandem istius animus est nunc in recordatione[3]) sce- 50
lerum suorum, cum ego ipse in commemoratione eorum non
solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam?
Venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versan-
tur ante oculos omnia; dies ille, quo, cum ego Hennam venis-
sem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis
fuerunt; contio conventusque civium, in quo ego cum loquerer,
tanti gemitus fletusque[4]) fiebant, ut acerbissimus tota urbe
luctus versari videretur. Non illi decumarum imperia, non 111
bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius
libidines, non vim, non contumelias, quibus vexati oppressique
erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem,
fani religionem istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio
expiari volebant; omnia se cetera pati ac neglegere dicebant.
Hic dolor erat tantus, ut [Verres][5]) alter Orcus venisse Hen-

1) Sic cod. Reg.; vulgo *tanta enim erat*, ut est in Guelf.
2) Dett. libri addunt *his* ante *pulchritudo*, quod servavit Kayser.
3) Dett. codd. *in recognitione*, quod retinet Eberhard. 4) *fletus gemitusque* Marc. Capella et dett. codd.: rec. Halm, Eberhard. 5) *Ver-*

nam et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse: habitare apud sese Cererem Hennenses arbitrantur, ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes,
112 omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. Henna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Henna [1]) tu de manu Cereris Victoriam eripere [2]) et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae sceleri propiora sunt quam religioni. Tenuerunt enim P. Popilio P. Rupilio consulibus illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes; sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit?

51 Audistis Theodorum et Numenium et Nicasionem, legatos
113 Hennenses, publice dicere sese a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem [3]) adirent et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent: id si impetrassent, tum ut morem veterem Hennensium conservarent: publice in eum, tametsi vexasset Siciliam, tamen, quoniam haec a maioribus instituta accepissent, testimonium ne quod dicerent; sin autem ea non reddidisset, tum ut in iudicio adessent, tum ut de eius iniuriis iudices docerent, sed maxime [4]) de religione quererentur. Quas illorum querimonias nolite per deos immortales aspernari, nolite contemnere ac neglegere, iudices. Aguntur iniuriae sociorum, agitur vis legum, agitur existimatio veritasque [5]) iudiciorum. Quae sunt omnia permagna, verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est, tanta superstitio ex istius facto mentes omnium Siculorum occupavit, ut, quaecumque accidant publice privatimque [6]) incommoda, propter eam [7]) cau-

---

res om. Serv. ad Aen. VI, 273, unde glossam esse recte suspicatur Garatoni. 1) Sic utroque loco codd.; Ernesti et Eberhard *Hennae* posuerunt altero loco. 2) Sic codd. opt.; *deripere* codd. dett., quod servat Eberhard. 3) Praepositionem *ad* om. Zumpt contra codd. 4) [*multo*] *maxime* ex dett. codd. Eberhard. 5) Zumpt coni. *severitas*. 6) Alii ex dett. *vel privatim*. 7) *eandem* coni. Schwabe l. c.

sam sceleris istius evenire videantur. Audistis Centuripinos, 114
Agyrinenses, Catinenses, Aetnenses, Herbitenses compluresque
alios publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas,
quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta
omnia. Ea tametsi multis istius et variis iniuriis acciderunt,
tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet,
quod Cerere violata omnes cultus fructusque Cereris in iis locis
interisse arbitrantur. Medemini religioni sociorum, iudices,
conservate vestram; neque enim haec externa vobis[1]) est religio
neque aliena. Quod si esset, si suscipere eam nolletis, tamen
in eo, qui violasset, sancire vos velle oporteret. Nunc vero in 115
communi omnium gentium religione inque iis sacris, quae maio-
res nostri ab exteris nationibus adscita atque arcessita coluerunt,
quae sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt,
neglegentes ac dissoluti si cupiamus esse, qui possumus?

Unius etiam urbis omnium pulcherrimae atque ornatissimae, 52
Syracusarum direptionem commemorabo et in medium proferam,
iudices, ut aliquando totam huius generis orationem concludam
atque definiam. Nemo fere vestrum est, quin, quem ad modum
captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit, non num-
quam etiam in annalibus legerit. Conferte hanc pacem cum illo
bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria,
huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libi-
dines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab
hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. Ac iam 116
illa omitto, quae disperse a me multis in locis dicentur ac
dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum
a caede[2]) servatum est[3]), id adventu Verris Siculorum innocen-
tium sanguine redundasse; portum Syracusanorum, qui tum et
nostris classibus et Karthaginiensium clausus fuisset, eum isto
praetore Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse; mitto adhi-
bitam vim ingenuis, matres familias violatas, quae tum in urbe[4])
capta commissa non sunt neque odio hostili neque licentia mili-
tari neque more belli neque iure victoriae; mitto, inquam, haec
omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae
coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite.

---

1) Zumpt ex Guelf. *nobis*. 2) *a* om. cum codd. opt. Zumpt, Jordan, Kayser; *plurima caede* Lagom. 29. 3) *esset* Bake coni.; quem sequuntur Halm, Kayser. 4) Praepositionem om. dett. codd.

117 Urbem Syracusas maximam esse Graecarum, pulcherrimam omnium saepe audistis. Est, iudices, ita, ut dicitur. Nam et situ est cum munito tum ex omni aditu vel terra vel mari praeclaro ad aspectum, et portus habet prope in aedificatione amplexuque [1]) urbis inclusos, qui cum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. Eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari diiuncta
53 angusto, ponte rursus adiungitur et continetur. Ea tanta est
118 urbs, ut ex quattuor urbibus maximis constare dicatur; quarum una est ea, quam dixi, Insula, quae duobus portibus [2]) cincta in utriusque portus ostium aditumque proiecta est; in qua domus est, quae Hieronis regis fuit, qua praetores uti solent. In ea sunt aedes sacrae complures, sed duae, quae longe ceteris antecellant, Dianae [3]), et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. In hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium, qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac
119 mole lapidum diiunctus esset a mari. Altera autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est; in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytanium, amplissima est curia templumque egregium Iovis Olympii ceteraeque urbis partes, quae una via lata perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. Tertia est urbs, quae, quod in ea parte Fortunae fanum antiquum fuit, Tycha nominata est: in qua gymnasium amplissimum est et complures aedes sacrae, coliturque ea pars et habitatur frequentissime. Quarta autem est, quae, quia postrema coaedificata est, Neapolis nominatur, quam ad summam theatrum maximum [4]), praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum, quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre.

54 Nunc ad Marcellum revertar, ne haec a me sine causa
120 commemorata esse videantur. Qui cum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi Romani hoc pertinere, hanc pulchritudinem, ex qua praesertim periculi nihil

---

1) *amplexuque* de Classeni coni. Halm; vulg. *aspectuque*. 2) Hanc formam habet cod. Reg.; alii libri *portubus*. 3) Vulg. additur *una*, quod in codd. opt. deest; rec. *una* Eberhard. 4) [*est*] *maximum* Eberhard, quod *est* additur in codd. dett.

ostenderetur, delere et exstinguere. Itaque aedificiis omnibus,
publicis privatis, sacris profanis sic pepercit, quasi ad ea defen-
denda cum exercitu, non oppugnanda[1]) venisset. In ornatu
urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis: victoriae
putabat esse multa Romam deportare, quae ornamento urbi
esse possent, humanitatis non plane exspoliare urbem, praeser-
tim quam conservare voluisset. In hac partitione ornatus non 121
plus victoria Marcelli populo Romano adpetivit, quam humani-
tas Syracusanis reservavit. Romam quae asportata[2]) sunt, ad
aedem Honoris et Virtutis itemque aliis in locis videmus.
Nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano:
putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset,
domum suam ornamento urbi futuram. Syracusis autem per-
multa atque egregia reliquit: deum vero nullum violavit, nul-
lum attigit. Conferte Verrem, non ut hominem cum homine
comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria, sed ut
pacem cum bello, leges cum vi, forum et iuris dictionem cum
ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria
conferatis.

Aedis[3]) Minervae est in Insula, de qua ante dixi: quam 55
Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit: 122
quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste
aliquo, qui tamen in bello religionem[4]) et consuetudinis iura
retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur.
Pugna erat equestris Agathocli regis in tabulis picta[5]): iis
autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur. Nihil
erat ea pictura nobilius, nihil Syracusis, quod magis visendum
putaretur. Has tabulas M. Marcellus, cum omnia victoria illa
sua profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste,
cum illa iam propter diuturnam pacem fidelitatemque populi
Syracusani sacra religiosaque accepisset, omnes eas tabulas abstu-
lit, parietes, quorum ornatus tot saecula manserant, tot bella

---

1) Sic cod. Leid., in Reg. est *exoppugnanda;* vulgo *expugnanda.* 2) *asportata* codd. dett.; *adportata* ex Reg. Jordan, Kayser; *deportata* Leid. 3) Haec forma est in cod. Reg. et confirmatur inscriptionibus; vulgo *aedes.* 4) Sic praeter codd. opt. Gell. II 6. Macrob. Sat. VII 6; vulgo *religionum.* Mox codd. opt. *contineret,* codd. Gell. et Macrob. *retineret.* 5) [*praeclare*] sic add. Eberhard, quod in Lag. est *praeclaris.*

123 effugerant, nudos ac deformatos reliquit. Et Marcellus qui, si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, is id, quod erat aedificaturus, iis rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori neque Virtuti, quem ad modum ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est. Ille deos deorum spoliis ornari [1]) noluit, hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. Viginti et septem [2]) praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit: in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum et cognitione formarum. Ac videte, quanto taetrior hic tyrannus Syracusanis [3]) fuerit quam quisquam superiorum unquam: illi tamen ornarunt templa deorum immortalium, hic etiam illorum monumenta atque ornamenta sustulit [4]).

56 Iam vero quid ego de valvis illius templi commemorem?
124 Vereor, ne, haec qui non viderunt [5]), omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. Confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores nullas umquam ullo in templo fuisse. Incredibile dictu est, quam multi Graeci de harum valvarum pulchritudine scriptum reliquerint. Nimium forsitan haec illi mirentur atque efferant: esto, verum tamen honestius est rei publicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulchra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse quam praetorem in pace abstulisse. Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis; ea detrahenda curavit omnia. Gorgonis os pulcherrimum, cinctum anguibus, revellit atque abstulit, et tamen indicavit se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci. Nam bullas aureas omnes ex iis valvis, quae erant multae et

1) *ornari* ex cod. Reg., vulgo *ornare*. 2) Sic codd.; Zumpt, ut Ernesti suspicatus erat, *Septem et viginti*. 3) Sic codd.; *Syracusanus* Lambin. et Zumpt; Baiter *Syracusanis* uncis inclusit. 4) Sic Orelli, Halm, alii; in cod. Reg. est *quam* pro *unquam* et *ornarint*. Vulgo *cum illi — ornarint — sustulerit:* Zumpt *quia — ornarunt — sustulit*. 5) Sic ex cod. Reg. Halm; plerique *viderint*, ut est in Guelf.

graves, non dubitavit auferre, quarum iste non opere delecta-
batur, sed pondere. Itaque eius modi valvas reliquit, ut quae
olim ad ornandum templum erant maxime, nunc tantum ad
claudendum[1]) factae esse videantur. Etiamne gramineas hastas 125
— vidi enim vos in hoc nomine, cum testis diceret[2]), com-
moveri — [quod erant eius modi, ut semel vidisse satis esset][3]),
in quibus neque manu factum quicquam neque pulchritudo erat
ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire
satis esset, nimium videre plus quam semel: etiam[4]) id con-
cupisti.

Nam Sappho, quae sublata de prytanio est, dat tibi iustam 57
excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse
videatur. Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam 126
elaboratum quisquam non modo privatus, sed populus potius
haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus, Verres?
Nimirum contra dici nihil potest. Nostrum enim unus quisque,
qui tam beati, quam iste est, non sumus, tam delicati esse
non possumus, si quando aliquid istius modi videre volet, eat
ad aedem Felicitatis, ad monumentum Catuli, in porticum
Metelli, det operam, ut admittatur in alicuius istorum Tuscu-
lanum, spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus
commodarit: Verres haec habeat domi, Verres ornamentis[5])
fanorum atque oppidorum habeat plenam domum, villas refer-
tas. Etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, per-
feretis? qui ita natus, ita educatus est, ita factus et animo et
corpore, ut multo adpositior ad ferenda quam ad auferenda
signa esse videatur. Atque haec Sappho sublata quantum desi- 127
derium sui reliquerit, dici vix potest. Nam cum ipsa fuit egre-
gie facta, tum epigramma Graecum pernobile incisum est in
basi, quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter
iudicat, qui solus intellegit, si unam litteram Graecam scisset,
certe una sustulisset[6]). Nunc enim quod scriptum est inani in
basi declarat, quid fuerit, et id ablatum indicat.

---

1) *cludendum* ex cod. Reg. Kayser, Eberhard. 2) Sic recent. ex opt. codd.; vulgo *testes dicerent.* 3) *quod — esset* delenda esse ostendit W. Meyer Mus. Rhen. 23, 698, del. Halm, unc. inclus. Müller, Eberhard. 4) Sic codd. opt.; vulgo *etiamne.* Interrogationis signum post *concupisti* pos. Müller, alii. 5) Sic vulgo: *ornamentum* cod. Reg.; *ornamentorum* Orelli, Kayser. 6) *non sustulisset* codd.; *una sust.* Herelius, Halm cett.; delet *non* Garatoni.

Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii praeclare factum, sacrum ac religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pul-
128 chritudinem visere, propter religionem colere solebant. Quid? ex aede Liberi simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? Quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci Οὔριον nominant, pulcherrime factum, nonne abstulisti? Quid? ex aede Liberae †Parinum[1]) caput illud pulcherrimum, quod visere solebamus, num dubitasti tollere[2])? Atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur: Aristaeus, qui [ut Graeci ferunt, Liberi filius][3]) inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus.
58 Iovem autem Imperatorem quanto honore in suo templo fuisse
129 arbitramini? Conicere potestis, si recordari volueritis, quanta religione fuerit eadem specie ac forma signum illud, quod ex Macedonia captum[4]) in Capitolio posuerat T. Flamininus. Etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Imperatoris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus[5]): alterum in Ponti ore et angustiis: tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit. Illud Flamininus ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est in terrestri
130 domicilio Iovis, poneret. Quod autem est ad introitum Ponti, id, cum tam multa ex illo mari bella emerserint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est. Hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus armatus et victor viderat[6]), quod religioni concesserat, quod cives atque incolae [Syracusani][7]) colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id
131 C. Verres ex templo Iovis sustulit. Ut saepius ad Marcellum revertar, iudices, sic habetote, plures esse a Syracusanis istius

---

1) Sic cod. Reg., quod corruptum esse patet; vulgo, ut est in Guelf. *parvum;* alii *Parium*, *Pandinae*, *porcinum*, *puerinum*, *Paninum* coni., quae omnia nimis incerta sunt. 2) Sic ed. Ascens.: *non dub. tollere* codd. Pfundtner haec omnia *Quid? ex aede — tollere* interpolata iudicat et scribi iubet *Atqui ille.* 3) Verba *ut Graeci — filius* subditicia esse iudicant Ernesti, Wyttenbach, alii. 4) In codd. opt. *capud* vel *caput* legitur; *captum* uncis includit Bake; Kayser susp. *deportatum.* Mox praenomen *T.* add. Eberhard. 5) Codd. *videmus*, at praecedit *fuerit* et *posuerat.* 6) *viserat* Orelli suspicatur, *reliquerat* Herelius. 7) *Syracusani* includit Bake, om. Halm.

dventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. ltenim ille requisisse etiam dicitur Archimedem illum, summo ngenio hominem ac disciplina, quem cum audisset interfectum, ermoleste tulisse: iste omnia, quae requisivit, non ut conseraret, verum ut asportaret, requisivit.

Iam illa, quae leviora videbuntur, ideo praeteribo, quod 59
iensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, im maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus aedibus sacris bstulit Syracusis. Itaque, iudices, ii, qui hospites ad ea, 132
uae visenda sunt, solent ducere et unum quidque ostendere, uos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstraionem suam. Nam ut ante demonstrabant, quid ubique esset, em nunc, quid undique ablatum sit, ostendunt.

Quid tum? mediocrine tandem dolore eos adfectos esse rbitramini? Non ita est, iudices: primum quod omnes relitione moventur et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, olendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur: deinde ic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae fraecos homines nimio opere delectant. Itaque ex illorum uerimoniis intellegere possumus, haec illis acerbissima videri, uae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. Mihi redite, iudices, — tametsi vosmet ipsos haec eadem audire erto scio, — cum multas acceperint per hosce annos socii tque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas Graeci omines gravius ferunt ac tulerunt [1]), quam huiusce modi spoiationes fanorum atque oppidorum. Licet iste dicat emisse se, 133
icuti solet dicere, credite hoc mihi, iudices: nulla umquam ivitas tota Asia et Graecia signum ullum, tabulam pictam llam [2]), ullum denique ornamentum urbis sua voluntate cuiuam vendidit. Nisi forte existimatis, postea quam iudicia evera Romae fieri desierunt, Graecos homines haec venditare oepisse, quae tum non modo non venditabant, cum iudicia ebant, verum etiam coëmebant; aut nisi arbitramini L. Crasso,). Scaevolae, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum edilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum

---

1) Ita recent. editt.; *fuerunt* cod. Reg.; *fleverunt* Guelf.; vulgo *ulerunt nec ferunt.* 2) *ullam* deest in codd., inserit Gulielmus nte *tabulam*, Halm post *tabulam*, Eberhard, Müller post *pictam.*

Graecis hominibus non fuisse, iis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse.

60 Acerbiorem etiam scitote esse civitatibus falsam istam et
134 simulatam emptionem, quam si qui clam surripiat aut eripiat palam atque auferat. Nam turpitudinem summam esse arbitrantur referri in tabulas publicas pretio adductam civitatem et pretio parvo ea, quae accepisset a maioribus, vendidisse atque abalienasse. Etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos[1]) contemnimus, delectantur. Itaque maiores nostri facile patiebantur haec esse apud illos quam plurima: apud socios[2]), ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent, apud eos autem, quos vectigales aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus haec iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent haec oblectamenta
135 et solacia servitutis. Quid arbitramini Reginos, qui iam cives Romani sunt, merere velle, ut ab iis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro[3]) amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est, ut cetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum, [propter quod unum visuntur Thespiae][4])? quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum aut Paralum pictum aut ex aere Myronis buculam? Longum est et non necessarium commemorare, quae apud quosque visenda sint tota Asia et Graecia: verum illud est, quam ob rem haec commemorem, quod existimare hoc vos[5]) volo, mirum quendam dolorem accipere eos, ex quorum urbibus haec auferantur.

61 Atque, ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis cogno-
136 scite: ad quos ego cum venissem, sic primo[6]) existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem Syracusanam propter Heraclii hereditatem non minus esse isti amicam quam Mamertinam propter praedarum ac furtorum omnium societa-

1) Pronomen *nos* contra codd. addidit Lambin., plerique editt. om. 2) *apud socios* Zumpt tamquam glossema om., alii *apud illos* delerunt virgula post *socios* posita. 3) Vulgo ex dett. additum est *sedentem.* 4) Verba *propter quod — Thespiae* uncis inclus. Bake, alii, tamquam repetita ex cap. 2. 5) *vos* om. codd. opt.; vulgo *vos hoc.* 6) *primo* codd. dett., Eberhard, Müller; *primum* codd. opt., Halm.

m; simul et verebar, ne mulierum nobilium et formosarum ratia, quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat, irorumque, quibuscum illae nuptae erant, nimia in istum non odo lenitudine[1]), sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid x litteris Syracusanorum conquirerem. Itaque Syracusis cum 137
ivibus Romanis eram: eorum tabulas exquirebam, iniurias ognoscebam. Cum diutius in negotio[2]) curaque fueram, ut equiescerem curamque animi remitterem, ad Carpinatii[3]) praelaras tabulas revertebar, ubi cum equitibus Romanis, hominius ex illo conventu honestissimis, illius Verrucios, de quibus nte dixi, explicabam: a Syracusanis prorsus nihil adiumenti eque publice neque privatim exspectabam, neque erat in nimo postulare. Cum haec agerem, repente ad me venit Ieraclius, is qui tum magistratum Syracusis habebat[4]), homo obilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos est apud Syracuanos amplissimus: agit mecum et cum fratre meo[5]), ut, si obis videretur, adiremus ad eorum senatum: frequentes esse n curia: se iussu senatus a nobis petere, ut veniremus. Primo 138
obis fuit dubium, quid ageremus: deinde cito venit in menem non esse vitandum illum nobis conventum et locum. Itaque n curiam venimus. Honorifice sane consurgitur: nos rogatu nagistratus adsedimus. Incipit is loqui, qui et auctoritate et 62
etate et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Cimarchidi, cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: enatum et populum Syracusanum moleste graviterque ferre, uod ego, cum in ceteris Siciliae civitatibus senatum populumue docuissem, quid iis utilitatis, quid salutis adferrem, et cum b omnibus mandata, legatos, litteras testimoniaque sumpsisem, in illa civitate nihil eius modi facerem. Respondi neque Romae in conventu Siculorum, cum a me auxilium communi mnium legationum consilio petebatur causaque totius provinciae d me deferebatur, legatos Syracusanorum adfuisse, neque me ostulare, ut quicquam contra C. Verrem decerneretur in ea

1) Graevio placuit *lentitudine*, probat Müller. 2) *in eo negoio* Eberhard ex codd. Lagg. 3) Quod in cod. Reg. est *Carpinatium*, Halm suspicatus est *Carpinati iam*. 4) Bake delet *is* et ante *nagistratum* addit *summum;* Kayser haec verba *is qui — habebat* uncis inclusit. 5) In codd. est *cum Q. fratre meo*, sed v. § 25 et 145, unde Lallem. coni. *c. L. fr. m.*

139 curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. Quod posteaquam dixi, tantus est gemitus factus aspectu statuae et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur. Tum pro se quisque, quantum dicendo adsequi poterat, docere me coepit ea, quae paulo ante commemoravi: spoliatam urbem, fana direpta; de Heraclii hereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse, neque postulandum fuisse, ut ille palaestritas diligeret, qui etiam inventorem olei deum sustulisset; neque illam statuam esse ex pecunia publica neque publice datam, sed eos, qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendamque curasse; eosdem Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum; eo minus mirari me oportere, si illi communi legatorum voluntati et saluti Siciliae defuissent.

63 Ubi eorum dolorem ex illius [1]) iniuriis non modo non
140 minorem, sed prope maiorem quam Siculorum ceterorum esse cognovi, tum meum animum in illos, tum mei consilii negotiique totius suscepti causam rationemque proposui, tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent, ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos paucis illis diebus decresse dicebant, tollerent. Itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici: primum mihi litteras publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt: in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta et plura etiam, quam ego potui dicere; perscripta autem hoc modo: 'Quod ex aede Minervae hoc et illud abesset [2]), quod ex aede Iovis, quod ex aede Liberi' — ut quisque iis rebus tuendis conservandisque [3]) praefuerat, ita perscriptum erat —, 'cum rationem e lege redderent et quae acceperant tradere deberent, petisse, ut sibi, quod eae [4]) res abessent, ignosceretur; itaque omnes liberatos discessisse et esse ignotum omnibus'. Quas ego litteras obsignandas publico signo deportandasque curavi.

---

1) Sic cod. Reg.; *istius* ex Lagom. Jordan, Kayser. 2) Verba *hoc et illud abesset* uncis inclusit Ernesti, *hoc et illud* Orelli. 3) Quod in cod. Reg. nihil nisi *tuendisque*, in Guelf. *tuendis* extat, *conservandisque*, quod est in cett. codd., editores multi om., sed v. § 23. 4) *eae* Orelli, Halm, alii; vulgo *hae*, quod est in codd.

De laudatione autem ratio sic mihi reddita est: primum 141
cum a C. Verre litterae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum; deinde, cum quidam ex illius amicis commonerent oportere decerni, maximo clamore esse et convicio repudiatos: postea, cum[1] meus adventus adpropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent; decretum ita esse, ut multo plus illi laudatio mali quam boni posset adferre. Id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.

Mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum refertur[2]), **64**
dicat sententiam qui velit: nominatim nemo rogatur, et tamen, 142
ut quisque aetate et honore antecedit, ita primus solet sua sponte dicere, itaque a ceteris ei conceditur: sin aliquando tacent omnes, tum sortito coguntur dicere. Cum hic mos esset, refertur ad senatum de laudatione Verris. In quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant: de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, sese antea, cum audissent ei negotium facessitum, cumque eum publice pro plurimis eius et maximis meritis laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur. Conclamant omnes et adprobant ita fieri oportere. Refertur 143
de Peducaeo. Ut quisque aetate et honore antecedebat, ita sententiam dixit ex ordine. Id adeo ex ipso senatus consulto cognoscite: nam principum sententiae perscribi solent. Recita. 'Quod verba facta sunt de Sex. Peducaeo'. Dic[3]), qui primi suaserint. Decernitur. Refertur deinde de Verre. Dic, quaeso, quo modo. 'Quod verba facta sunt de C. Verre'. Quid postea scriptum est? 'Cum surgeret nemo neque sententiam diceret' — quid est hoc? — 'sors ducitur'. Quam ob rem? Nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum, praesertim cum inire a praetore gratiam posset? Nemo. Illi ipsi tui convivae, consiliarii, conscii, socii verbum facere non

1) Sic Halm coni.; vulgo *posteaquam*. 2) Sic Halm; vulgo *referatur;* cod. Reg. *referetur;* etiam brevi post dett. codd. et qui eos sequuntur *taceant* scribunt. 3) Sic Eberhard, qui post *suaserint* addit *NOMINA PRINCIPUM*. *dicit* codd., quod retinet Halm, corruptum iudicat Müller; *dic et* Richter.

audent.. In qua curia statua tua stabat et nuda filii, in ea nemo fuit, ne quem nudus quidem filius nudata provincia[1])
144 commoveret. Atque etiam hoc me docent, eius modi senatus consultum fecisse se [laudationis][2]), ut omnes intellegere possent non laudationem, sed potius inrisionem esse illam, quae commonefaceret istius turpem calamitosamque praeturam[3]). Etenim scriptum esse ita, 'quod is virgis neminem cecidisset' — a quo cognostis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos: 'quod vigilanter provinciam administrasset' — cuius omnes vigilias in stupris constat[4]) esse consumptas, [cuius modi constat hoc vero scriptum esse, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret][5]), 'quod praedones procul ab insula Sicilia prohibuisset' [Verres] — quos etiam intra Syracusanam insulam recepit[6]).

65 Haec postea quam ex illis cognovi, discessi cum fratre e
145 curia, ut nobis absentibus, si quid vellent, decernerent. Decernunt statim primum, ut cum Lucio fratre hospitium publice fieret, quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset, quam ego semper habuissem. Id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. Valde hercule te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt, qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit et quod inquisitum in te venerit. Postea decernitur, ac non varie sed prope cunctis sententiis, ut laudatio, quae C. Verri decreta

---

1) Sic codd. opt., vulgo *nuda provincia; in nuda provincia* Graev. Ernesti; *et nudata provincia* Zumpt; Bake verba *in qua — commoveret* tamquam ex II § 154 translata pro glossemate habet. 2) Sic nos scr. *S. C. fecisse laudationis* cod. Reg., *Siciliam* vel *in Sicilia f. laud.* codd. dett., *laudationem* codd. Lagom. Cod. Reg. scripturam, in qua omissum pronomen *se* vix ferri potest, retinent Kayser, Jordan; *se consultum f. laud.* Halm; *se fecisse laudationem* Eberhard, Müller; alii alia tentaverunt. 3) Corruptam esse scripturam patet, quod *commonefacere* semper cum genetivo rei vel praepositione *de* coniungitur, quare Lambin. *de istius turpi calamitosaque praetura* scripsit, Madvig post *praeturam* excidisse *fuisse* suspicatur. Fortasse scribendum est *patefaceret;* in Reg. est *commefaceret.* Mox *scriptum est* Halm ex cod. Reg. 4) Vulgo ex dett. libris addunt *adulteriisque.* 5) Verba *cuius modi — desineret* insiticia iudicant Madvig, Halm, alii. 6) *recepit* Halm coni. pro vulg. *recepisset;* idem antea *Verres* incl.

esset, tolleretur. In eo[1]), cum iam non solum discessio facta 146
esset, sed etiam perscriptum atque in tabulas relatum, praetor
appellatur. At quis appellat? Magistratus aliqui? Nemo.
Senator? Ne id quidem. Syracusanorum aliqui? Minime.
Quis igitur praetorem appellat? Qui quaestor istius fuerat,
P. Caesetius. O rem ridiculam! o desertum hominem, despera-
tum, relictum. A magistratu Siculo, ne senatus consultum
Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis
legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non
denique aliquis Siculus, sed quaestor populi Romani praetorem
appellat. Quis hoc vidit? quis audivit? Praetor aequus et
sapiens dimitti iubet senatum. Concurrit ad me maxima mul-
titudo: primum senatores clamare sibi eripi ius, eripi liberta-
tem: populus senatum laudare, gratias agere: cives Romani a
me nusquam discedere. Quo quidem die nihil aegrius factum
est multo labore meo, quam ut manus ab illo appellatore absti-
nerentur.

Cum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane acute 147
quid[2]) decernat: nam ante quam verbum facerem, de sella
surrexit atque abiit. Itaque tum de foro, cum iam advespe-
rasceret, discessimus. Postridie mane ab eo postulo, ut Syra- **66**
cusanis liceret senatus consultum, quod pridie fecissent, mihi
reddere. Ille enimvero negat et ait indignum facinus esse,
quod ego in senatu Graeco verba fecissem: quod quidem apud
Graecos Graece locutus essem, id ferri nullo modo posse.
Respondi homini, ut potui, ut debui, ut volui. Cum multa,
tum etiam hoc me[3]) memini dicere, facile esse perspicuum,
quantum inter hunc et illum Numidicum, verum ac germanum
Metellum, interesset: illum noluisse sua laudatione iuvare L.
Lucullum, sororis virum, quicum optime[4]) convenisset: hunc
homini alienissimo a civitatibus laudationes per vim et metum
comparare. Quod ubi intellexi multum apud illum recentes 148
nuntios, multum tabellas non commendaticias, sed tributarias
valuisse, admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas
tabulas facio, in quibus senatus consultum perscripserant[5]).

---

1) Vulgo ex dett. edebatur *At vero.* 2) *quod* Bake, Kayser.
3) *me* deest in codd. 4) *ei* de Lambin. coni. addunt Halm, Kayser;
sed v. p. S. Rosc. 96 *propinqui cognatique optime convenientes.*
5) Sic cod. Reg.; Zumpt, alii ex codd. dett. *S. C. perscripta erant;*

Ecce autem nova turba atque rixa, ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis. Retinere incipit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule insanus, quem Syracusani Theoractum vocant; qui illic eius modi est, ut eum pueri sectentur, ut omnes, cum loqui coepit, inrideant. Huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit; nam cum spumas ageret in ore, oculis arderet, voce maxima vim me sibi
149 adferre clamaret, copulati in ius pervenimus. Hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret: ille contra dicere, negare esse illud senatus consultum, in quo praetor appellatus esset; negare id mihi tradi oportere. Ego legem recitare, omnium mihi tabularum et litterarum fieri potestatem oportere [1]: ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. Praetor intellegens negare sibi placere, quod senatus consultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. Quid multa? nisi vehementius homini minatus essem, nisi legis sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. Ille autem insanus, qui pro isto vehementissime contra me declamasset, postquam non impetravit [2], credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta Syracusana perscripta erant: quae ego antea iam ab aliis cognoram et acceperam.

67 Laudent te iam sane Mamertini, quoniam ex tota [3] pro-
150 vincia soli sunt, qui te salvum velint, ita tamen laudent, ut Heius, qui princeps legationis est, adsit, ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati sint respondere. Ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: navem populo Romano debeantne? Fatebuntur. Praebuerintne praetore C. Verre? Negabunt. Aedificarintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederunt [4]? Negare non poterunt. Frumentum ab iis sumpseritne C. Verres, quod populo Romano mitteret, sicuti superiores? Negabunt. Quid [5] militum aut nautarum

---

alii *singula persc. erant*, quod in Lagom. *sigilla p. e.* extat. 1) *oportere* deest in cod. Reg.; omittit Zumpt; addiderunt ex uno Lagomars. Graevius, Halm. 2) Klotz *impetravisset*, quod praebent optimi libri. 3) Vulgo *qui ex tanta* contra opt. codd. 4) *dederint* Ernest coni., quem sequitur Kayser, *dederent* Eberhard. 5) *Ecquid* Koch progr. Port. 1868 p. 2.

er triennium dederint? Nullum datum dicent. Fuisse Messa-
am omnium istius furtorum ac praedarum receptricem negare
on poterunt: permulta multis navibus illinc exportata, hanc
avem denique maximam, a Mamertinis datam, onustam cum
sto profectam fatebuntur. Quam ob rem tibi habe sane istam 151
udationem Mamertinorum: Syracusanam quidem civitatem, ut
bs te adfecta est, ita in te esse animatam videmus; apud
uos etiam Verria illa flagitiosa sublata sunt. Etenim minime
onveniebat ei deorum honores haberi, qui simulacra deorum
bstulisset. Etiam hercule illud in Syracusanis merito repre-
endereter, si, cum diem festum ludorum de fastis suis sustu-
ssent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracu-
ae a Marcello captae esse dicuntur, idem diem festum Verris
omine agerent, cum iste a Syracusanis, quae ille calamitosus
ies reliquerat, ademisset. Ac[1]) videte hominis impudentiam
tque adrogantiam, iudices, qui non solum Verria haec turpia
c ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Mar-
ellia tolli imperarit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius
pera omnium annorum[2]) sacra deosque patrios amiserant; eius
utem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque
estos dies recuperarant.

---

1) *At* Kayser ex dett. codd. 2) *omnia maiorum* Halm de
eepii coni.

M. TVLLII CICERONIS

IN

MARC. ANTONIVM ORATIO PHILIPPICA SECVNDA.

ARGVMENTVM ERNESTII.

Habita a Cicerone IV. Non. Sept. oratione prima in Antonium, ille se in villam Tiburtinam contulit ibique septemdecim dies, quae Ciceroni responderet, commentatus est. A. d. XIII. Kal. Octob. habito senatu in absentem Ciceronem, qui se tuto in senatum venire non posse intellegebat, quae cogitaverat, evomuit. His omnibus fuse graviterque respondet ac simul omnia Antonii scelera et flagitia commemorat hac oratione Cicero; quae ut P. Manutius putat, non dicta, sed scripta tantum et deinde in lucem edita est. (Cfr. Epist. ad Attic. XV, 13. XVI, 11.)

---

1 Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his
1 annis viginti rei publicae fuerit hostis, qui non bellum eodem
tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari, vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus quam optarem[1]) dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius, omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti tuamque

---

1) *optaram* Heumanni et Ernestii coniect. rec. Madvig, Eberhard.

me alienationem commendationem tibi ad impios cives fore
utavisti. Quid putem? contemptumne me? Non video nec 2
n vita nec in gratia, nec in rebus gestis nec in hac mea medio-
ritate ingenii quid despicere possit Antonius. An in senatu
acillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis
ivibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni
onservatae dedit. An decertare mecum voluit contentione
licendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim plenius,
uid uberius [1]) quam mihi et pro me et contra Antonium dicere?
llud profecto est [2]): non existimavit sui similibus probari posse
e esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. Cui prius- 3
uam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me vio-
atam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico,
auca dicam.

Contra rem suam me nescio quando venisse questus est. 2
n ego non venirem contra alienum pro familiari et necessa-
io? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis
lore conlectam? non venirem contra iniuriam, quam iste inter-
essoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed
oc idcirco commemoratum a te puto, uti [3]) te infimo ordini com-
nendares, cum omnes te [4]) recordarentur libertini generum et
iberos tuos nepotes [Q. Fadii] [5]) libertini hominis, fuisse. At
nim te in disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti —,
lomum meam ventitaras. Ne tu, si id fecisses, melius famae,
nelius pudicitiae tuae consuluisses. Sed neque fecisti nec, si
uperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus 4
etitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem auda-
iam! o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me
ugurem a toto conlegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hor-
ensius nominaverunt — nec enim licebat a pluribus nominari
— tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica
ore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum
etere, cum in Italia C. [6]) Curio non esset? aut tum, cum es

1) Seyffert Schol. Lat. I p. 102 addendum iudicat *cuiquam*, prob. ayser; *mihi*, *quam* scribendum Hasper fortasse recte iud. 2) *est* eest in opt. codd.; om. Halm, Kayser. 3) *uti* Halm, quod in atic. est *uit;* vulgo *ut*. 4) *te* deest in Vatic. a prim. m.; vulgo dditur ante *omnes*. 5) Uncos pos. Campe, Halm, Eberhard. *C. adii* scr. iud. Boot ad Att. XVI 1, 11. 6) *C.* addidit Halm; in aticano est *Italiae*.

factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam
familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studios
fuissent.

3 At beneficio sum tuo usus. Quo? quamquam illud ipsum
5 quod commemoras, semper prae me tuli: malui me tibi debere
confiteri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri.
Sed quo beneficio? quod me Brundisii non occideris? Quem
ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latro-
nibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire
iussisset, eum tu [1]) occideres? Fac potuisse. Quod est aliud,
patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare
possint iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si
esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo
erant conservati, quos tu [2]) clarissimos viros soles appellare,
tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est,
quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucun-
dum mihi videri debuit non interfectum me [3]) a te, quam mise-
6 rum te id impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quando-
quidem maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me
dicere ingratum? an de interitu rei publicae queri non debui,
ne in te ingratus viderer? At in illa querella misera quidem et
luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populus-
que Romanus conlocavit, necessaria, quid est dictum a me cum
contumelia? quid non moderate? quid non amice? Quod qui-
dem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere
maledictis [4]), praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipa-
visses, cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia,
cum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et
a te latas confiterere, cum auspicia augur, intercessionem con-
sul sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum omnes
impuritates impudica in domo cotidie susciperes, vino lustrisque
7 confectus? At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio
esset, quocum multae et magnae [5]) fuerunt, non cum uno gla-
diatore nequissimo, de re publica graviter querens de homine

---

1) In cod. Vat. est *ut*, unde Muret. *ut tu*. 2) Vulgo contra Vat. cod. auctoritatem addunt *ipse*. 3) *me* deest in codd., a Lamb. ante *non int.* additur. 4) Cod. Vat. *maledicti*, unde Faërnus hoc restituit; vulg. *maledicto*. 5) Quod in Vatic. est *iam magnae*, Halm coni. *tam magnae;* Hirschfeld, Eberhard *sane magnae*.

nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intellegat, quantum a
me beneficium tum acceperit.

At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit 4
homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. Quis
enim umquam, qui paulum modo bonorum[1]) consuetudinem
nosset, litteras ad se ab amico missas offensione aliqua inter-
posita in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud
tollere ex vita vitae societatem, tollere[2]) amicorum conloquia absen-
tium? Quam multa ioca[3]) solent esse in epistulis, quae pro-
lata si sint, inepta videantur! quam multa seria neque tamen
ullo modo divolganda! Sit hoc inhumanitatis tuae[4]); stultitiam 8
incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo
diserte, ut Mustelae iam esse et Tironi Numisio[5]) videris? qui
cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus,
ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo modo sis eos
inter sicarios defensurus: sed quid opponas tandem, si negem
me umquam ad te istas litteras misisse? quo me teste convin-
cas? an chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui
possis? sunt enim librarii manu. Iam invideo magistro tuo,
qui te tanta mercede, quantam iam proferam[6]), nihil sapere
doceat. Quid enim est minus, non dico oratoris, sed hominis, 9
quam id obicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius
progredi non possit qui obiecerit? At ego non nego, teque in
isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae.
Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanita-
tis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est,
quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam[7])
tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam
ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi iure
poteram a te lacessitus, tamen non proferam, quibus petis, ut
tibi per me liceat quendam de exilio reducere, adiurasque id

---

1) Eberhard scr. *hominum*. 2) Non nulli codd. *quam* ante *tollere* addunt. 3) *ioca* ed. Hervag.; *loca* codd. 4) *tuae* deest in Vat., om. Halm. 5) Sic scripsimus; Halm *Tironi et Mustelae iam esse*, quod in Vat. est *mus et laetam esse*. Rec. codd. habent *Mustelae tamen scio et Tironi Numisio;* vulgo *Mustelae Tamisio et Tironi Numisio*. 6) *quantam iam proferam* uncis incl. O. Müller, Herm. 10. 119., Eberhard. 7) Vatic. *scribebam*, ut edidit Muret, Halm.

te invito me non esse facturum: idque a me impetrasti[1]).
Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque aucto-
ritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges
10 ullae possent coërcere? Verum tamen quid erat, quod me roga-
res, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed
videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem
ulla esse poterat lege lata.

5 Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in
M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut
me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam, ut, con-
tra illum cum dicam, attente audiatis. Simul illud oro, si
meam cum in omni vita tum in dicendo moderationem mode-
stiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit,
respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut con-
sulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo
consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel
11 quod ita factus est: ego sine ulla controversia consularis. Ut
igitur intellegeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, obie-
cit mihi consulatum meum: qui consulatus verbo meus, patres
conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi,
quid egi, nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia?
Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum
consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis
autem meum consulatum praeter te Publiumque[2]) Clodium, qui
vituperaret, inventus est? Cuius quidem tibi fatum, sicut C.
Curioni, manet, quoniam id domui[3]) tuae est, quod fuit illo-
12 rum utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus.
At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius tem-
poris consularibus, qui proxime est mortuus; placuit Q. Catulo,
cuius semper in hac re publica vivet auctoritas; placuit duobus
Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'.[4])
Glabrioni, M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L.
Murenae, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod
consularibus, M. Catoni, qui cum multa vita excedens providit,

---

1) *impetrasti* Wesenberg coni.; codd. *impetras*. 2) Sic R. Müller, Phil. IX p. 186; cod. Vatic. *praeter te P. aut Clodium;* vulgo *praeter P. Clodium*. 3) *domui* Klotz, cod. Vat. *domus*, quod retin. Halm, Eberhard; vulg. ex dett. *domi*. 4) *M'*. Muret., codd. M. et sic Halm.

tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum
meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum decedens ex
Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se
visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequen-
tissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut
parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas,
liberos, rem publicam referret acceptam. Sed quoniam illis, 6
quos nominavi, tot et talibus viris res publica orbata est, venia- 13
mus ad vivos, qui duo de consularium numero reliqui sunt.
L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus iis
gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis
amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares
senatusque cunctus adsensus est, qui honos post conditam hanc
urbem habitus est togato ante me nemini. L. Caesar, avun- 14
culus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate senten-
tiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu cum
auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque vitae
debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi [1]) maluisti.
Huius ego alienus consiliis consul usus sum: tu sororis filius
ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? At ad quos
refert? di immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies
natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. Cur? 15
dat nataliciam [2]) in hortis. Cui? neminem nominabo: putate
tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum etiam Ballioni. O
foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libi-
dinem non ferendam! Tu cum principem senatorem, civem
singularem tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil
referas, referas ad eos, qui suam rem nullam habent, tuam
exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus 7
meus. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo
templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quon-
dam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam, tu homi-
nes perditissimos cum gladiis conlocavisti? At etiam ausus es 16
— quid autem est, quod tu non audeas? — clivum Capitoli-
num dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse. Ut
illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim adferebam
senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt — nihil enim

1) Sic cod. Vatic.; vulgo *esse maluisti.* 2) Sic Vat., scil. *cenam;* vulgo *natalicia.*

boni nosti — sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter
loquare! Quis enim eques Romanus, quis praeter te adule-
scens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse[1]) meminis-
set, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non
fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere
17 nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum
homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, consciorum
indiciis, sua manu, voce paene litterarum coacti, se urbem
inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rem publi-
cam consensisse, quis esset, qui ad salutem communem defen-
dendam non excitaretur? praesertim cum senatus populusque
Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem,
quod illis accidit, contigisset. — Ad[2]) sepulturam corpus
vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius
dixit umquam, quem, quia iure ei inimicus fui, doleo a te
18 omnibus vitiis iam esse[3]) superatum. Qui autem tibi venit in men-
tem redigere in memoriam nostram te domi P. Lentuli esse
educatum? An verebare, ne non putaremus natura te potuisse
tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina?
8 Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum
ipse pugnares, non[4]) modo non cohaerentia inter se diceres,
sed maxime disiuncta atque contraria, ut non tanta mecum,
quanta tibi tecum esset contentio. Vitricum tuum fuisse in
tanto scelere fatebare, poena adfectum querebare. Ita, quod
proprie meum est, laudasti, quod totum est senatus, reprehen-
disti: nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus
fuit. Homo disertus non intellegit eum, quem contra dicit,
19 laudari a se, eos, apud quos dicit, vituperari. Iam illud cuius
est, non dico audaciae — cupit enim se audacem — sed, quod
minime volt, stultitiae, qua vincit omnes, clivi Capitolini men-
tionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati?
cum in hac cella Concordiae, di immortales, in qua me consule
salutares sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus,
cum gladiis homines conlocati stent? Accusa senatum, accusa

---

1) *esse*, quod deest in dett. codd., vulgo omittunt. 2) Halm susp. *at ad.* 3) *eum esse* Vat.; *iam esse* cet. codd.; Stuerenburg p. Arch. p. 185 coni. *cui quia iure inimicus fui, doleo — eum esse*, quod recep. Halm, Eberhard. 4) Sic Vat. et editt. recent.; vulgo addunt *ut;* excidisse videtur *qui,* vel *et;* Ernesti *dicens* pro *diceres.*

questrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit, accusa
mnes ordines, omnes cives, dum confiteare hunc ordinem hoc
pso tempore ab Ituraeis circumsederi. Haec tu non propter
udaciam dicis tam impudenter, sed quia, cum[1]) tantam rerum
epugnantiam non videas, nihil profecto sapis. Quid est enim
lementius quam, cum rei publicae perniciosa arma ipse cepe-
is, obicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus 20
sse voluisti. Quam id te, di boni, non decebat! In quo est
ua culpa non nulla; aliquid enim salis a mima uxore trahere
otuisti. 'Cedant arma togae'. Quid? tum nonne cesserunt?
At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur, utrum
nelius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an
ibertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versi-
us plura respondebo; tantum dicam breviter, te neque illos
eque ullas omnino litteras nosse, me nec rei publicae nec
micis umquam defuisse et tamen omni genere monimentorum
neorum perfecisse[2]), ut meae vigiliae meaeque litterae et
uventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid adferrent.
Sed haec non huius temporis; maiora videamus[3]).

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quid- 9
iam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in 21
oro spectante[4]) populo Romano gladio[5]) insecutus es nego-
iumque transegisses, nisi se ille in scalas tabernae librariae
oniecisset iisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod
quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis.
At Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit,
quam quisquam eum facturum id suspicaretur. At ego suasi.
Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse rei publicae sine
uasore non posset. At laetatus sum. Quid ergo? in tanta
aetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat?
Quamquam de morte Clodii fuit quaestio — non[6]) satis pru- 22
lenter illa quidem constituta; quid enim attinebat nova lege
quaeri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quae-

1) *cum* deest in codd., addidit Halm; vulgo *qui — vides. Nihil.* Koch et Eberhard *quia — vides* [*nihil pr. sapis*]. 2) *operis subsecivis* addunt codd. rec.; cf. de or. II § 364 *subsicivis operis, ut aiunt.* 3) Sic Vatic.; *ad maiora veniamus* codd. recent. 4) Sic Vat., vulgo ex dett. codd. *inspectante*, ut etiam schol. Bob. ad or. p. Mil. § 40 habet. 5) Antea ex dett. codd. add. *stricto*. 6) Verba *non satis — quaesitum est tamen* parenthesin esse primus vidit Halm.

stio constituta[1])? quaesitum est tamen —: quod igitur, cum
res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres.

23 Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera
mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque
causam culpa mea bellum civile esse natum, in eo non tu qui-
10 dem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego
M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi,
quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris con-
iunctione avocarem. In quo Caesar felicior fuit; ipse enim
Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Postea vero quam se
totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distra-
24 here conarer? Stulti erat sperare, suadere impudentis. Duo
tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem
Pompeio suaserim. Ea velim reprehendas, si potes: unum, ne
quinquennii imperium Caesari prorogaret, alterum, ne pateretur
ferri, ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis
persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. Atque
idem ego, cum iam opes omnes et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset seroque ea sentire coepisset, quae
ego multo ante provideram, inferrique patriae bellum viderem
nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non
destiti, meaque illa vox est nota multis: 'Utinam, Pompei, cum
Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae'. Haec
mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt; quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

11 Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo con-
25 silio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me
non solum meis laudibus ornaret, sed etiam alienis. Quis enim
meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cuius
autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divolgatum? Citius dixerim iactasse
se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum conscii[2])
26 non fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset. Quam

1) *constituta* unc. incl. Bake, Eberhard. 2) *socii* codd. rec.; *conscii* del. Ferrarius, quem sequitur Eberhard.

eri simile porro est in tot hominibus partim obscuris[1]), par-
im adulescentibus neminem occultantibus[2]) meum nomen latere
otuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desidera-
entur illis actoribus[3]), Brutos ego impellerem, quorum uterque
. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi
gitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam
suis? et foris potius quam domo? Quid? C. Cassius in ea
amilia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam
uidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desidera-
it: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad
stium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam
onstituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. Domi- 27
ium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors,
on spoliatio dignitatis ad reciperandam libertatem, sed mea
uctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne
uadere quidem ausus essem: quo[4]) etiam maiorem ei res
ublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius ami-
itiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse
naluit. An L. Tillius Cimber[5]) me est auctorem secutus? quem
go magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum
utavi; admiratus autem ob eam causam, quod immemor bene-
iciorum, memor patriae fuisset. Quid? duos Servilios — Cas-
as dicam an Ahalas? — et hos auctoritate mea censes exci-
atos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi
eteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos[6]),
psis gloriosum.

At quem ad modum me coarguerit homo acutus recorda- 12
nini. 'Caesare interfecto', inquit, 'statim cruentum alte extol- 28
ens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque
i reciperatam libertatem est gratulatus'. Cur mihi potissimum?
uia[7]) sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei,
uod, cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesse-
am, me potissimum testatus est, se aemulum mearum laudium
xstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intellegis, si id, 29

1) *obstinatis* coni. Campe. 2) *neminem occultantibus* Gomperz
cr. Vindob. II, 143; Koch, Eberhard unc. incl. 3) Sic Madvig. coni. pro
uctoribus; illis auctoribus Ernesti delendum iudicavit, quem sequitur
Eberh. 4) Quod in Vat. est *quae*, Halm susp. *quare*. 5) Sic Barba-
lorius, *L. T. Cimber* codd. 6) *fuisse t. m.* Gomperz l. c. unc. incl.
7) *quia* Graev. coni.; alii de Ferrarii coniectura *quod;* codd. *qui*.

quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem[1]) facti et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur exceptis iis[2]), qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa; etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt. Aliis con-
30 silium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam[3]) pecudis, attendite; sic enim dixit: 'Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit; ex quo intellegi debet eum conscium fuisse'. Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto, sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior! Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: edormi crapulam, inquam, et exala. An faces admovendae sunt, quae te[4]) excitent tantae causae indormientem? Numquamne intelleges statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam
13 rem gesserunt, homicidae sint an vindices libertatis? Attende
31 enim paulisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidas[5]), cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Bruto, Cassio[6]) datae? cur

1) *fautorem* coni. Campe, ann. ph. 91, 168. cfr. § 21. 2) Sic Vatic.; vulgo ex dett. aliquot codd. *te excepto et iis.* 3) *ne dicam* coni. Lambinus. 4) *te*, quod deest in Vat. a prima manu, del. Halm, Eberhard. 5) Qui non intellexerunt pendere haec a verbo *dicis*, et h. l. *parricidae* et infra *homicidae* scripserunt. 6) Sic ex Vat. scripsimus; vulgo *Bruto et Cassio*, quod ret. Halm.

quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atqui[1]
haec acta per te; non igitur homicidas. Sequitur, ut libera-
tores tuo iudicio, quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid 32
est? num conturbo te? non enim fortasse satis, quae diiunctius
dicuntur, intellegis. Sed tamen haec summa est conclusionis
meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissi-
mis praemiis dignissimos iudicatos[2]. Itaque iam retexo ora-
tionem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te
mihi obiectum est, quaerent sitne verum, ne cui negent. Etenim
vereor, ne aut celatum me illis ipsis non honestum, aut invi-
tatum refugisse mihi sit turpissimum. Quae enim res umquam,
pro sancte Juppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus
terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior
hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consilii socie-
tatem tamquam in equum Troianum cum principibus includis?
Non recuso: ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta 33
enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare,
cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu
expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam
desertus aut tam inhumanus, qui illos, cum[3] accesserint, non
adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui
se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum
putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae
litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis
memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in nume-
rum. Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim[4] fuis- 14
sem, non solum regem, sed etiam regnum de re publica sustu- 34
lissem; et si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede,
non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quam-
quam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso,
Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium
cum Trebonio cepisse notissimum est, et ob eius consilii socie-
tatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus
sevocari. Ego autem — vide quam tecum agam non inimice —
quod bene cogitasti aliquando, laudo: quod non indicasti, gra-

---

1) *Atqui* O. Jahn; vulgo *atque.* 2) Sic cod. Vat.; ceteri *dignissimi iudicati sunt.* 3) Sic de Ernest. coni. Halm, Eberhard; alii aut cum Vaticano *quo,* aut cum ed. Iuntina *quoquo.* 4) *ego enim* Eberhard.

tias ago: quod non fecisti, ignosco: virum res illa quaerebat.
35 Quodsi te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, cui bono fuerit, vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud quidem fuit, ut dicebam[1]), omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt; cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatium, vecti-
36 galium flagitiosissimae nundinae. Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu; nemo credet umquam; non est tuum de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

15 Castra mihi Pompei atque illud omne tempus obiecisti. Quo
37 quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres[2]), nos liberi essemus; res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim me, cum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consulares, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis — mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur — rem publicam hodie teneremus.

1) Sic Madvig, Eberhard; in Vat. est *illud fuit tu ut dicebas quidem*, in ceteris codd. *illud quidem fuit ut tu dicebas*, Halm *illud fuit, ut dicebas quidem*, Koch *fuit quidem illud, ut tum dicebas.*
2) *iaceres* Koch, Mus. Rhen. 13. 287.

Quae sententia si valuisset, ac non ei maxime mihi, quorum 38
ego vitae consulebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia
omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam
in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompei voluntatem a me
alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum
ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem
erat magnum, de summa re publica dissentientes in eadem con-
suetudine amicitiae permanere. Ego, quid ille, et contra ille,
quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati
civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti
dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque, quid[1])
sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero 39
ille singularis vir ac paene divinus de me senserit, sciunt, qui
eum de Pharsalia[2]) fuga Paphum prosecuti[3]) sunt. Numquam
ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desi-
derii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et
eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te
sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu **16**
nimium felix fuisti. Ne de iocis[4]) quidem respondebo, quibus
me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena
curae: verumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint,
tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur.
Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, 40
magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates[5]) mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum
crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui
istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius HS. ducentiens
acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor
feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut
cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungere-
tur: te is, quem tu vidisti numquam, L. Rubrius Casinas [fecit
heredem][6]). Et quidem vide, quam te amarit is, qui albus 41
aterne fuerit ignoras[7]): fratris filium praeterit[8]), Q. Fufii, hone-

---

1) *quid* codd.; Madvig *quod*. 2) Sic Vat.; eandem formam etiam Phil. XIV § 23 codd. habent, vulgo *Pharsalica* omissa praepositione *de* secundum dett. codd. 3) *prosecuti* Ernesti, Eberhard, *persecuti* codd., Halm. 4) Sic de Wesenbergii coni. utique necessaria; vulgo ex codd. dett. *ne iocis*, Vat. *ne totis*. 5) Vat. *hereditate;* Halm ex uno cod. *hereditatem*. 6) *fecit heredem* incl. Madvig. 7) Sic Garatoni restit.; in Vat. est *ignorans;* alii ex dett. codd. *fueris ignorans*. 8) Sic

stissimi equitis Romani suique amicissimi[1]), quem palam here-
dem semper factitarat, ne nominat quidem: te, quem numquam
viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim
mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit,
qua statura, quo municipio, qua tribu. 'Nihil scio' inquies
'nisi quae praedia habuerit'. Is igitur[2]) fratrem exheredans te
faciebat heredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum
hominum vi eiectis veris heredibus, tamquam heres esset, inva-
42 sit[3]). Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te
hereditatum ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris
non adisses.

17 Haec ut conligeres, homo amentissime, tot dies in aliena
villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi
dictitant, vini exalandi, non ingenii exercendi[4]) causa declamas.
At vero adhibes ioci causa magistrum, suffragio tuo et compo-
torum tuorum rhetorem, cui concessisti, ut in te, quae vellet,
diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te
et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et
avum tuum. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset, tu
43 cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est?
Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae
volnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhe-
tori adsignasti et quidem immunia, ut populi Romani tanta
mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacis-
sime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de
Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei
publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quo-
niam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et cor-
rectore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effun-
dam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus
veniam, quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum pecca-
torumque largitur.

18 Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic opinor; a prin-
44 cipio ordiamur. Tenesne memoria praetextatum te decoxisse?

Vat., *praeteriit* vulgo. 1) Madvig et alii scrips. *amantissimi* cod. Jenensem secuti, qui etiam § 39 habet *amantissimi desiderii*. 2) *Is* de Pluygersii coni. addidit Kayser, et habet Vatic. ab altera m. 3) *tamquam heres esses*, *invasisti* Heumann coni. 4) Sic Halm, Vat. *ingeniendi causa;* vulgo c. cett. codd. *ing. acuendi c.;* O. Müller, Herm. 12. 302 *ing. alendi c.*

'Patris', inquies, 'ista culpa est'. Concedo: etenim est pietatis
plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in
quattuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus cer-
tus locus [constitutus][1]), quamvis quis fortunae vitio, non suo
decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam
reddidisti. Primo volgare scortum: certa flagitii merces nec ea
parva: sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu
abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et
certo conlocavit. Nemo umquam puer emptus libidinis causa 45
tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quotiens te
pater eius domu[2]) sua eiecit! quotiens custodes posuit, ne limen
intrares! cum tu tamen nocte socia, hortante libidine, cogente
mercede per tegulas demitterere[3]). Quae flagitia domus illa
diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis
dicere? Recordare tempus illud, cum pater Curio maerens
iacebat in lecto, filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans
te mihi commendabat, orabat, ut se[4]) contra suum patrem, si
sestertium sexagiens peteret, defenderem: tantum enim se pro
te intercessisse dicebat: ipse autem amore ardens confirmabat,
quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium
iturum. Quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae 46
sedavi vel potius sustuli! Patri persuasi, ut aes alienum filii
dissolveret, redimeret adulescentem summa spe et animi et inge-
nii praeditum rei familiaris facultatibus eumque non modo tua
familiaritate[5]), sed etiam congressione patrio iure et potestate
prohiberet. Haec tu cum per me acta meminisses, nisi illis,
quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus
esses? Sed iam stupra et flagitia omittamus: sunt quaedam, 19
quae honeste non possum dicere, tu autem eo liberior, quod 47
ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non pos-
ses. Sed reliquum vitae cursum videte, quem quidem celeriter
perstringam; ad haec enim, quae in civili bello, in maximis
rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festi-
nat animus. Quae peto, ut, quamquam multo notiora vobis
quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet

1) *constitutus* in Vat. cod. a recentiore demum manu additum om. Halm, Kayser, Eberhard. 2) Vulgo *domo*. 3) *demitterere* Faërnus; codd. *dimitterere*. 4) *se* Vatic. et edit. recent., vulgo ex cett. codd. *te*. 5) Vulgo ex dett. codd. *a tua non modo f.*

enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; etsi incidamus, opinor [1]), media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

48 Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat: eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam, ipse optime intellegit. Inde iter Alexandream contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones: sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. Quae autem [erat] [2]) domus? suam enim quisque domum tum obtinebat [3]), nec erat usquam tua. Domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas?
20 Venisti [4]) e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere te
49 prius ad parentem tuam [5]) venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te; itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cultus [6]) a te, tu a me sublevatus [7]) in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium approbante populo Romano in foro es conatus occidere, cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus. Quamquam [8]), si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam gratiam.
50 Quaestor es factus: deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in

---

1) Sic Vatic.; antea ex cett. codd. *oportet.* 2) *erat*, quod in Vat. ab altera manu additum est, om. Halm, alii. 3) *obtinebant* cum Vat. Wernsdorf. 4) Quod in Vatic. est *venisse Gallia*, Kayser *venis e Gal.* 5) *tuam* Manutius; *tuum* codd.; *tum* Frotscher. 6) Sic Muret.; Vat. *potense sum cultus;* alii ex dett. libr. *postea custoditus sum.* 7) Sic Muretus; Vat. *ovatus;* vulgo ex dett. codd. *observatus*, alii *ornatus* vel *adiutus.* 8) *quoniam*, coni. Manutii, probavit Madvig. Halm ideo tantum non recepit, quod in Vatic. verba *rem illam referri malebam* desunt, ut dubium sit, rectene suppleta sint. Mihi verba *Quamquam — gratiam* transponenda videntur ante prius enuntiatum *In quo demiror.*

terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus
perfugium esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus et
tuis rapinis explevisses — si hoc est explere, devorare [1]) quod
statim effundas —, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo
magistratu, si posses, viri tui similis esses.

Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in **21**
domesticum decus [2]) impure et intemperanter, sed quae in nos
fortunasque nostras, id est, in universam rem publicam impie
ac nefarie fecerit: ab huius enim scelere omnium malorum
principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo C. Marcello 51
consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem
publicam fulcire cuperetis ipsique C. Caesari, si sana mente esset,
consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribu-
natum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi,
qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni,
id decrevit senatus et quidem incolumis, nondum tot luminibus
exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more
maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere
ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei
publicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa
est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi
Romani nomen exstabit, — quod quidem erit, si per te licebit,
sempiternum — tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid 52
cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adulescens
universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti,
neque semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctori-
tate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne deleri et
everti [3]) rem publicam funditus velles? cum te neque principes
civitatis rogando neque maiores natu monendo neque frequens
senatus agendo de vendita atque addicta sententia movere
potuisset [4]), tum illud multis rebus ante tentatis necessario tibi
volnus inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis
fuit nemo: tum contra te dedit arma hic ordo consulibus reli- 53
quisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te

1) *devorare*, quod excidit in codd., Faërnus addidit, Schuetz *ingerere*, Madvig *haurire*, alii alia, Hirschfeld coni. *si hoc expleare quod*. 2) Sic Madvig coni.; codd. *dedecus*. 3) Sic coni. Ferrar.; Vatic. *delere et everti;* cet. codd. *delere et evertere*. 4) *potuisset* Madvig; vulg. ex codd. *potuit? Tum*.

22 ad arma Caesaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni,
princeps C. Caesari omnia perturbare cupienti causam belli
contra patriam inferendi [1]) dedisti. Quid enim aliud ille dice-
bat? quam causam sui dementissimi consilii et facti adferebat,
nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, cir-
cumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto quam haec falsa,
quam levia, praesertim cum omnino nulla causa iusta cuiquam
esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cae-
sare: tibi certe confitendum est causam perniciosissimi belli
54 persona tua constitisse. O miserum te, si haec intellegis,
miseriorem, si non intellegis hoc litteris mandari, hoc me-
moriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium sae-
culorum umquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos
cumque iis Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus
ac lumen fuit, omnes consulares, qui per valetudinem exsequi
cladem illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tribu-
nos plebis, magnam partem senatus, omnem subolem iuventutis,
uno[que] [2]) verbo rem publicam expulsam atque exterminatam
55 suis sedibus. Ut igitur in seminibus est causa arborum et stir-
pium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis
tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius.
Desideratis clarissimos cives: eos quoque vobis [3]) eripuit Anto-
nius. Auctoritas huius ordinis adflicta est: adflixit Antonius.
Omnia denique, quae postea vidimus — quid autem mali non [4])
vidimus? — si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Anto-
nio. Ut Helena Troianis, sic iste huic rei publicae [belli] [5])
causa pestis atque exitii fuit. Reliquae partes tribunatus prin-
cipii [6]) similes. Omnia perfecit, quae senatus salva re publica
ne fieri possent providerat [7]). Cuius tamen scelus in scelere
23 cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in iis patrui nulla
56 mentio. Si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non
in suos? Sed omitto ceteros: Licinium Denticulum [8]), de alea

---

1) *ferendi* Eberhard. 2) Ferrarius coni. *uno*, quod prob. Kayser, Eberhard; Halm cum codd. *unoque.* 3) Halm, quod in Vatic. est *bonis*, scripsit *nobis*. 4) *non* om. cod. Vatic. 5) *belli* Cobet delevit; *belli causa*, *causa pestis* Klotz. Ceteri codd. praeter Vatic. habent *causa belli causa pestis.* 6) Sic Garatoni; *principiis* Vatic.: reliqui *principio.* 7) *providerat* Campe; *perfecerat* codd. 8) Sic Buecheler; Vat. *Denticulam;* rec. codd. *Lenticulam.* Dio Cass. 45, 47 *Λεντίκουλον.*

condemnatum, conlusorem suum, restituit, quasi vero ludere
cum condemnato non liceret: sed[1]) ut, quod in alea perdiderat,
beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo
Romano, cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in
reos relatum: rem indicta causa iudicatam: nullum fuisse de
alea lege iudicium: vi oppressum et armis: prostremo, quod de
patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum. Nihil
horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem
ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est,
ita[2]) ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non
dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, con-
demnatum qui in integrum restituit, is non apertissime studium
suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Caesar 57
in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset,
quae fuit eius peragratio coloniarum[3]), lustratio municipiorum!
Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari eaque,
quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia
tum fuerunt, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas
res, etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae
scientiae. Etenim quod umquam in terris tantum flagitium
exstitisse auditum est? tantam turpitudinem[4])? tantum dedecus?
Vehebatur in essedo tribunus pl.; lictores laureati antecedebant, **24**
inter quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis 58
municipales homines honesti, obviam necessario prodeuntes,
non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant;
sequebatur raeda cum lenonibus, [comites nequissimi][5]); reiecta
mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. O mise-
rae mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste
vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique
Italiam impressit.

Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est 59
sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est: saturavit
se sanguine dissimillimorum sui civium: felix fuit, si potest ulla
in scelere esse felicitas. Sed, quoniam veteranis cautum esse

---

1) *scilicet* Eberhard, Hirschfelder. 2) *ita ignoscerem* Halm, quod in Vat. est *pro nihilo si ita ign.*; vulgo ex dett. codd. *pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem.* 3) *coloniarum* Campe, Eberhard. cfr. § 100; *itinerum* codd.; Halm. 4) *tantam turpitudinem* uncis incl. Ernesti, Kayser, Eberhard. 5) Unc. pos. Koch, Eberhard.

volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua — illi
secuti sunt, tu quaesisti ducem —, tamen, ne apud illos me
in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. Victor e Thes-
salia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occi-
disti. Magnum beneficium! potuisse enim fateor; quamquam
nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non cen-
60 seret parci oportere. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris
etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse
meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti,
meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta: licuitne mihi
per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar,
25 praesertim cum te haec auditurum videres[1])? Venisti Brundi-
61 sium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae. Quid
est? num mentior? Quam miserum est id negare non posse,
quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pude-
bat, ne veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit, qui
Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi
tot dierum viam[2]) gratulatum? quis, qui non indoluerit tam
sero se, quam nequam hominem secutus esset, cognoscere?
62 Italiae rursus percursatio eadem comite mima: in oppida mili-
tum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti maxi-
meque vini foeda direptio. Accessit, ut Caesare ignaro, cum
esset ille Alexandreae[3]), beneficio amicorum eius magister equi-
tum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum Hippia
vivere et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non
hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi
habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid
hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Coge-
bat egestas: quo se verteret, non habebat: nondum ei tanta
a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat: nondum in
Pompei locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus
heres successerat. Erat ei[4]) vivendum latronum ritu, ut tan-
tum haberet, quantum rapere potuisset.
63 Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus:
loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis fau-

---

1) *ausurum viderem* coni. Eberhard. 2) Sic vulgo; Vatic. *via*, quod retinet Kayser. Müller Philol. XIX 632 *tot dierum iter obviam* haud improbabiliter coniecit. 3) *cum — Alexandreae* Cobet Mnem. X 366 unc. incl. 4) *ei* deest in Vat.

cibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter cenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens[1]), magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal implevit. Sed haec ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendidiora.

Caesar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem vide- **26**
batur, mea autem sententia, qui rei publicae sit hostis felix 64
esse nemo potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona
subiecta Cn. Pompei — miserum me! consumptis enim lacrimis
tamen infixus haeret animo dolor —, bona, inquam, Cn. Pom-
pei Magni voci acerbissimae subiecta praeconis. Una in illa re
servitutis oblita civitas ingemuit servientibusque animis[2]), cum
omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber
fuit. Exspectantibus omnibus quisnam esset tam impius, tam
demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectio-
nis auderet accedere, inventus est nemo praeter Antonium,
praesertim cum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia
auderent: unus inventus est, qui id auderet, quod omnium
fugisset et reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppres- 65
sit vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, cum sector
sis isto loco natus, deinde, cum Pompei sector, non te exsecra-
tum[3]) populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos,
non[4]) omnes homines esse inimicos et futuros scias? At quam
insolenter statim helluo invasit in eius viri fortunas, cuius vir-
tute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, iustitia
carior! In eius igitur viri copias cum se subito ingurgitasset,
exsultabat gaudio persona de mimo, 'modo egens, repente
dives'. Sed, ut est apud poetam nescio quem, 'male parta
male dilabuntur'. Incredibile ac simile portenti est, quonam
modo illa tam multa quam paucis non dico mensibus, sed diebus

1) Sic Arusian. p. 232; Vat. *gens;* vulgo *regens.* 2) *servientibusque anim.* Eberhard unc. incl.; *serv. manibus* Koch; *serv. omnibus cum animi* Hirschfelder. 3) Sic Vatic.; ceteri *exsecrandum.* 4) *non* Madvig cum uno cod. om.

effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pon-
dus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta suppellex et magni-
fica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen
67 abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quae Charybdis
tam vorax? Charybdim dico? quae si fuit, animal unum fuit:
Oceanus, me dius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam
distantibus in locis positas[1]) tam cito absorbere potuisse. Nihil
erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecae totae
nequissimis hominibus condonabantur; alia mimi rapiebant, alia
mimae: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos
dies potabatur, atque id locis pluribus: suggerebantur etiam
saepe — non enim semper iste felix — damna aleatoria. Con-
chyliatis Cn. Pompei peristromatis servorum in cellis lectos stratos
videres. Quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse
consumpta: non modo unius patrimonium quamvis amplum, ut
illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare
68 potuisset. Ad idem aedes etiam et hortos. O audaciam imma-
nem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctis-
simum limen intrare? tu illarum aedium dis penatibus os impu-
rissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo aspicere
poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo
tam diu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias,
28 tamen nihil tibi potest esse iucundum. An tu illa in vestibulo
rostra[2]) cum aspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri
non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es,
tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque
vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Ne-
cesse est, quamvis sis, ut es, violentus et ferox[3]), cum tibi
obiecta sit species singularis viri, perterritum te de somno
69 excitari, furere[4]) etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret
parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus
illa viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctis-

---

1) *tum dist.* — *positas* Cobet Mnem. X 366, Eberhard unc. incl. 2) Vatic. *rostran spolia*, unde Muret. coni. *rostra*, *spolia; rostra ac spolia* Graevius; *hostium spolia* Faërn. susp.; *spolia* glossema esse iudic. Orelli. 3) Sic nos scrips.; codd. *furens;* edit. plerique *vinolentus* (contra codd. auctoritatem) *et furens.* 4) Codd. *furere;* Jeep ann. phil. 81, 621 *stupere*, Campe Phil. X, 629 *furiis agitari* Eberhard, Halm *ruere.* Nihil mutandum est, si antea *ferox* scribitur.

sima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicuti
scitis, cum foris clarus tum domi admirandus, neque rebus
externis magis laudandus quam institutis domesticis: huius in
aedibus [1]) pro cubiculis stabula, pro conclavibus [2]) popinae sunt.
Etsi iam negat: nolite quaerere; frugi factus est; mimulam
suam [3]) suas res sibi habere iussit: ex duodecim tabulis claves
ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus!
cuius ex omni vita nihil est honestius quam quod cum mima
fecit divortium. At quam crebro usurpat 'et consul et Anto- 70
nius', hoc est dicere: et consul et impudicissimus, et consul
et homo nequissimus. Quid est enim aliud Antonius? Nam si
dignitas significaretur in [4]) nomine, dixisset, credo, aliquando
avus tuus se et consulem et Antonium — numquam dixit —:
dixisset etiam conlega meus, patruus tuus, nisi si [5]) tu es solus
Antonius.

Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium pro- **29**
pria, quibus tu rem publicam vexavisti: ad ipsas tuas partes 71
redeo, id est, ad civile bellum, quod natum, conflatum, susce-
ptum opera tua est. Cui bello cum propter timiditatem tuam
tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem vel
potius exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L.
Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras multos-
que praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar, ut non
nullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras.
Quibus rebus tantis talibus [6]) gestis, quid fuit causae cur in
Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars
tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post
eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius
tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli
princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut
dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo,
pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane fero- 72
citer et, ne omnia videar contra te, prope modum aequa et
iusta dicebas. 'A me C. Caesar pecuniam? cur potius quam

1) Sic Ursinus coni.; vulgo *sedibus*. 2) Vat. habet *pro conclavibus popinae tricliniis*, quare Halm *tricliniis*, alii *conclavibus* tamquam glossema eiecerunt. 3) Sic Halm; codd. *illam suam*. 4) Praepositionem omisit Lambin. prob. Garatonio. 5) *nisi si* cod. Vatic.; vulgo *nisi*. 6) *tantis ac talibus* Schuetz coni.

ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem. Ego
ad illum belli civilis causam attuli, ego leges perniciosas rogavi,
ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, con-
tra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque
et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum
facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis'?
Ius postulabas, sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque
73 excussis [1] tuis vocibus et ad te et ad praedes tuos milites
misit, cum repente a te praeclara illa tabula prolata est [2].
Qui risus hominum! tantam esse tabulam, tam varias, tam
multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil
erat, quod qui [3] auctionaretur posset suum dicere. Auctionis
vero miserabilis aspectus: vestis Pompei non multa eaque macu-
losa, eiusdem quaedam argentea vasa conlisa, sordidata manci-
pia, ut doleremus quicquam esse ex illis reliquiis [4], quod videre
74 possemus. Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto
Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo, quo se verteret non
habebat. Quin iis [5] ipsis temporibus domi Caesaris percussor
ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo
Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. Proficisci-
tur in Hispaniam Caesar, paucis tibi ad solvendum propter
inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris.
Tam bonus gladiator rudem tam cito? Hunc igitur quisquam,
qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit,
pertimescat?

30 Profectus est aliquando tandem in Hispaniam, sed tuto,
ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella
75 pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut,
cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugna-
vit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omni-
bus adfuit his pugnis Dolabella, in Hispaniensi etiam vulnus
accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem; sed tamen consi-
lium a primo reprehendendum, laudanda constantia: tu vero
quid es [6]? Cn. Pompei liberi tum primum patriam repetebant

---

1) Sic codd. fere omnes, Madvig ex duobus codd. Barberini *exclusis*, Hirschfelder *explosis*. 2) *est*, quod deest in cod. Vatic., Madvig post *repente* inseruit, Orelli et Halm post *prolata*, quod in Vat. est *prolatas*. 3) Sic Vatic.; vulgo *is qui*. 4) *reliqui* Pluygers coni. 5) *his* codd. 6) *quid es* Vatic.; alii codd. *quid censes*.

— esto; fuerit haec partium causa communis —: repetebant praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae cuncta [1]) tu invaseras. Haec cum peterent armis ii, quorum erant legibus — etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? — tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompei liberos pugnare? quem? te, sectorem. An tu [2]) Narbone 76
mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

Qui vero Narbone reditus? etiam [3]) quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei: volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei publicae. Nam quod quaerebas, quo modo redissem, primum luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis [4]) nec lacerna. At etiam aspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Ne tu iam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres vel potius rogares, per municipia coloniasque Galliae, e qua [5]) nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. At 31
videte levitatem hominis. Cum hora diei decima fere ad Saxa 77
rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam: inde cisio celeriter ad urbem advectus domum venit capite obvoluto [6]). Ianitor: 'quis tu'? — 'A Marco tabellarius'. Confestim ad eam, cuius causa venerat [7]), eique epistulam tradidit. Quam cum illa legeret flens — erat enim scripta amatorie; caput autem litterarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum, omnem se amorem abiecisse illim [8]) atque in hanc transfudisse — cum mulier fleret

---

1) Sic Orelli; Vatic. *in quencumque invaseras*, cet. codd. *in quae tu inv.* quos sequitur Halm. 2) *an cum tu* Klotz, ut legitur apud Serv. in art. sec. Don. p. 1793, Cledon. p. 1876; Vatic. *an tutu*. 3) Sic Vatic.; *et tamen* codd. alii; *quaerebas* Faërn. susp. 4) Sic Gell. N. Att. XIII 21; codd. omnes hic et infra *caligis*. 5) Sic Halm; in Vatic. praepositio deest; vulgo *a qua*. 6) Sic cod. Vatic.; dett. codd. et Gell. l. c. *involuto*. 7) Vulgo cum Gell. et dett. codd. addunt *deducitur*. 8) *illim* Lambin.; in Vat. est *illi non;* vulgo ex cett. codd. *illinc*.

uberius, homo misericors ferre non potuit, caput aperuit, in
collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam?
magis proprie nihil possum dicere. Ergo ut te Catamitum,
necopinato cum te ostendisses, praeter spem mulier aspiceret,
idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu
78 perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuisti [1]), foris
etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. Pro-
ductus autem in contionem a tribuno plebis cum respondisses
te rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te red-
didisti. Sed nimis multa de nugis: ad maiora veniamus.
32 C. Caesari ex Hispania redeunti obviam longissime proces-
sisti. Celeriter isti redisti, ut cognosceret te, si minus fortem,
at tamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quo modo
familiaris. Habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum
aere alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacem-
que cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat.
79 His igitur rebus praeclare commendatus iussus es renuntiari con-
sul et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum
est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit uter-
que vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille [induxit,
ut peteret] [2]), promissum et receptum intervertit ad seque trans-
tulit: tu eius perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt
Kalendae Ianuariae: cogimur in senatum: invectus est copiosius
80 multo in istum et paratius Dolabella quam nunc ego. Hic
autem iratus quae dixit, di boni! Primum cum Caesar osten-
disset se, priusquam proficisceretur, Dolabellam consulem esse
iussurum — quem negant [3]) regem, qui et faceret semper eius
modi aliquid et diceret —: sed cum Caesar ita dixisset, tum
hic bonus augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comi-
tia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum
esse adseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem
81 hominis cognoscite. Quid enim? istud, quod te sacerdotii iure
facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus
facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nuntia-
tionem solum habemus, consules et reliqui magistratus etiam

1) Sic Ferrarius; codd. *habuit*, quod sunt qui retineant, qui paulo infra contra codd. *suos* pro *tuos* scribunt. 2) Verba *ind. ut pet.* desunt in Vatic., inclus. Garatoni. 3) *negat* Vatic., quod recepit Kayser.

spectionem. Esto: hoc imperite: nec enim est ab homine num-
quam sobrio postulanda prudentia: sed videte impudentiam.
Multis ante mensibus in senatu dixit se Dolabellae comitia aut
prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. Quis-
quamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi
qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per
leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed prius quam
habeantur, debet nuntiare. Verum implicata inscientia impu-
dentia est, nec scit quod augurem, nec facit quod pudentem
decet. Itaque[1]) ex illo die recordamini eius usque ad Idus 82
Martias consulatum. Quis umquam apparitor tam humilis, tam
abiectus? Nihil ipse poterat, omnia rogabat: caput in aversam
lecticam inserens beneficia, quae venderet, a conlega petebat.
Ecce Dolabellae comitiorum dies: sortitio praerogativae: quie- 33
scit. Renuntiatur: tacet. Prima classis vocatur: renuntiatur[2]);
deinde ita, ut assolet, suffragia[3]): tum secunda classis vocatur:
quae omnia sunt citius facta quam dixi. Confecto negotio bonus 83
augur — C. Laelium diceres — 'alio die' inquit. O impu-
dentiam singularem! Quid videras? quid senseras? quid audieras?
neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. Id
igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum
esse provideras et tanto ante praedixeras. Ergo hercule magna,
ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es
auspicia, obstrinxisti religione populum Romanum, augur auguri,
consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar
convellere, quae necesse est aliquando ad nostrum conlegium
deferantur. Sed adrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. 84
Quam diu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, cum voles,
salvis auspiciis creatus. Si nihil est, cum augur iis verbis nun- 34
tiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, cum 'alio die' dixeris,
sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae
sit, augur a conlega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non

---

1) Sic Vatic., vulgo ex dett. codd. *Atque*. 2) *renuntiatur* delendum esse suspicantur Garatoni, Zumpt, Madvig, Mommsen. 3) Sic codd.; *Renuntiantur deinde, ut assolet, suffragia* coni. Peter; *deinde, ut assolet, it suffragatum secunda classis* Urlichs. Excidisse numerum ante *suffragia* vel VI vel XII verisimile est, cfr. Halmi excurs. in ed. Weidmann.

dissimulat, patres conscripti; apparet esse commotum, sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces, [id
85 est ubi campus Leontinus appareat][1]. Sedebat in rostris conlega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. Escendis, accedis ad sellam — ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes — diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi, ille cum plausu reiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses eumque[2], quem conlegam habebas, dominum habere velles, idem temptares, quid populus Romanus ferre et pati posset.
86 At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abiciebas: quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires[3]: a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus contionatus! Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiamus? haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam summorum virorum gloriam, dicam tamen dolore commotus. Quid indignius quam[4] vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur iure interfectum esse qui abie-
87 cerit? At etiam adscribi iussit in fastis ad Lupercalia: C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse, Caesarem uti noluisse. Iam, iam minime miror te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus est, Sp. Cassius, Sp. Maelius[5], M. Manlius necati, ut multis post

1) Verba *id est — appareat* incl. Campe, Halm, cfr. O. Müller Herm. X, 120. 2) *que* deest in codd. optimis et vulgo omittitur. 3) *ut facile servires* unc. incl. Eberhard. 4) *Indignissimum est vivere eum* Schuetz, ut maluit Cicero Ep. ad Attic. XVI 11. 5) Sic Madvig, quod in Vat. est *purius Cassius, Melius;* vulgo *Spurii Cassius Melius.* v. § 114. *est* post *exactus* add. Madvig.

saeculis a M. Antonio, [quod fas non est][1]), rex Romae constitueretur?

Sed ad auspicia redeamus. De quibus Idibus Martiis[2]) fuit 35
in senatu Caesar acturus. Quaero: tum tu quid egisses. Audie- 88
bam equidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna rei publicae: num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum[3]) est. Quae tua fuga! quae formido praeclaro illo die! quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae, cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti! O mea frustra semper verissima 89
auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum, simul ac timere desisses, similem te futurum tui. Itaque cum ceteri consulares irent redirent, in sententia mansi: neque te illo die neque postero vidi, neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris et quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi dies ille, 90
Antoni, fuit? quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, di immortales, 36
et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quae erat facta per obsidem puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem. Quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus magister officii, improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime praefuisti. Tua illa pulchra lau- 91
datio, tua miseratio, tua cohortatio, tu, tu, inquam, illas faces incendisti et eas, quibus semustilatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum[4]) et ex maxima parte servorum, quos nos vi

1) *quod fas non est* unc. incl. Campe, cui iure obtemperant Halm, Eberhard. 2) Sic Halm; Vat. *quibus matris;* cett. codd. *quibus rebus Idibus Martiis* et sic vulg. 3) *non* addidit Ernesti ex dett. codd., in quibus est *praetereundum non sit.* 4) *hominum* om. Vatic.

manuque reppulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen
quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio praeclara
senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis
tabula neve cuius[1]) beneficii figeretur. Meministi ipse de exsu-
libus, scis de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod
dictaturae nomen in perpetuum de re publica sustulisti: quo
quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius
92 omen omne propter proximi dictatoris metum tolleres[2]). Con-
stituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui
omnia te gubernante naufragia metuebam. Num igitur me
fefellit? aut num diutius sui potuit dissimilis esse? Inspectan-
tibus vobis toto Capitolio tabulae figebantur; neque solum singulis
venibant[3]) immunitates, sed etiam populis universis: civitas non
iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec
manent, quae stante re publica manere non possunt, provincias
universas, patres conscripti, perdidistis; neque vectigalia solum,
sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis
37 deminutum est. Ubi est septiens miliens, quod est in tabulis,
93 quae sunt ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen
quae nos, si iis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset
vindicare. Tu autem quadringentiens sestertium, quod Idibus
Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere
desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a tuis[4]) emeban-
tur non insciente te; sed unum egregium de rege Deiotaro,
populi Romani amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo
proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere.
94 Quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Caesar? aeque
atque huic ordini, ut[5]) equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus,
quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur[6])
a quo vivo nec praesens nec absens rex Deiotarus quicquam
aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus[7]).

---

1) *cuius* Vat.; alii codd. *cuiusquam.* 2) Vat. *omen nomen propter proximum dictatoris metum tolleres; omne omen* Halm, qui *proximum* retinet; *proximi* Muret. Vulgo ex rec. codd. *omnem propter proximum dictatorem metum tolleres.* 3) *venibant* Heusinger; codd. omnes *veniebant.* 4) Vat. *aduis;* vulgo *a diversis;* Faërnus coni. *a tuis.* 5) Pluygers pro *ut* — *ut* — *ut* coni. *et* — *et* — *et.* 6) In Vat. ab alt. m. et in aliis quibusdam libris est *is igitur.* 7) Sic Ubaldinus cum rec. edd.; codd. *gratus.*

Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat[1]),
in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis conlocarat,
Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit: red- 95
dit mortuus. At quibus verbis? modo aequum sibi videri, modo
non iniquum. Mira verborum complexio. At ille numquam —
semper enim absenti adfui Deiotaro — quicquam sibi, quod
nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha
sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et im-
peritos, sine nostra[2]), sine reliquorum hospitum regis sententia,
facta in gynaecio est[3]), quo in loco plurimae res venierunt
et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere cen-
seo: rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris,
simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas reci-
peravit. Sciebat homo sapiens ius semper hoc fuisse, ut, quae 96
tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ii, quibus erepta
essent, reciperarent. Nemo igitur iure[4]) consultus, ne iste
quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis,
ex ista syngrapha deberi dicet[5]) pro iis rebus, quae erant ante
syngrapham reciperatae: non enim a te emit, sed prius, quam
tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit, nos quidem
contemnendi, qui auctorem[6]) odimus, acta defendimus.

Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus 38
chirographis loquar? quorum etiam institores[7]) sunt, qui ea 97
tamquam gladiatorum libellos palam venditent. Itaque tanti
acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam expendan-
tur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est!
Nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium
vectigalibus liberantur, statuiturque, ne post M. Brutum pro
consule sit Creta provincia. Tu mentis compos? tu non con-
stringendus? An[8]) Caesaris decreto Creta post M. Bruti deces-
sum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo
pertineret? At huius venditione decreti, ne nihil actum putetis,
provinciam Cretam[9]) perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit

1) Vatic. *impetrarat*, quod recip. Halm et Kayser. 2) Vat. *sinestra;* rec. codd. *sine sua;* Ferrar. coni. *sine Sexti.* 3) Sic Halm; *gynaecio et* Vat.; vulgo *gynaeceo.* 4) *iure* om. contra codd. Koch, Eberhard. 5) *dicet* Halm; *dicit* codd. 6) *actorem* Eberhard, cf. v. Phil. XIII, 2. 7) *institores* coni. Pantagathus; codd. *imitatores.* 8) *an* vulgo; codd. *in*, quod restituit Halm. 9) *Cretam* inc. incl. Eberhard.

98 emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem,
quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem: tam-
tum queror, primum eorum reditus aequatos[1]), quorum causam
Caesar dissimilem iudicarit; deinde nescio, cur non reliquis
idem tribuas: neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui
sunt. Qui simili in calamitate sunt[2]), cur tua misericordia non
simili fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre,
cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram peten-
dam impulisti eamque petitionem comparasti, quae et risus
99 hominum et querellas moveret. Cur autem ea comitia non
habuisti? an quia tribunus pl. sinistrum fulmen nuntiabat?
Cum tua quid interest, nulla auspicia sunt: cum tuorum, tum
fis religiosus. Quid? eundem in septemviratu nonne destituisti?
Intervenit enim, cui metuisti, credo[3]), ne salvo capite negare
non posses. Omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris
loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. Filiam eius,
sororem tuam, eiecisti, alia condicione quaesita et ante per-
specta[4]). Non est satis: probri insimulasti pudicissimam feminam.
Quid est quod addi possit? Contentus eo non fuisti. Frequen-
tissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo hanc tibi esse
cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori
et uxori tuae stuprum esse oblatum comperisses. Quis inter-
pretari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior, qui
in Dolabellam, an impurior, qui patre[5]) audiente, an crudelior,
39 qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad
100 chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio? Acta enim
Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu, quae quidem
Caesar egisset, non ea, quae egisse Caesarem dixisset Antonius.
Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa,
cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut
Kalendis[6]) Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis.

---

1) Sic de Camerarii coni. Madvig; codd. *inquinatos*, quod retinent Halm, alii. 2) Sic Faërnus; Vat. *calamitates at;* vulgo *calamitate fuerint.* 3) Sic locum restituit Madvig. *Intervenit enim, cum metuisti, credo* ex Vatican. Wernsdorf; vulgo *intervenit enim. Quid* (al. *cum*, vel. *quem*) *metuisti? Credo, ne cet.* 4) Multi ex Graevii coni. scripserunt *prospecta.* Vat. *perispectia.* 5) Sic rec. codd. et Prisc. III 2, 15. Vat. *patruo*, quod retinet Halm, alii. 6) Sic. Muret. scr.; in Vat. *ut* deest; vulgo ex cett. codd. exhibent *ut ex Kal.*

}uod fuit consilium? quem umquam convocasti? quas Kalendas unias exspectasti? an eas, ad quas te peragratis veteranorum oloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili .tque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conaus est! Quem ad modum illinc abieris vel potius paene non bieris, scimus. Cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut 101
liquando illud paene tollatur! At quam nobilis est tua illa eregrinatio! Quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinoэntiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt, illa nostra. ıgrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut nilitibus daretur, tamen infligi magnum rei publicae vulnus utabamus, hunc tu compransoribus tuis et conlusoribus divi.ebas: mimos dico et mimas, patres conscripti, in agro Camano conlocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quoniam uidem hae quondam arationes, Campana et Leontina[1]), in opuli Romani patrimonio grandiferae[2]) et fructuosae ferebanur. Medico tria milia iugerum: quid, si[3]) te sanasset? rheori duo: quid, si te disertum facere potuisset? Sed ad iter taliamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar 40
.nte deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu qui- 102
lem, sed idem de Casilino respondissem, possesne, ubi colonia sset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam oloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, oloniam novam iure deduci: colonos novos adscribi posse escripsi. Tu autem insolentia elatus omni auspiciorum iure urbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis nte deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres; uius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut orentis coloniae territorium minueretur. Ab hac perturbatione 103
eligionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi iri, fundum Casinatem. Quo iure? quo ore? 'Eodem', inquies, quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii praeia, quo in reliquas innumerabiles possessiones'. Et si ab hasta,

1) Sic cod. Vat.; cett. *Campani et Leontini;* delevit de Manutii ɔntentia Wernsdorf. 2) Sic Vat., cfr. Mart. Cap. V § 511; Madg coni. *grandi fenore.* 3) Sic Vat. a prima manu, ab altera *uasi,* quod et hoc loco et proximo in cett. codd. est.

valeat hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae; quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te[1]) dicis Alexandream, qui
104 emeret a Caesare. Ipsum enim exspectare magnum fuit. Quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus: iam intelleges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te dominus modo illis aedibus[2]), sed
41 quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera 'quam dispari domino!' Quamquam quo modo iste dominus? sed tamen quam ab dispari tenebantur! Studiorum enim suorum
105 M. Varro voluit illud, non libidinum deversorium. Quae in illa villa antea dicebantur, quae cogitabantur, quae litteris mandabantur! Iura populi Romani, monumenta maiorum, omnis sapientiae ratio omnisque doctrinae. At vero te inquilino — non enim domino — personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo. Iure id quidem: in homine enim turpissimo obsolefiebant digni-
106 tatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit, ut est frequens municipium, magna sane multitudo. At iste operta lectica latus per oppidum est ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? Qui cum essent devii, descenderunt, ut istum, tamquam si esset, consulem[3]) salutarent. Incredibile dictu est, verum vicinos[4]) inter omnes constabat neminem esse resalutatum, praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et

---

1) *te* omittit cod. Vat. Halm, Eberhard; *missum esse* Hirschfelder. 2) *aedibus* coni. Pluygers; *sedibus* codd., Halm. 3) Vat. *colem*; ceteri *consul*, quod praetulerunt Madvig et Eberhard. 4) Vat. *sed cum vinus*, unde Madvig coni. *sed sum vicinus*, Naegelsbach *sed tamen nimis*, Nipperdey *sed tum visu*, Koch *est, verum vicinos*. Vulgo ex Palatino cod. *sed tum nimis* scribitur.

Laconem, quorum alter gladiorum[1]) est princeps, alter pocu-
lorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, 107
quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C.
Cassium et Brutos patronos adoptassent? Magno quidem studio,
iudicio, benevolentia, caritate, non ut te et Basilum, vi et
armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit,
non modo illorum cliens esse. Interea dum tu abes, qui dies 42
ille conlegae tui fuit, cum illud, quod[2]) venerari solebas,
bustum in foro evertit! qua re tibi nuntiata, ut constabat inter
eos, qui una fuerunt[3]), concidisti. Quid evenerit postea, nescio
— metum credo valuisse et arma —: conlegam quidem de caelo
detraxisti effecistique non tu quidem etiam nunc, ut similis tui,
sed certe, ut dissimilis esset sui.

Qui vero inde reditus Romam! quae perturbatio totius urbis! 108
Memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominan-
tem, modo regnantem Caesarem videramus. Erant fortasse
gladii, sed absconditi nec ita multi. Ista vero quae et quanta
barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur: scutorum
lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis,
patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis
cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu
perterriti repente diffugimus. At iste, qui senatu non egeret, 109
neque desideravit quemquam, et[4]) potius discessu nostro laetatus
est statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa
Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque
praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit; numerum
annorum provinciis prorogavit, idemque[5]), cum actorum Caesaris
defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta
Caesaris rescidit[6]). In publicis nihil est lege gravius, in pri-
vatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promul-
gatione sustulit, alias ut tolleret, promulgavit: testamentum
inritum fecit, quod etiam infimis civibus semper obtentum est;
signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas
hic partim in hortos Pompei deportavit, partim in villam Scipionis.

---

1) Sic. Vat.; alii codd. *gladiatorum*, quod multi receperunt. 2) Ceteri codd. praeter Vat. *quod tu*, fortasse recte. 3) *fuerant* susp. Ernesti, rec. Eberhard. 4) Vat. *est*, cett. codd. *et*, Halm, quem sequitur Eberhard *sed*. 5) *is leges Caes. — idemque* unc. incl. Eberhard. 6) *rescindit* Vat., quod retinet Klotz.

43 Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mor-
110 tuum? Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut
haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo
flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. An-
tonius. Quid igitur cessas? Cur non inauguraris[1]? Sume
diem; vide, qui te inauguret; conlegae sumus: nemo negabit.
O detestabilem hominem, sive quod Caesaris[2] sacerdos es,
sive quod mortui! Quaero deinceps, num hodiernus dies qui
sit ignores? Nescis heri quartum in circo diem ludorum Ro-
manorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quin-
tus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus prae-
textati? Cur honorem Caesari tua lege datum deseri patimur?
an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvi-
naria contaminari[3] noluisti? Aut undique religionem tolle aut
111 usque quaque conserva. Quaeris placeatne mihi pulvinar esse,
fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet: sed tu,
qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas,
alia non cures? nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo, non
illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? — exspecto enim
eloquentiam tuam[4]: disertissimum cognovi avum tuum, at te
etiam apertiorem in dicendo; ille numquam nudus est contiona-
tus, tuum hominis simplicis pectus vidimus —: respondebisne
ad haec, aut omnino hiscere audebis? ecquid reperies ex tam
longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed
praeterita omittamus.

44 Hunc unum diem, unum, inquam, hodiernum diem, hoc
112 punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur arma-
torum corona senatus saeptus est? cur me tui satellites cum
gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur homi-
nes omnium gentium maxime barbaros, Ituraeos[5], cum sagit-
tis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere dicit. Non
igitur miliens perire est melius quam in sua civitate sine arma-
torum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istud, mihi
crede, praesidium: caritate te et benevolentia civium saeptum

---

1) *inauguraris* Halm, quod in Vat. est *inauguraras;* vulg. *inaugurare.* 2) Sic Vat.; vulg. ex cett. codd. *tyranni.* 3) *contaminari* deest in cett. codd. praeter Vat., om. Eberhard, alii. 4) *tuam* omnes codd. om. praeter unum Bamb., ubi est punctis notatum. 5) *Ituraeos* O. Müller, Herm. X, 120, Eberhard unc. incl.

oportet esse, non armis. Eripiet et extorquebit tibi ista popu- 113
lus Romanus, utinam salvis nobis! Sed quoquo modo nobiscum
egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse
diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniunx, quam ego
sine contumelia describo, nimium diu debet populo Romano
tertiam pensionem. Habet populus Romanus, ad quos guber-
nacula rei publicae deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi
omne est rei publicae praesidium, vel potius ipsa res publica,
quae se adhuc tantum modo ulta est, nondum reciperavit.
Habet quidem certe res publica adulescentes nobilissimos para-
tos defensores[1]: quam volent illi cedant otio consulentes, tamen
a re publica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est et ipsa
res salutaris: sed inter pacem et servitutem plurimum interest.
Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium,
non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quodsi se 114
ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, at
exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt.
Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, cum
esse Romae[2] licebat. Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius
propter suspicionem regni adpetendi sunt necati: hi primum
cum gladiis non in regnum adpetentem, sed in regnantem im-
petum fecerunt. Quod cum ipsum factum per se praeclarum
est atque divinum, tum expositum ad imitandum est, praesertim
cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix caelo capi posse
videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti
fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse
contemnendam.

Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam 45
sustulisti: pone ante oculos laetitiam senatus populique Romani: 115
confer cum hac immani nundinatione[3] tua tuorumque: tum
intelleges, quantum inter lucrum et laudem intersit. Sed
nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem
cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis
gustatum non habent. Sed si te laus adlicere ad recte facien-

---

1) *Habet — defensores* unc. incl. Eberhard. 2) Sic Muretus, quod in Vat. a pr. m. est *Romate*, ab alt. *Romae te;* vulg. *Romae regem.* 3) Sic A. Augustinus; Vat. *cum hac in manum latione;* cett. codd. *cum nummatione,* unde Lambin. et Madvig scrips. *cum hac nundinatione*, Jeep *cum hac immani mutatione.*

dum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: sin propter vim, non intellegis[1]), qui isto modo iudicia non
116 timeat, ei quid timendum sit? Quodsi non metuis viros fortes egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita, dies et noctes timere a suis? nisi vero aut maioribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litterae, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas: multos annos regnare meditatus magno labore, multis periculis, quod cogitarat, effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat[2]); suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat: quid multa? attulerat iam liberae civitati partim metu, partim patien-
46 tia consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupi-
117 ditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo modo comparandus es. Sed ex plurimis malis, quae ab illo rei publicae sunt inusta, hoc tamen boni exstitit[3]), quod didicit iam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec non cogitas? neque intellegis satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum,
118 fama gloriosum tyrannum occidere? An, cum illum homines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur neque occasionis tarditas exspectabitur.

Resipisce, quaeso aliquando[4]): quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, uti voles[5]): redi cum re publica in gratiam. Sed de te tu videris, ego de me ipse profitebor. Defendi rem publicam adulescens, non deseram senex; contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest, ut aliquando dolor populi Romani pariat,

---

1) Vat. *intellegeris;* Kayser, Eberhard *intelleges.* 2) Sic Garatoni; Vatic. *deleniebat;* cett. codd. *lenierat.* 3) Sic Koch coni.; Vat. *bonis ẽ et;* vulgo *est.* 4) Sic Jeep, Vat. *respice quaeso ali;* cett. codd. *respice quaeso aliquando rempublicam M. Antoni.* 5) Sic Halm; vulgo *ut voles*, ut est in rec. codd.; Vat. *utiles,* unde Jeep coni. *litiges.*

quod iam diu parturit! Etenim si abhinc annos prope viginti 119
hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni! Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo haec opto: unum, ut[1]) moriens populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest —; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

1) Verba *adeptus — unum, ut* desunt in Vat. a prima manu; Halm ea pro falso supplemento habet.

HALIS TYPIS ORPHANOTROPHEI.

Continentur orationes hae.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 00826 7984

